

ÚRSKURÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR

Mál nr. 1/2020

Bæjarbjarg

22. desember 2020

EFNISYFIRLIT

1	ÚRLAUSNAREFNI, SKIPAN OG AÐILD	1
2	MÁLSMEDFERÐ	2
2.1	Hlutverk óbyggðanefndar.....	2
2.2	Barðastrandarsýslur (svæði 10C) teknar til meðferðar	2
2.3	Lýstar kröfur og kynning	3
2.4	Mál nr. 1/2020, Bæjarbjarg	4
3	KRÖFUGERÐ.....	8
3.1	Krafa íslenska ríkisins	8
3.2	Krafa vegna Hvallátra	8
4	GÖGN OG GAGNAÖFLUN.....	9
4.1	Inngangur	9
4.2	Rannsóknarskylda óbyggðanefndar	9
4.3	Vettvangsferð	10
4.4	Skýrslutökur	10
5	SAGA LANDSVÆÐA.....	11
5.1	Landnám.....	11
5.2	Bæjarbjarg.....	11
5.3	Hvallátur í Víkum	20
5.4	Nærliggjandi og tengd svæði	33
5.4.1	Saurbær/Bær á Rauðasandi	33
5.4.2	Breiðavík.....	58
5.4.3	Keflavík	62
5.4.4	Sauðlauksdalur.....	73
6	SJÓNARMÍÐ AÐILA.....	88
6.1	Íslenska ríkið	88
6.2	Gagnaðili íslenska ríkisins	89
6.2.1	Hvallátrar	89
7	NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR	99
7.1	Efnisskipan og sameiginleg atriði	99
7.1.1	Almennar niðurstöður óbyggðanefndar	99
7.1.2	Dómafordæmi í þjóðlendumálum	99
7.1.2.1	Stofnun eignarréttar á grundvelli nýbýlatilskipunar frá 1776	101
7.2	Landnám.....	105

7.3	Bæjarbjarg.....	106
7.3.1	Inngangur.....	106
7.3.2	Niðurstaða.....	106
7.3.2.1	Afmörkun.....	107
7.3.2.2	Eignarréttarleg staða	114
7.4	Um málskostnað.....	124
8	ÚRSKURÐARORÐ	126
	VIÐAUKI: ALMENNAR NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR.....	I
	FYLGISKJAL I: AÐILASKRÁ.....	LXXXVII
	FYLGISKJAL II: SKJALASKRÁ	LXXXVIII
	a) Efnisflokkun skjalaskrá.....	LXXXVIII
	b) Skjalaskrá í númeraröð	CIII
	FYLGISKJAL III: KORT	CXIX

1 ÚRLAUSNAREFNI, SKIPAN OG AÐILD

Þriðjudaginn 22. desember 2020 er tekið fyrir mál nr. 1/2020, Bæjarbjarg, og í því kveðinn upp svohljóðandi

ÚRSKURÐUR

Úrskurð þennan kveða upp Ása Ólafsdóttir, Allan V. Magnússon og Hulda Árnadóttir.¹

Aðilar máls eru:²

Fjármála- og efnahagsráðherra f.h. íslenska ríkisins vegna þjóðlendu.

(Edda Andradóttir lögmaður.)

Bjargtangar, félag land- og sumarhúsaeigenda á Hvallátrum, f.h. Gyðu Guðmundsdóttur, Hrafnkels Þórðarsonar, Jóns Péturssonar, Kristins Guðmundssonar og Rögnu Þórðardóttur, vegna Hvallátra.

(Ólafur Björnsson lögmaður.)

¹ Við meðferð málsins vék Þorsteinn Magnússon sæti og Allan V. Magnússon tók sæti í hans stað.

² Sjá einnig aðilaskrá (fylgiskjal I).

2 MÁLSMEÐFERÐ

2.1 Hlutverk óbyggðanefndar

Hinn 1. júlí 1998 tóku gildi lög um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998. Lögin kveða á um að starfa skuli óbyggðanefnd sem hafi með höndum eftirfarandi hlutverk skv. 7. gr:

- a) Að kanna og skera úr um hvaða land telst til þjóðlendna og hver séu mörk þeirra og eignarlanda.
- b) Að skera úr um mörk þess hluta þjóðlendu sem nýttur er sem afréttur.
- c) Að úrskurða um eignarréttindi innan þjóðlendna.

Af ákvæði 7. gr. leiðir að gildistaka laganna og úrskurðir óbyggðanefndar fela ekki í sér afstöðu til réttinda einstakra aðila yfir eignarlandi eða hver séu mörk milli eignarlanda og leiða ekki til neinna breytinga þar á.

2.2 Barðastrandarsýslur (svæði 10C) teknar til meðferðar

Með bréfi dagsettu 12. nóvember 2015 tilkynnti óbyggðanefnd fjármála- og efnahagsráðherra að ákveðið hefði verið, vegna knappra fjárheimilda nefndarinnar og að höfðu samráði við sérfræðinga á Þjóðskjalasafni Íslands, að skipta svæði 10 í þrennt, þ.e. svæði 10A, 10B og 10C. Landsvæði það sem hér er til umfjöllunar, eftir þessa breytingu, er auðkennt sem svæði 10C, þ.e. Barðastrandarsýslur.

Með bréfi dagsettu 9. nóvember 2018 var fjármála- og efnahagsráðherra tilkynnt um ákvörðun óbyggðanefndar um að taka til umfjöllunar svæði 10C, sbr. 8. gr., 1. mgr. 10. gr. og 1. mgr. 11. gr. laga nr. 58/1998 og veittur frestur til 15. febrúar 2019 til að lýsa kröfum um þjóðlendur á svæðinu, væri um slíkar kröfur að ræða.

Landsvæði þetta, hið fjórtánda í röðinni hjá óbyggðanefnd,³ tekur til Reykhólahrepps, Vesturbyggðar og Tálknafjarðarhrepps.

Við skiptingu svæðis 10 voru mörk svæða 10B og 10C miðuð við sýslumörk Ísa-fjarðarsýslna og Barðastrandarsýslna og svæðamörkin teiknuð inn á kort á grundvelli stafrænna gagna frá Landmælingum Íslands um legu sýslumarkanna. Við meðferð máls nr. 3/2020 á svæði 10C aflaði óbyggðanefnd upplýsinga frá Veðurstofu Íslands um legu vatnaskila við sýslumörkin. Af þeim var ljóst að vatnaskilin lágu ýmist aðeins sunnar eða norðar en sýslumörkin, eins og þau höfðu verið dregin upp á grundvelli fyrrgreindra gagna frá Landmælingum Íslands. Þar sem gagnaðilar íslenska ríkisins í máli nr. 3/2020 miðuðu kröfur sínar að norðanverðu við vatnaskil, varð ljóst að kröfurnar náðu á nokkrum stöðum norður fyrir sýslumörk og þar með mörk milli svæða 10C og 10B eins og þau höfðu verið skilgreind. Vegna þessa ákvað óbyggðanefnd á fundi 27. október 2020, að höfðu samráði við lögmenn aðila, að breyta mörkum milli svæða 10C og 10B

³ Upphaflega var landinu skipt í ellefu svæði við málsmeðferð nefndarinnar. Svæðum 7, 8 og 9 var öllum skipt í tvennt á síðari stigum, þ.e. svæði 7A, 7B, 8A, 8B, 9A og 9B. Svæði 10 var síðan skipt í þrennt, þ.e. svæði 10A, 10B og 10C. Svæði 10C var tekið fyrir á undan svæði 10B og var hið fjórtánda í röðinni þegar þarna var komið sögu.

til samræmis við legu vatnaskila, að því marki sem kröfur gagnaðila ríkisins í máli nr. 3/2020 á svæði 10C miðuðust við þau. Breytingin tók því einungis til þess hluta svæðamarkanna þar sem kröfur gagnaðila ríkisins í umræddu máli miðuðust við vatnaskil en ekki sýslumörk. Lögmenn voru upplýstir um breytinguna með tölvupósti 30. október 2020 og í kjölfarið aðlagði íslenska ríkið kröfur sínar að breyttum svæðamörkum, bæði á svæði 10C og 10B.⁴ Breytingin var gerð með það fyrir augum að hægt væri að fjalla í einu máli um kröfur viðkomandi gagnaðila ríkisins, til hagsbóta fyrir þá. Að öðrum kosti þyrftu þeir einnig að gera kröfur til lítilla svæða innan svæðis 10B til þess að halda kröfum sínum til streitu. Auk þess var við ákvarðanatökuna höfð hliðsjón af því að svæðið norðan þess hluta svæðamarkanna sem breytingin tók til var, rétt eins og svæðið sunnan þeirra, undirorpið þjóðlendukröfu að langmestu leyti.

Að teknu tilliti til framangreindra breytinga afmarkast svæði 10C svo við málsmeðferð óbyggðanefndar: Að suðaustanverðu afmarkast svæðið af mörkum Reykhólahrepps og Dalabyggðar, sem jafnframt eru sýslumörk milli Austur-Barðastrandarsýslu og Dalasýslu. Þessum sýslu- og sveitarfélagamörkum er fylgt frá hafi til norðausturs að mörkum Reykhólahrepps og Strandabyggðar, þar sem jafnframt eru sýslumörk milli Austur-Barðastrandarsýslu og Strandasýslu. Þaðan er norðurmörkum Austur-Barðastrandarsýslu, sem jafnframt eru norðurmörk Reykhólahrepps, fylgt til vesturs allt þar til komið er að þeim stað þar sem vatnaskil milli Skálmarfjarðar og Ísafjarðardjúps skera sýslumörkin. Þaðan er vatnaskilum milli Skálmarfjarðar og Ísafjarðardjúps fylgt til vesturs að vatnaskilum milli Vattarfjarðar og Ísafjarðardjúps og þeim svo fylgt til vesturs að þeim stað þar sem þau beygja til suðvesturs frá norðurmörkum Austur-Barðastrandarsýslu, sem jafnframt eru norðurmörk Reykhólahrepps, skammt vestan við punkt í 673 m hæð. Þaðan er sýslumörkunum fylgt til vesturs allt þar til komið er að norðausturmörkum Vestur-Barðastrandarsýslu, sem jafnframt eru norðausturmörk Vesturbyggðar. Þaðan er síðastnefndum sýslu- og sveitarfélagamörkum fylgt til vesturs að hafi. Að öðru leyti, þ.e. að vestan- og sunnanverðu, afmarkast svæðið af hafi.

Að teknu tilliti til framvindu gagnaöflunar og fleiri atriða var frestur fjármála- og efnahagsráðherra til að lýsa kröfum á svæðinu tvívegis framlengdur að beiðni íslenska ríkisins, síðast til 15. apríl 2019.

Hlutaðeigandi sýslumannsembætti og sveitarfélögum var tilkynnt um ákvörðun óbyggðanefndar um að taka svæðið til meðferðar og gerð grein fyrir framhaldinu.

2.3 Lýstar kröfur og kynning

Kröfulýsingar fjármála- og efnahagsráðherra, fyrir hönd íslenska ríkisins, um þjóðlendur á svæði 10C bárust óbyggðanefnd 15. apríl 2019. Óbyggðanefnd birti

⁴ Kröfulýsing fjármála- og efnahagsráðherra f.h. íslenska ríkisins á svæði 10B barst óbyggðanefnd 16. september 2020 og þar var gerð krafa um þjóðlendu við svæðamörkin. Það svæði kemur því einnig til meðferðar óbyggðanefndar en frestur gagnaðila íslenska ríkisins til að lýsa kröfum á svæði 10B er til 1. febrúar 2021.

tilkynningu um málsmeðferð á svæðinu og útdrátt úr kröfum ríkisins, ásamt uppdrætti, í Lögbirtingablaðinu 30. sama mánaðar, sbr. 2. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998. Skorað var á þá sem teldu til eignarréttinda á því landsvæði sem félli innan kröfussvæðis ríkisins að lýsa kröfum sínum fyrir óbyggðanefnd í síðasta lagi 16. ágúst 2019. Þá kom fram að yfirlýsingu um kröfugerð og málsmeðferð kynni að verða þinglýst á þær fasteignir á svæðinu sem skráðar væru í þinglýsingabók og málið varðaði, sbr. 2. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998. Útdráttur úr efni tilkynningarinnar var birtur með auglýsingum í dagblöðum, sbr. sama lagaákvæði.

Kynningargögn um kröfu fjármála- og efnahagsráðherra voru gerð aðgengileg almenningi á skrifstofum sveitarfélaganna Vesturbyggðar og Reykhólahrepps,⁵ og á skrifstofum sýslumannsins á Vestfjörðum á Hólmavík, Ísafirði og Patreksfirði, auk þess sem þau voru birt á vefsíðu óbyggðanefndar. Tálknafjarðarhreppi var jafnframt tilkynnt um þjóðlendukröfur ríkisins og kröfulýsingarfrest gagnaðila, auk þess sem fréttatilkynning var send út um þjóðlendukröfur ríkisins, kröfulýsingarfrest og hvar kynningargögn væru aðgengileg. Morgunblaðið, héraðsfréttablaðið Vestfirðir og vefurinn Bæjarins besta (bb.is) fjölluðu um þjóðlendukröfurnar 10.–24. maí 2019. Kröfulýsingarfrestur annarra en íslenska ríkisins var síðar framlengdur tvisvar, síðast til 15. nóvember 2019.

Gefið var út yfirlit yfir lýstar kröfur að loknum kröfulýsingarfresti ásamt uppdrætti. Lögboðin kynning fór fram með því að yfirlit og uppdráttur lágu frammi á skrifstofum Vesturbyggðar og Reykhólahrepps, og á skrifstofum sýslumannsins á Vestfjörðum á Hólmavík, Ísafirði og Patreksfirði frá 12. desember 2019 til og með 24. janúar 2020, sbr. 12. gr. laga nr. 58/1998. Athugasemdafrestur var til 31. janúar 2020. Kynningargögnin voru jafnframt aðgengileg á skrifstofu óbyggðanefndar og vefsíðu nefndarinnar. Engar athugasemdir bárust fyrir lok athugasemdafrests.

Kröfugerð fjármála- og efnahagsráðherra, fyrir hönd íslenska ríkisins, tók til fjögurra aðgreindra svæða. Á móti bárust átta kröfulýsingar ýmissa aðila sem sumar sköruðust.

2.4 Mál nr. 1/2020, Bæjarbjarg

Vegna heimsfaraldurs Covid-19 og í samræmi við tilmæli íslenskra yfirvalda og almannavarna vegna hans var fyrstu fyrirtöku mála á svæði 10C, sem fyrirhuguð var um miðjan mars 2020, frestað. Þess í stað var lögmonnum og fulltrúum málsaðila á svæði 10C send tilkynning 12. mars 2020 um ýmis atriði sem til stóð að fjalla um við fyrirtökuna. Tilkynnt var um skiptingu svæðisins í fjögur mál, þ.e. mál nr. 1/2020, Bæjarbjarg; mál nr. 2/2020, Austurhluti fyrrum Barðastrandarhrepps; mál nr. 3/2020, Skálmardalsheiði⁶; og mál nr. 4/2020, Hvannahlíð. Gerð var grein fyrir skipan óbyggðanefndar í málunum og að hana skipuðu í máli nr. 1/2020 Ása Ólafsdóttir,

⁵ Ekki voru gerðar kröfur af hálfu fjármála- og efnahagsráðherra innan marka Tálknafjarðarhrepps.

⁶ Málsheitinu var síðar breytt í Skálmardalsheiði og hluti Þingmannaheiðar, sbr. umfjöllun um fimmtu fyrirtöku hér síðar.

Þorsteinn Magnússon og Hulda Árnadóttir. Farið var yfir ýmis atriði varðandi gagnaöflun nefndarinnar og lögmenn og fulltrúar málsaðila minntir á rafrænt gagnasvæði óbyggðanefndar, sem þeir höfðu áður fengið upplýsingar um, þar sem þeir fengu aðgang að öllum málsskjölum og kröfulínukortum. Upplýst var að gripið hefði verið til ráðstafana svo að gagnaöflun Þjóðskjalasafnsins og önnur rannsókn málanna hjá nefndinni héldu áfram, þrátt fyrir samfélagslegar takmarkanir og aðgerðir vegna heimsfaraldurs Covid-19. Einnig var sérstaklega vakin athygli á ákvæði 17. gr. þjóðlendlaga um samnýtingu á sérfræðiaðstoð o.fl. Þá var því beint til lögmanna að kanna hvort ljúka mætti málinu að einhverju eða öllu leyti með sátt, sbr. 15. gr. þjóðlendlaga. Farið var yfir áætlun um framvindu málsmeðferðar á svæðinu sem sett var fram með fyrirvara um framvindu gagnaöflunar og umfang mála þegar henni yrði lokið. Lögmenn og fulltrúar málsaðila voru beðnir að láta vita ef þeir hefðu athugasemdir við framangreint fyrirkomulag og eins við skiptingu svæðisins í mál og skipan nefndarinnar en engar athugasemdir bárust.

Við fyrstu fyrirtöku mála á svæði 10C, sem haldin var sameiginlega vegna allra málanna 9. júní 2020, var farið yfir forsögu meðferðar svæðis 10C og kynningu krafna aðila. Farið var yfir ýmis atriði sem lögmenn höfðu áður verið upplýstir um með framangreindri tilkynningu 12. mars 2020, greint frá stöðu gagnaöflunar og lögð fram skjöl ásamt skjalaskrá. Þeir lögmenn sem ekki höfðu skilað umboði frá umbjóðendum sínum voru beðnir að gera það við fyrsta tækifæri. Því var beint til lögmanna að kanna hvort ljúka mætti málinu með sátt, sbr. 15. gr. þjóðlendlaga. Í því sambandi var bent á að aflað hefði verið upplýsinga um vatnaskil frá Veðurstofu Íslands og þeim varpað inn á kröfulínukort málsins. Lögmaður íslenska ríkisins upplýsti að til skoðunar væri hvort unnt væri að setta málið eða samræma kröfulínur að einhverju leyti. Farið var yfir framhald málsmeðferðar og upplýst að stefnt væri að vettvangsferð síðsumars. Leitað var álits lögmanna á því hvort til greina kæmi að málflutningur og skýrslutökur færu fram samhliða vettvangsferð og greinargerðum yrði þar með skilað fyrir vettvangsferð, með fyrirvara um að áform um lok kerfisbundinnar gagnaöflunar stæðust. Lögmenn lýstu sig samþykka því með þeim fyrirvara. Lögmenn voru beðnir að kanna, í samráði við umbjóðendur sína, hvað þeir teldu helst þurfa að skoða í vettvangsferð og hvernig því yrði best komið við. Loks var athygli lögmanna vakin á því að 13. maí 2020 hefðu tekið gildi lög nr. 34/2020 um breytingu á þjóðlendlögum. Í því sambandi var sérstaklega bent á að í breytingunum fælist m.a. að óbyggðanefnd gæti heimilað íslenska ríkinu að auka við kröfur sínar í máli sem til meðferðar væri hjá nefndinni, væri það ekki metið ríkinu til vanrækslu að hafa ekki gert kröfur sínar í einu lagi í öndverðu og hinar auknu kröfur seinkuðu ekki málsmeðferð um of að mati nefndarinnar skv. 6. mgr. 10. gr. þjóðlendlaga, sbr. b-lið 4. gr. laga nr. 34/2020. Í ljósi skilyrðis um að auknar kröfur seinkuðu ekki málsmeðferð um of en lögboðin kynning þyrfti að fara fram á þeim, líkt og upphaflegum kröfum, var óskað eftir því við lögmann ríkisins að afstaða yrði tekin til þessa svo fljótt sem hægt væri.

Önnur fyrirtaka mála á svæði 10C var haldin sameiginlega vegna allra málanna 17. júlí 2020. Lögð voru fram skjöl ásamt skjalaskrá og upplýst að þar með væri kerfisbundinni gagnaöflun lokið. Lögmenn voru inntir eftir því hvort tekist hefði að setta málið að einhverju eða öllu leyti frá síðustu fyrirtöku. Lögmaður íslenska ríkisins upplýsti að það væri enn til skoðunar og að niðurstaða um mögulegar sættir og samræmingu kröfulína myndi liggja fyrir í síðasta lagi við skil ríkisins á greinargerð. Óskað var eftir afstöðu lögmanns íslenska ríkisins til þess hvort ætlunin væri að óska eftir heimild óbyggðanefndar til að auka við kröfur ríkisins í málum á svæði 10C á grundvelli 6. mgr. 10. gr. þjóðlendlaga, sbr. b-lið 4. gr. laga nr. 34/2020. Lögmaðurinn upplýsti að ekki hefði verið tekin endanleg afstaða til þess en að niðurstaða um það myndi einnig liggja fyrir í síðasta lagi við skil ríkisins á greinargerð. Íslenska ríkinu var í kjölfarið veittur frestur til 7. ágúst 2020 og gagnaðila íslenska ríkisins til 17. ágúst 2020 til að skila greinargerð í málinu. Jafnframt voru kynnt drög að dagskrá vettvangsferðar um svæði mála nr. 1–4/2020 og samhliða aðalmeðferð málanna 24.–27. ágúst 2020.

Þriðja fyrirtaka mála á svæði 10C var haldin sameiginlega vegna allra málanna 24. september 2020. Lögð voru fram skjöl ásamt skjalaskrá. Kynnt var að í greinargerðum íslenska ríkisins í málum nr. 1/2020, 2/2020 og 4/2020 frá 7. ágúst 2020 hefðu verið gerðar smávægilegar breytingar á kröfugerð ríkisins, en óbyggðanefnd hafði vakið athygli gagnaðila íslenska ríkisins á þessu sérstaklega í tölvupósti sama dag og óskað eftir því að athugasemdir kæmu fram í greinargerðum þeirra, hefðu þeir slíkar. Engar athugasemdir komu fram. Formaður lýsti því að nefndin mæti umræddar breytingar á kröfugerð ríkisins svo að í þeim fælist einungis nánari skýring á kröfugerðinni og þær teldust því ekki leiða til þess að aukið væri við kröfur ríkisins í skilningi 6. mgr. 10. gr. þjóðlendlaga, sbr. 4. gr. laga nr. 34/2020. Formaður tilkynnti að breyting hefði verið gerð á skipan nefndarinnar í tveimur málum. Þorsteinn Magnússon færi út úr málum nr. 1/2020 og 3/2020 og í staðinn kæmi Allan V. Magnússon inn í mál nr. 1/2020 og Hulda Árnadóttir í mál nr. 3/2020. Aðspurðir sögðust lögmenn ekki gera athugasemdir við breytingarnar. Rifjað var upp að fyrirhugaðri vettvangsferð og samhliða aðalmeðferð í málum nr. 1–4/2020 dagana 24.–27. ágúst hefði verið frestað vegna Covid-19 og jafnframt boðað að vettvangsferð án aðalmeðferðar færi fram dagana 29. og 30. september, líkt og áður hafði verið kynnt í tölvupósti til lögmanna. Farið var yfir sóttvarnaaðgerðir sem gripið yrði til og fyrirkomulag vettvangsferðarinnar að öðru leyti kynnt. Aðspurðir gerðu lögmenn ekki athugasemdir við fyrirkomulag vettvangsferðarinnar. Þá var kynnt sú fyrirætlun nefndarinnar að aðalmeðferð í málunum færi fram í lok október, með fyrirvara um stöðu og þróun faraldurs Covid-19. Fyrirhugað væri að hún færi fram í Reykjavík og hugsanlega í fjarfundabúnaði.

Vettvangsferð vegna máls nr. 1/2020 fór fram 30. september 2020. Fjallað er um hana í kafla 4.3 hér á eftir.

Aðalmeðferð mála á svæði 10C var haldin sameiginlega vegna allra málanna 5. nóvember 2020. Nefndarmenn og starfsmenn óbyggðanefndar voru í húsakynnum

nefndarinnar að Skuggasundi 3 í Reykjavík, en vegna samkomutakmarkana og sóttvarnaráðstafana sátu aðrir fundarmenn fundinn með fjarfundabúnaði auk þess sem fundurinn var opinn öðrum í streymi á vefnum. Við upphaf aðalmeðferðar var gerð grein fyrir lítilsháttar breytingu á mörkum svæða 10C og 10B, sbr. kafla 2.2. Síðan voru mál nr. 1–4/2020 tekin fyrir, hvert fyrir sig. Í máli nr. 1/2020 voru lögð fram skjöl ásamt skjalaskrá. Að því búnu fóru fram skýrslutökur sem gerð er grein fyrir í kafla 4.4. Að skýrslutökum loknum var sýnt myndband af ágreiningssvæðinu sem tekið hafði verið með dróna. Þeir sem gefið höfðu skýrslu lýstu því sem fyrir augu bar í myndbandinu, m.a. örnefnum, og svöruðu spurningum óbyggðanefndar og lögmanna. Þá var málið flutt munnlega. Lögmaður eigenda Hvallátra gerði grein fyrir því að litið væri svo á að í aðal- og varakröfu vegna jarðarinnar rúmaðist þrautavarakrafa um að viðurkenndur yrði fullur afnotaréttur innan hins umdeilda svæðis vegna Hvallátra, yrði komist að því að þar væri að finna þjóðlendu. Við lok aðalmeðferðar tilkynnti formaður að málið væri tekið til úrskurðar en ef frekari gögn kæmu fram yrði málið þó tekið fyrir aftur af því tilefni.

Fimmta fyrirtaka mála á svæði 10C var haldin sameiginlega vegna allra málanna 21. desember 2020. Kynnt var að heiti máls nr. 3/2020 hefði verið breytt í Skálmardalsheiði og hluti Þingmannaheiðar. Þá var gerð grein fyrir því að borist hefðu kröfulýsingar vegna Kletts og Seljalands í máli nr. 3/2020 og að óbyggðanefnd hefði ákveðið að veita eigendum jarðanna aðild að málinu á grundvelli 3. mgr. 13. gr. þjóðlendulaga, nr. 58/1998. Auk þess voru lögð fram skjöl ásamt skjalaskrá. Að lokum tilkynnti formaður að mál nr. 1–4/2020 væru tekin til úrskurðar og að uppkvaðning úrskurða færi fram 22. desember 2020 kl. 15:00 á fjarfundi sem einnig yrði streymt.

3 KRÖFUGERÐ⁷

3.1 Krafa íslenska ríkisins

Af hálfu fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins er þess krafist að viðurkennt verði að allt land innan eftirfarandi kröfupunkta verði úrskurðað þjóðlenda og allt til viðmiðunarmarka kröfusvæðis:

Upphafspunktur er við sjó í miðri Saxagjá (1). Saxagjá er fylgt frá sjó og upp á bjargið (2) og svo austur eftir vatnshalla suður af fjallinu fyrir norðan Djúpadal allt í hæsta punkt á fjalli fyrir norðan Geldingsskorardal (3). Þaðan lóðrétt suður til sjávar að svonefndri Melalykkju (4) og strandlengjunni síðan fylgt vestur í upphafspunkt í miðri Saxagjá.

3.2 Krafa vegna Hvallátra

Af hálfu Bjargtanga, félags land- og sumarhúsaeigenda á Hvallátrum, er þess aðallega krafist að framkominni þjóðlendukröfu fjármála- og efnahagsráðherra, fyrir hönd íslenska ríkisins, til svokallaðs Bæjarítaks eða Bæjarbjargs verði hafnað, og að viðurkennt verði að enga þjóðlendu sé að finna innan merkja þess landsvæðis, sbr. kröfulýsingu ríkisins dags. 15. apríl 2019, enda teljist landið allt innan þinglýstra landamerkja og undirorpið beinum eignarrétti.

Til vara er þess krafist að merki milli Bæjarítaks eða Bæjarbjargs og Hvallátra séu eftir vatnaskilum frá Saxgili að hæsta punkti fyrir norðan Geldingsskorardal, sbr. framlagt kröfulínukort.

Við aðalmeðferð málsins kom fram að litið væri svo á að innan aðal- og varakröfu vegna svæðisins rúmaðist þrautavarakrafa um að viðurkenndur yrði fullur afnotaréttur innan hins umdeilda svæðis vegna Hvallátra, yrði komist að því að þar væri að finna þjóðlendu.

Þá er krafist málskostnaðar úr hendi ríkissjóðs samkvæmt úrskurði óbyggðanefndar samkvæmt framlögðum málskostnaðarreikningi, að skaðlausu, bæði í aðal- og varakröfu.

⁷ Sjá einnig fylgiskjöl nr. I (aðilaskrá) og III (kort).

4 GÖGN OG GAGNAÖFLUN

4.1 Inngangur

Í málinu hafa verið lögð fram skjöl í skjalaflokkum nr. 1–8 ásamt undirskjöllum, samtals 267 skjöl, auk 20 hliðsjónargagna. Sjá nánar í fylgiskjali nr. II (skjalaskrá).

Gagna var ýmist aflað af málsaðilum eða óbyggðanefnd, á grundvelli rannsóknarskyldu nefndarinnar. Gerð var leit að frumgögnum sem varpað gætu ljósi á eignar- og afnotaréttindi á svæðinu, farið á vettvang og jafnframt teknar skýrslur af málsaðilum. Verður nú gerð nánari grein fyrir hverju þessara atriða.

4.2 Rannsóknarskylda óbyggðanefndar

Óbyggðanefnd ber að hafa frumkvæði að því að afla heimilda og gagna um eignar- og afnotaréttindi yfir því landsvæði sem til meðferðar er og framkvæma rannsóknir og athuganir um staðreyndir og lagaatriði sem þýðingu hafa fyrir niðurstöðu í einstökum málum, sbr. 5. mgr. 10. gr. Þjóðlendlaga, nr. 58/1998. Markmiðið er að tryggja sem best að rétt niðurstaða fái st um einstök álitæfni.

Á vegum óbyggðanefndar fór fram kerfisbundin leit að frumgögnum, prentuðum sem óprentuðum, sem líkur voru taldar á að varpað gætu ljósi á eignar- og afnotaréttindi yfir þeim landsvæðum sem hér eru til umfjöllunar. Könnun einstakra skjalaflokka skiptist á milli Þjóðskjalasafns Íslands og óbyggðanefndar og grundvallast á „Yfirliti yfir frumgögn sem könnuð eru vegna rannsóknarskyldu óbyggðanefndar“. Yfirlit þetta var kynnt lögmennum málsaðila og engar athugasemdir komu fram. Við samningu þess naut óbyggðanefnd á sínum tíma ráðgjafar Gunnars Friðriks Guðmundssonar sagnfræðings, auk Bjarkar Ingimundardóttur og Jóns Torfasonar, starfsmanna Þjóðskjalasafns Íslands.

Lögmennum aðila málsins var gerð grein fyrir því að þeir hefðu óskoraðan rétt til að fá upplýsingar um tilhögun gagnaöflunar á vegum óbyggðanefndar og afrit allra gagna. Jafnframt hafði óbyggðanefnd frumkvæði að því að upplýsa lögmen um þessi atriði. Þeir gátu jafnframt bent starfsmönnum Þjóðskjalasafns eða óbyggðanefndar á gögn sem ástæða væri til að kanna eða afla. Rannsóknarskylda óbyggðanefndar dregur hins vegar ekki úr skyldu málsaðila til að afla og leggja fram þær heimildir og gögn sem þeir byggja rétt sinn á, sbr. 4. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998. Lögmennum/málsaðilum ber þannig að leggja sjálfstætt mat á gögn og gagnaöflun.

Þau frumgögn sem í leitirnar komu og talið var að þýðingu hefðu voru gerð lögmennum aðgengileg jafnóðum á rafrænu gagnasvæði og lögð fram við fyrirtökur í málinu. Um nánari framkvæmd gagnaöflunar vísast til skilabréfs Þjóðskjalasafns Íslands um þetta efni, skjals nr. 2, , inngangs að greinargerð safnsins, skjals nr. 5(3), og minnisblaða um leit óbyggðanefndar í tilteknum skjalaflokkum, sbr. hliðsjónargögn nr. 15–17. Um afraksturinn vísast til skjalaskrár, sjá fylgiskjal nr. II, þar sem skjöl

Þjóðskjalasafns og óbyggðanefndar (þ.e. undir yfirnúmerum 2 og 4) eru flokkuð eftir efni og uppruna.

4.3 Vettvangsferð

Óbyggðanefnd skoðaði vettvang málsins miðvikudaginn 30. september 2020 í fylgd með lögmönnum og öðrum fulltrúum aðila. Jafnframt voru með í för fulltrúi frá Þjóðskjalasafni Íslands og starfsfólk óbyggðanefndar.

Vegna heimsfaraldurs Covid-19 var gætt sérstaklega að sóttvörnum í ferðinni. Fólki var skipt upp í nokkra bíla til að takmarka samgang ótengdra einstaklinga auk þess sem gætt var að fjarlægðarmörkum, handsprittun, notkun andlitsgríma í bílum og sóttthreinsun sameiginlegra snertiflata.

Miðvikudaginn 30. september var lagt var af stað kl. 8:00 frá Patreksfirði og ekið austur eftir Barðastrandarvegi nr. 62 að Örlygshafnarvegi nr. 612 og eftir honum vestur að Látrahálsi milli Breiðavíkur og Látravíkur. Þaðan var ekið austur Látraháls að bílastæði við Geldingsskorardal. Horft var yfir Geldingsskorardal og Jón Pétursson, einn eigenda Hvallátra, lýsti því sem fyrir augu bar. Vegna veðurs var ákveðið að leggja ekki í frekari göngu um svæðið. Ekið var til baka eftir Örlygshafnarvegi að minjasafni Egils Ólafssonar að Hnjóti í Örlygshöfn þar sem svæðið var skoðað á ljósmynd og horft á heimildarmynd um björgunaraufrek á svæðinu í desember 1947. Að því búnu var ekið aftur til Patreksfjarðar þar sem vettvangsferð lauk kl. 12:00.

4.4 Skýrslutökur

Við aðalmeðferð málsins gáfu eftirtaldir skýrslur og svöruðu spurningum óbyggðanefndar og lögmanna: Jón Pétursson og Sverrir Þorvaldsson, sem báðir eru í eigendahópi Hvallátra. Auk þess var sýnt myndband af ágreiningssvæðinu sem tekið hafði verið með dróna. Þeir sem gefið höfðu skýrslu lýstu því sem fyrir augu bar í myndbandinu, m.a. örnefnum, og svöruðu spurningum óbyggðanefndar og lögmanna. Að einstökum efnisatriðum í skýrslunum er vikið í úrskurði þessum, eftir því sem tilefni er til, en uppskriftir á þeim eru meðal hliðsjónargagna málsins.

5 SAGA LANDSVÆÐA

Í þessum kafla verður rakin saga svæðisins sem málið varðar. Í fyrstu er greint frá elstu ritheimildum um landnám þar. Því næst verða raktar heimildir um kröfusvæði málsins og nærliggjandi og tengdar jarðir, einkum afmörkun, eignarréttindi og nýtingu. Umfjöllun um þær jarðir sem liggja að ágreiningssvæðunum takmarkast oftast við heimildir um afmörkun. Að mestu er fylgt tímaröð í hverjum kafla.⁸

5.1 Landnám

Í Sturlubók og Hauksbók Landnámu segir eftirfarandi um landnám austan og norðan kröfusvæðisins:

Ármóði hinn rauði Þorbjarnarson, fóstbróðir Geirleifs, nam Rauðasand

[...]

Þórólfr spórr kom út með Örlygi ok nam Patreksfjörð fyrir vestan ok víkr fyrir vestan Barð nema Kollsvík; þar bjó Kollr fóstbróðir Örlygs. Þórólfr nam ok Keflavík fyrir sunnan Barð ok bjó at Hvallátrum.⁹

Efnislega er sömu lýsingu að finna í Melabók Landnámu á landnámi Ármóðs Þorbjarnarsonar og um landnám Þórólfs sparar segir þar:

Þórólfr spórr kom út með Örlygi ok nam Patreksfjörð allan fyrir vestan ok víkr fjórar fyrir norðan Barð ok hina fimmtu Keflavík fyrir sunnan Barð.¹⁰

5.2 Bæjarbjarg¹¹

Máldagi Maríukirkju í Saurbæ á Rauðasandi frá 1419 segir eftirfarandi um jarðeignir og ítök:

Saurbær aa Raudasande.

Mariu kirckia og hins heilaga Johannis postula j Saurbæ ä Raudasande eigu(r) þessar Jarðer. Fijfustade. lägagnup. Kirckiuhvamm. Siöunda. Skor. iij^c j Hlijdum. millum forvadans og Stals. firer innann skor. vj^c j Biarge millum þessara ummerckia. melalækia og Saxagiár og nordur ad götum þeim sem inn liggur frá giá. firer ofann diupadal og gelldingarskor.

Jtem ä kirckian þesse Jtök.

⁸ Þessi kafla er að mestu leyti byggður á greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands, dagsettri 10.12.2020, sem lögð var fram sem skjal nr. 5(3), sbr. einnig eldri gerð hennar, dags. 13.7.2020, sem lögð var fram sem skjal nr. 5(2) og drög, dags. 8.6.2020, sem lögð voru fram fram sem skjal nr. 5(1). Þó hefur verið felld út eða stytt umfjöllun um heimildir sem ekki þykja hafa þýðingu fyrir úrlausn málsins, auk þess sem best hefur við umfjöllun um gögn sem aflað var annars staðar en á Þjóðskjalasafninu. Í inngangi að greinargerð Þjóðskjalasafnsins er greint frá gagnaflokkum sem leitað var í og tilhögun gagnaöflunar. Einnig skal nefnt að í heildarskilabréfi Þjóðskjalasafns Íslands, skjali nr. 2, og minnisblöðum um leit óbyggðanefndar í tilteknum skjalaflokkum, hliðsjónargögnum nr. 15–17, er gerð grein fyrir fleiri skjölum sem varða jarðir sem fjallað er um hér en ekki þótti tilefni til að leggja fram.

⁹ *Íslensk fornrit* I (1968), bls. 174–175; skjal nr. 4(6).

¹⁰ *Íslensk fornrit* I (1968), bls. 174–175; skjal nr. 4(6).

¹¹ Sjá einnig kafla 5.4.1 um Saurbæ/Bæ á Rauðasandi.

hina tíjundu hveriu vætt umm oll þíngenn af hvalreka.

vætt skreidar af hverium skattmanne. jnnann þínga.

skiædatollur af hveriu Bænhuse og allar smätijunder.

Anno D(omini) m cccc Decimo nono Reiknadest kirkiugotsed annad firer utann skruda
fior(u)tíjger hundrada.¹²

Í máldaga Gísla Jónssonar biskups frá 1570 og síðar segir um Saurbæjarkirkju á Rauðasandi:

Kirkian í Saurbæ ä Rauda sande ä land alltt í Kirkiuhamme .xx^c. Jtem Siöund ä xij^c.
Jtem Laganupur xvij^c. Hundrad af annarre í landskyllid. enn tuo hundrud af annarre.
Fíjfastader xxx^c. leigd fíjrer ij^c. og hálftt thridia hundrad í Hlijdunum í mille Stälz og
Forvadana Jtem fra Skor.

Hün ä biarged í millum Saxagiär og Mela. lyckur Vordur ad gautunum theim sem Jnn
liggia frá giä fyrer austann Diupadal. eru thad kollud vj^c. Hun ä giellidings Skor. og xijj
c fríjd. og hina x hueriu vætt huals af ollum huolum, er rekur Vm oll thyngen. og vætt
skreidar af huerium skattmanne. Jnnann thijnga og skiædatolla af hueriu Bænhuse.¹³

Í biskupsvísitasíu um Saurbæjarkirkju á Rauðasandi frá 1. september 1639 segir
m.a.:

hun a vtan sig ad ögrejndum þuj sem vera ma í hejmalandi eff það kann nockud ad
fjnnast í gömlum brefum eda mældógum kirkjunnar.

[...]

hun a Bjargid mille Saxagjar og Mela lyckiu og Nordur ad gótunum þejm sem liggia
Jnn fra gjä fyrer vstan duipadal eru það kollud vj hndr. hun ä Gjellidjngs skor og hjna
tíjundu huorju vætt huals aff óllum huólum er rekur vmm óll þíngen og vætt skrejdur
aff huorjum skattamanne Jnnan þínga og skjædatoll af huorju bænhuse.¹⁴

Hinn 26. janúar 1660 vitnaði Páll Gunnarsson um landamerki í Látrabjargi. Afrit af
vitnisburðinum var tekið 10. janúar 1765 og hljóðar svo:

Landamerke Keflavíkur og Látra. 1660

Nú af því sá frámi man Eggert Björnsson hefur bedid mig um vitnisburd hvad eg hefde
heyrð af gaumlum mönnum, um landa merke á látra biarge, þá læt eg það í lióse, ad eg
hef það heyrt. ad Látur ætte inn ad hvanngiá þar sem þrytur hælvelle, enn Bæarstadur
inn ad Melalýckiu enn Breidavík ætte þaðan, og inná raudasker, því hef eg ei annad
heyrð og kann ei annad þar sannara um ad segja bera og til Sannenda her um, skrifa eg
mitt nafn her under. Skrifad á frá Breida þann 20 og 6 Januarius

Pall Gunnarson med eigin hende.

annar vitnisburdur 5 manna utgefin A^o 1660, 2 Febr. í Bæ ad Keflavík eige úti
Raufarhriegg, og innad forvada, sem er fyrer utan Sölvavík etc

Framann skrifud Document eru ordrett skrifud epter Máldaga Bók þeirre er greimd var
í Sarbæar Kyrkiu 1765 og Magnus sem var á Jörva skrifad hafde; og Visitatia S^{ra} Páls
Björnssonar epter lausum blóðum, sem fylgdu nefndre máldagabók. Vitnar sem
samann las ad Sarbæ d 10da Januarii 1765

David Skefing¹⁵

¹² Skjal nr. 4(25).

¹³ Skjal nr. 4(28).

¹⁴ Skjal nr. 2(45).

¹⁵ Skjal nr. 2(37).

Í *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*¹⁶ yfir Rauðasandshrepp frá 1703 segir eftirfarandi um Saurbæ á Rauðasandi:

Hlunnindi jarðar eru: Hrísrif til eldiviðar nokkuð. Silúngsveiði nokkur, hefur fyrrum meiri verið. Grastekja nokkur á fjöllum. Selveiði að gagni. Reki góður. Sölvafjara undir Naustabrekku. Heimræði á sumrum, þá fiskur er fyrir og vegna brims gefur.

Hjáleigur vide alibi.

Stórveður granda þar oft húsum og heyjum. Stórflæðar ganga á engjar, og taka hey burt ósjaldan. Skriður falla úr fjallinu á landið (tún og engjar eru mest frí). Sand ber sjórinna á stundum uppá engjarnar.

Kirkjan á bjarg fyrir innan Látrabjarg (vide alibi). Þar er fuglveiði með mannhættu, og hvannatekja í meira lagi.¹⁷

Í *Jarðabók Árna og Páls* yfir Rauðasandshrepp frá 1703 segir eftirfarandi um Kirkjubjarg í texta um Keflavík:

Fyrir vestan Keflavíkurbjarg (á milli Keflavíkur og Látra) heitir Lambahlíð, (er óbygð hlið með skriðum og grasteigum, og gagnlausu dalverpi upp af. Þessa Lambahlíð á hálfkirkjan í Breiðavík. Þessi hlið er gagnlaus, nema þá Breiðavíkurmenn vilja voga þángað fje sínu á vetur. Og hvað þar kann að festa af reka, því þar er fjöruborð fyrir.

Melalykkja skal heita þar sem Lambahlíð endast.

Þar Lambahlíð endast tekur til Kirkjubjarg. Eign Saurbæjarkirkju á Rauðasandi. Þar í er fuglveiði og eggjatekja fyrir þá, sem sjer þángað, í sig, voga vilja. Húsbóndi lætur þángað á stundum fara. So fara þángað Keflvíkingar átölulaust, og aðrir leiguliðar þeirra, sem eiganda kunnugir eru. Uppaf þessu Kirkjubjargi eru tveir grasdalir, Geldíngsskoradalur og Djúpidalur. Þessir dalir brúkast eigi, nema hvað Látramenn, með landseiganda leyfi, hafa nokkra slægjur í Djúpadal, tolllaust á part, og geldfje bænda þar um kring gengur á sumar í sögðum dölum. Partur af Kirkjubjarginu, næst Djúpadal til vesturs, kallast Heiðnakast. Þar sígur enginn í. Þetta Heiðnakast skilst frá Látrabjargi með Saxagjá.¹⁸

Í biskupsvísitasíu um Saurbæjarkirkju á Rauðasandi frá 5. september 1725 segir hið sama og í biskupsvísitasíu frá 1. september 1639 um bjarg milli Saxagjár og Melalykkju og að það sé sex hundruð að dýrleika.¹⁹

Hinn 29. júlí 1821 fór fram sáttafundur að Saurbæ á Rauðasandi um fuglatekju Þórðar Bjarnasonar og Ólafs Rögnvaldssonar í Saurbæjarkirkjubjargi. Sátt náðist í málinu þannig að Þórður og Ólafur greiddu Eggert Jónssyni, eiganda Saurbæjar og Saurbæjarkirkju, þrjá ríkisdali í vörureikning. Eggert tillét þeim að fara undir bjargið móti reglulegum bjarghluta framvegis, en þeir skyldu láta sig vita.²⁰

Hinn 24. október 1828 skrifaði Steingrímur Jónsson biskup um Saurbæjarkirkjubjarg. Þar svaraði Steingrímur fyrirspurn 24. ágúst sama ár, vegna Jóns Ísleifssonar eiganda Saurbæjar, hvort sex hundraða fuglbjarg hefði verið eignað kirkjunni eftir

¹⁶ Hér eftir verður vísað til hennar sem *Jarðabókar Árna og Páls*.

¹⁷ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 298–301; skjal H-2.

¹⁸ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 308–310; skjal H-2.

¹⁹ Skjal nr. 2(46).

²⁰ Skjal nr. 2(85).

gömlum máldögum og hvort miða ætti við máldaga Gísla biskups Jónssonar. Svar Steingríms var þannig:

svarast. að so sem tedur Máldagi authorisiradur, med Konungligu Rescripti af 5ta Apr. 1749 telur áminnst biarg eign Saurbær kyrkiu og biskupa visitatiur, en sidarsta af 1790 herma hid sama, og opinberliga sidann eckert er Framm komid, sem þessu hnecki, þo er það vafalaust, að optnefnd kyrkia behildir sömu Hérlegheitum, sem að undanfornu eptirleidis.²¹

Í sóknarlýsingu Sauðlauksdals-, Breiðavíkur- og Saurbæjarsókna, frá 24. júní 1840, eftir sr. Gísla Ólafsson segir m.a.

Til Sauðlauksdalskirkju liggja Geitagil, Hvalsker og Miðbær á Siglunesi. En ítök, bjargið í Keflavík, tolllaust bjarg á Látrum til fyglingar, partur í Vestur-Botnsskógi og í Trostansfirði, 60 sauða beit á Látrum og skipsuppsátur fyrir teinahring. Saurbær, fyrir utan áður taldar hjáleigur, á Kirkjuhvamm, Sjöundá, Grundir, Láganúp, Fífustaði, fuglbjarg frá Látrabjargi í Saxagjá og Skorarhlíðar að Stáli kallað, en Breiðavík ekkert, utan tiltekið pláss í nefndu bjargi og Geldingsskorardal, sem er hvílt í bjargið og fuglbjarg.²²

Hinn 8. ágúst 1847 fór fram sáttafundur að Saurbæ á Rauðasandi þar sem Bjarni Björnsson í Keflavík, Kári Sigmundsson, Ólafur Sigmundsson, Gunnlaugur Þorleifsson og Jón Bjarnason voru kallaðir fyrir þar sem þeir höfðu farið í óleyfi í pláss í bjargi tilheyrandi Saurbæjarkirkju. Þeir viðurkenndu það allir en kváðust hafa greitt bjargtollinn. Jón Ísleifsson hreppstjóri fór fram á að þeir greiddu meira. Ólafur lofaði að borga 20 fiska virði fyrir tvö menn, auk tollsins, með því móti að hann og hans menn mættu fara undir og á bjargið þaðan í frá tolllaust, fyrir utan hið tiltekna pláss Undirhlíð. Gunnlaugur, Kári, Þórður og Jón lofuðu einnig að greiða sér til friðar. Sátt náðist hins vegar ekki.²³

Í *Jarðatali* Jóns Johnsens frá 1847 er jörðin Saurbær á Rauðasandi metin 60 hundruð að dýrleika og skráð sem kirkjustaður. Í neðanmálsgrein fyrir jörðina Keflavík kemur fram að Árni Magnússon hafi getið um eyðiplássið Lambahlíð milli Keflavíkur og Látra, sem tilheyri Breiðavíkurbænhúsi, og einnig um Kirkjubjarg (stykki úr bjarginu) sem tilheyri Saurbæjarkirkju.²⁴

Í ódagsettri lýsingu, eigna- og ítakaskrá frá miðri nítjándu öld, segir að Saurbæjarkirkja á Rauðasandi sé bóndaeign. Þá er fjallað um fasteignir og ítök, en meðal ítaka er fuglbjarg milli Saxagjár og Melalykkju, sex hundruð að dýrleika.²⁵

Í jarðamati Barðastrandarsýslu frá 1849–1850 er ekki fjallað um dýrleika Saurbæjar á Rauðasandi. Þar segir eftirfarandi:

Saurbær. Tún stórt í medallagi, í betralagi gras gefid, eingjar í góðu medallagi að víðattu og grasgefnar eins, land rými mikid og kostagott, Selveidi teljandi skógur eins

²¹ Skjal nr. 2(131).

²² Gísli Ólafsson, „Lýsing Sauðlauksdals-, Breiðavíkur- og Saurbæjarsókna“, *Sóknalýsingar Vestfjarða* I, bls. 213–214; skjal H-4.

²³ Skjal nr. 2(86).

²⁴ Skjal nr. 4(1), bls. 182.

²⁵ Skjal nr. 2(129).

valla, Reki af víð, sá besti Fuglbjarg, í látrabjargi, mikid og gott, landbrot af sjó á tún en eingum er hætt víð skridum, Jörðin er hæg, fénadi er tjóni hætt af krákunum.²⁶

Hinn 4. júlí 1852 fór fram sáttafundur að Sauðlauksdals, þar sem Látrabændur voru ákærðir fyrir ólöglega kofatekju á Undirhlíð og beit og slægjur á Djúpadal, þ.e. svo-kölluðu Kirkjubjargi Bæjarkirkju. Sátt náðist þannig að Sátt náðist þannig að greiddir voru 20 fiskar fyrir kofatekjuna og 20 fiska eftirgjald af vetrarþeiti í Djúpadal meðan Jón Ísleifsson og ábúendur Hvallátra lifðu.²⁷

Ari Finnsson og Jóhanna Eggertsdóttir lögfestu merki Saurbæjar 10. júní 1880, en þar er m.a. fjallað um bjarg milli Saxagjár og Melalykkju:

Þar eð við meðundirskrifuð, jeg Ari Finnsson og jeg Jóhanna Eggertsdóttir, eigum í sameiningu heimajörðina Saurbæ með kirkjunni, heimalandi, reka, landspörtum fram beggja megin við ~~æð~~ jörðina Máberg, með hjáleigunum Skógi, Bröttuhlíð og Stakkadal, kirkjujörðunum hjer í hrepp: Sjöunda með Skor, Kirkjuhvammi og Láganúpi með Grundum, og enn fremur kirkjuítökin, s Skorarhlíðar og Bjargið milli Saxagjár og Melalykkju með Djúpadal og Geldingsskor, sem og tíunda hverja vætt af öllum hvalreka milli Stáls og Tálkna; og eru heimildir fyrir þessum ítökum: Máldagabók Vilkins byskups frá 1397. 12 prestadómar Gissurar byskups Einarssonar genginn að Miðdal laugardaginn fyrir Pjetursmessu og Páls um sumarið 1546; Vísitíu Skálholtsbyskupa frá því á 16. öld til 1791, 2 úrlausnarbrjef byskupanna Geirs Vídalíns og Steingríms Jónssonar, og allar prófasta vísitíu til þessa dags. – Þar eð við öll ennfremur eigum, hvert sjer í lagi, sumpart að öllu, sumpart meiri og minni hluta í öllum þeim jörðum sem liggja milli Stáls og Straumness, að frátöldum jörðunum Breiðuvík, Keflavík, Naustabrekku og Króki, sem báðar hinar síðast töldu eru, síðan á síðari hluta 17. aldar, úrskiptar, sú fyrri úr Lambavatni, og sú síðari úr Stökkum, með tilteknum skýrum landamerkjum. – Þar eð við vitum ekki til að landamerki þau, sem til eru greind í framanritaðri landamerkjaskrá, sjeu breytt að hinu minnsta nje rengd til þessa dags, og þar eð við höfum mörg fleiri skjöl um landamerki jarða þessara frá 17. öld, sem eru samhljóða skrá þessari, en tilgreina enn skýrar á sumum stöðum, - þá lýsum við því hjer með yfir: að við lögfestum og löghelgum þessum jörðum og jarðapörtum okkar og ítökum, allar þær nytjar, gögn og gæði til lands og sjávar, er liggja innan landamerkja hvernjar jarðar og ítaks, samkvæmt framanritaðri landamerkjaskrá og kirkjumáldaga Bæjarkirkju, og lýsum þá alla óheimildarmenn, er nytja sjer nokkuð af slíkum land(amerkjum)^{helgum}, landsnytjum, öðruvísi eða framar, en eptir skýru leyfi og skilmálum rjettra hlutaðeigenda, en skorum á hvern þann, er þykist hafa eitthvað í höndum, er hnekkst eða veikt geti hjer greindar heimildir að koma fram með það og sanna opinberlega. –

Bæ á Rauðasandi, 10. dag júním. 1880.

Ari Finnsson

Jóhanna Eggertsdóttir

Ragnheiður Gísladóttir.²⁸

Í annarri lögfestu árið eftir, 3. júní 1881, lögfestu Ari Finnsson og Jóhanna Eggertsdóttir land heimajarðarinnar Bæjar á Rauðasandi með tilheyrandi hjáleigum, kirkjujörðum og ítökum. Tekið var fram að verið væri að endurnýja lögfestuna frá árinu áður og skýra landamerki „að því er viðvíkur þeim sérstöku landspörtum og ítökum Bæjar

²⁶ Skjal nr. 2(11).

²⁷ Skjal nr. 2(87).

²⁸ Skjal nr. 2(25).

og Bæjarkirkju, sem hér eptir greinir“. Lögfestan var þinglesin í Tungu í Örlygshöfn 20. júní sama ár. Þar segir um Bæjarbjarg:

Landamerki Bæjarkirkjuítaks í Látrabjargi Bæjarbargs eru þessi: að vestanverðu í miðja Saxagjá eptir þeirri stefnu, er hún liggur frá sjó upp bjargið svo að norðvestanverðu eptir vatnshalla norðanvið Djúpadal allt austnorður að línu þeirri, er hugsast dregin lóðrétt frá sjó yfir miðja Melalykkju upp yfir Bjargið og yfir Geldingsskorardal á fjall upp svolangt norðvestur, er vötnum hallar suður af. Bönnum við öllum án okkar sérstaklegs leyfis að nytja sér hverjar sem helst nytjar á sjó út innan landhelgi merkjum, hvert sem er gras eða beit, fuglaveiði eða hver önnur veiði, egjatekja, reki hverju nafni sem nefnist eða hverjar aðrar nytjar. Samningar þeir um notkun á þessu bjargítaki Bæjarkirkju, sem hingað til hafa verið gjörðir, og sem ekki hafa verið bundnir við tiltekinn tíma, skulu, ef ekki serstakar kringumstæður eða tilfelli koma fyrir, standa sem um hefur verið samið til ársloka 1884, að öðru leyti en því, hvort ekki fyr eða jafnvel nú þegar skyldi vera bezt að banna alla eggjatekju, sem svo mikill ófriður og óráðvæðni hefur flotið af að undanfögnu, en sem reynslan sannar að beinlínis er fuglaveiðinni til spillingar.²⁹

Í prófastsvísitasíu um Saurbæjarkirkju á Rauðasandi frá 7. september 1882 er fjallað um eignir hennar og ítök. Meðal ítaka er fuglbjarg milli Saxagjár og Melalykkju.³⁰

Landamerkjalyking Bæjar á Rauðasandi er dagsett 18. júní 1886, en hún var þinglesin við manntalsþing að Tungu í Rauðasandshreppi 15. júlí 1889. Efni hennar er eftirfarandi um Bæjarbjarg:

Landamerki Bæjarkirkju ítaks í Látrabjargi. Itak þetta er nu kallað Bæjarbjarg og eru merkin þessi: að vestanverðu í miðja Saxagjá eftir þeirri stefnu, sem hún liggur frá sjó upp bjargið, svo að norðvestanverðu eftir vatnshalla suður af fjallinu fyrir norðan Djúpadal austnorðan að línu þeirri er huxast dregin lóðrjett frá sjó upp bjargið upp með vestari rönd grasflesis þess sem kallað er Melalykkja uppyfir bjargið, og eptir sömu stefnu yfir Geldingsskorardal á fjall upp svo langt norðvestur sem vötnum hallar suður af fjallinu.³¹

Í fasteignamati Vestur-Barðastrandarsýslu frá 1916–1918 er jörðin Saurbær á Rauðasandi metin á 8.800 kr. en eigendur hennar voru Ó.Ó. Th. og S. Bach. Þá kemur fram að landamerkjabréf Saurbæjar og ítök jarðarinnar hafi verið þinglesin að Tungu í Örlygshöfn 15. júlí 1889. Undir d-lið um ítök segir eftirfarandi:

d. Ít. Saurbæjar í annara jarða lönd:

1. 1/10 í rekahvölum frá Tálkna og Stálhlein (nú land Rauðashr. og Patrhr.).
2. Á Hvalskeri frjáls hús og naustgjörð fyrir tíært skip, og frjáls hestabeit meðan byggingin fer fram. Ennfr. uppsátur fyrir svo mörg skip, sem þeir eiga og vilja setja þar upp, m.m.
3. Hl. af Látrabjargi, Kallaður Bæjarbjarg.
4. Bæjarpartur, milli Kirkjuhvams og Mábergs, Kallaður „Partur“
5. Landsskykki Kringum hjál. Skóg – fjalllendi og upprekstrarland fyrir sfé.
6. Námuréttindi í Stálfjalli. Nú er þar fundin Kolanáma, sem farið er að starfrækja.
7. Uppsátur og verbúðarstæði á Hvallátrum.

²⁹ Skjal nr. 2(28).

³⁰ Skjal nr. 2(130).

³¹ Skjal nr. 2(1).

8. Sölvatekja í Naustabrekkuhlíð.

9. Hússtæði á Vatne.³²

Í *Barðstrendingabók* frá 1942 segir eftirfarandi um Saurbæjarkirkju og Bæjarbjarg:

Sneiðingarnar frá Keflavík upp á heiðarbrúnina heita Fuglagötur og bendir nafnið á, að þar hafi oft verið reiddur fugl af bjarginu; enda var hann fyrrum veiddur svo að þúsundum skipti. Bæjarkirkja á Rauðasandi á ítak í Látrabjargi.

[...]

Vestanvert við Keflavík er nestangi, sem Brimnes heitir. Þar byrjar Látrabjarg og nær að Bjargtöngum. Er það hérumbil 14 km. langt. Fjórar jarðir eiga bjargið: Keflavík austasta hlutann, því næst Breiðaví, sem á Breiðavíkurbjarg ásamt Lambahlíð. Þá er Bæjarbjarg, sem er eign Saurbæjarkirkju á Rauðasandi. Nær það frá Lambahlíð að Saxagjá. Fjórða hlutann eiga Hvallátur og er hann mestur. Nær hann frá Saxagjá að Bjargtöngum. Þar mun Sauðlauksdalskirkja hafa átt ítak. Landamerki milli Keflavíkurbjargs og Breiðavíkurbjargs er forvaði, sem heitir Gorgán, en Melalykkja milli Breiðavíkurbjargs og Bæjarbjargs. Undir Lambahlíð er örlítill vogur, sem heitir Lögmansvogur.³³

Hinn 8. október 1963 skrifaði sýslumaðurinn í Barðastrandarsýslu bréf til atvinnu-
málaráðuneytisins með skrá, dagsettri 30. september 1963, yfir ítök í umdæminu sem „munu hafa fallið úr gildi sbr. lög nr. 113/1952“. Í skránni eru meðal annars nefnd ítök Saurbæjarkirkju í Skorarhlíðum og í Látrabjargi frá miðri Saxagjá að svonefndri Melalykkju.³⁴

Hinn 20. febrúar 1989 skrifaði félagsmálaráðuneytið fyrirspurn til sveitarfélaga um afrétti og upprekstrarrétt.³⁵ Hinn 28. ágúst sama ár svaraði sveitarstjóri Rauðasandshrepps fyrirspurninni þannig að ekki væri um afréttarlönd að ræða í Rauðasandshreppi og að hreppsbúar hefðu engan upprekstrarrétt á neinn afrétt.³⁶

Hinn 28. maí 1993 gerðu Albert Gíslason og Ólöf Erna Ólafsdóttir annars vegar og Keran Stueland Ólason hins vegar með sér kaupsamning um Bæjarbjarg. Fram kemur að seljendur selji kaupanda Bæjarbjarg í Rauðasandshreppi, „land milli Saxagjár og Sauðasteins, landamerki samkvæmt landamerkjabók“.³⁷

Hinn 13. júní 1993 ritaði Keran St. Ólason bréf til jarðanefndar Vestur-Barðastrandarsýslu og gerði grein fyrir þörf sinni fyrir að eignast landsvæðið Bæjarbjarg. Í bréfinu segir að landsvæðið samanstandi af Geldingsskorardal til Djúpadals og bjarginu þar fyrir neðan, en þörf fyrir land þetta kvað Keran einkum vera til upprekstrar og beitar þar sem jörðin Geitagil bæri ekki þann fjárfjölda sem hann hafði.³⁸

³² Skjal nr. 2(17).

³³ Pétur Jónsson, „Rauðasandshreppur“, *Barðstrendingabók*, , bls. 94 og 97; skjal H-3.

³⁴ Skjal nr. 2(127).

³⁵ Skjal nr. 2(124).

³⁶ Skjal nr. 2(125).

³⁷ Skjal nr. 2(145).

³⁸ Skjal nr. 2(146).

Á fundi jarðanefndar Vestur-Barðastrandarsýslu 6. ágúst 1993 var tekinn fyrir kaupsamningur um Bæjarbjarg, dagsettur 28. maí sama ár, sem og bréf Kerans S. Ólasonar frá 13. júní. Nefndin frestaði umsögn um samninginn þar sem hana skorti upplýsingar.³⁹

Hinn 12. ágúst 1993 mótmælti Þorvaldur Búason ráðstöfun á Bæjarbjargi með bréfi til jarðanefndar Vestur-Barðastrandarsýslu, hreppsnefndar Rauðasandshrepps, sýslumanns Barðastrandarsýslu, landbúnaðarráðherra, Náttúruverndarráðs, Alberts Gíslasonar og Kerans Stueland Ólasonar. Í bréfinu er vísað til þess að Bæjarkirkjuítakinu í Látrabjargi sé lýst í landamerkjaskrá Barðastrandarsýslu og einnig er vakin athygli á því að engin gögn séu til um lýsingu ítaksins, sbr. lög nr. 113/1952, um lausn ítaka af jörðum. Loks mótmælir Þorvaldur tilraunum Alberts Gíslasonar til að ráðstafa ítakinu til sölu eða leigu, en téð ítak sé fallið til Hvallátra vegna vanlýsingar.⁴⁰

Á fundi jarðanefndar Vestur-Barðastrandarsýslu 20. ágúst 1993 var kaupsamningur um Bæjarbjarg tekinn fyrir á ný og gaf nefndin samþykki sitt fyrir samningnum með því skilyrði að Bæjarbjarg og það land sem samningurinn kvæði á um yrði sameinað jörðinni Geitagili í Örlygshöfn. Þá var bókað að Þorvaldur Búason hefði mótmælt sölu Bæjarbjargs þar sem það væri eign Hvallátra.⁴¹ Jarðanefndin ritaði Keran St. Ólasyni sama dag um samþykki sitt fyrir kaupsamningi um Bæjarbjarg.⁴²

Hinn 3. september 1993 sendi formaður Náttúruverndarráðs bréf til sýslumannsins í Barðastrandarsýslu þar sem vakin var athygli á því að ráðið hefði hug á að nýta forkaupsrétt að Bæjarbjargi, „landi milli Saxagjár og Sauðasteins“. Þá kemur fram í bréfinu að bjargið sé á náttúruminjaskrá með vísun í 6. útg. sem birtist í auglýsingu í *Stjórnartíðindum* árið 1991.⁴³ Náttúruverndarráð sendi bréf til jarðanefndar Vestur-Barðastrandarsýslu hinn 28. september 1993 og tilkynnti ákvörðun ráðsins um að mæla með því við umhverfísráðuneytið að það beitti sér fyrir því að ríkissjóður neytti forkaupsréttar að Bæjarbjargi. Rökstuðningur Náttúruverndarráðs í bréfinu er eftirfarandi:

Bæjarbjarg er stór hluti Látrabjargs og þar er mikill hluti fuglabyggðarinnar í bjarginu. Látrabjarg er á Náttúruminjaskrá (1991 nr 307) og þar eru stórkostleg fuglabjörg, hin mestu við Norður-Atlantshaf. Svæðið er því á heimsmælikvarða og hefur mikið verndargildi. Náttúruverndarráð telur að slíkt náttúruyfyrirbæri eigi að vera þjóðareign og friðlýst. Friðlýsing þarf ekki að hafa áhrif á hefðbundnar beitarnytjar innan landareignarinnar.⁴⁴

Hinn 14. september 1993 sendi Þorvaldur Búason kæru til landbúnaðarráðherra þar sem kærðar voru niðurstöður jarðanefndar Vestur-Barðastrandarsýslu og hreppsnefndar Rauðasandshrepps um forkaupsrétt, en í undanfara kærunnar segir að eigendur Hvallátra hafi lagt fram munnlega kröfu um forkaupsrétt að bjarginu en hreppsnefnd

³⁹ Skjal nr. 2(147).

⁴⁰ Skjal nr. 2(148).

⁴¹ Skjal nr. 2(149).

⁴² Skjal nr. 2(150).

⁴³ Skjal nr. 2(151).

⁴⁴ Skjal nr. 2(154).

hafi hafnað þeirri kröfu. Í kærinni er kaupsamningi Alberts Gíslasonar um Bæjarbjarg mótmælt sem vanheimilum, en um sé að ræða ítak sem sé fallið niður vegna vanlýsingar. Þá sé ítakið upphaflega í landnámi Þórólfs sparar og þar með í landi Hvallátra en hugsanlega að hluta í landi Breiðavíkur. Til vara er þess krafist að eigendum Hvallátra sé úrskurðaður forkaupsréttur. Loks segir í kærinni að nefndarmenn í jarðanefnd Vestur-Barðastrandarsýslu hafi verið vanhæfir til að fjalla um málið.⁴⁵ Ráðuneytið svaraði 22. september sama ár en í bréfi ráðuneytisins segir að þar sem engin skrifleg gögn hafi fylgt bréfi Þorvaldar frá 14. september, svo sem til staðfestingar kröfum og sjónarmiðum eða upplýsingar um hinar kærðu ákvarðanir, þá telji ráðuneytið sér ekki fært að fjalla frekar um kæruna.⁴⁶ Þorvaldur svaraði bréfi ráðuneytisins með bréfi dagsettu 22. september sama ár. Því fylgir endurrit úr landamerkjabók Barðastrandarsýslu. Í bréfinu segir að öðru leyti að ekki segi í jarðalögum hvaða gögn skuli fylgja kærðu eða hver eigi að útvega þau. Þá segir um kærufresti að óljóst sé hvenær jarða- og hreppsnefndir fundi, hvað sé tekið fyrir á fundum og að ákvarðanir þeirra séu ekki öllum kunnar.⁴⁷

Hreppsnefnd Rauðasandshrepps sendi Náttúruverndarráði bréfi 8. október 1993 og tilkynnti að nefndin hefði ekki hug á að neyta forkaupsréttar vegna Bæjarbjargs. Meðfylgjandi er afrit af bréfi nefndarinnar til Alberts Gíslasonar frá 8. júní sama ár um fyrirhugaða sölu Bæjarbjargs, en þar segir:

Hreppsnefndin ákvað að neyta ekki forkaupsréttar síns, en áminnir ykkur um að skoða gaumgæfilega lög og reglur er um þetta fjalla til þess að forðast eftirmála vegna þessarar sölu.⁴⁸

Hinn 1. október 1993 gerðu annars vegar Albert Gíslason og Ólöf Erna Ólafsdóttir og hins vegar ríkissjóður, vegna Náttúruverndarráðs, með sér kaupsamning um Bæjarkirkjuítak. Í kaupsamningnum kemur fram að ríkissjóður hafi gengið inn í kaup Kerans S. Ólasonar á Bæjarbjargi. Um hið selda segir eftirfarandi í samningnum:

Hið selda er hluti jarðarinnar Saurbæjar í Rauðasandshreppi sem nefndur er Bæjarkirkjuítakið í landamerkjabók Barðastrandarsýslu. Merki jarðarhlutans eru að vestanverðu í miðja Saxagjá eftir þeirri stefnu, er hún liggur frá sjó upp Bjargið, svo að norðvestanverðu eftir vatnshalla suður af fjallinu fyrir norðan Djúpadal austnorðan að línu þeirri, er hugsast dregin lóðrétt frá sjó upp Bjargið upp með vestari rönd grasflesis þess, sem kallað er Melalykkja upp yfir Bjargið og eftir sömu stefnu yfir Geldingsskorardal á fjall upp svo langt norðvestur, sem vötnum hallar suður af fjallinu.⁴⁹

⁴⁵ Skjal nr. 2(152).

⁴⁶ Skjal nr. 2(153).

⁴⁷ Skjal nr. 2(155).

⁴⁸ Skjal nr. 2(156).

⁴⁹ Skjal nr. 2(158).

Sama landamerkjalyfing er færð inn í ódagsett skjal, sem líklega er frá október 1993 og liggur með fyrrgreindum kaupsamningi í skjalasafni fjármálaráðuneytisins.⁵⁰ Með því liggur einnig loftmynd af bjarginu þar sem útlínur eru teiknaðar inn.⁵¹

Í tilkynningu um eigendaskipti, dagsettri 11. október 1993, er fært inn að ríkissjóður sé eigandi að Bæjarkirkjuítaki úr landi Saurbæjar. Þá er á tilkynninguna skráð eftirfarandi athugasemd:

Þessi eign er ekki sérskráð í Fasteignaskrá. Nafn þessarar eignar bendir til þess, að hún sé afnotaréttur af landi t.d. beitar- eða fuglatekju.⁵²

Hinn 15. október 1993 sendi fjármálaráðuneytið til umhverfissráðuneytisins afrit af afsali fyrir Bæjarbjargi, dagsett 11. sama mánaðar. Frumrit af afsalinu liggur með nefndu bréfi í skjalasafni fjármálaráðuneytisins. Þar er færð inn sama landamerkjalyfing fyrir Bæjarbjargi og er í kaupsamningi frá 1. október.⁵³

5.3 Hvallátur í Víkum

Í máldaga Gísla Jónssonar biskups frá 1570 og síðar segir um Álfamýrarkirkju að hún eigi tolllaust teinært skip á Látrum.⁵⁴

Með gjafabréfi frá 15. september 1514 gáfu Jón Jónsson Íslendingur og Dýrfinna Gísladóttir til kirkjunnar í Sauðlauksdal sex hundruð í heimalandi, 60 sauða beit í jörðinni Hvallátrum, teinært skip og þaðan af minna tolllaust og ekki meira en eitt hvert ár, bjarg tolllaust til fyglingar og eggja, hið efra og hið neðra, hvannskurð svo mikinn sem Dalsmenn þyrftu, sjöttung í öllum reka í Keflavík, skóg í Patreksfirði, hálfan Dalspart í móts við bóndaeign, sölvaðföru svo að sex menn skyldu fara í hana út til Hvallátra. Þá skyldi einn fátækur ómagi, annaðhvort úr ætt Jóns eða Dýrfinnu, ævinlega fæðast í Sauðlauksdal.⁵⁵

Hinn 3. desember 1533 vitnaði Erlingur Gíslason að Jón Jónsson Íslendingur hafði gefið 10 hundruð í jörðinni Hvallátrum til Jóns Konráðssonar, sonarsonar síns. Kona Jóns Íslendings, Dýrfinna Gísladóttir, vildi ekki samþykkja gjöfina og þótti hann hafa gefið nógar gjafir með Dal, þ.e. Sauðlauksdal, og Keflavík. Sr. Filippus Jónsson svaraði þá til að Keflavík þyrfti hann ekki að þakka, því hann hefði gefið hana sjálfur Konráði bróður sínum til kvenmundar, hverja gjöf þau bæði samþykktu.⁵⁶

Hinn 21. ágúst 1543 fékk sr. Filippus Jónsson Guðrúnu Björnsdóttur eldri jarðirnar Hvallátur og Keflavík til fullrar eignar.⁵⁷

⁵⁰ Skjal nr. 2(157).

⁵¹ Skjal nr. 2(159).

⁵² Skjal nr. 2(160).

⁵³ Skjal nr. 2(161).

⁵⁴ Skjal nr. 4(35).

⁵⁵ Skjal nr. 4(64).

⁵⁶ Skjal nr. 4(65).

⁵⁷ Skjal nr. 4(66).

Hinn 30. ágúst 1546 dæmdi 12 manna dómur, útnefndur af Gizuri biskupi Einarssyni í Skálholti, að gjörningur sr. Filippusar Jónssonar við Guðrúnu systur sína um jarðirnar Látur og Keflavík væri að öllu leyti ómyndugur. Bréf Guðrúnar Björnsdóttur fyrir jörðunum voru hins vegar dæmd myndug og stöðug í allan máta.⁵⁸

Hinn 14. janúar 1567 var sjöttardómur útnefndur um tilkall til Hvallátra og Keflavíkur. Dómurinn undirritaði dómsúrskurð 16. febrúar sama ár og dæmdi jarðirnar Birni og Jóni Konráðssonum eftir föðurbróður þeirra, sr. Filippus Jónsson, er gert hafði þeim arfsvik.⁵⁹

Hinn 6. mars 1568 fór fram sættagerð Björns og Jóns Konráðssona við Eggert Hannesson, um sakferli sr. Filippusar Jónssonar, föðurbróður þeirra, svo og tilkall Bæjarkirkju á Rauðasandi til föðurföður þeirra og föður. Kærurnar snéru m.a. að tíundum og tollum sem tilheyrðu Saurbæjarkirkju. Bræðurnir sættust við Eggert með því að gjalda honum silfur, málnytu og gilda peninga og ennfremur jarðirnar Hvallátur og Keflavík til fullrar eignar og frjáls forræðis.⁶⁰ Eggert kvittaði um fégreiðslu Björns og Jóns 7. mars 1568.⁶¹

Árið 1576 gerði Eggert Hannesson grein fyrir fasteignum sínum að fráskildum þeim sem þær kirkjur áttu sem hann hafði þá að halda og einnig þeim 70 hundruðum er hann átti fyrir norðan og hafði veðsett Jóni Jónssyni lögmanni. Meðal þessara eigna var jörðin Látur, 30 hundruð að dýrleika.⁶²

Hinn 29. júlí 1600 kvittaði Hannes Björnsson fyrir afsali á hálfri jörðinni Látrum og hálfri jörðinni Keflavík til frændkonu sinnar, Ragnheiðar Eggertsdóttur. Þær höfðu verið í eigu föður hans Björns Hannessonar og svo föðurbróður hans Eggerts Hannessonar.⁶³

Hinn 2. janúar 1644 uppgaf Hannes Björnsson ákæru sem hann þóttist hafa til hálfra jarðanna Látra og Keflavíkur og gaf þær Ragnheiði Eggertsdóttur.⁶⁴

Hinn 26. janúar 1660 vitnaði Páll Gunnarsson um landamerki í Látrabjargi. Afrit af vitnisburðinum var tekið 10. janúar 1765 og hljóðar svo:

Landamerke Keflavíkur og Látra. 1660

Nú af því sá frómi man Eggert Björnsson hefur bedid mig um vitnisburd hvað eg hefde heyr af gaumlum mönnum, um landa merke á látra biarge, þá læt eg það í lióse, ad eg hef það heyr. ad Látur ætte inn ad hvanngiá þar sem þrytur hælvelle, enn Bæarstadur inn ad Melalyckiu enn Breidavík ætte þaðan, og inná raudasker, því hef eg ei annad heyr og kann ei annad þar sannara um ad segja bera og til Sannenda her um, skrifa eg mitt nafn her under. Skrifad á frá Breida þann 20 og 6 Januarius

Pall Gunnarson med eigin hende.

⁵⁸ Skjal nr. 4(67).

⁵⁹ Skjal nr. 4(68).

⁶⁰ Skjal nr. 4(33), bls. 65–69.

⁶¹ Skjal nr. 4(33), bls. 69–71.

⁶² *Jarðabréf frá 16. og 17. öld*, bls. 103; skjal H-20.

⁶³ Skjal nr. 2(119).

⁶⁴ Skjal nr. 2(120).

annar vitnisburður 5 manna utgefin A^o 1660, 2 Febr. í Bæ að Keflavík eige úti Raufarhriegg, og innad forvada, sem er fyrir utan Sölvavík etc

Framann skrifud Document eru ordrett skrifud epter Máldaga Bók þeirre er greimd var í Sarbæar Kyrkiu 1765 og Magnus sem var á Jörva skrifad hafde; og Visitatia S^{ra} Páls Björnssonar epter lausum blóðum, sem fylgdu nefndre máldagabók. Vitnar sem samann las að Sarbæ d 10da Januarii 1765

David Skefing⁶⁵

Hinn 2. febrúar 1660 vitnuðu Jón Össursson, Ólafur Ásbjörnsson, Jón Jónsson, Jón Jónsson og Páll Gunnarsson um landamerki milli jarðanna Skorar, Sjöundár, Melaness, Kirkjuhvamms, Saurbæjar á Rauðasandi, Stakka, Lambavatns, Keflavíkur, Hvallátra í Víkum, Láganúps, Sauðlauksdals í Patreksfirði, Skers og Skyttudals. Fleiri staðfestu vitnisburðina um landamerkin, en þeir voru upplesnir við héraðsþing að Tungu í Örlygshöfn 25. nóvember 1728 og aftur við manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 14. júní 1880. Einnig var þinglesið afrit af vísitasíu frá 1700. Um Hvallátur í Víkum er færslan í afsals- og veðmálalabók Barðastrandarsýslu 1874–1880 þannig:

Hvallátra landamerki hafa haldin verið og eru úr Saxagjá umhverfis allt Látrabjarg ítakalaust, og í Bjarnagjá, sem er í miðjum núpnum á millum Breiðuvíkur og Látra.

[...]

Þennan voru vitnisburð berum vjer eptir ósk og kröfu Eggerts Björnssonar, með því hann hefur oss í ljósi látið, það hann vildi hið sannasta hjer um vita sinna arfa og eptirkomenda vegna, upp á það þeim kynni þess síður sín á milli eður og við aðra út í frá ágreiningur eður misklið af að verða, en hann er nú eignarmaður og umboðsráðandi Bæjarkirkju vegna yfir öllum ánefndum jörðum, þeim sömu, er hann hefur oss beðið um að vitna. – Er jeg nú Ólafur Ásbjarnarson að aldri fimmtíu og fjöggra ára gamall, og í þessari sveit allan minn aldur alið að undanteknum tveimur misserum og þeim þremur árum, sem jeg í minni barnæsku er sagt að verið hafi á Barðaströnd. – Jeg Jón Össursson hef nú einn um sextugt og hef jeg verið heimilisfastur á Rauðasandi í samfelld fjörutíu og eitt ár, að fráskildum tveimur árum, og þó á þeim hjer til vitað. – Jeg Jón Jónsson eldri er nú 53 vetra og á Rauðasandi barnfæddur uppalinn og allan minn aldur verið, að undanteknum fjórum árum á Hvallátrum í sömu sveit. – Jeg Jón Gunnlaugsson er nú að aldri 45 ára gamall, barnfæddur í Keflavík hjer í sveit, en frá barnæsku heimilisfastur verið árlega á Rauðasandi. – Jeg Jón Jónsson yngri er einninn í þessari sveit barnfæddur og allan minn aldur verið; er jeg nú að aldri 37 ára gamall, - og vottum vjer allir áður skrifaðir menn, að vjer höfum um allar áðurgreindar eignar- og umboðshaldsjarðir Eggerts Björnssonar þessi fyrskrifuð landamerki bæði til lands og sjávar sögð og haldin hafa verið átölulaust bæði fyrr og síðar, hvað vjer með góðri samvísu megum meiri skýrslu og sannindi á gjöra, ef þörf krefði og til fullkomlegrar staðfestu og sanninda á gjöra við þennan vorn allan áðurskrifaðan vitnisburð, þá skrifum vjer vor skírnarnöfn með eigin höndum undir þetta vort vitnisburðarbrjef hvert skrifað er að Bæ á Rauðasandi árum eptir frelsarans fæðing 1660, 2. febrúarii.

Jón Össursson með eigin hendi. Ólafur Ásbjörnsson m.e.h. Jón Jónsson lætur skrifa.

Jón Jónsson m.e.h.

Það meðkennist jeg Páll Gunnarsson, að jeg hefi ekki heyrt neinn ágreining um þessi fyrskrifuð landamerki áðurgreindra jarða á milli og er jeg nú barnfæddur í þessari

⁶⁵ Skjal nr. 2(37).

sveit, og kom tólf vetra til Breiðuvíkur, og er jeg sjötíu og fjöggra ára gamall. – Og til sanninda hjer um skrifa jeg mitt nafn nafn með eigin hendi. –

Páll Gunnarsson

Jeg undirskrifaður auglýsi það frómum mönnum, að jeg hefi fyrir guðlega náð til kirkjuþjónustu nú í Sandshrepp verið í tuttugu og átta ár, og hef jeg aldrei heyrt nokkur tvímæli þar á leika, að nokkur önnur landamerki væri á milli fyrrskrifaðra jarða, en þau, sem þetta brjef inniheldur, hvar um til merkis jeg skrifa mitt nafn hjer undir með eigin hendi að Bæ á Rauðasandi þann 2. dag Septemberm. annó 1660.

Þorbjörn Einarsson, m.e.h.

Það votta jeg undirskrifaður, Jón prestur Ólafsson, að jeg er barnfæddur á Rauðasandi og árlega árs þar vistarveru átt, að fráteknun þeim vetrum, er jeg var í Hólaskóla, og þeim nokkrum árum, er jeg var að vist á Skarði í Sarðsströnd [svo], en þó jafnan árlega árs í þessari sveit að nokkrum parti umgengist og til vitað. – Og hef jeg aldrei fyrr eður seinna önnur landamerki vitað haldin hafa verið, en vitnisburður míns sál. föður hjer framanskrifaður og annara frómra manna hjer um útvísar, og er jeg nú fertugur að aldri, og fyrir guðlega þolinmæði þjónað þessari sveit í prestlegu embætti nærri full 12 ár. – Þennan minn vitnisburður staðfesti jeg með mínu hjer undirskriftuð nafni; hverjum mínum vitnisburði samhljóða verða þeir ærlegir menn, er hjer gjörla til vita og sínar handskriptir ásamt minni hjer undir setja og setja láta. – Að Saurbæ á Rauðasandi skrifuð ofanskrifuð vitnisburðar orð, þann 24. aprílís anno 1681.

Jón pr. Ólafsson, e.h. Einar Pjetursson, að aldri 58 ára, m.e.h.

Þorsteinn Jónsson m.e.h. Árni Borgarson segist 67 ára, handsalar.

Magnús Pálsson m.e.h. Gunnlaugur Jónsson m.e.h.

Jeg Jón Jónsson er nú 31 árs að aldri og hef ei annað heyrt, en það, sem þessi vitnisburður inniheldur.

Jón Jónsson m.e.h. –

Framanskrifað vitnisburðar ark var upplesið fyrir rjettinum, sem haldinn var að Tungu í Örlögshöfn settu hjeradsþingi fimmtudaginn þann 25. nóvemberis 1728, og vitnuðu þeir Jón Þorsteinsson, Einar Steinsson, Högni Jónsson og Árni Jónsson, að tilgreind jarðalandamerki væri rjett og sönn, svo sem þeir um sína daga hafa tilvitað og af öðrum eldri sjer heyrt, hvað þeir með oss öðrum þingvitnismönnum undirskripta. Stað, ár og dag, sem fyrr segir

Jón Þorsteinsson, Sturli Ívarsson, Ásbjörn Þorfinnsson.

Einar Steinsson. Högni Jónsson. Erlingur Bjarnason.

Ásbjörn Guðmundsson. Árni Jónsson.⁶⁶

Hinn 17. febrúar 1660 vitnaði Jón Svartsson um landamerki Hvallátra í Víkum, m.a. gagnvart Breiðavík. Vitnisburður hans er svohljóðandi:

Eg vnder skrifadur læt j liose það eg heyrnt hefi j mijnu barnndæme og það eg heyrdi til fodur mīnz og þeirra hier þa vorv vm landamerki a latrum i savrbæar kirkiv sokn ad það være a millvm latra og breidavykvr gia sv sem er i midium latranup sem kollud er biarnar gia landa merki þar i milli enn a adra sidi hef eg heyrnt ad latur ætti atolvlavst jnn i sagxa gia og til sanninda hier vm læt eg skrifa mitt nafn hier vnder skrijfad a latrvn þann 17 febrvari⁶⁷

⁶⁶ Skjal nr. 2(25).

⁶⁷ Skjal nr. 2(118).

Í *Jarðabók Árna og Páls* yfir Rauðasandshrepp frá 1703 segir eftirfarandi um Hvallátur í Víkum:

Látur (Hvallátur).

Þar hefur verið bænhús, sem fyrir löngum tíma er affelt.

Jarðarinnar dýrleiki er xxx hndr.

Eigandi er Helga Eggertsdóttir á Skarði.

Ábúendur Guðmundur Guðmundsson á xv hndr., Þórður Jónsson á x hndr., Jón Diðriksson á v hndr.

[...]

Hlunnindi eru þar. Eggver og fuglveiði í Látrabjargi og Látranúp (alias Bjarnarnúp), sem er á milli Látra og Breiðuvíkur, óþrjótandi, en verður eftir að síga, og er mannhætta. Selfengur alleina með að skjóta þá, því lagnir eru þar engar. Uppdráp hefur þar og verið, og kynni enn að vera, þegar so fjelli. Þó hefur það lítilfjörlegt verið. Sölvafjara hefur góð verið, en rjenar. Hrognkelsafjara hefur þar góð verið, en minkar þar mjög. Fjörugrös kunna þar að fást ef vill. Útigangur í fjöru er þar í besta lagi, og er þar uppá bygt um fullorðið fje. Allra þessara hlunninda njóta leiguliðar tolllaust. Engjar á Látrum eru öldungis engar. Kirkjuvegur er til Bæjar, meir en þingmannaleið. Hreppamannaflutningur erfiður yfir hálsa á tvo vegu. Stúnga og rista er þar ónýt. Tún og hagi fordjarfast af sandfjúki úr sjó. Vatnsból þrýtur þar á vetur. Fjörufall (bráðasótt í fjöru) grandar þar sauðfje oft. Reki hefur þar nokkur verið, meðan rak. Þó hefur Látraröst hann alltið stórum frádregið. Heimræði er þar í betra lagi. Lending góð. En sandur fýkur á og skemmir aflann.

Þar hefur verið verstaða tilforna, bæði heima við Látur, og so í Brunnum í Látra landi. Segja gamlir menn þar verið hafa til vers 20 skip eða þar um. Heima við Látur kynni vera verstaða enn, ef menn vildi heldur þar róa en heima hjá sjer. En á Brunnum er alt eyðilagt af sandi og vatnsleysi, og er það yfir 80 ár að þar ekkert skip róið hefur. Til þessarar Brunna verstöðu skulu tilforna hafa sókt Dýrfirðingar, Arnfirðingar, Tálknfirðingar, og það íbland vegna þess að þeir hafa (per conniventiam¹) haft fuglveiði og egg úr Látrabjargi, tolllaust, sem menn meina.

Álftamýrabúð skal heita á Brunnum, eyðilögð af sandi, með hinum. Skal hafa verið eign Álftamýrarkirkju.

Verbúðir eru nú engar á Látrum

[...]

[neðanmáls] ¹) Með því að eigendur hafa látið sem þeir sæju ekki.⁶⁸

Hinn 24. október 1761 gerðu sr. Björn Halldórsson prófastur og sr. Eggert Ormsson samning um fuglbjargið á Hvallátrum. Þar segir m.a. að Sauðlauksdalskirkja eigi bjargið á Látrum, efra og neðra, til fugla- og eggjatöku. Í skjalinu segir einnig að ekkert skjallegt komi fram um að Látur eigi fuglbjargið þar. Um samkomulagið segir svo eftirfarandi:

Samt til að firraz ulfbud og mæd allra vidkomenda, og að hallda frid og vinfenge, vid n[u]verande Eignar menn Látra, enn serilage vid Velæruver[d]ugann Kennemann Sr Eggert Ormsson, þá hefe eg giórt v[id] Hann þá Contract edur Sama, þó að oskierdtum Kyriunnar Rette framvegis, það Hann láte bændur á Látrum serilage fyrer þau xx hndr. er Hann á, afgreida mer arlega og i Rettann tíma vi hndr. Fugls og xx hndr. Eggia af Látra biarge, oskemmt og so afhendt sem hingat til venia vered hefur og eg hefe látet

⁶⁸ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 311–313; skjal H-2.

mer lynda, enn hvad bresta kann, á tiltekna taulu, þá betaliz mer fyrer hvort Hundrad Fugls 20 fjordungar og hvórt Eggia Hundrad 10 fjordungar og stand[e] þesse Samningur Velnefnds Prests og mín á mille so lenge sem vid saman erum og i nálægu Stande Hvad þeim þridiunge Latra vidvikur, sem Sr Eggert hefur umbod enn ej eignarrád yfer, þá er eg ánægður, þó að aqvórdud tala Fugls og Eggia aukiz ej, helldur gange su sama er sógd var yfer þann þridiung epter rettre tiltaulu, á medan Presturenn Sr Eggert Ormsson hefur þar umrád yfer.⁶⁹

Hinn 27. maí 1775 lögfesti sr. Björn Halldórsson bjarg á Hvallátrum til Sauðlauksdalskirkju, eins og lögfestan ber með sér:

Hér í Tungu í Örligshofn á nu settu manntalsþingi i dag logfesti eg Bjarg allt á hvallatrum, hid efra og nedra til flyglingar og Eggia toku, eptir þeim Eignar retti, sem Saudlauksdals kyrkia hefur á greindu biargi. Fyrirbyd eg ollum mönum að hagnyta sér fugl eða Egg á greindu biargi, nema mitt leyfi til komi. En so að su guds blessan sem þar er að fá megí sem flestum að gagni verda, þá er það mitt tilbod til hvors dándis mans í þessari þingsokn sem hefur mannskap og Efni til að yrkia nefnt Bjarg Efra og nedra, að þeim skal vera til reidu hiá mér leifi að yrkia biargid þegar þeir leita þess í móti því að svara mér Siótta parti þess fugls og Eggia sem þeir þar fá.

Datum Saudlauksdal 27. Maii 1775

Björn Háldorson

upplesid fyrir retti i Tungu settu manntalsþingi 27 Maii 1775.

testr D. Skefing.

Rétt afskrifad tes^r G Olavsson⁷⁰

Í biskupsvísitasíu um Sauðlauksdalskirkju í Patreksfirði frá 22. ágúst 1790 segir hið sama um eignir og ítök kirkjunnar og í biskupsvísitasíu frá 19. ágúst 1775, nema nú eru á ný talin upp sex hundruð í jörðinni Minni- og Ytri-Garði og helmingur í jörðinni Stærri- og Innri-Garði, báðar í Dýrafirði. Einnig hefur verið bætt við á við texta þar sem fjallað er um tolllaust bjarg, til alls gagns hið efra og neðra, sem í eldri biskupsvísitasíum hafði ekki verið auðkennt frekar, athugasemd um að það sé á Hvallátrum í Saurbæjarkirkjusókn.⁷¹

Í jarðamati Barðastrandarsýslu frá 1804 er dýrleiki Hvallátra í Víkum metinn 30 hundruð en eigendur jarðarinnar voru sr. Jón Ormsson, synir hans og Arnfríður Brynjólfssdóttir. Synir sr. Jóns eru ekki nafngreindir.⁷²

Hinn 18. ágúst 1810 skrifaði sr. Jón Ormsson í Sauðlauksdal bréf til biskups um réttindi og nýtingu í Látrabjargi. Sr. Jón kvað Sauðlauksdalskirkju eiga ítak í Látrabjargi, en ekki eignarrétt eins og bréf hans ber með sér:

Ei að síður vil eg þó enganvegin undanfella, eptir ydar Háæruverdugheita hærstvirðandi Tilmælum, að auglýsa privatim mína einlæga, medfylgislausu (enn þó kannské ei rétta) meiningu um greindt Málefni, og er hún þessi: að Saudlauksdals Kyrkia, eptir Jóns Jslendings Giafabrefi, egi Ítak i L[átrabja]rg (enn ei Egnar-rétt til þess alls) – soleidis, að hennar Fiárhál[ids]madur má taka edur taka Láta þar Fugl og Egg, eptir sem hann vill og gétur toll-laust þ.e. án nokkurs Eptirgjallds til Latra Egenda, og án þess að þurfa

⁶⁹ Skjal nr. 2(137).

⁷⁰ Skjal nr. 2(40).

⁷¹ Skjal nr. 2(54).

⁷² Skjal nr. 2(7).

ad fá þeirra Leyfi þar til, þar við hafa þeir þó ei tap[ad] öllum sínum Egnarrétti yfir Biarginu, því hvörgi stendur, ad Saudlauksdals Kyrkia egi allt Látrabiarg; henni væri ei helldur meiri Nytsemd í ad ega það allt, (því hún gétur ei notað sér Helmíng af því, auk helldur meir) – helldurenn ad ega so friálst og ákærulaust Jtak í það, sem nú hefi eg sagt so sem Reynslan hefur kennt bæði þau sídustu ár, sem minn Formadur var hér, og Líka í minni Tíð; Þrætuminna og notalegra fyrir alla Vidkomendur géck þetta til í Sr Þorvandar sál. Tíð, so vel sem þeirra, sem á undan hönum voru Saudlauksdals Kyrkiu Fiárhaldsmenn. Þegar Látra bændum, hvörum hægast er ad hagnýta sér Biargid, er ei fyrirmunad, ~~er ei fyrirmunad~~ það, eru þeir Liúfir til ad styrkia Prestinn í Saudlauksdal til ad nota sér það Líka, með því ad Liá hönum Sigara, áhölld etc. – sem hönum er opt bágtil til ad leggja; enn Skadi er, ad giöra sér hiedan á biargid, Lángann og ördugann Veg, Ferd fyrir Lítid edur eckert, sem þó má henda sig, allrahellst þegar, Látramenn eru óviliugir til ad styrkia mann; allir mega vita, ad engvir kunna betur til biargferda enn þeir.⁷³

Hinn 23. júní 1820 fór fram úttekt á Sauðlauksdalskirkju. Þar segir m.a. að kirkjan eigi 30 hundruð að dýrleika í heimalandi, 60 sauða beit við Látra um vetur og sölvaðfjörur fyrir sex manna íferð, bjarg tolllaust til fugla og eggja, sjöttung í öllum reka í Keflavík og bjarg þar til.⁷⁴

Við manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 14. júlí 1821 var upplestið skjal, dagsett 8. apríl 1818, hvar Jón Ormsson selur ekkjunni Ástríði Þorsteinsdóttur og syni hennar, Bjarna Björnssyni, fimm hundruð í jörðinni Hvallátrum fyrir 450 ríkisdala vöruverð.⁷⁵

Við manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 4. júní 1832 var upplesinn kaupgjörningur, dagsettur 20. maí 1832, hvar Bjarni Björnsson, vegna hans og sonar síns Björns, afsalar fimm hundruðum í jörðinni Hvallátrum til Bjarna Jónssonar á Látrum fyrir 75 spesíur. Þá áskildi Bjarni að þegar lífserfingar sínir kæmu til lögaldurs mættu þeir innleysa nefnd hundruð fyrir sömu upphæð.⁷⁶

Hinn 17. júní 1838 höfðu Ólafur Bjarnason og B. Eggertsson makaskipti á sjö hundruðum í jörðinni Hvallátrum og 10 hundruðum í jörðinni Melanesi. Fram kemur í makaskiptabréfinu að ef reki kynni að falla á annarri hvorri jörðinni, þá skyldi hann tilfalla þeim báðum.⁷⁷

Við manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 31. maí 1843 var upplestið makaskiptabréf Ólafs Bjarnasonar á Látrum og Brynjólfs Eggertssonar á Sjöundá, dagsett 17. júní 1838, um sjö hundruð í Hvallátrum og 10 hundruð í Melanesi.⁷⁸

Hinn 2. júlí 1843 keyptu Jón Jónsson og Þórunn Jóhannsdóttir þrjú hundruð í jörðinni Hvallátrum af Brynjólfi Eggertssyni fyrir 60 danskar spesíur. Kaupbréfið var upplestið við manntalsþingsrétt að Tungu 17. júní 1844.⁷⁹

⁷³ Skjal nr. 2(103).

⁷⁴ Skjal nr. 2(138).

⁷⁵ Skjal nr. 2(66).

⁷⁶ Skjal nr. 2(67).

⁷⁷ Skjal nr. 2(29).

⁷⁸ Skjal nr. 2(68).

⁷⁹ Skjal nr. 2(30).

Á manntalsþingi að Tungu í Örlygshöfn 17. júní 1844 var upplestið kaupbréf, dagsett 2. júlí 1843, hvar Brynjólfur Eggertsson á Sjöunda afsalaði til Jóns Jónssonar á Látrum þremur hundruðum í jörðinni Hvallátrum fyrir 60 spesíur.⁸⁰

Í prófastsvísitasíu Sauðlauksdalskirkju frá 13. ágúst 1844 kemur fram að gerð hafi verið fyrirspurn að undirlagi sóknarprestsins og gefnir út vitnisburðir um Látrabjarg og hvalrekavættir svonefndar. Þá segir að þar standi í því efni allt við hið sama og áður í stiftsfirvaldanna svari og aðgerðum.⁸¹

Í *Jarðatali* Jóns Johnsens frá 1847 er jörðin Látur eða Hvallátur metin 30 hundruð að dýrleika og skráð sem bændaeign.⁸²

Í kirkjuregistri Sauðlauksdals frá 18. mars 1849 segir m.a. um ítök Sauðlauksdalskirkju:

B. Jök

5. 60 Saudabeit á Látrum (ónotad)

6. Sölvafjara fyrir 6 manna íferð á Látrum (ónotad)

7. Bjarg á Látrum tólllaust til fyglingar og eggja og hvannskurd so mikin sem sem Dalsmen þurfa, skip tolllaust 10æring og þadan af minna.

8. Sjöttúngur í öllum reka í Kéblavík hvað sem á land kémur og alt bjarg þar⁸³

Í ódagsettri lýsingu, eigna- og ítakaskrá frá miðri nítjándu öld, segir að Sauðlaukskirkja sé beneficium. Þá er fjallað um fasteignir og ítök, en meðal ítaka er ónotuð sauðabeit á Látrum, ónotuð sölvafjara fyrir sex manna íferð á Látrum, tolllaust bjarg á Látrum og sjöttungur í öllum reka í Keflavík og allt bjarg þar.⁸⁴

Í jarðamati Barðastrandarsýslu frá 1849–1850 er ekki fjallað um dýrleika Hvallátra í Víkum. Þar segir eftirfarandi:

Hvallátur. Tún lítid og hardt, því er það ógrasgefid, eingjar valla teljandi, en óhægar sem eru, landrymi mikid, hriostrugt æ^{og} kostaliett, vetrarheit næst af fiöru; hlunnindi eru her góð af fuglbjarginu; her er hraphætt einkum fyrir saudfje, tollver til muna, Vidarreki teljandi, þó er hann stundum erfidur að nota hier, og ferst því þessvegna; Túnid liggur undir skemdum af sandfoki og þaraf fylgiandi landbroti, her er ristulaust. – Jörðin er erfid og kostnadersöm.⁸⁵

Í yfirmatsjarðabók sem fylgir jarðamati Barðastrandarsýslu frá 1849–1850 segir að mati á Hvallátrum sé breytt úr 529 ríkisbankadölum í 650 ríkisbankadali.⁸⁶

Við manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 21. maí 1852 var upplestin friðlýsing fyrir Látrabjargi eða eins og birtist í dóma- og þingbók Barðastrandarsýslu 1852–1857:

Af hlutadeigandi bændum í Hvallátrum var Látrabjargi frá Saxagjá að bjargtaungum fríðlyst til allrar fuglaveidar og eggjatekju.⁸⁷

⁸⁰ Skjal nr. 2(69).

⁸¹ Skjal nr. 2(140).

⁸² Skjal nr. 4(1), bls. 182.

⁸³ Skjal nr. 2(42).

⁸⁴ Skjal nr. 2(139).

⁸⁵ Skjal nr. 2(12).

⁸⁶ Skjal nr. 2(16).

⁸⁷ Skjal nr. 2(70).

Hinn 4. júlí 1852 fór fram sáttafundur að Sauðlauksdal þar sem Látrabændur voru ákærðir fyrir ólöglega kofatekju á Undirhlíð og beit og slægjur á Djúpadal, þ.e. svokölluðu Kirkjubjargi Bæjarkirkju. Sátt náðist þannig að greiddir voru 20 fiskar fyrir kofatekjuna og 20 fiska eftirgjald af vetrarþeitu í Djúpadal meðan Jón Ísleifsson og ábúendur Hvallátra lifðu.⁸⁸

Á manntalsþingi að Tungu í Örlygshöfn 12. júlí 1855 var upplestið makaskiptabréf fyrir 10 hundruðum í jörðinni Hvallátrum, Gautastöðum í Dalasýslu, fjórum og hálfu hundraði í Hrafnabjörgum og þremur hundruðum í Purkey.⁸⁹

Á manntalsþingi að Kvígindisfelli 13. ágúst 1867 var þinglýst gjafabréfi, dagsettu 8. ágúst 1867, þar sem hjónin Jón Jónsson og Monika Magnúsdóttir á Lambeyri gáfu fóstursyni sínum, Árna Ólafssyni á Krossadal, fjögur hundruð í jörðinni Hvallátrum.⁹⁰

Við manntalsþing að Kvígindisfelli 25. september 1868 var aflýst gjafabréfi, dagsettu 8. ágúst 1867, fyrir fjórum hundruðum í jörðinni Hvallátrum, því sem þinglesið hafði verið 13. ágúst 1867.⁹¹

Hinn 28. september 1868 gáfu hjónin Jón Jónsson og Monika Magnúsdóttir á Lambeyri fjögur hundruð í jörðinni Hvallátrum til fóstursonar þeirra, Árna Ólafssonar í Krossadal. Gjafabréfið var þinglesið við manntalsþing að Kvígindisfelli 8. júlí 1869.⁹²

Hinn 8. nóvember 1869 seldu Jón Jónsson og Monika Magnúsdóttir fjögur hundruð í jörðinni Hvallátrum til Árna Ólafssonar í Krossadal fyrir 400 ríkisdali. Kaupbréfið var þinglesið að Tungu í Örlygshöfn 9. júlí 1870.⁹³

Hinn 16. júní 1875 seldi Gunnlaugur Pétur Blöndahl, sýslumaður á Auðshaugi, fyrir hönd Gísla Einarssonar á Látrum, sjö hundruð að fornu mati í jörðinni Hvallátrum í Víkum til Árna Bjarnasonar á Kvígindisfelli. Kaupbréfið var lesið við manntalsþingsrétt að Tungu í Örlygshöfn 14. júlí 1875.⁹⁴

Hinn 24. ágúst 1878 makaskipti Árni Bjarnason á Kvígindisfelli 15 hundruðum í jörðinni Kvígindisfelli fyrir átta hundruð í jörðinni Hvallátrum, eign Árna Ólafssonar í Krossadal. Makaskiptabréfið var þinglesið við manntalsþingsrétt að Tungu í Örlygshöfn 31. ágúst sama ár. Í færslu í afsals- og veðmálabók Barðastrandarsýslu 1874–1880 er skráð svohljóðandi athugasemd:

Athgr. Við framanskrifað makaskiptabréf athugast að við þinglestur þess ^{er} fyrir manntalsþingsrjetti Barðastrandarsýslu að Tungu í Örlygshöfn hinn 31. ágúst 1878 og að Kvígindisfelli hinn 3. september s.á. af sýslumanni gjörð og tilfærð þingbókinni svo hljóðandi athugasemd: „Að því leyti sem ómyndug börn Árna Ólafssonar eiga nokkurn part úr jörðunni Hvallátrum, þá geymist hlutaðeiganda yfirfjárráðanda og amtmanni samþykki til makaskiptanna.“⁹⁵

⁸⁸ Skjal nr. 2(87).

⁸⁹ Skjal nr. 2(71).

⁹⁰ Skjal nr. 2(72).

⁹¹ Skjal nr. 2(73).

⁹² Skjal nr. 2(31).

⁹³ Skjal nr. 2(32).

⁹⁴ Skjal nr. 2(33).

⁹⁵ Skjal nr. 2(34).

Landamerkjalyásing Hvallátra er dagsett 27. júní 1889, en hún var þinglesin við manntalsþing að Tungu í Rauðasandshreppi 15. júlí 1890. Efni hennar er eftirfarandi:

Landamerkjalyásing jarðarinnar Hvallátra í Rauðasandshreppi.

Landamerkin eru að sunnanverðu Saxagjá eins og hún liggur skyr upp frá sjó á Bjargbrún og eptir sömu stefnu svo langt norður sem vötnum hallar suður af fjallinu, síðan eru merkin norður eptir vatnshalla fyrir botn Látradals yfir Klofavörðu og svo vestur kjölinn eptir vatnshalla milli Látradals og Breiðuvíkur og vestur á Núp þann sem kallaður er Biarnarnúpur og í gjá þá í núp þessum, sem kölluð er Bjarnargjá og eptir henni til sjáfar. Hvallátrar eiga engin ítök í annara jarða löndum, en Bæjarkirkja á 10da hverja vætt af öllum þeim hvölum sem reka uppá Látraland. Sauðlauksdalskirkja á og eptir máldagabók Gísla biskups Jónssonar „LX sauðabeit til Látra um vetur og sölvaþjörð fyrir VI manna íferð ítem bjarg tolllaust til fyglinga og eggja efra og neðra ítem skip tolllaust teinær og minni.

Landamerkjalyásingu þessa undirskrifa allir hlutaðeigendur. Bæ 27 júnímanuð 1889.

Eigendur Hvallátra: Ari Finnsson fyrir mig og eptir umbodi fyrir Gísla Jónsson á Skeiði. Fyrir Árna Jónsson á Kvíndisfelli Á. Jónsson. E J. Thoroddssen. Sem eigendur Bæjarkirkju Ari Finnsson. S. Bachmann. O O Thorlacíus. Sem eigendur Breiðuvík Fyrir hönd Gísla Jónssonar á Skeiði Ari Finnsson. Sem meðeigendur Breiðuvíkur Olafur Olafsson Jón Gíslason. Athugasemd Jtak Sauðlauksdalskirkju til alls gagns af Látrabjargi að efra og neðra er að eins til fyglingar og eggja tolllaust.

Lesid á manntalsþingi að Tungu í Rauðasandshreppi 15 júlí 1890 og innfært í landamerkjabók Bardastrandarsýslu Ltr A sub Nr 154 bls 85-86 vottar ALEFischer Sýslumaður.

Borgun Þinglestr - kr 75 au bókun – 25 – 1 kr – au ein króna borgað Fischer.⁹⁶

Hinn 24. júlí 1890 makaskiptu Sigurður Bachmann og Ari Finnsson annars vegar og Gísli Jónsson hins vegar kirkjújörðinni Fífustöðum með hjáleigunni Holti í Arnarfirði gegn átta hundruðum að fornu mati, eða 4/15 hlutum, úr jörðinni Hvallátrum. Sigurður og Ari hlutu nefnd hundruð úr Hvallátrum en Gísli greiddi þeim 846 kr. og 50 aura í milligjöf. Makaskiptabréfið var lesið við manntalsþing að Fífustöðum í Dalahreppi 18. júní 1891 og að Tungu í Örlygshöfn 15. júlí sama ár.⁹⁷

Hinn 25. febrúar 1901 fóru fram skipti á 10 hundruðum að fornu mati í Hvallátrum eða svokallaðri Húsajörð. Mæld voru tón og stykki af jörðinni við heimabæinn. Lýst er heitum stykkjanna í úttektarbók Rauðasandshrepps 1887–1934, stærð þeirra í ferhyrningsföðum. Einnig var skipt kálgörðum, en vergögnum var ekki skipt og ekki heldur útslægjum.⁹⁸

Hinn 22. maí 1903 voru tekin út fimm hundruð af Húsajörðinni á Hvallátrum þar sem skipt var upp tónum og slægjublettum milli Gests Össurssonar og Jóns Magnússonar. Vergögnum var ekki skipt.⁹⁹

⁹⁶ Skjal nr. 2(2).

⁹⁷ Skjal nr. 2(35).

⁹⁸ Skjal nr. 2(80).

⁹⁹ Skjal nr. 2(81).

Við manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 8. júlí 1913 var þinglesið afsalsbréf hvar Gestur Össursson seldi Jóni Magnússyni fimm hundruð að fornu mati í jörðinni Hvallátrum fyrir 750 kr.¹⁰⁰

Við manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 18. júlí 1914 var þinglesið afsal þar sem Gestur Össursson seldi Guðbjarti Þorgrímssyni eitt hundruð í jörðinni Hvallátrum.¹⁰¹

Í fasteignamati Vestur-Barðastrandarsýslu frá 1916–1918 eru metin fjögur býli á Hvallátrum og tvær þurrabúðir. Um fyrsta býlið, sem er 13/30 hlutar jarðarinnar, er jörðin metin á 3.000 kr. en eigandi þeirra hluta var Erlendur Kristjánsson. Fram kemur að landamerkjabréf hafi verið þinglesið að Tungu en það vanti. Um önnur jarðargæði segir m.a. að fugla- og eggjatekja sé í Látrabjargi. Um annað býlið, sem er 10/30 hlutar jarðarinnar, er jörðin metin á 2.400 kr. en eigendur þeirra hluta voru Sigríður Ólafsdóttir, ekkja í Vatnsdal að 2/3 hlutum, og Eggert Eggertsson að 1/3 hluta. Um þriðja býlið, sem er 5/30 hlutar jarðarinnar, er jörðin metin á 1.100 kr. en eigandi hennar var Jón Magnússon. Loks segir um fjórða býlið, sem er 2/30 hlutar jarðarinnar, að jörðin sé metin á 400 kr.¹⁰²

Hinn 14. maí 1925 var skipt fimm hundruðum að fornu mati í Húsajörðinni á Hvallátrum, en Jón Magnússon eigandi þeirra hafði selt helminginn til Hafliða Halldórssonar. Tínum sem skipt var milli þeirra er lýst í úttektarbók Rauðasandshrepps 1887–1934, þ.e. Grandapörtum, parti á Nesinu, Heimaparti, Bælisparti, Bælabrekku o.fl.¹⁰³

Á manntalsþingi að Tungu í Örlygshöfn 20. júní 1931 var friðlýst fornleifum á Hvallátrum, þ.e. hólnum Kárna og dysjum í Kúlureit við ystu búðina í Brunnum. Friðlýsingin var dagsett 25. október 1930.¹⁰⁴

Við manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 23. júlí 1932 var þinglesið afsal, dagsett 5. janúar 1932, þar sem Kristján H. Sigmundsson seldi hálfa jörðina Hvallátur til Daníels Ó. Eggertssonar.¹⁰⁵

Við manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 3. júlí 1934 voru þinglesin kaup- og afsalsbréf, dagsett 22. september og 7. október 1933, hvar Hafliði Halldórsson seldi Guðmundi Á. Erlendssyni tvö og hálft hundruð að fornu mati í jörðinni Hvallátrum fyrir 1.600 kr.¹⁰⁶

Í *Barðstrendingabók* frá 1942 segir eftirfarandi um Hvallátra og Látrabjarg:

Vestanvert við Keflavík er nestangi, sem Brimnes heitir. Þar byrjar Látrabjarg og nær að Bjargtöngum. Er það hérumbil 14 km. langt. Fjórar jarðir eiga bjargið: Keflavík austasta hlutann, því næst Breiðavík, sem á Breiðavíkurbjarg ásamt Lambahlíð. Þá er Bæjarbjarg, sem er eign Saurbæjarkirkju á Rauðasandi. Nær það frá Lambahlíð að Saxagjá. Fjórða hlutann eiga Hvallátur og er hann mestur. Nær hann frá Saxagjá að Bjargtöngum. Þar mun Sauðlauksdalskirkja hafa átt ítak. Landamerki milli

¹⁰⁰ Skjal nr. 2(74).

¹⁰¹ Skjal nr. 2(75).

¹⁰² Skjal nr. 2(18).

¹⁰³ Skjal nr. 2(82).

¹⁰⁴ Skjal nr. 2(76).

¹⁰⁵ Skjal nr. 2(77).

¹⁰⁶ Skjal nr. 2(79).

Keflavíkurbjargs og Breiðavíkurbjargs er forvaði, sem heitir Gorgán, en Melalykkja milli Breiðavíkurbjargs og Bæjarbjargs. Undir Lambahlíð er örlítill vogur, sem heitir Lögmannsvogur.¹⁰⁷

Hinn 8. október 1963 skrifaði sýslumaðurinn í Barðastrandarsýslu bréf til atvinnu-málaráðuneytisins með skrá, dagsettri 30. september 1963, yfir ítök í umdæminu sem „munu hafa fallið úr gildi sbr. lög nr. 113/1952“. Í skránni er meðal annars fjallað um sauðabeit Sauðlauksdalskirkju til Hvallátra um vetur, sölvaðfjörur fyrir sex manna íferð og tolllaust bjarg til fyglinga og eggja, efra og neðra. Þá er einnig fjallað um 1/6 hluta í reka í Keflavík og Keflavíkurbjarg allt.¹⁰⁸

Hinn 28. maí 1993 gerðu Albert Gíslason og Ólöf Erna Ólafsdóttir annars vegar og Keran Stueland Ólason hins vegar með sér kaupsamning um Bæjarbjarg. Fram kemur að seljendur selji kaupanda Bæjarbjarg í Rauðasandshreppi, „land milli Saxagjár og Sauðasteins, landamerki samkvæmt landamerkjabók.“¹⁰⁹

Hinn 13. júní 1993 ritaði Keran St. Ólason til jarðanefndar Vestur-Barðastrandarsýslu og gerði grein fyrir þörf sinni fyrir að eignast landsvæðið Bæjarbjarg. Í bréfinu segir að landsvæðið samanstandi af Geldingsskorardal til Djúpadals og bjarginu þar fyrir neðan, en þörf fyrir land þetta kvað hann einkum vera til upprekstrar og beitar þar sem jörðin Geitagil bæri ekki þann fjárfjölda sem hann hafði.¹¹⁰

Á fundi jarðanefndar Vestur-Barðastrandarsýslu 6. ágúst 1993 var tekinn fyrir kaupsamningur um Bæjarbjarg, dagsettur 28. maí sama ár, sem og bréf Kerans S. Ólasonar frá 13. júní. Nefndin frestaði umsögn um samninginn þar sem hana skorti upplýsingar.¹¹¹

Hinn 12. ágúst 1993 mótmælti Þorvaldur Búason ráðstöfun á Bæjarbjargi með bréfi til jarðanefndar Vestur-Barðastrandarsýslu, hreppsnefndar Rauðasandshrepps, sýslumanns Barðastrandarsýslu, landbúnaðarráðherra, Náttúruverndarráðs, Alberts Gíslasonar og Kerans Stueland Ólasonar. Í bréfinu er vísað til þess að Bæjarkirkjuítakinu í Látrabjargi sé lýst í landamerkjaskrá Barðastrandarsýslu og einnig er vakin athygli á því að engin gögn séu til um lýsingu ítaksins sbr. lög nr. 113/1952 um lausn ítaka af jörðum. Loks mótmælir Þorvaldur tilraunum Alberts Gíslasonar til að ráðstafa ítakinu til sölu eða leigu, en téð ítak sé fallið til Hvallátra vegna vanlýsingar.¹¹²

Á fundi jarðanefndar Vestur-Barðastrandarsýslu 20. ágúst 1993 var kaupsamningur um Bæjarbjarg tekinn fyrir á ný og gaf nefndin samþykki sitt fyrir samningnum með því skilyrði að Bæjarbjarg og það land sem samningurinn kvæði á um yrði sameinað jörðinni Geitagili í Örlygshöfn. Þá var bókað að Þorvaldur Búason hafi mótmælt sölu Bæjarbjargs þar sem það sé eign Hvallátra.¹¹³ Jarðanefnd Vestur-Barðastrandarsýslu

¹⁰⁷ Pétur Jónsson, „Rauðasandshreppur“, *Barðostrendingabók*, bls. 97; skjal H-3

¹⁰⁸ Skjal nr. 2(127).

¹⁰⁹ Skjal nr. 2(145).

¹¹⁰ Skjal nr. 2(146).

¹¹¹ Skjal nr. 2(147).

¹¹² Skjal nr. 2(148).

¹¹³ Skjal nr. 2(149).

ritaði Keran St. Ólasyni sama dag um samþykki sitt fyrir kaupsamningi um Bæjarbjarg.¹¹⁴

Hinn 3. september 1993 sendi formaður Náttúruverndarráðs bréf til sýslumannsins í Barðastrandarsýslu þar sem vakin var athygli á því að ráðið hefði hug á að nýta forkaupsrétt að Bæjarbjargi, „landi milli Saxagjár og Sauðasteins“. Þá kemur fram í bréfinu að bjargið sé á náttúruminjaskrá með vísun í 6. útg. sem birtist í auglýsingu í *Stjórnartíðindum* árið 1991.¹¹⁵ Náttúruverndarráð sendi bréf til jarðanefndar Vestur-Barðastrandarsýslu hinn 28. september 1993 og tilkynnti ákvörðun ráðsins um að mæla með því við umhverfiráðuneytið að það beitti sér fyrir því að ríkissjóður neytti forkaupsréttar að Bæjarbjargi. Rökstuðningur Náttúruverndarráðs í bréfinu er eftirfarandi:

Bæjarbjarg er stór hluti Látrabjargs og þar er mikill hluti fuglabbyggðarinnar í bjarginu. Látrabjarg er á Náttúruminjaskrá (1991 nr 307) og þar eru stórkostleg fuglabjörg, hin mestu við Norður-Atlantshaf. Svæðið er því á heismælikvarða og hefur mikið verndargildi. Náttúruverndarráð telur að slíkt náttúrufyrirbæri eigi að vera þjóðareign og friðlýst. Friðlýsing þarf ekki að hafa áhrif á hefðbundnar beitarnytjar innan landareignarinnar.¹¹⁶

Hinn 14. september 1993 sendi Þorvaldur Búason kæru til landbúnaðarráðherra þar sem kærðar voru niðurstöður jarðanefndar Vestur-Barðastrandarsýslu og hreppsnefndar Rauðasandshrepps um forkaupsrétt, en í undanfara kærunnar segir að eigendur Hvallátra hafi lagt fram munnlega kröfu um forkaupsrétt að Bjarginu en hreppsnefnd hafi hafnað þeirri kröfu. Í kærunni er kaupsamningi Alberts Gíslasonar um Bæjarbjarg mótmælt sem vanheimilum, en að ítakið sé fallið niður vegna vanlýsingar. Þá sé ítakið upphaflega í landnámi Þórólfs spörs og þar með í landi Hvallátra en hugsanlega að hluta í landi Breiðavíkur. Til vara er krafist að eigendum Hvallátra sé úrskurðaður forkaupsréttur. Loks segir í kærunni að nefndarmenn í jarðanefnd Vestur-Barðastrandarsýslu hafi verið vanhæfir til að fjalla um málið.¹¹⁷ Ráðuneytið svaraði hinn 22. september sama ár en í bréfi ráðuneytisins segir að þar sem engin skrifleg gögn hafi fylgt bréfi Þorvaldar frá 14. september, s.s. til staðfestingar kröfum og sjónarmiðum eða upplýsingar um hinar kærðu ákvarðanir, þá telji ráðuneytið sér ekki fært að fjalla frekar um kæruna.¹¹⁸ Þorvaldur svaraði bréfi ráðuneytisins með bréfi dagsettu 22. september sama ár. Því fylgir endurrit úr landamerkjabók Barðastrandarsýslu. Í bréfinu segir að öðru leyti að ekki segi í jarðalögum hvaða gögn skuli fylgja kæru eða hver eigi að útvega þau. Þá segir um kærufresti að óljóst sé hvenær jarða- og hreppsnefndir fundi, hvað sé tekið fyrir á fundum og að ákvarðanir þeirra séu ekki öllum kunnar.¹¹⁹

¹¹⁴ Skjal nr. 2(150).

¹¹⁵ Skjal nr. 2(151).

¹¹⁶ Skjal nr. 2(154).

¹¹⁷ Skjal nr. 2(152).

¹¹⁸ Skjal nr. 2(153).

¹¹⁹ Skjal nr. 2(155).

Hreppsnefnd Rauðasandshrepps sendi Náttúruverndarráði bréfi 8. október 1993 og tilkynnti að nefndin hefði ekki hug á að neyta forkaupsréttar vegna Bæjarbjargs. Meðfylgjandi er afrit af bréfi nefndarinnar til Alberts Gíslasonar frá 8. júní sama ár um fyrirhugaða sölu Bæjarbjargs, en þar segir:

Hreppsnefndin ákvað að neyta ekki forkaupsréttar síns, en áminnir ykkur um að skoða gaumgæfilega lög og reglur er um þetta fjalla til þess að forðast eftirmála vegna þessarar sölu.¹²⁰

Hinn 1. október 1993 gerðu Albert Gíslason og Ólöf Erna Ólafsdóttir annars vegar og ríkissjóður, vegna Náttúruverndarráðs, hins vegar með sér kaupsamning um Bæjarkirkjuítak. Í kaupsamningnum kemur fram að ríkissjóður hafi gengið inn í kaup Kerans S. Ólasonar á Bæjarbjargi. Um hið selda segir eftirfarandi í samningnum:

Hið selda er hluti jarðarinnar Saurbæjar í Rauðasandshreppi sem nefndur er Bæjarkirkjuítakið í landamerkjabók Barðastrandarsýslu. Merki jarðarhlutans eru að vestanverðu í miðja Saxagjá eftir þeirri stefnu, er hún liggur frá sjó upp Bjargið, svo að norðvestanverðu eftir vatnshalla suður af fjallinu fyrir norðan Djúpadal austnorðan að línu þeirri, er hugsast dregin lóðrétt frá sjó upp Bjargið upp með vestari rönd grasflesis þess, sem kallað er Melalykkja upp yfir Bjargið og eftir sömu stefnu yfir Geldingsskorardal á fjall upp svo langt norðvestur, sem vötnum hallar suður af fjallinu.¹²¹

Sama landamerkjalyking er færð inn í ódagsett skjal, sem líklega er frá október 1993 og liggur með ofangreindum kaupsamningi í skjalasafni fjármálaráðuneytisins.¹²² Með því liggur einnig loftmynd af bjarginu þar sem útlínur eru teiknaðar inn.¹²³

Í tilkynningu um eigendaskipti, dagsettri 11. október 1993, er fært inn að ríkissjóður sé eigandi að Bæjarkirkjuítaki úr landi Saurbæjar. Þá er á tilkynninguna skráð eftirfarandi athugasemd:

Þessi eign er ekki sérskráð í Fasteignaskrá. Nafn þessarar eignar bendir til þess, að hún sé afnotaréttur af landi t.d. beitar- eða fuglatekju.¹²⁴

Hinn 15. október 1993 sendi fjármálaráðuneytið til umhverfissráðuneytisins afrit af afsali fyrir Bæjarbjargi, dagsett 11. sama mánaðar. Frumrit af afsalinu liggur með nefndu bréfi í skjalasafni fjármálaráðuneytisins. Þar er færð inn sama landamerkjalyking fyrir Bæjarbjargi og er í kaupsamningi frá 1. október.¹²⁵

5.4 Nærleggjandi og tengd svæði

5.4.1 Saurbær/Bær á Rauðasandi

Í máldaga Saurbæjarkirkju á Rauðasandi, sem Þórarinn biskup Sigurðarson setti árið 1363, segir að kirkjan eigi land í Hvammi, hálfa Sjöundá og Skor.¹²⁶

¹²⁰ Skjal nr. 2(156).

¹²¹ Skjal nr. 2(158).

¹²² Skjal nr. 2(157).

¹²³ Skjal nr. 2(159).

¹²⁴ Skjal nr. 2(160).

¹²⁵ Skjal nr. 2(161).

¹²⁶ Skjal nr. 4(23).

Í máldaga Vilchins fyrir Saurbæjarkirkju frá um 1397 segir m.a.:

Mariukirkia oc hins heilaga Jons postula j Saurbæ a Raudasandi a lannd i Hvammi oc x^c frijd. iij kýr oc eitt hross.

hina tiundu hveria vætt af ollumm hualreka innann þjnga.

Jatadi Loptur bondi Philippus son þesse jskyld æfinnliga firir sijnar jarder. so oc Magnus broder hanz firir sijnar jarder.

Jtem vætt skreidar af hveriumm skattmanni innann þinga.

Jtem skædatollur af hveriu Bænhvse.¹²⁷

Hinn 11. júlí 1418 keypti Þorleifur Árnason jörðina Bæ á Rauðasandi af Þorsteini Sigurðarsyni og Helgu Þórðardóttur fyrir hundrað hundraða í jörðum. Þar á meðal var jörðin Laugardalur í Tálknafirði.¹²⁸

Máldagi Mariukirkju í Saurbæ á Rauðasandi frá 1419 segir eftirfarandi um jarðeignir og ítök:

Saurbær aa Raudasande.

Mariu kirkia og hins heilaga Johannis postula j Saurbæ ä Raudasande eigu(r) þessar Jarder. Fijfustade. lägagnup. Kirckiuhvamm. Siöundä. Skor. iij^c j Hlijdum. millum forvadans og Stals. firer innann skor. vj^c j Biarge millum þessara ummerckia. melalækia og Saxagiär og nordur ad götum þeim sem inn liggur frá giä. firer ofann diupadal og gelldingarskor.

Jtem ä kirckian þesse Jtök.

hina tijundu hveriu vætt umm oll þjngenn af hvalreka.

vætt skreidar af hverium skattmanne. jnnann þjnga.

skiædatollur af hveriu Bænhuse og allar smätijunder.

Anno D(omini) m cccc Decimo nono Reiknadest kirkiugotsed annad firer utann skruda fior(u)tijger hundrada.¹²⁹

Samkvæmt kaupmálabréfi Guðmundar Arasonar og Helgu Þorleifsdóttur frá 7. október 1423 gaf Þorleifur Árnason Helgu dóttur sinni, til kaups með Guðmundi, jörðina Bæ á Rauðasandi fyrir hundrað hundraða og þar til hundrað hundraða í öðrum jörðum sem ekki eru nafngreindar.¹³⁰

Hinn 23. maí 1426 vottuðu Guðni Oddsson, Vigfús Oddsson og Auðun Grímsson að Þorleifur Árnason hefði lukt Þorsteini Sigurðssyni og Helgu Þórðardóttur jörðina Laugardal í Tálknafirði fyrir 36 hundruð upp í verð fyrir Bæ á Rauðasandi.¹³¹

Í skrá um eignir Guðmundar (ríka) Arasonar á Reykhólum frá 1446, þegar þær voru teknar undir konung, kemur fram að Saurbær á Rauðasandi var þá 60 hundruð að dýrleika. Þá segir að hluti búskaparins hafi verið 20 uxar, þriggja vetra og eldri, sem

¹²⁷ Skjal nr. 4(24).

¹²⁸ Skjal nr. 4(37).

¹²⁹ Skjal nr. 4(25).

¹³⁰ Skjal nr. 4(38).

¹³¹ Skjal nr. 4(39).

gengið hafi í Vatnsdal inn frá Læk. Þá eru talðar upp aðrar 16 jarðir á Rauðasandi og í Patreksfirði sem lágu undir til byggingar.¹³²

Samkvæmt skiptabréfi eftir Björn Þorleifsson frá 23. október 1467 eignaðist ekkja hans, Ólöf Loftsdóttir, jörðina Bæ á Rauðasandi og allar þær jarðir sem lágu innan þinga.¹³³ Með Bæ á Rauðasandi voru eftirtalðar jarðir með: Melanes, Mávaberg (Móberg), Hrísar, Hvammur, Klukka (Klúka), Gröf, Stekkar (Stakkar), Lambavatn, Keflavík, fjögur hundruð í Sellátrum, Vatnsdalur í Patreksfirði, Sauðlauksdalur og Geirseyri.¹³⁴

Hinn 23. september 1469 lýsti Solveig Guðmundsson því að hún hefði gefið bróður sínum, Andrési Guðmundssyni, jörðina Saurbæ á Rauðasandi og allar þær jarðir í Saurbæjarsókn sem hún erfði eftir foreldra sína, Guðmund Arason og Helgu Þorleifsdóttur.¹³⁵ Hinn 12. september 1470 vottuðu Loftur Ormsson og Bjarni Þórarinsson um gjöf Solveigar á jörðinni Saurbæ á Rauðasandi til Andrésar Guðmundssonar.¹³⁶

Í samningi Þorleifs Björnssonar og Einars Björnssonar við Rafn Brandsson lögmann hinn 29. febrúar 1480, um mál Bjarna Þórarinssonar og þeirra bræðra Þorleifs og Einars, þar sem Bjarni hafði verið „dagþingaður“ í fangelsi. Rafn gekk þá í borgun fyrir Bjarna en þar í mót lofuðu fyrrnefndir bræður að Hrafn lögmaður hefði garðinn Bæ á Rauðasandi, sem Bjarni Þórarinsson hafði tekið að sér, og skyldi hann halda með fríu til næsta Öxarárþings.¹³⁷

Samkvæmt skiptabréfi eftir Ólöfu Loftsdóttur hinn 15. apríl 1480 féll Saurbær á Rauðasandi í skaut Einars Björnssonar.¹³⁸

Hinn 25. september 1480 vottuðu Einar Steingrímsson og Jón Arason að Solveig Guðmundsdóttir hefði gefið Andrési bróður sínum jörðina Saurbæ á Rauðasandi með öllum gögnum og gæðum sem henni hefðu fylgt að fornu og nýju og sem Solveig hefði erft eftir foreldra sína, Guðmund Arason og Helgu Þorleifsdóttur. Þar með gaf Solveig Andrési allar þær jarðir sem lágu undir garðinn Saurbæ á Rauðasandi.¹³⁹

Í skrá frá 20. janúar 1483 um peninga þá og fjármuni sem Andrés Guðmundsson tók á Reykhólum fyrir Þorleif Björnsson og sveinum hans, svo og fyrir Einar Björnsson, kemur m.a. fram að Andrés hafi tekið fjármuni úr Saurbæ á Rauðasandi.¹⁴⁰

Hinn 18. nóvember 1483 vottuðu Teitur Sigurðsson og Guðmundur Eysteinsson yfirlýsingu Bjarna Þórarinssonar um að Solveig Guðmundsdóttir hefði gefið Andrési

¹³² Skjal nr. 4(69), bls. 689–690.

¹³³ Skjal nr. 4(70).

¹³⁴ Skjal nr. 4(71), bls. 51–52.

¹³⁵ Skjal nr. 4(75).

¹³⁶ Skjal nr. 4(40).

¹³⁷ Skjal nr. 4(72), bls. 250.

¹³⁸ Skjal nr. 4(73), bls. 255.

¹³⁹ Skjal nr. 4(41).

¹⁴⁰ Skjal nr. 4(74).

bróður sínum jörðina Saurbæ á Rauðasandi og þar með allar þær jarðir er þar lágu undir og lágu í þeim hrepp.¹⁴¹

Hinn 27. janúar 1493 gaf Andrés Guðmundsson Andrésí syni sínum alla jörðina Saurbæ á Rauðasandi.¹⁴²

Samkvæmt kaupmálabréfi Ara Andréssonar og Þórdísar Gísladóttur frá 15. febrúar 1495 gaf Gísli Filippusson Þórdísi dóttur sinni hálfa jörðina Laugardal í Tálknafirði og þar til 20 hundruð í silfri og 10 hundruð í öllum peningum. Þar í mót gaf Andrés Guðmundsson Ara syni sínum hundrað hundraða í öllum peningum í jörðinni Saurbæ á Rauðasandi.¹⁴³

Hinn 16. september 1498 gaf Björn jungkæri Þorleifsson og lagði aftur til Andrésar Guðmundssonar og sona hans, Guðmundar, Ara og Bjarna, garðinn Saurbæ á Rauðasandi með þeim jörðum sem þar fylgdu, þ.e. Núpi í Dýrafirði, Hesti í Önundarfirði og öðrum jörðum sem Guðmundur Arason og Helga Þorleifsdóttir áttu. Andrés gaf á móti jörðina Reykhóla og aðrar jarðir.¹⁴⁴

Hinn 16. september 1500 gaf Ólafur Filippusson Birni Guðnasyni eignarumboð til aðtöku, halds og löglegrar sóknar á öllum þeim peningum og eignum á Vestfjörðum sem Einari, syni Ólafs, höfðu fallið til erfða eftir Solveigu Björnsdóttir, móðurmóður sína. Þar er m.a. fjallað um Bæ á Rauðasandi með öllum þeim eignum er þar undir lágu, „hvoriar er halldnar hafa veri iij^c hundrada edur meijra og Olafur helldur Einar BiorNSSon ätt hafa ad erfðum eptir föður sinn“. ¹⁴⁵

Hinn 24. september 1500 var kirkjan í Saurbæ á Rauðasandi skoðuð af Jóni Halldórssyni, prófasti milli Gilsfjarðar og Langaness og fimm öðrum mönnum. Ekkert kemur fram í skoðunargerðinni um landsnytjar, afmörkun eða ítök.¹⁴⁶

Samkvæmt bréfi frá 4. nóvember 1500 átti Björn Guðnason að fá garðinn Saurbæ á Rauðasandi til aðseturs og ábýlis til næstu fardaga gegn því að Andrés Guðmundsson stæði upp af garðinum um næstu fardaga, nema þeim Birni semdi öðruvísi eða lagavegur gengi á með þeim.¹⁴⁷

Hinn 15. febrúar 1501 gáfu hjónin Andrés Guðmundsson og Þorbjörg Ólafsdóttir Guðmundi syni sínum jörðina Saurbæ á Rauðasandi í fjórðungsgjöf.¹⁴⁸

Hinn 30. júní 1501 dæmdi tylftardómur, sem útnefndur var á Alþingi af Finnboga Jónssyni lögmanni, að Solveig Guðmundsdóttir væri löglegur erfingi Helgu Þorleifsdóttur og þar með eigandi jarðarinnar Bæjar á Rauðasandi. Ennfremur var Andrésí Guðmundssyni og sonum hans dæmt hald á jörðinni Saurbæ á Rauðasandi með þeim jörðum sem þar fylgdu, eða eins og segir í *Íslenzku fornbréfasafni*:

¹⁴¹ Skjal nr. 4(42).

¹⁴² Skjal nr. 4(43).

¹⁴³ Skjal nr. 4(44).

¹⁴⁴ Skjal nr. 4(45).

¹⁴⁵ Skjal nr. 4(46).

¹⁴⁶ Skjal nr. 4(26).

¹⁴⁷ Skjal nr. 4(48).

¹⁴⁸ Skjal nr. 4(47).

þui dæmdum wíer greindri Solueigu Gudmundardóttur til fullrar eignar. enn greindum Andriesi og sonum hans Gudmundi og ara til halldz og adtauku hennar wegna Riettiliga jordina saurbæ æ raudasandi. og allar þær jardir sem þar med fylgia og helga hafði heiman. So og allar þær jardir sem Gudmundur atti þar jnnann þingär og andries hefur nu ad hallda. Skal andries oc hans optnefndir synir Gudmundur og Ari þessa adurgreinda peninga frialsliga hallda mega. Enn Solueig eiga än nockurar afhendingar af þeim audrum sem til kalla greindra peninga. so micid sem þeir hallda nu ädur. Enn það meira er og a brestur wid það sem kaupmalabref Gudmundar og helgu vtuijsar. sem adur er dæmt. þa skulu þeir sækia med laugum. af þeim sem laugligt halld hafa æ ädur greindum peningum.¹⁴⁹

Hinn 23. október 1501 gáfu hjónin Andrés Guðmundsson og Þorbjörg Ólafsdóttir Guðmundi syni sínum jörðina Saurbæ á Rauðasandi í fjórðungsgjöf.¹⁵⁰

Hinn 8. október 1506 var framkvæmd virðing á kirkjunni í Saurbæ á Rauðasandi. Ekkert kemur fram í virðingargerðinni um landsnytjar, afmörkun eða ítök jarðarinnar.¹⁵¹

Hinn 29. júní 1512 samþykktu klerkar á prestastefnu upp á skipan Stefáns Jónsson Skálholtsbiskups milli kirknanna í Bæ á Rauðasandi og í Sauðlauksdal. Þar var fjallað um skipan tíunda, tollvætta o.fl.¹⁵²

Hinn 17. júní 1518 lagði Stefán Jónsson Skálholtsbiskup aðra prestsskyld, sem verið hafði í Saurbæ á Rauðasandi, til kirkjunnar í Sauðlauksdal sökum vegalengdar og torleiðis á vetrum.¹⁵³

Í dómi sex manna 3. ágúst 1536, sem útnefndur var af Ögmundi biskupi í Skálholti, var dæmt að garðurinn Bær á Rauðasandi skyldi afhentur biskupi í vald með öllum fjármunum, bæði vegna þess að Ari Andrésson hafði fengið biskupi garðinn upp í brot sín og sakferli og þar sem enginn erfingi væri til staðar.¹⁵⁴

Hinn 22. ágúst 1536 fékk Ögmundur biskup í Skálholti Sigríði Andrésdóttur jarðirnar Kirkjuból og Grafargil í Valþjófsdal í Önundarfirði, en á móti fékk hún biskupi allt fé sem henni mætti falla til erfða eftir bróður sinn, Ara Andrésson, að ánefndum Bæ á Rauðasandi og fleiri jörðum á Rauðasandi. Þá gaf biskup upp reikningsskap af Bæjarkirkju og Kirkjubólskirkju, 30 hundruð af gjaldi Hannesar Eggertssonar vegna Ara og sakferli þeirra systkina við kirkjuna.¹⁵⁵

Hinn 6. júlí 1537 fékk Ögmundur biskup í Skálholti Sigurði Ormssyni og Guðrúnu Eyjólfsdóttur, konu hans, garðinn Bæ á Rauðasandi með Móbergi, Klúku og Gröf fyrir jörðina Síðumúla.¹⁵⁶

¹⁴⁹ Skjal nr. 4(49).

¹⁵⁰ Skjal nr. 4(50).

¹⁵¹ Skjal nr. 4(27).

¹⁵² Skjal nr. 4(29). Sjá einnig skjal nr. 4(30).

¹⁵³ Skjal nr. 4(31).

¹⁵⁴ Skjal nr. 4(51).

¹⁵⁵ Skjal nr. 4(52).

¹⁵⁶ Skjal nr. 4(53).

Hinn 15. maí 1541 seldi Sigurður Ormsson alla jörðina Saurbæ á Rauðasandi, með samþykki Kristínar Ormsdóttur, til Erlings Gíslasonar fyrir Bíldudal með Eyri og þrettán kúgildi.¹⁵⁷

Hinn 1. júlí 1542 gaf Gizur Einarsson Skálholtsbiskup Erlingi Gíslasyni allan reikningsskap, tilkall og ákæru er hann og Skálholtsdómkirkja máttu tala til garðsins Bæjar á Rauðasandi.¹⁵⁸

Samkvæmt kaupbréfi frá 28. júní 1544 keypti Erlingur Gíslason af Sigríði Andrésdóttur hálfa jörðina Bæ á Rauðasandi en á móti seldi Sigríður jörðina Rakstaði (þ.e. Rekstaði/Hreggstaði) á Barðaströnd með skeri þar fyrir landi, kallað Selsker, og skógarparti, sem lá undir Akurgötu milli Tófugils og Svartalækjar.¹⁵⁹

Hinn 6. júlí 1544 gaf Sigríður Andrésdóttir Andrési Arasyni, með samþykki sona sinna Fúsa og Ólafs Helgasona, kvittun um tilkall sem hún þóttist eiga til jarðanna Melaness og Raknadals, sem og um þá peninga sem Andrés hafði burt úr Bæ á Rauðasandi.¹⁶⁰

Hinn 26. júní 1546 dæmdi tylftardómur klerka um ágreining milli Sauðlauksdalskirkju og Bæjarkirkju á Rauðasandi vegna tolla og tíunda.¹⁶¹

Hinn 8. september 1550 vottaði sr. Jón Erlingsson þann vitnisburð að hjónin Ari Andrésson og Þórdís Gísladóttir hefði gefið guði og heilagri Skálholtskirkju eign sína, Bæ á Rauðasandi.¹⁶² Hinn 17. júní 1551 vottaði sr. Ari Steinólfsson vitnisburð um sama efni.¹⁶³ Hinn 11. júní 1552 vottaði sr. Greipur Jónsson vitnisburð um sama efni.¹⁶⁴

Hinn 27. júní 1554 seldi Jón Erlingsson Eggert Hannessyni jörðina Saurbæ á Rauðasandi, 60 hundruð að dýrleika, og hálfa jörðina Melanes fyrir 10 hundruð. Hér í mót gaf Eggert jörðina Dufansdal í Arnarfirði, 48 hundruð að dýrleika, og 12 hundruð í Trostansfirði. Þá skyldi Eggert gjalda kirkjunni í Saurbæ 20 málnytukúgildi og þrjá hesta vegna Jóns Erlingssonar.¹⁶⁵

Hinn 5. júlí 1554 keypti Eggert Hannesson lögmaður Saurbæ og hálfa jörðina Melanes af Jóni Erlingssyni, sem galt á móti Dufansdal og 12 hundruð í Trostansfirði. Þá tók Eggert einnig við skuld Jóns við Saurbæjarkirkju.¹⁶⁶

Hinn 19. júlí 1556 andmælti sr. Greipur Jónsson vitnisburði sem upp á hann hafði verið skrifaður, þess efnis að hann hefði heyrt Ara Andrésson og Þórdísi Gísladóttur gefa Bæ á Rauðasandi til Skálholtskirkju.¹⁶⁷ Ari Steinólfsson vitnaði sömuleiðis í

¹⁵⁷ Skjal nr. 4(54).

¹⁵⁸ Skjal nr. 4(55).

¹⁵⁹ Skjal nr. 4(56).

¹⁶⁰ Skjal nr. 4(57).

¹⁶¹ Skjal nr. 4(32).

¹⁶² Skjal nr. 4(58).

¹⁶³ Skjal nr. 4(59).

¹⁶⁴ Skjal nr. 4(60).

¹⁶⁵ Skjal nr. 4(61); *Jarðabréf frá 16. og 17. öld*, bls. 100; skjal H-20.

¹⁶⁶ Skjal nr. 4(61).

¹⁶⁷ Skjal nr. 4(62).

vitnisburði árið 1559 að hann hefði hvorki lýst né heyrt aðra menn lýsa því að Ari og Þórdís hefðu gefið Skálholtskirkju Bæ á Rauðasandi.¹⁶⁸

Árið 1559 vottaði sr. Ari Steinólfsson þann vitnisburð að hann hefði aldrei heyrt aðra menn lýsa því að Ari Andrésson og Þórdís Gísladóttir hefði gefið Skálholtskirkju Bæ á Rauðasandi. Ennfremur vottaði sr. Ari að hann hefði heyrt að Bær á Rauðasandi hefði réttilega fallið Guðmundi Andréssyni til erfða eftir Andrés Guðmundsson.¹⁶⁹

Hinn 6. mars 1568 fór fram sættagerð Björns og Jóns Konráðssona við Eggert Hannesson, um sakferli sr. Filippusar Jónssonar, föðurbróður þeirra, svo og tilkall Bæjarkirkju á Rauðasandi til föðurföður þeirra og föður. Kærurnar snéru m.a. að tíundum og tollum sem tilheyrðu Saurbæjarkirkju. Bræðurnir sættust við Eggert með því að gjalda honum silfur, málnytu og gilda peninga og ennfremur jarðirnar Hvallátur og Keflavík til fullrar eignar og frjáls forræðis.¹⁷⁰ Eggert kvittaði um fégreiðslu Björns og Jóns 7. mars 1568.¹⁷¹

Hinn 13. ágúst 1568 kvittaði Gísli biskup Jónsson Eggert Hannesson um reikningsskap Bæjarkirkju um 22 ár.¹⁷²

Í máldaga Gísla Jónssonar biskups frá 1570 og síðar segir um Saurbæjarkirkju á Rauðasandi:

Kirkian i Saurbæ ä Rauda sande ä land alltt i Kirkiuhamme .xx^c. Jtem Siöund ä xij^c. Jtem Laganupur xvij^c. Hundrad af annarre i landskyllid. enn tuo hundrud af annarre. Fijfustader xxx^c. leigd fijrer ij^c. og hälftt thridia hundrad i Hlijdunum i mille Stälz og Forvadana Jtem fra Skor.

Hün ä biarged i millum Saxagiär og Mela. lyckur Vordur ad gautunum theim sem Jnn liggia frá giä fyrer austann Diupadal. eru thad kollud vj^c. Hun ä gielldings Skor. og xiiij c frijd. og hina x hueriu vætt huals af ollum huolum, er rekur Vm oll thyngen. og vætt skreidar af huerium skattmanne. Jnnann thijnga og skiædatolla af hueriu Bænhuse.¹⁷³

Árið 1576 gerði Eggert Hannesson grein fyrir fasteignum sínum að fráskildum þeim sem þær kirkjur áttu sem hann hafði þá að halda og einnig þeim 70 hundruðum er hann átti fyrir norðan og hafði veðsett Jóni Jónssyni lögmanni. Meðal þessara eigna var jörðin Saurbær, 60 hundruð að dýrleika.¹⁷⁴

Hinn 30. júlí 1578 gaf Eggert Hannesson Ragnheiði dóttur sinni og Magnúsi Jónssyni 37 hundruð í jörðum. Fram kemur í bréfinu að hann hafði selt Bjarna Björnssyni Haga en Jóni Björnssyni Haug og Fossá. Einnig endurnýjaði Eggert gjöf sína til Magnúsar dóttursonar síns, þannig að Eggert tók aftur Sæból á Ingjaldssandi en lét Birni í staðinn Bæ á Rauðasandi, sem var jafnmikil að dýrleika.¹⁷⁵

¹⁶⁸ Skjal nr. 4(63).

¹⁶⁹ Skjal nr. 4(63).

¹⁷⁰ Skjal nr. 4(33), bls. 65–69.

¹⁷¹ Skjal nr. 4(33), bls. 69–71.

¹⁷² Skjal nr. 4(34).

¹⁷³ Skjal nr. 4(28).

¹⁷⁴ *Jarðabréf frá 16. og 17. öld*, bls. 103; skjal H-20.

¹⁷⁵ Skjal nr. 2(105).

Hinn 25. júlí 1580 afhenti Eggert Hannesson Ragnheiði dóttur sinni og manni hennar, Magnúsi Jónssyni, jörðina Bæ á Rauðasandi sem hann hafði gefið dóttursyni sínum, Birni Magnússyni með skilyrðum.¹⁷⁶

Hinn 4. apríl 1581 gaf Eggert Hannesson kirkjunni í Saurbæ á Rauðasandi húsgjörð á Hvalskeri á Patreksfirði og önnur hlunnindi.¹⁷⁷

Á Bræðratungu í eystri Biskupstungum 18. september 1632 fór fram trúlofun Eggerts Björnssonar og Valgerðar Gísladóttur. Faðir Eggerts, Björn Magnússon, taldi þá syni sínum til kvenmundar af sínum peningum Bæ á Rauðasandi fyrir eitt hundrað hundraða, en fyrir 60 hundruð til arfaskipta móts við systkin sín og þar til taldi Björn honum 60 hundruð í jörðum nærri Bæ.¹⁷⁸ Hinn 20. september 1632 vitnaði Eggert Björnsson um erfðaskiptin frá föður sínum Birni.¹⁷⁹

Hinn 5. júní 1618 gaf Björn Magnússon Eggert syni sínum jarðirnar Bæ á Rauðasandi, 60 hundruð að dýrleika, og Keflavík, 12 hundruð að dýrleika, eftir sinn dag.¹⁸⁰

Í biskupsvísitasíu um Saurbæjarkirkju á Rauðasandi frá 1. september 1639 segir m.a.:

hun a vtan sig ad ögrejndum þuj sem vera ma i hejmalandi eff það kann nockud ad fjnnast i gömlum brefum eda mældógum kirkjunnar.

[...]

hun a Bjargid mille Saxagjar og Mela lyckiu og Nordur ad gótunum þejm sem liggia Jnn fra gjä fyrer vstan duipadal eru það kollud vj hndr. hun ä Gjellidjngs skor og hjna tijundu huorju vætt huals aff öllum huólum er rekur vmm öll þijngen og vætt skrejdar aff huorjum skattamanne Jnnan þijnga og skjædatoll af huorju bænhuse.¹⁸¹

Hinn 7. ágúst 1644 vitnuðu Jón Össursson og Jón Jónsson um landamerki landeignar og heimalands staðarins Saurbæjar á Rauðasandi. Vitnisburðurinn er þannig færður inn í skjalabók Bæjar á Rauðasandi:

J fyrstu wtfra ad þeim læk sem Rennur allaleid hia kluku Tottum og þeim er næstur fyrer utan hlýðar Huamm það so Sionhendýng ofann epter epter fitinne ad fliotenu j Sama mata oc Sionhendýng vpp epter fiallinu Enn jnnfra vppa kirkju Huams fit. ad þeim Stora oc Haaua Steine Sem Stendur ä wirkinu fyer nedann oc jnnan hiäleiguna Trader. jtem hofum vid heýrt halldid Bæar eign og land þann part fyrer framann Gamla Biarngotudals är farveg epter þuij hann helldur motz vid Aurbrecku: edur nockud nedar oc framm j Silvngalæk. Suo slattuteigar heyra bæ til oc það þeim fylger j greindum parti. Somuleidiz hofum vid vitad fijrer full sannendi. Bæar heimaland halldid jafnann atolulaust, alltt fyrer þuý Gile fyrer framann maberg. Sem kollud er Geitaa. Wr þeim fosse aa Sama gile og riettsinis i storann stein er stendur ä Skridunne, og Sionhendýng ofann j Sudur fossaana og framm frá þessu takmarke alltt Bæarland hallded vera aa fioll vpp, epter þuý sem wotnum hallar. wtan Sudur foss aainn skilur land a millum

¹⁷⁶ Skjal nr. 2(106).

¹⁷⁷ Skjal nr. 2(107).

¹⁷⁸ Skjal nr. 2(109).

¹⁷⁹ Skjal nr. 2(110).

¹⁸⁰ Skjal nr. 2(108).

¹⁸¹ Skjal nr. 2(45).

Melanness og Bæar. og þær Seltotter Gomlu sem eru ä Eyrnum heimann til hiä þuerardals annie, fyre framann Selia holtid almennelega kallad Bæar Sel.¹⁸²

Hinn 26. janúar 1660 vitnaði Páll Gunnarsson um landamerki í Látrabjargi. Afrit af vitnisburðinum var tekið 10. janúar 1765 og hljóðar svo:

Landamerke Keflavíkur og Látra. 1660

Nú af því sá frómi man Eggert Bionsson hefur bedid mig um vitnisburd hvad eg hefde heyrð af gaumlum mönnum, um landa merke á látra biarge, þá læt eg það í liöse, ad eg hef það heyrð. ad Látur ætte inn ad hvanngiá þar sem þrytur hælvelle, enn Bæarstadur inn ad Melalyckiu enn Breidavík ætte þaðan, og inná raudasker, því hef eg ei annad heyrð og kann ei annad þar sannara um ad segja bera og til Sannenda her um, skrifa eg mitt nafn her under. Skrifad á frá Breida þann 20 og 6 Januarius

Pall Gunnarson med eigin hende.

annar vitnisburður 5 manna utgefin A^o 1660, 2 Febr. i Bæ ad Keflavik eige úti Raufarhriegg, og innad forvada, sem er fyrer utan Sölvavik etc

Framann skrifud Document eru ordrett skrifud epter Máldaga Bók þeirre er greimd var í Sarbæar Kyrkiu 1765 og Magnus sem var á Jörva skrifad hafde; og Visitatia Sta Páls Biörnssonar epter lausum blóðum, sem fylgdu nefndre máldagabók. Vitnar sem samann las ad Sarbæ d 10da Januarii 1765

David Skefing¹⁸³

Hinn 2. febrúar 1660 vitnuðu Jón Össursson, Ólafur Ásbjörnsson, Jón Jónsson, Jón Jónsson og Páll Gunnarsson um landamerki milli jarðanna Skorar, Sjöundár, Melanness, Kirkjuhvamms, Saurbæjar á Rauðasandi, Stakka, Lambavatns, Keflavíkur, Hvallátra í Víkum, Láganúps, Sauðlauksdals í Patreksfirði, Skers og Skyttudals. Fleiri staðfestu vitnisburðina um landamerkin, en þeir voru upplestir við héraðsþing að Tungu í Örlygshöfn 25. nóvember 1728 og aftur við manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 14. júní 1880 þegar vísað var til þeirra vegna lögfestu Saurbæjar. Efni vitnisburðanna sem varðar Saurbæ á Rauðasandi er skráð þannig í afsals- og veðmálabók Barðastrandarsýslu 1874–1880:

Kirkjuhvamms landeign tiltekur frá þeim gamla Bjarngötudals árfarveg hjá Kvernagrund, eptir því sem hann heldur neðanvert mótsvið Aurbrekku og heim á Kirkjuhvammsfít að þeim háfa og stóra steini, sem stendur á virkinu fyrir neðan og innan hjáleiguna Traðir; síðan skilur Kirkjuhvamms landeign og staðarins Saurbæjar greindur steinn og sá gamall grjótgarður, sem gengur til hliðar fyrir austan hjáleiguna Traðir. – Einninn höfum vjer heyrð og vitað Bæjarlandeign haldið hafa verið allt fyrir framan þann gamla Bjarngötudalsárfarveg fram að Silungalæk, hið efra og neðra, eptir því, sem sagður farvegur og Bjarngötudalsáin upp í dalnum heldur. – En frá Silungalæk væri kongsland fram í Geitará, og ofan í þann stein, sem stendur í Geitarskriðu, síðan sjónhending ofan í Suðurfossána; en fram frá greindum landamerkjum á Geitarskriðu átölulaust Saurbæjarlandeign, bæði gras og skógur á fjöll upp eptir því, sem vötnum hallar allt inn í Suðurfossána og þær gömlu Seltóptir, sem eru á eyrunum heiman til hjá Þverdalsánni fyrir framan Seljaholtið, almennilega kallað Bæjarsel. – En út frá staðnum skilur landamerki Saurbæjar og kongslandsins, sem þar er fyrir utan, tekur sá, sem næstur er Klúkutóptum, (reður sjónhending upp á Altarisberg og ofan í áður skrifaðar reiðgötur. Einninn höfum vjer heyrð og vitað Bæjarreka haldinn og kallaðann verið

¹⁸² Skjal nr. 2(111).

¹⁸³ Skjal nr. 2(37).

~~hafa allt innan frá Bæjarós og út ^{gegn} og neðan undan~~) fyrir utan Hlíðarhvam, þaðan svo sjónhending ofan eptir mýrunum, allt að reiðgötum þeim, er riðnar eru frá Bæ að Stökkum; sömuleiðis Bæjarlandeign fitin öll fyrir neðan nefndar reiðgötur, bæði hið innra og ytra, allt út í Djúpavað, og það rjettsýnis til sjávar; en úr greindum læk hjá Klúkutóptum ræður sjónhending upp í Altarisberg og ofan í áðurskrifaðar reiðgötur. Einninn höfum vjer heyrt og vitað Bæjarreka haldinn og kallaðan verið hafa allt innan frá Bæjarós og út gegnt og neðan undan Góutröð, hvert örnefni að er við þann garðsenda, sem liggur frá Skaufahól og að fyrnefndri Góutröð, hver garður að er á milli efra og neðra Lambavatnsengis. – Sömuleiðis höfum vjer heyrt og vitað, að Saurbær ætti sölvaðföru undir Hólahlíð fyrir utan Naustabrekku og fyrir utan Lambavatnsfjall, og þá sölvaðföru, er Lambavatni tilheyrir. – En út frá greindum Klúkulæk ofan að áðurskrifuðum reiðgötum er og verið hefur kongsland haldið, allt út að Djúpavaði, og svo þaðan upp í þann garð, sem er innan til við Klettahvam, og það í fjall upp.

[...]

Þennan voru vitnisburð berum vjer eptir ósk og kröfu Eggerts Björnssonar, með því hann hefur oss í ljósi látið, það hann vildi hið sannasta hjer um vita sinna arfa og eptirkomenda vegna, upp á það þeim kynni þess síður sín á milli eður og við aðra út í frá ágreiningur eður misklið af að verða, en hann er nú eignarmaður og umboðsráðandi Bæjarkirkju vegna yfir öllum ánefndum jörðum, þeim sömu, er hann hefur oss beðið um að vitna. – Er jeg nú Ólafur Ásbjarnarson að aldri fimmtíu og fjöggra ára gamall, og í þessari sveit allan minn aldur alið að undanteknum tveimur misserum og þeim þremur árum, sem jeg í minni barnæsku er sagt að verið hafi á Barðaströnd. – Jeg Jón Øssursson hef nú einn um sextugt og hef jeg verið heimilisfastur á Rauðasandi í samfelld fjörutíu og eitt ár, að fráskildum tveimur árum, og þó á þeim hjer til vitað. – Jeg Jón Jónsson eldri er nú 53 vetra og á Rauðasandi barnfæddur uppalinn og allan minn aldur verið, að undanteknum fjórum árum á Hvallátrum í sömu sveit. – Jeg Jón Gunnlaugsson er nú að aldri 45 ára gamall, barnfæddur í Keflavík hjer í sveit, en frá barnæsku heimilisfastur verið árlega á Rauðasandi. – Jeg Jón Jónsson yngri er einninn í þessari sveit barnfæddur og allan minn aldur verið; er jeg nú að aldri 37 ára gamall, - og vottum vjer allir áður skrifaðir menn, að vjer höfum um allar áðurgreindar eignar- og umboðshaldsjarðir Eggerts Björnssonar þessi fyrskrifuð landamerki bæði til lands og sjávar sögð og haldin hafa verið átölulaust bæði fyrr og síðar, hvað vjer með góðri samvizku megum meiri skýrslu og sannindi á gjöra, ef þörf krefði og til fullkomlegrar staðfestu og sanninda á ~~gjöra~~ við þennan vorn allan áðurskrifaðan vitnisburð, þá skrifum vjer vor skírnarnöfn með eigin höndum undir þetta vort vitnisburðarbrjef hvert skrifað er að Bæ á Rauðasandi árum eptir frelsarans fæðing 1660, 2. febrúarii.

Jón Øssursson með eigin hendi. Ólafur Ásbjörnsson m.e.h. Jón Jónsson lætur skrifa.

Jón Jónsson m.e.h.

Það meðkennist jeg Páll Gunnarsson, að jeg hefi ekki heyrt neinn ágreining um þessi fyrrskrifuð landamerki áðurgreindra jarða á milli og er jeg nú barnfæddur í þessari sveit, og kom tólf vetra til Breiðuvíkur, og er jeg sjötíu og fjöggra ára gamall. – Og til sanninda hjer um skrifa jeg mitt nafn nafn með eigin hendi. –

Páll Gunnarsson

Jeg undirskrifaður auglýsi það frómum mönnum, að jeg hefi fyrir guðlega náð til kirkjuþjónustu nú í Sandshrepp verið í tuttugu og átta ár, og hef jeg aldrei heyrt nokkur tvímæli þar á leika, að nokkur önnur landamerki væri á milli fyrrskrifaðra jarða, en þau, sem þetta brjef inniheldur, hvar um til merkis jeg skrifa mitt nafn hjer undir með eigin hendi að Bæ á Rauðasandi þann 2. dag Septemberm. annó 1660.

Porbjörn Einarsson, m.e.h.

Það votta jeg undirskrifaður, Jón prestur Ólafsson, að jeg er barnfæddur á Rauðasandi og árlega árs þar vistarveru átt, að fráteknum þeim vetrum, er jeg var í Hólaskóla, og

þeim nokkrum árum, er jeg var að vist á Skarði í Sarðsströnd [svo], en þó jafnan árlega árs í þessari sveit að nokkrum parti umgengist og til vitað. – Og hef jeg aldrei fyrr eður seinna önnur landamerki vitað haldin hafa verið, en vitnisburður míns sál. föður hjer framanskrifaður og annara frómra manna hjer um útvísar, og er jeg nú fertugur að aldri, og fyrir guðlega þolinmæði þjónað þessari sveit í prestlegu embætti nærri full 12 ár. – Þennan minn vitnisburður staðfesti jeg með mínu hjer undirskrifuðu nafni; hverjum mínum vitnisburði samhljóða verða þeir ærlegir menn, er hjer gjörla til vita og sínar handskriftir ásamt minni hjer undir setja og setja láta. – Að Saurbæ á Rauðasandi skrifuð ofanskriðu vitnisburðar orð, þann 24. apríl anno 1681.

Jón pr. Ólafsson, e.h. Einar Pjetursson, að aldri 58 ára, m.e.h.

Þorsteinn Jónsson m.e.h. Árni Borgarson segist 67 ára, handsalar.

Magnús Pálsson m.e.h. Gunnlaugur Jónsson m.e.h.

Jeg Jón Jónsson er nú 31 árs að aldri og hef ei annað heyrt, en það, sem þessi vitnisburður inniheldur.

Jón Jónsson m.e.h. –

Framanskrifað vitnisburðar ark var upplesið fyrir rjettinum, sem haldinn var að Tungu í Örlögshöfn settu hjeradsþingi fimmtudaginn þann 25. nóvemberis 1728, og vitnuðu þeir Jón Þorsteinsson, Einar Steinsson, Högni Jónsson og Árni Jónsson, að tilgreind jarðalandamerki væri rjett og sönn, svo sem þeir um sína daga hafa tilvitað og af öðrum eldri sjer heyrt, hvað þeir með oss öðrum þingvitnismönnum undirskrifa. Stað, ár og dag, sem fyrr segir

Jón Þorsteinsson, Sturli Ívarsson, Ásbjörn Þorfinnsson.

Einar Steinsson. Högni Jónsson. Erlingur Bjarnason.

Ásbjörn Guðmundsson. Árni Jónsson.

Í skjalabók Bæjar á Rauðasandi er fært inn afrit af öðrum vitnisburði sömu manna, Jóns Össurssonar, Ólafs Ásbjörnssonar, Jóns Jónssonar og Jóns Jónssonar og einnig Jóns Gunnlaugssonar, frá 2. febrúar 1660, um landamerki Melaness, Kirkjuhvamms, Saurbæjar, Stakka, Lambavatns og Keflavíkur. Sá vitnisburður er svohljóðandi:

þui i gudz nafni amen, giorum vier það heyrum kunnugt, sem vier hier vm liosast vitum oc heyrð hófum sem er i fyrstu, ad keflavíjk eige vt i Raufar hrygg, oc inn äd forvada sem er fyrer vtann soluavíjk, lamba vatn þaðann oc inn i sortt äl, stackar vr sortt äl oc inn i gard þann sem er fyrer innann kattarhuamm so sem sa gardur auglysir sig vpi hlyd, oc so ofann i diupa vad (þa hofum vier heyrðt ad kongz land sie fra þessum gardi oc inn i klukulæk oc vpi alltaris bergriett sýni, oc það ofan i reidgotur sem liggia vm fitina milli stacka oc Bæar, jtem hófum vier heyrðt, þesse Bæarlandz landa merke vera halldinn, fra adurnefndum klukulæk jnn i stein þann sem stendur einstaka aa virkinu a milli Bæar oc kirkiu huamz, fra huerum steine rædur gardur til hlydar, enn frá þessum steine kirkiu huamz land, framm i kuærna grund, suo vpp epter þui sem sa gamle ær farvegur liggur, þa hófum vier heyrðt ad saurbær ætti partt þann sem er framm fra þeim gamla adur greinda ærinnar farveg, framm i silunga læk, enn fra silunga læk væri kongz land fram i get aa oc ofan i stein þann sem stendur aa geitær skridu, fra geitar skridu Bæar landeign gras oc skogur aa fioll vp sem votnum hallar aa alla vegu oc það inn i sudur fossa ää) enn melanes fra sudur foss aa jnn i landa merkia hol so riett til sioar síonda þaðann oc inn i steininn sem stendur i saudabolz hlyd¹⁸⁴

Hinn 27. febrúar 1681 fóru fram arfskipti Eggerts Björnssonar þar sem hann m.a. gaf Guðrúnu eldri dóttur sinni jarðirnar Saurbæ á Rauðasandi og Keflavík. Fram kemur

¹⁸⁴ Skjal nr. 2(112).

í skjalinu að skyldi Guðrún látast án erfingja, þá skyldi Saurbær ganga til einnar systra hennar sem hún vildi helst kjósa.¹⁸⁵

Í yfirliti yfir hlutdeild höfuðbóla frá 1683 segir að með eignarparti Saurbæjar á Rauðasandi hafi verið Sauðlauksdalur, 20 hundruð að dýrleika.¹⁸⁶

Í *Jarðabók* Árna og Páls yfir Rauðasandshrepp frá 1703 segir eftirfarandi um Saurbæ á Rauðasandi:

Saurbær á Rauðasandi.

Þar er kirkja, til hveirrar sækja Rauðsendingar, og alt að Kollsvík inclusive (Straumnes skilur sóknirnar).

Jarðardýrleiki er, með hjáleigunum, lx hndr. Kirkjan á ekkert í heimalandi.

Eigandi er Guðrún Eggertsdóttir.

Abúandi sama.

[...]

Hlunnindi jarðar eru: Hrísrif til eldiviðar nokkuð. Silúngsveiði nokkur, hefur fyrrum meiri verið. Grasekja nokkur á fjöllum. Selveiði að gagni. Reki góður. Sölvafjara undir Naustabrekku. Heimræði á sumrum, þá fiskur er fyrir og vegna brims gefur.

Hjáleigur vide alibi.

Stórveður granda þar oft húsum og heyjum. Stórflæðar ganga á engjar, og taka hey burt ósjaldan. Skriður falla úr fjallinu á landið (tún og engjar eru mest frí). Sand ber sjórinn á stundum uppá engjarnar.

Kirkjan á bjarg fyrir innan Látrabjarg (vide alibi). Þar er fuglveiði með mannhættu, og hvannatekja í meira lagi.

Trader. Hjáleiga í Bæjar heimalandi. Þetta býli skal vera yfir 60 ára gamalt.

Dýrleiki er óviss, því þessi hjáleiga hefur ekkert fyrirvar nje tíundargjald.

Abúandinn er Bjarni Bjarnason.

[...]

Eldiviðartak er þar ekkert, en leiguliði brennir kúataði, nema þá landsdrottinn leyfir honum hrishögg í öðrum sínum löndum, kauplaust. Þar er fyrir skriðum hætt bæði mönnum og fje. Stúngu og ristulaust er þar, en leiguliði nýtur ristu og stúngu annarstaðar í Bæjarlandi. Hlunnindi engin.

Toptavöllur. Hjáleiga (nærri túninu í Bæ á Rauðasandi) í Bæjarlandi fyrir utan bæinn. Var til forna geldneytafjósstæði frá Bæ, en er orðið býli fyrir 60 árum ongefer. Dýrleiki er óviss, eins og um hinar hjáleigurnar tíundar og fyrirvarslausar.

Abúandinn er Helgi Jónsson.

[...]

Eldiviðartak hefur leiguliði í Bæjarlandi. Item stúngu og ristu. Hlunnindi engin.

Steckadalur. Hjáleiga í Bæjar landi. Skal vera vel 50 ára gömul, en ei til forna byggð. Var til forna stekkur frá Bæ.

Dýrleiki er óviss, því þar er hverki fyrirvar nje tíundargjörð.

Abúandinn Guðmundur Ögmundsson.

¹⁸⁵ Skjal nr. 2(113).

¹⁸⁶ Skjal nr. 2(114).

[...]

Svörð til eldiviðar sker leiguliði í Bæjarlandi. Þar hefur hann og stúngu og ristur. Hlunnindi engin.

Hlidar hvammur. Hlidar hvamms-holar. Hjáleigur í Bæjar landi.

Dýrleiki þeirra er óviss, því þar er ekkert fyrirvar eða tíundargjörð.

Hlíðarhvammsbólur voru fyrir nærri 30 árum fjárhús frá Hlíðarhvammi. Var so Hlíðarhvammsbær fluttur þangað. Nokkrum árum síðar voru Hlíðarhvammsbólur forlagðir, og búið í Hlíðarhvammi. Í fyrri var búið í hvörutveggju kotinu, en nú er aftur Hlíðarhvammsbær eyðilagður, og býr ábúandinn, Jón Diðriksson, nú á Hlíðarhvammsbólum, og hefur beggja þessara smábýla land. Þetta býli er fyrir manna minni uppbyggt.

[...]

Þar er brent svörð, sem skerst þar. Hlunnindi engin.¹⁸⁷

Í *Jarðabók Árna og Páls* yfir Rauðasandshrepp frá 1703 segir eftirfarandi um Kirkjubjarg í texta um Keflavík:

Fyrir vestan Keflavíkurbjarg (á milli Keflavíkur og Látra) heitir Lambahlíð, (er óbygð hlíð með skriðum og grasteigum, og gagnlausu dalverpi upp af. Þessa Lambahlíð á hálfkirkjan í Breiðavík. Þessi hlíð er gagnlaus, nema þá Breiðavíkurmenn vilja voga þangað fje sínu á vetur. Og hvað þar kann að festa af reka, því þar er fjöruborð fyrir.

Melalykkja skal heita þar sem Lambahlíð endast.

Þar Lambahlíð endast tekur til Kirkjubjarg. Eign Saurbæjarkirkju á Rauðasandi. Þar í er fuglveiði og eggjatekja fyrir þá, sem sjer þangað, í sig, voga vilja. Húsbóndi lætur þangað á stundum fara. So fara þangað Keflvíkingar átölulaust, og aðrir leiguliðar þeirra, sem eiganda kunnugir eru. Uppaf þessu Kirkjubjargi eru tveir grasdalir, Geldíngsskoradalur og Djúpidalur. Þessir dalir brúkast eigi, nema hvað Látramenn, með landseiganda leyfi, hafa nokkra slægjur í Djúpadal, tollaust á part, og geldfje bænda þar um kríng gengur á sumar í sögðum dölum. Partur af Kirkjubjarginu, næst Djúpadal til vesturs, kallast Heiðnakast. Þar sigur enginn í. Þetta Heiðnakast skilst frá Látrabjargi með Saxagjá.¹⁸⁸

Hinn 31. júlí 1725 fór fram kaupgjörningur þar sem Guðrún Eggertsdóttir seldi tengdanáunga sínum, Ormi Daðasyni sýslumanni, allan þriðjung bóndaeignar í jörðinni Saurbæ á Rauðasandi og fjögur hundruð í jörðinni Keflavík. Kaupgjörningurinn var upplesinn við manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 4. maí 1728.¹⁸⁹

Hinn 6. ágúst 1725 afsalaði Arnfríður Eggertsdóttir þriðjungi bóndahlutans í Saurbæ á Rauðasandi. Arnfríður hafði fengið jarðarpartinn í arf frá systur sinni, Guðrínu eldri Eggertsdóttur, en nú afhenti hún hann til tengdasonar síns, Orms Daðasonar sýslumanns. Parturinn átti síðan að skiptast milli dótturbarna hennar, Eggerts og Jóhönnu Ormsbarna. Bréfið var upplestið við manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 4. maí 1728.¹⁹⁰

Hinn 22. ágúst 1725 fóru fram jarðakaup þar sem Helga eldri Eggertsdóttir fékk Ormi Daðasyni og konu hans, Ragnheiði Þorsteinsdóttur, erfðahluta sinn. Þar á meðal

¹⁸⁷ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 298–301; skjal H-2.

¹⁸⁸ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 308–310; skjal H-2.

¹⁸⁹ Skjal nr. 2(115).

¹⁹⁰ Skjal nr. 2(116).

var þriðjungur bóndahlutans í jörðinni Saurbæ á Rauðasandi og fjögur hundruð í jörðinni Keflavík. Á móti seldu Ormur og Ragnheiður Helgu ýmsar jarðeignir, s.s. Múla við Ísafjörð, 24 hundruð að dýrleika. Við afrit skjalsins í skjalabók Bæjar á Rauðasandi er skráð að það hafi verið upplestið við manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 3. maí 1728, en hefur líklega verið 4. maí það ár, sbr. upplestur á öðrum skjölum við manntalsþing að Tungu sama ár.¹⁹¹

Í biskupsvísitasíu um Saurbæjarkirkju á Rauðasandi frá 5. september 1725 segir hið sama og í biskupsvísitasíu frá 1. september 1639 um bjarg milli Saxagjár og Melalykkju og að það sé sex hundruð að dýrleika.¹⁹²

Í brauðmati fyrir Saurbæjarkirkju frá 1744 segir að kirkjan eigi jarðirnar Kirkjuhvamm, 20 hundruð að dýrleika, Sjöundá, 12 hundruð að dýrleika, Láganúp, 18 hundruð að dýrleika, og Fífustaði, 30 hundruð að dýrleika.¹⁹³

Í jarðamati Barðastrandarsýslu frá 1804 er dýrleiki Saurbæjar á Rauðasandi með hjáleigum metinn 60 hundruð en eigandi jarðarinnar var Arnfríður Brynjólfssdóttir og börn hennar. Þau eru ekki nafngreind. Fram kemur að eyðihjáleigurnar Bjarngötudalur, Traðir og Tóftavöllur séu teknar með í matið en eyðihjáleigan Skor sé talin með Sjöundaá.¹⁹⁴

Hinn 10. júní 1811 keypti Guðmundur Scheving sýslumaður hálfa jörðina Saurbæ á Rauðasandi af Þorvarði Eggertssyni og Eggert Pálssyni. Kaupbréfið var þinglesið við Landsyfírrétt í Reykjavík 3. ágúst 1812.¹⁹⁵

Við rétt að Sauðlauksdal 20. júlí 1812 voru bændurnir Ó. Sigurðsson, Sigmundur Jónsson og Jón Bjarnason teknir í eið sem kjörnir til að skipta jörðinni Saurbæ í tvo helminga milli eigendanna.¹⁹⁶

Hinn 7. september 1812 fór fram sáttafundur á Haga á Barðaströnd þar sem sr. Jón Ormsson og Guðmundur Scheving reyndu að ná sáttum, s.s. þannig að Guðmundur myndi skila Saurbæ á Rauðasandi sem hann hafði keypt af Eggert Pálssyni. Sátt náðist ekki í málinu.¹⁹⁷

Við manntalsþing í Svefneyjum á Breiðafirði 11. júlí 1821 var upplestið makaskipta-bréf, dagsett 10. október 1820, hvar Guðmundur Scheving og Eggert Jónsson skiptu á hálfum Saurbæ á Rauðasandi móti 20 hundruðum í Svefneyjum.¹⁹⁸

Hinn 29. júlí 1821 fór fram sáttafundur að Saurbæ á Rauðasandi um fuglatekju Þórðar Bjarnasonar og Ólafs Rögnvaldssonar í Saurbæjarkirkjubjargi. Sátt náðist í málinu þannig að Þórður og Ólafur greiddu Eggert Jónssyni, eiganda Saurbæjar og

¹⁹¹ Skjal nr. 2(117).

¹⁹² Skjal nr. 2(46).

¹⁹³ Skjal nr. 2(128).

¹⁹⁴ Skjal nr. 2(6).

¹⁹⁵ Skjal nr. 2(26).

¹⁹⁶ Skjal nr. 2(57).

¹⁹⁷ Skjal nr. 2(84).

¹⁹⁸ Skjal nr. 2(58).

Saurbæjarkirkju, þrjá ríkisdali í vörureikning. Eggert tillét þeim að fara undir bjargið móti reglulegum bjarghluta framvegis, en þeir skyldu láta sig vita.¹⁹⁹

Hinn 24. október 1828 skrifaði Steingrímur Jónsson biskup um Saurbæjarkirkjubjarg. Þar svaraði Steingrímur fyrirspurn 24. ágúst sama ár, vegna Jóns Ísleifssonar eiganda Saurbæjar, hvort sex hundraða fuglbjarg hefði verið eignað kirkjunni eftir gömlum máldögum og hvort miða ætti við máldaga Gísla biskups Jónssonar. Svar Steingríms var þannig:

svarast. ad so sem tedur Máldagi authorisiradur, med Konungligu Rescripti af 5ta Apr. 1749 telur áminnst biarg eign Saurbæar kyrkiu og biskupa visitatiur, en sidarsta af 1790 herma hid sama, og opinberliga sidann eckert er Framm komid, sem þessu hnecki, þo er það vafalaust, ad optnefnd kyrkia behildir sömu Hérlegheitum, sem ad undanfornu eptirleidis.²⁰⁰

Hinn 8. ágúst 1847 fór fram sáttafundur að Saurbæ á Rauðasandi þar sem Bjarni Björnsson í Keflavík, Kári Sigmundsson, Ólafur Sigmundsson, Gunnlaugur Þorleifsson og Jón Bjarnason voru kallaðir fyrir þar sem þeir höfðu farið í óleyfi í pláss í bjargi tilheyrandi Saurbæjarkirkju. Þeir viðurkenndu það allir en kváðust hafa greitt bjargtollinn. Jón Ísleifsson hreppstjóri fór fram á að þeir greiddu meira. Ólafur lofaði að borga 20 fiska virði fyrir tvö menn, auk tollsins, með því móti að hann og hans menn mættu fara undir og á bjargið þaðan í frá tolllaust, fyrir utan hið tiltekna pláss Undirhlíð. Gunnlaugur, Kári, Þórður og Jón lofuðu einnig að greiða sér til friðar. Sátt náðist hins vegar ekki.²⁰¹

Í *Jarðatali* Jóns Johnsens frá 1847 er jörðin Saurbær á Rauðasandi metin 60 hundruð að dýrleika og skráð sem kirkjustaður. Þrjár hjáleigur eru skráðar sem hjáleigur Saurbæjar, þ.e. Skógur, Brattahlíð og Stekkadalur. Í neðanmálsgrein kemur fram að allar hjáleigurnar hafi verið í byggð árið 1805 en aðrar hjáleigur, þ.e. Traðir, Tóptarvöllur, Bjarngötudalur og Hlíðarhvammur eða Hlíðarhvammmshólar, voru allar komnar í eyði árið 1805. Í neðanmálsgrein fyrir jörðina Keflavík kemur fram að Árni Magnússon hafi getið um eyðiplássið Lambahlíð milli Keflavíkur og Látra, sem tilheyrir Breiðavíkurbænhúsi, og einnig um Kirkjubjarg (stykki úr bjarginu) sem tilheyrir Saurbæjarkirkju.²⁰²

Í ódagsettri lýsingu, eigna- og ítakaskrá frá miðri nítjándu öld, segir að Saurbæjarkirkja á Rauðasandi sé bóndaeign. Þá er fjallað um fasteignir og ítök, en meðal ítaka er fuglbjarg milli Saxagjár og Melalykkju, sex hundruð að dýrleika.²⁰³

Í jarðamati Barðastrandarsýslu frá 1849–1850 er ekki fjallað um dýrleika Saurbæjar á Rauðasandi. Þar segir eftirfarandi:

Saurbær. Tún stórt í medallagi, í betralagi gras gefid, eingjar í góðu medallagi ad vídattu og grasgefnar eins, land rými mikid og kostagott, Selveidi teljandi skógur eins

¹⁹⁹ Skjal nr. 2(85).

²⁰⁰ Skjal nr. 2(131).

²⁰¹ Skjal nr. 2(86).

²⁰² Skjal nr. 4(1), bls. 182.

²⁰³ Skjal nr. 2(129).

valla, Reki af vid, sá besti Fuglbjarg, í látrabjargi, mikid og gott, landbrot af sjó á tún en eingum er hætt vid skridum, Jörðin er hæg, fénadi er tjóni hætt af krákunum.²⁰⁴

Í yfirmatsjarðabók sem fylgir jarðamati Barðastrandarsýslu frá 1849–1850 segir að mati á Saurbæ sé breytt úr 525 ríkisbankadölum í 800 ríkisbankadali.²⁰⁵

Hinn 14. desember 1851 gaf Jón Ísleifsson þeim Gísla Eggertssyni og Jóhönnu Eggertsdóttur sex hundruð í jörðinni Saurbæ á Rauðasandi með fylgjandi kúgildum, húsum og kirkjujörðum sem og fjögur hundruð í lausafé. Gjafabréfið var þinglesið að Tungu í Örlygshöfn 22. apríl 1854.²⁰⁶

Við manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 22. apríl 1854 var uppleysið fyrirboðningarskjal og mótmæli Jóhönnu Eggertsdóttur fyrir því að maður hennar Ísleifsen leyfði nokkrum manni að veðsetja óðalseign hennar, Saurbæ á Rauðasandi. Kaupmaður Thorsteinsen lýsti því yfir að hann skeytti engu um nýuppleysið skjal frá Jóhönnu, þar eð hana ætti að álíta sem ómynduga sem engin ráð hefði yfir góssi sínu.²⁰⁷

Á manntalsþingi að Tungu í Örlygshöfn 22. apríl 1854 var uppleysið gjafabréf Jóns Ísleifsens, dagsett 14. desember 1853, til stjúpsonarbarna sinna, Gísla og Jóhönnu Eggertsdóttur, fyrir sex hundruðum í jörðinni Bæ á Rauðasandi.²⁰⁸

Hinn 4. júlí 1852 fór fram sáttafundur að Sauðlauksdals, þar sem Látrabændur voru ákærðir fyrir ólöglega kofatekju á Undirhlíð og beit og slægjur á Djúpadal, þ.e. svokölluðu Kirkjubjargi Bæjarkirkju. Sátt náðist þannig að greiddir voru 20 fiskar fyrir kofatekjuna og 20 fiska eftirgjald af vetrarþétt í Djúpadal meðan Jón Ísleifsson og ábúendur Hvallátra lifðu.²⁰⁹

Á manntalsþingi að Tungu í Örlygshöfn 12. júlí 1855 var þinglesin lögfesta fyrir Bæ á Rauðasandi. Ekki koma fram upplýsingar um dagsetningu eða innihald hennar að öðru leyti en það sem fært er inn í dóma- og þingbók:

Þinglesin lögfesta fyrir Bæ á Rauðasandi, með hvoríu eigendur Bæar lögfesta reka frá Bæarós á öllu Bæarrífi allt að Góutröð að utanverdu.²¹⁰

Ari Finnsson og Jóhanna Eggertsdóttir lögfestu merki Saurbæjar 10. júní 1880, m.a. með vísun til vitnisburða frá 2. febrúar 1660 og vísitási frá 8. september 1700. Lögfestunni var þinglýst við manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 14. júní 1880 og vitnisburðirnir, staðfestingar á þeim og vísitásían færð til bókar ásamt henni. Lögfestan sjálf er svohljóðandi:

Þar eð við meðundirskrifuð, jeg Ari Finnsson og jeg Jóhanna Eggertsdóttir, eigum í sameiningu heimajörðina Saurbæ með kirkjunni, heimalandi, reka, landspörtum fram beggja megin við að jörðina Máberg, með hjáleigunum Skógi, Bröttuhlíð og Stakkadal, kirkjujörðunum hjer í hrepp: Sjöunda með Skor, Kirkjuhvammi og Láganúpi með Grundum, og enn fremur kirkjuítökin, s Skorarhlíðar og Bjargið milli Saxagjár og

²⁰⁴ Skjal nr. 2(11).

²⁰⁵ Skjal nr. 2(16).

²⁰⁶ Skjal nr. 2(27).

²⁰⁷ Skjal nr. 2(59).

²⁰⁸ Skjal nr. 2(60).

²⁰⁹ Skjal nr. 2(87).

²¹⁰ Skjal nr. 2(61).

Melalykkju með Djúpadal og Geldingsskor, sem og tíunda hverja vætt af öllum hvalreka milli Stáls og Tálkna; og eru heimildir fyrir þessum ítökum: Máldagabók Vilkins byskups frá 1397. 12 prestadómar Gissurar byskups Einarssonar genginn að Miðdal laugardaginn fyrir Pjetursmessu og Páls um sumarið 1546; Vísitíu Skálholtsbyskupa frá því á 16. öld til 1791, 2 úrlausnarbrjef byskupanna Geirs Vídalíns og Steingríms Jónssonar, og allar prófaste vísitíu til þessa dags. – Þar eð við öll ennfremur eigum, hvert sjer í lagi, sumpart að öllu, sumpart meiri og minni hluta í öllum þeim jörðum sem liggja milli Stáls og Straumness, að frátöldum jörðunum Breiðuvík, Keflavík, Naustabrekku og Króki, sem báðar hinar síðast töldu eru, síðan á síðari hluta 17. aldar, úrskiptar, sú fyrri úr Lambavatni, og sú síðari úr Stökkum, með tilteknum skýrum landamerkjum. – Þar eð við vitum ekki til að landamerki þau, sem til eru greind í framanritaðri landamerkjaskrá, sjeu breytt að hinu minnsta nje rengd til þessa dags, og þar eð við höfum mörg fleiri skjöl um landamerki jarða þessara frá 17. öld, sem eru samhljóða skrá þessari, en tilgreina enn skýrar á sumum stöðum, - þá lýsum við því hjer með yfir: að við lögfestum og löghelgum þessum jörðum og jarðapörtum okkar og ítökum, allar þær nytjar, gögn og gæði til lands og sjávar, er liggja innan landamerkja hvernjar jarðar og ítaks, samkvæmt framanritaðri landamerkjaskrá og kirkjumáldaga Bæjarkirkju, og lýsum þá alla óheimildarmenn, er nytja sjer nokkuð af slíkum land(amerkjum)^{helgum}, landsnytjum, öðruvísi eða framar, en eptir skýru leyfi og skilmálum rjettra hlutaðeigenda, en skorum á hvern þann, er þykist hafa eitthvað í höndum, er hnekt eða veikt geti hjer greindar heimildir að koma fram með það og sanna opinberlega. –

Bæ á Rauðasandi, 10. dag júním. 1880.

Ari Finnsson

Jóhanna Eggertsdóttir

Ragnheiður Gísladóttir.²¹¹

Í annarri lögfestu árið eftir, 3. júní 1881, lögfestu Ari Finnsson og Jóhanna Eggertsdóttir land heimajarðarinnar Bæjar á Rauðasandi með tilheyrandi hjáleigum, kirkjujörðum og ítökum. Tekið var fram að verið væri að endurnýja lögfestuna frá árinu áður og skýra landamerki „að því er viðvíkur þeim sérstöku landspörtum og ítökum Bæjar og Bæjarkirkju, sem hér eptir greinir“. Lögfestan var þinglesin í Tungu í Örlygshöfn 20. júní sama ár og er skráð þannig í afsals- og veðmálabók Barðastrandarsýslu 1880–1889:

Fyrsta frumskjal

Eins og við undirskrifuð létum þinglesa á manntalsþingi hér í hrepp vorið 1880 landamerkjaskrá heimajarðarinnar Bæjar með tilheyrandi hjáleigum, kirkjujarða og ítakata Bæjarkirkju hér í hrepp, og sömuleiðis jarða þeirra og jarðarparta, er við eigum í þeim hluta Rauðasandshrepps, er liggur milli Stáls og Straumness, og lögfestum þá einnig og lög helguðum hverri þessara jarða, jarðarparta og ítaka, allar þær landsnytjar, sem þeim tilheyrir eptir þessari landamerkjaskrá, sem til þessa dags enn er óatalin, - þannig endurnýjum við nú enn að þá nýju þessa yfirlýsingu, jafnframt og við tökum skýrar fram landamerkin, að því er viðvíkur þeim sérstöku landspörtum og ítökum Bæjar og Bæjarkirkju, sem hér eptir greinir:

1. Landamerki Bæjarlandsparts þess, er liggur milli Kirkjuhvammslands og Mábergslands eru nákvæmast tilgreind í vottorðsbréfi Hafliða Gunnlaugssonar, útgefnu 6. d. janúarm. 1660 að Skarði á Skarðsströnd. Skjal þetta er ritað í hinni sömu

²¹¹ Skjal nr. 2(25).

skjalabók og ofanefnd landamerkjaskrá, og næst á eftir henni og hljóðar samkvæmt skjalabókinni stafrétt þannig:

„Það gjöre eg, Hafliði Gunnlaugsson góðum mönnum kunnugt með þessu mínu opnu bréfe og sanninda vitnisburde, að eg hefe vitað og af mér eldre mönnum heyrt án allra tvímæla þetta eptirskrifað landeign og heimaland staðarinz Saurbæjar á Rauðasande: Í fyrstu útfrá að þeim læk, sem rennur alla leið hjá Kluckutóttum og þeim er næstur fyrir utan Hlýðarhvam, þaðann svo sjónhending ofann eptir mýrunum og fitinne allt að Reiðgötum þeim, er riðnar eru frá Bæ að Stockum, og í sama máta sjónhending uppeptir fjallenu; eimen fyrir neðan greindar Reiðgötur var fitinn haldinn Saurbæjar landeign allt úti Djúpavað. Enn innfrá Staðnum upp á kirkjuhvammz fit að þeim stóra og háfa steini, sem stendur á Virkinu fyrir innan og neðan hjáleiguna Traðir. Jtem hefe eg heyrt og vitað haldeð Bæar eign og land þann part fyrir framann gamla Bjarnargötudalsárfarveg epter því sem hann heldur á motz við aurbrecksu eða nokkuð neðar allt fram í Silungalæk með öllum Sláttuteigum og Bjarngötudal öllum austanfram epter því sem ainn í Dalnum heldur, sem og greindur gamli árfarvegur ed neðra. Sömuleiðes hefe eg vitað fyrir full sanninde Bæar heimaland hallded átölulaust allt frá því gile, sem rennur fyrir framann Máberg og kallað er Geitaá úr þeim fosse á sama gile og rétt sýnis á storann stein, er þar stendur á skriðunne og svo sjónhending og ofan í Suðurfossána og fram frá þessu takmarke allt Bæarland haldeð vereð hafa allt á fjöll upp epter því sem vötnum hallar utann Suðurfossa ainn skilur landeign á milli Melaness og Bæar og þær Seltóttir gömlu, sem eru á Eyrinum heimantil hjá Þveradalsánni fyrir framann Seljaholtið almennelega kallað Bægisársel. Er eg nú 54 ára gamall maður að aldri barnfæddur og uppalinn að Saurbæ á Rauðasandi og þar að vistum verið jafnan sem til þess er eg hafða eirn umm þritugt að undanteknum þeim heilum eður hálfum misserum, sem jeg hefi mátt í mínum uppvexti vera í Keflavík innan sömu sveitar hjá mínum foreldrum og votta eg fyrir full sanninde að eg hefe vitað þessi landamerki en engin önnur haldin hafa vereð án allra tvímæla bæði fyr og seinna, hvað eg vil með eiði sanna ef þörf gjörist og til staðfestingar við þennan minn sann[in]da vitnisburð, hvor útgefinn og skrifaður var að Skarði á Skarðsströnd árum eptir frelsarans fæðing 1660 þann 6. dag Januári mánaðar þá skrifa jeg mitt nafn með eigin hendi hér fyrir neðan

Hafliði Gunnlaugsson með eigin hendi.

Þareð ekkert er upplýst til þessa dags, er hnekkst geti skjali þessu, þá álitum við það enn nú gott og gilt heimildarskjal. –

2. Landamerki Bæjarlands fyrir suðaustan jörðina Máberg að meðtöldu landi hjáleigunnar Skógar eru að vestanverðu eptir beinni stefnu þaðan er Geitaá kemur ofan af fjallsbrúninni yfir stein þann, er stendur á Geitáskriðu og ofan í Suðurfossána, en á fjalli uppi eptir sem Geitaáin liggur upp Mábergsdal á fjall upp og eptir vatnshalla norðvestanvert við Geldingadal yfir Hrólfsvirki, þaðan í austur eptir vatnshalla yfir svokallaða Gljá og Molduxa á Skörð upp, svo er suður og útsuður eptir vatnshalla Skarðanna, að hinu vestasta af giljum þeim er kallast Grílufossar, sem rennur af fjalli ofan í suðurhlíð Stóravatns og svo eptir, og síðan eptir Suðurfossánni er rennur úr vatni þessu og alla leið til sjóar. Bönnum við öllum án okkar sjerstaks leyfis, að nytja sjer hverjar sem helst landsnytjar innan þessara landamerkja hverju nafni sem nefnist hvert sem er beit, slægjur, skógur, grasatekja, veiði eða hverjar aðrar nýttjar. –

3. Landamerkj Skorahlíða er að suðaustanverðu Stál, sem er takmark milli Barðastrandar og Rauðasandshrepps, þaðan í vestur eptir vatnshalla milli Skorahlíða og Sjöundárdals, enn að vestanverðu í forvaða þann, er gengur í sjó fram fyrir suðaustan Forvaðavík, er liggur suðaustanvert við Skor og svo beint þaðan í fjalls upp. Bönnum við öllum án okkar sérstaklega leyfis að nytja sér hverjar sem helst nytjar til lands eða sjávar innan þessara merkja, hvert sem er gras eða beit veiði eða reki, allt á sjó út í landhelgi, eða hverjar aðrar nytjar. –

4. Landamerkj Bæjar Sellátra, Selalagna og reka eru: að norðaustanverðu áll sá, er liggur vestan úr Bæjarfít og sem er kallaður þar Stori Krókur, en liggur síðan neðan vert við Bæjartún og Kirkjuhvamms land suðaustur fyrir ofan Miðeyri og neðan vert við Þúfutanga, svo þaðan eptir aðalálnum eptir sem hann liggur og hefur legið fram um Bæjarós á sjó út, en frá [svo] landamerkjunum milli Bæjarlands að meðtöldu landi hjáleigunnar Stekkadals og landsjarðarinnar Grafar eru merkin eptir reiðgötum þeim, er liggja úr Bæjarodda vestur fitina að Stokkum allt vestur að landamerkjunum milli Grafar og Króks beint úr fjalli yfir Djúpavað ofan á neðstu grasbakka þá, sem kallaðir eru Fljótsbakkar, þaðan eptir þessum neðstu grasbökkum allt vestur að réttthorns, þ.e. 90° þverlínu þeirri, er fæst af flæðarmálsstefnulínu Rauðasandsrifs, og sem þá liggur þvert frá sjó upp fitina yfir miðja Gáutröð, hver eð liggur við þann forna garðsenda, er gengur suðaustur frá Skaufahól milli efra og neðra Lambavats – nú Brekku-engis. Bönnum við öllum án okkar sérstaklegs leyfis að nytja sér hverjar sem helst nytjar innan þessara merkja, hvert sem er veiði, sem gildandi veiði lög eignalandi, hverju nafni sem nefnist, eða reki af hverri tegund sem er á sjó út að landhelgi merkjum, eða hverjar aðrar nytjar. – Sjerstaklega skulu menn minntir á lög þau, er banna öll byssuskot á sel á Breiðafirði út að línunni frá Látrabjargtöngum að Öndverðarnesi. Reki sá er bera kann upp yfir Bæjarrif upp fyrir framan greind merki upp á land hlutaðeigandi jarða, og sem ekki er með reka einkenni Bæjar eða öðru eignar einkenni, enda hafi Bæjarrekamaður getað lagt á reka einkenni sitt á sínu landi, en ekki gjört, þá er sá reki eign hlutaðeigandi jarða. –

5. Landamerki Bæjarkirkjuítaks í Látrabjargi Bæjarbargs eru þessi: að vestanverðu í miðja Saxagjá eptir þeirri stefnu, er hún liggur frá sjó upp bjargið svo að norðvestanverðu eptir vatnshalla norðanvið Djúpadal allt austnorður að línu þeirri, er hugsast dregin lóðrétt frá sjó yfir miðja Melalykkju upp yfir Bjargið og yfir Geldingsskorardal á fjall upp svolangt norðvestur, er vötnum hallar suður af. Bönnum við öllum án okkar sérstaklegs leyfis að nytja sér hverjar sem helst nytjar á sjó út innan landhelgi merkjum, hvert sem er gras eða beit, fuglaveiði eða hver önnur veiði, eggjatekja, reki hverju nafni sem nefnist eða hverjar aðrar nytjar. Samningar þeir um notkun á þessu bjargítaki Bæjarkirkju, sem hingað til hafa verið gjörðir, og sem ekki hafa verið bundnir við tiltekinn tíma, skulu, ef ekki serstakar kringumstæður eða tilfelli koma fyrir, standa sem um hefur verið samið til ársloka 1884, að öðru leyti en því, hvort ekki fyr eða jafnvel nú þegar skyldi vera bezt að banna alla eggjatekju, sem svo mikill ófriður og óráðvendni hefur flotið af að undanfögnu, en sem reynzlan sannar að beinlínis er fuglveiðinni til spillingar.

Þeir sem þrátt fyrir framanritaðar yfirlýsingar og lögbönn brjóta löghelgi eignarréttarins, hvert heldur með leynd eða sem ofríkis menn, mega vita að þeir baka sér þar með lagahegningu, og geta búizt við að réttir hlutaðeigendur leyti réttar síns með hverju löglegu móti sem vera skal. –

Bæ á Rauðasandi 3. dag júnímán. 1881.

Ari Finnsson

Johanna Eggertsdóttir²¹²

Í prófastsvísitasíu um Saurbæjarkirkju á Rauðasandi frá 7. september 1882 er fjallað um eignir hennar og ítök. Meðal ítaka er nefnt fuglbjarg milli Saxagjár og Melalykkju.²¹³

²¹² Skjal nr. 2(28).

²¹³ Skjal nr. 2(130).

Landamerkjalyýsing Bæjar á Rauðasandi er dagsett 18. júní 1886, en hún var þinglesin við manntalsþing að Tungu í Rauðasandshreppi 15. júlí 1889. Efni hennar er eftirfarandi:

Landamerkjalyýsing heimajarðarinnar Bæjar á Rauðasandi svo og landsparta þeirra er Bæ tilheyra auk heimalandsins og einnig kirkjuítaka þeirra, sem Bæarkyrkju eru eignuð annars staðar.

Landamerki heimalands Bæjar Kyrkjuhvamms megin eru í Garð þann sem liggur fra Virkinu upp undir hlíðina fyrir suðaustan eyði hjáleiguna Traðir eptir þeirri stefnu er hann liggur uppi hlíðina og að neðan í stærsta steininn sem er á virkinu ofanundann Garðsendanum og svo þaðan beint ofani ál þann er um sjáfarlágðt rennur vestan úr Bæarfit, og sem þar er kallaður Stórikrókur og rennur alla leið suðaustur fáa faðma frá flæðarmáli alla leið suðaustur undir Púfutanga og svo þaðan fram um Bæarós til sjáfar út; Bær á því allt land fyrir suðvestan og vestan ál þennann, og á þannig selveiðina í vestan verðum Bæarós sömuleiðis allann Reka á Rauðasandsrifi frá Bæarós vestur allt rífið, vestur þver beint ofanundan miðja Gáutröð (Gáfutröð?) sem er í Naustabrekkulandi uppi undir fjallshlíðinni, ofan til við Rífið eru landamerkin í suðaustur neðanvert við Fljótsbakkana alla leið suðaustur að landamerkjunum milli Króks og Grafar þaðan suðaustur á Bær landið upp að Reiðgötum þeim sem liggja suðaustan úr Bæarodda og vestur að Stökkum; en landamerki Bæarlands með landi Bæarhjáleigunnar Stakkadals eru í læk þeim, sem rennur ofan hólana og ofan með klúkutóptum að austanverðu og beint ofani áður nefndar Reiðgötur þannig að Grafarland sje jafnlangt frá vestri til austurs niður við hjernefndar reiðgötur, eins og það er uppi undir hlíðinni, en lækurinn austanvert við klúkutóptirnar er landamerki þaðan upp svo langt sem hann liggur og eptir það beint á fjall upp svo langt norður er vötnum hallar suður af fjallinu yfir miðju svokallaðs altarisbergs.

1. Landamerki Bæar landsparts þess, sem liggur milli lands Kyrkjuhvamms og Mábergs takmarkast hjer Kyrkjuhvammsmegin þannig: norðan af fjalli þaðan sem vötnum hallar vestur af, ræður Bjarngötudalsá alla leið ofan að kvernagrund, sem kölluð er og svo þaðan eptir svokölluðum Gamla Bjarngötudalsárfarveg ofan að ál þeim í Bæarós sem hjer að framan er getið. Mábergsmegin takmarkast landspartur þessi af svokölluðum Silungalæk eptir sem hann liggur frá fjalli til fjöru og frá uppsprettu hanns þverbeint á fjall upp og svo langt norður eptir þeirri stefnu sem vötnum hallar suður af fjallinu, en þaðan er Silíngalækur kemur fram í flæðarmál, ræður landi stefna í rjett suður fram í fyrnefndann ál.

2. Landamerki Bæarlandsparts þess að meðtöldu landi Bæarhiáleigunnar Skógar, sem liggur austanvert við Mábergsland eru þessi: Mábergsmegin ræður bein stefna þar frá sem Geitaá rennur ofan af fjallsbrúninni í stein þann er stendur á Geitaárskriðu og frá honum eptir sömu stefnu ofani mjósund svokölluð, en á fjallinu uppi ræður Geitaáin svo langt upp sem hún nær og svo beint eptir stefnu hennar upp á Stóruhæð þaðan eptir vatnshalla austur yfir Hrólfsvirki og Gljá austur á svokallaða Vatnskleif eða Skörð þaðan frá ræður vatnshalli Suður og vestur suðvestur að hinu suðvestasta af giljum þeim sem kölluð eru Grílufoassar og rennur það af fjalli ofan, ofani svokallað Stóravatn úr vatni þessu rennur Suðurfossá og skíllur hæstaundan [svo] nefnt gil í Grílufoass, Stóravatn og Suðurfossá til sjáfar, svo Mjósund svokölluð eptir miðju þeirra niður að Púfutanga og þaðan eptir aðalál þeim, er kemur alla leið vestan úr Bæarfit sem að framan er getið, og sem liggur fram rjett vestanvert við Púfutanga og liggr svo fyrst í suðvestur niður Bæarós, svo í vestur svo fram úr rífinu í suðvestur á sjó út, - land Bæar fra landi jarðarinnar Melaness.

3. Landamerki Bæarkyrkju ítaksins: Skorarhlíða eru: að suðaustanverðu, sem er hreppatakmark Rauðasands og Barðastrandarhrepps – svokallað Stál sem er næstum lóðrjett Standberg frá fjallsbrún í sjó, þaðan í norðvestur eptir Skorarhlíða brúninni milli Skorarhlíða og Sjöundaársdals, en að norðvestanverðu eru merkin í Forvaða þann,

sem gengur í sjó fram yfir suðaustan Forvaðavík er liggur suðaustanvert við Skor og svo beint úr Forvaða þessum alla leið á fjall upp.

4. Landamerki Bæarkyrkju ítaks í Látrabjargi. Ítak þetta er nu kallað Bæarbarg og eru merkin þessi: að vestanverðu í miðja Saxagjá eftir þeirri stefnu, sem hún liggur frá sjó upp bjargið, svo að norðvestanverðu eftir vatnshalla suður af fjallinu fyrir norðan Díúpadal austnorðan að linu þeirri er huxast dregin lóðrjett frá sjó upp bjargið upp með vestari rönd grasflesis þess sem kallað er Melalykkja uppyfir bjargið, og eptir sömu stefnu yfir Geldingsskorardal á fjall upp svo langt norðvestur sem vötnum hallar suður af fjallinu.

Þessi eru enfremur ítök þau sem Bær og Bæarkyrkja eiga í annara jarða löndum:

1. Eptir kyrkna-máldagabókum Wilkins og Gísla Jónssonar Biskupa á Bæarkyrkja hina 10da hverja vætt hvals af öllum þeim hvölum sem reka um öll þíngin þ.e. milli Stáls og Tálkna eða sem reki á hverri sem helzt jörðu í öllum Rauðasandshreppi. Allar Biskupa og prófesta vísitátur til þessa tíma hafa eignað kyrkjinni ítak þetta og enginn löglega mótmælt

2. Samkvæmt gjafabréfi Eggerts Hannessonar Lögmans dagsettu 4 dag aprilmánaðar 1581 í Hamborg hefur hann gefið Bæarkyrkju frjálsa hús- og naustgjörð á Hvalskeri hjer í hreppi fyrir tíært skip, frjálst grjót og torf til húss og naustgjörðarinnar, sömuleiðis frjálsa hestabeit fyrir hesta þá er þeir þurfa að brúka til byggingar þessarar. Þar að auki gefur hann Bæareigendum þar frjálst uppsátur fyrir svo mörg skip, sem þeir eiga og vilja þar upp setja og leyfir þeim grjót að þörfum þar að skorða og um að búa, sömuleiðis gefur hann þeim leyfi til frjálst að flytja þangað og þaðan vörur Síнар sem og frjálsa beit fyrir hesta þá, er þeir til þess hafa, nær sem vera skal, en spilli hvorki ökrum fötum nje engjum. Verði það ekki löglega sannað, að þetta ítak Bæarkyrkju hafi að lögum undan henni gengið, þá á hún það enn að lögum.

Engin ítök eiga aðrar jarðir eða menn í Bæarlöndum nema kyrkjujörðin Kyrkjuhvammur, hún á selveiði í Bæarós að 1/6 (einum síötta hluta) móti 5/6 hlutum til Bæar, þó á Bær einn alla veiði í svonefndu Rífshöfði.

Landamerki hjáleigna þeirra, sem bygðar eru af heimalandi Bæar eru þessi:

a. Landamerki Stekkadals eru hin sömu að vestanverðu sem lýst er hjer að framan milli Bæar og jarðarinnar Grafar ofaní þarnefndar reiðgötur og að ofan eptir læk þeim sem rennur suðaustanvert við klúkutóptir uppundir hliðina og þaðan þverbeint upp hana yfir miðju altarisbergs á fjall uppi. Að suðaustanverðu eru merkin milli Bæar og Stekkadals bein sjónhendin frá uppsprettu svonefnds Engislækjar og í næsta gjá í fjallsbruninni fyrir vestan svo nefnt Aukahlíðarhöfuð beint á fjall upp; en fyrir neðan uppsprettu Engislækjarins ræður sjónhending úr uppsprettu þessari beint vestanvert við svonefnda marktjorn ofaní fyrnefndar reiðgötur. Meðan ábúandi Stekkadals ekki grefur beinann skurð fyrir vatnsrennsli Engislækjarins eptir þessari stefnu ofanyfir svokallað Engi, heyrir landskíki sá er lækur þessi nú myndar með Krók sínum vestur í land Stekkadals, ekki til lands hiáleigu þessarar, heldur Bæar.

b. Landamerki Bröttuhlíðar eru að vestanverðu beina stefna úr fjalli ofan yfir suðaustari veggbrúnina á svokallaðri Hlaðstúnstópt beint yfir svokallaðann Grástein og ofan í svokallaðann Engiagarð og þaðan eptir Engjagarðinum suðaustur undir Bæartún og svo upp með því að vestanverðu beint upp og ofan upp vestanvert við hæstu tóptina er þar stendur á grjóthryggnum og beint í fjall upp. Sambeit við Bæ hefur hiáleiga þessi í Bæarfit.

c. Landamerki Skógar eru að verstanverðu landamerki þau, sem lýst er hjer að framan, fyrst milli Móbergs og Bæarlands suðaustanvert við Móberg og þarnæst þau er þar er og lýst milli Melaness og Bæar eptir Mjósundunum og Suðurfossá svo langt upp þangað til þær sameinuðu ár Gyltubólsá og Skógará renna í Suðurfossána svo þaðan frá ráðamerkjunum þessar sameinuðu ár þartil er þær skiljast suðaustanvert við

Skógarholtið, þaðanfrá skiptir Skógará landinu alla leið upp Skógardal og Geldingadal svo langt norður sem vötnum hallar suður af fjallinu.

Landamerkjálýsing þessi er samin hinn 18 d. júním. 1886.

S. Bachmann. Ari Finnsson. OO Thorlacius. Sem eigendur Bæar með hjáleigum og ítökum

Sem meðeigandi Látra og Breiðuvíkur – G. Jónsson. meðeigandi Látra Ari Finnsson. Eptir fullmakt frá Árna Bjarnasyni meðeiganda Látra Árne Jónsson Thoroddsen. Sem fullmektugur fyrir hönd eiganda 2/3 Sigluness undirskrifar samþykkur Erlendur Kristjánsson. Sem meðeigandi Látra Einar Jónsson. Sem meðeigendur Breiðuvíkur. Olafur Olafsson. J. Gíslason Sem eigendur Melaness Ari Finnsson og M Gíslason. Sem eigandur Mábergs Ari Finnsson og sem hreppsnefndarmenn fyrir hreppssjóðshluta Mábergs S. Bachmann (oddviti. Sem eigandi Grafar S. Bachmann. Vegna Bæjarkirkjuítaks í landi Saudlauksdalskirkjujarðar Hvalskers samkvæmt bræfi stiptyfirvaldanna og sem ráðsmaður 1/3 í Siglunesi Jónas Bjarnason.

Lesið á manntalsþingi að Tungu í Rauðasandshreppi 15 júlí 1889 og innfært í Landamerkjabók Barðastrandasýslu Ltr A sub Nr 122 bls 65-68 vottar ALEFischer Sýslumaður.

Borgun: þinglestr - kr 75 aur bókun – 25 – 1kr ~~25~~ au ein krón borgað Fischer²¹⁴

Við manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 17. júlí 1915 var þinglesið skjal hvar eigendur Saurbæjar selja G. Björnssyni einkarétt til námureksturs. Ekki koma fram frekari upplýsingar um innihald skjalsins.²¹⁵

Á manntalsþingi að Tungu í Örlygshöfn 22. júlí 1916 var þinglesið skjal hvar G. Björnsson afsalar G. Guðmundssyni námurétti í Saurbæjarlandi.²¹⁶

Í fasteignamati Vestur-Barðastrandarsýslu frá 1916–1918 er jörðin Saurbær á Rauðasandi metin á 8.800 kr. en eigendur hennar voru Ó.Ó. Th. og S. Bach. Þá kemur fram að landamerkjabréf Saurbæjar og ítök jarðarinnar hafi verið þinglesin að Tungu í Örlygshöfn 15. júlí 1889. Undir d-lið um ítök segir eftirfarandi:

d. Ít. Saurbæjar í annara jarða lönd:

- 1/10 í rekahvölum frá Tálkna og Stálhlein (nú land Rauðashr. og Patrhr.).
- Á Hvalskeri frjáls hús og naustgjörð fyrir tíært skip, og frjáls hestabeit meðan byggingin fer fram. Ennfr. uppsátur fyrir svo mörg skip, sem þeir eiga og vilja setja þar upp, m.m.
- Hl. af Látrabjargi, Kallaður Bæjarbjarg.
- Bæjarpartur, milli Kirkjuhvamms og Mábergs, Kallaður „Partur“
- Landsskykki Kringum hjál. Skóg – fjallendi og upprekstrarland fyrir sfé.
- Námuréttindi í Stálhjalli. Nú er þar fundin Kolanáma, sem farið er að starfrækja.
- Uppsátur og verbúðarstæði á Hvallátrum.
- Sölvatekja í Naustabrekkuhlíð.
- Hússtæði á Vatne.²¹⁷

²¹⁴ Skjal nr. 2(1).

²¹⁵ Skjal nr. 2(62).

²¹⁶ Skjal nr. 2(63).

²¹⁷ Skjal nr. 2(17).

Við manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 23. júní 1930 var þinglesið afsalsbréf dómsmálaráðuneytisins til E.M. Bachmanns fyrir prestsmötukvöð hvílandi á hálfri jarðeigninni Saurbæ. Afsalsbréfið var dagsett 28. febrúar 1930 og kaupverðið var 1.880 kr.²¹⁸

Við manntalsþing í Örlygshöfn 11. júlí 1935 var þinglesið afsal kirkjumálaráðherra, dags. 20. nóvember 1934, til Ara, Finns, Gísla, Guðrúnar, Jóhönnu og Steinunnar Thorlacius fyrir prestsmötukvöð sem hvílt hafði á hálflendu bændakirkjueignar Bæjar á Rauðasandi. Kaupverðið var 1.880 kr.²¹⁹

Í *Barðstrendingabók* frá 1942 segir eftirfarandi um Saurbæjarkirkju og Bæjarbjarg:

Sneiðingarnar frá Keflavík upp á heiðarbrúnina heita Fuglagötur og bendir nafnið á, að þar hafi oft verið reiddur fugl af bjarginu; enda var hann fyrstum veiddur svo að þúsundum skipti. Bæjarkirkja á Rauðasandi á ítak í Látrabjargi.

[...]

Vestanvert við Keflavík er nestangi, sem Brimnes heitir. Þar byrjar Látrabjarg og nær að Bjargtöngum. Er það hérumbil 14 km. langt. Fjórar jarðir eiga bjargið: Keflavík austasta hlutann, því næst Breiðaví, sem á Breiðavíkurbjarg ásamt Lambahlíð. Þá er Bæjarbjarg, sem er eign Saurbæjarkirkju á Rauðasandi. Nær það frá Lambahlíð að Saxagjá. Fjórða hlutann eiga Hvallátur og er hann mestur. Nær hann frá Saxagjá að Bjargtöngum. Þar mun Sauðlauksdalskirkja hafa átt ítak. Landamerki milli Keflavíkurbjargs og Breiðavíkurbjargs er forvaði, sem heitir Gorgán, en Melalykkja milli Breiðavíkurbjargs og Bæjarbjargs. Undir Lambahlíð er örlítill vogur, sem heitir Lögmannsvogur.²²⁰

Hinn 8. október 1963 skrifaði sýslumaðurinn í Barðastrandarsýslu bréf til atvinnumálaráðuneytisins með skrá, dagsettri 30. september 1963, yfir ítök í umdæminu sem „munu hafa fallið úr gildi sbr. lög nr. 113/1952“. Í skránni eru meðal annars nefnd ítök Saurbæjarkirkju í Skorarhlíðum og í Látrabjargi frá miðri Saxagjá að svonefndri Melalykkju.²²¹

Hinn 4. febrúar 1986 gerðu Ragnheiður Sigmundsdóttir og Árni Jóhannesson annars vegar og Ólöf Erna Ólafsdóttir og Albert Gíslason hins vegar með sér kaupsamning um jarðirnar Saurbæ og Stakkadal á Rauðasandi. Fram kemur í kaupsamningnum að kaupendur flytji á jörðina við brottför seljenda ekki seinna en 10 dögum eftir undirskrift samningsins.²²² Jarðanefnd Vestur-Barðastrandarsýslu tók samninginn fyrir á fundi sínum 25. febrúar sama ár og lýsti sig samþykka honum.²²³

Hinn 28. maí 1993 gerðu Albert Gíslason og Ólöf Erna Ólafsdóttir annars vegar og Keran Stueland Ólason hins vegar með sér kaupsamning um Bæjarbjarg. Fram kemur að seljendur selji kaupanda Bæjarbjarg í Rauðasandshreppi, „land milli Saxagjár og Sauðasteins, landamerki samkvæmt landamerkjabók“.²²⁴

²¹⁸ Skjal nr. 2(64).

²¹⁹ Skjal nr. 2(65).

²²⁰ Pétur Jónsson, „Rauðasandshreppur“, *Barðstrendingabók*, bls. 94 og 97; skjal H-3.

²²¹ Skjal nr. 2(127).

²²² Skjal nr. 2(143).

²²³ Skjal nr. 2(144).

²²⁴ Skjal nr. 2(145).

Hinn 13. júní 1993 ritaði Keran St. Ólason bréf til jarðanefndar Vestur-Barðastrandarsýslu og gerði grein fyrir þörf sinni fyrir að eignast landsvæðið Bæjarbjarg. Í bréfinu segir að landsvæðið samanstandi af Geldingsskorardal til Djúpadals og bjarginu þar fyrir neðan, en þörf fyrir land þetta kvað Keran einkum vera til upprekstrar og beitar þar sem jörðin Geitagili bæri ekki þann fjárfjölda sem hann hafði.²²⁵

Á fundi jarðanefndar Vestur-Barðastrandarsýslu 6. ágúst 1993 var tekinn fyrir kaupsamningur um Bæjarbjarg, dagsettur 28. maí sama ár, sem og bréf Kerans S. Ólasonar frá 13. júní. Nefndin frestaði umsögn um samninginn þar sem hana skorti upplýsingar.²²⁶

Hinn 12. ágúst 1993 mótmælti Þorvaldur Búason ráðstöfun á Bæjarbjargi með bréfi til jarðanefndar Vestur-Barðastrandarsýslu, hreppsnefndar Rauðasandshrepps, sýslumanns Barðastrandarsýslu, landbúnaðarráðherra, Náttúruverndarráðs, Alberts Gíslasonar og Kerans Stueland Ólasonar. Í bréfinu er vísað til þess að Bæjarkirkjuítakinu í Látrabjargi sé lýst í landamerkjaskrá Barðastrandarsýslu og einnig er vakin athygli á því að engin gögn séu til um lýsingu ítaksins, sbr. lög nr. 113/1952, um lausn ítaka af jörðum. Loks mótmælir Þorvaldur tilraunum Alberts Gíslasonar til að ráðstafa ítakinu til sölu eða leigu, en téð ítak sé fallið til Hvallátra vegna vanlýsingar.²²⁷

Á fundi jarðanefndar Vestur-Barðastrandarsýslu 20. ágúst 1993 var kaupsamningur um Bæjarbjarg tekinn fyrir á ný og gaf nefndin samþykki sitt fyrir samningnum með því skilyrði að Bæjarbjarg og það land sem samningurinn kvæði á um yrði sameinað jörðinni Geitagili í Örlygshöfn. Þá var bókað að Þorvaldur Búason hefði mótmælt sölu Bæjarbjargs þar sem það væri eign Hvallátra.²²⁸ Jarðanefndin ritaði Keran St. Ólasyni sama dag um samþykki sitt fyrir kaupsamningi um Bæjarbjarg.²²⁹

Hinn 3. september 1993 sendi formaður Náttúruverndarráðs bréf til sýslumannsins í Barðastrandarsýslu þar sem vakin var athygli á því að ráðið hefði hug á að nýta forkaupsrétt að Bæjarbjargi, „landi milli Saxagjár og Sauðasteins“. Þá kemur fram í bréfinu að bjargið sé á náttúruminjaskrá með vísun í 6. útg. sem birtist í auglýsingu í *Stjórnartíðindum* árið 1991.²³⁰ Náttúruverndarráð sendi bréf til jarðanefndar Vestur-Barðastrandarsýslu hinn 28. september 1993 og tilkynnti ákvörðun ráðsins um að mæla með því við umhverfisráðuneytið að það beitti sér fyrir því að ríkissjóður neytti forkaupsréttar að Bæjarbjargi. Rökstuðningur Náttúruverndarráðs í bréfinu er eftirfarandi:

Bæjarbjarg er stór hluti Látrabjargs og þar er mikill hluti fuglabyggðarinnar í bjarginu. Látrabjarg er á Náttúruminjaskrá (1991 nr 307) og þar eru stórkostleg fuglabjörg, hin mestu við Norður-Atlantshaf. Svæðið er því á heimsmælikvarða og hefur mikið verndargildi. Náttúruverndarráð telur að slíkt náttúruyfyrirbæri eigi að vera þjóðareign

²²⁵ Skjal nr. 2(146).

²²⁶ Skjal nr. 2(147).

²²⁷ Skjal nr. 2(148).

²²⁸ Skjal nr. 2(149).

²²⁹ Skjal nr. 2(150).

²³⁰ Skjal nr. 2(151).

og friðlýst. Friðlýsing þarf ekki að hafa áhrif á hefðbundnar beitarnytjar innan landareignarinnar.²³¹

Hinn 14. september 1993 sendi Þorvaldur Búason kæru til landbúnaðarráðherra þar sem kærðar voru niðurstöður jarðanefndar Vestur-Barðastrandarsýslu og hreppsnefndar Rauðasandshrepps um forkaupsrétt, en í undanfara kærunnar segir að eigendur Hvallátra hafi lagt fram munnlega kröfu um forkaupsrétt að bjarginu en hreppsnefnd hafi hafnað þeirri kröfu. Í kærinni er kaupsamningi Alberts Gíslasonar um Bæjarbjarg mót-mælt sem vanheimilum, en um sé að ræða ítak sem sé fallið niður vegna vanlýsingar. Þá sé ítakið upphaflega í landnámi Þórólfs sparar og þar með í landi Hvallátra en hugsanlega að hluta í landi Breiðavíkur. Til vara er þess krafist að eigendum Hvallátra sé úrskurðaður forkaupsréttur. Loks segir í kærinni að nefndarmenn í jarðanefnd Vestur-Barðastrandarsýslu hafi verið vanhæfir til að fjalla um málið.²³² Ráðuneytið svaraði 22. september sama ár en í bréfi ráðuneytisins segir að þar sem engin skrifleg gögn hafi fylgt bréfi Þorvaldar frá 14. september, svo sem til staðfestingar kröfum og sjónarmiðum eða upplýsingar um hinar kærðu ákvarðanir, þá telji ráðuneytið sér ekki fært að fjalla frekar um kærna.²³³ Þorvaldur svaraði bréfi ráðuneytisins með bréfi dagsettu 22. september sama ár. Því fylgir endurrit úr landamerkjabók Barðastrandarsýslu. Í bréfinu segir að öðru leyti að ekki segi í jarðalögum hvaða gögn skuli fylgja kæru eða hver eigi að útvega þau. Þá segir um kærufresti að óljóst sé hvenær jarða- og hreppsnefndir fundi, hvað sé tekið fyrir á fundum og að ákvarðanir þeirra séu ekki öllum kunnar.²³⁴

Hreppsnefnd Rauðasandshrepps sendi Náttúruverndarráði bréfi 8. október 1993 og tilkynnti að nefndin hefði ekki hug á að neyta forkaupsréttar vegna Bæjarbjargs. Meðfylgjandi er afrit af bréfi nefndarinnar til Alberts Gíslasonar frá 8. júní sama ár um fyrirhugaða sölu Bæjarbjargs, en þar segir:

Hreppsnefndin ákvað að neyta ekki forkaupsréttar síns, en áminnir ykkur um að skoða gaumgæfilega lög og reglur er um þetta fjalla til þess að forðast eftirmála vegna þessarar sölu.²³⁵

Hinn 1. október 1993 gerðu annars vegar Albert Gíslason og Ólöf Erna Ólafsdóttir og hins vegar ríkissjóður, vegna Náttúruverndarráðs, með sér kaupsamning um Bæjarkirkjuítak. Í kaupsamningnum kemur fram að ríkissjóður hafi gengið inn í kaup Kerans S. Ólasonar á Bæjarbjargi. Um hið selda segir eftirfarandi í samningnum:

Hið selda er hluti jarðarinnar Saurbæjar í Rauðasandshreppi sem nefndur er Bæjarkirkjuítakið í landamerkjabók Barðastrandarsýslu. Merki jarðarhlutans eru að vestanverðu í miðja Saxagjá eftir þeirri stefnu, er hún liggur frá sjó upp Bjargið, svo að norðvestanverðu eftir vatnshalla suður af fjallinu fyrir norðan Djúpadal austnorðan að línu þeirri, er hugsast dregin lóðrétt frá sjó upp Bjargið upp með vestari rönd grasflesis þess, sem kallað er Melalykkja upp yfir Bjargið og eftir sömu stefnu yfir

²³¹ Skjal nr. 2(154).

²³² Skjal nr. 2(152).

²³³ Skjal nr. 2(153).

²³⁴ Skjal nr. 2(155).

²³⁵ Skjal nr. 2(156).

Geldingsskorardal á fjall upp svo langt norðvestur, sem vötnum hallar suður af fjallinu.²³⁶

Sama landamerkjalyýsing er færð inn í ódagsett skjal, sem líklega er frá október 1993 og liggur með fyrrgreindum kaupsamningi í skjalasafni fjármálaráðuneytisins.²³⁷ Með því liggur einnig loftmynd af bjarginu þar sem útlínur eru teiknaðar inn.²³⁸

Í tilkynningu um eigendaskipti, dagsettri 11. október 1993, er fært inn að ríkissjóður sé eigandi að Bæjarkirkjuítaki úr landi Saurbæjar. Þá er á tilkynninguna skráð eftirfarandi athugasemd:

Þessi eign er ekki sérskráð í Fasteignaskrá. Nafn þessarar eignar bendir til þess, að hún sé afnotaréttur af landi t.d. beitar- eða fuglatekju.²³⁹

Hinn 15. október 1993 sendi fjármálaráðuneytið til umhverfisráðuneytisins afrit af afsali fyrir Bæjarbjargi, dagsett 11. sama mánaðar. Frumrit af afsalinu liggur með nefndu bréfi í skjalasafni fjármálaráðuneytisins. Þar er færð inn sama landamerkjalyýsing fyrir Bæjarbjargi og er í kaupsamningi frá 1. október.²⁴⁰

5.4.2 Breiðavík

Árið 1576 gerði Eggert Hannesson grein fyrir fasteignum sínum að fráskildum þeim sem þær kirkjur áttu sem hann hafði þá að halda og einnig þeim 70 hundruðum er hann átti fyrir norðan og hafði veðsett Jóni Jónssyni lögmanni. Meðal þessara eigna var Breiðavík, 16 hundruð og 20 að dýrleika.²⁴¹

Hinn 7. júlí seldi Ísleifur Eyjólfsson jörðina Breiðavík, 16 hundruð og 20 að dýrleika, til Björns Magnússonar. Björn greiddi Ísleifi og Sesselju Magnúsdóttur á móti jörðina Kaupang í Kaupangssveit, 60 hundruð að dýrleika.²⁴²

Hinn 16. júlí 1622 var gerð viðbót við gjörning frá 5. júní 1618, þar sem Björn Magnússon hafði gefið syni sínum Eggert jarðirnar Saurbæ á Rauðasandi og Keflavík eftir sinn dag, þannig að Björn leyfði Eggert, eftir sinn dag, að kaupa jörðina Breiðavík fyrir 60 hundruð í jarðarhundruðum.²⁴³

Hinn 26. janúar 1660 vitnaði Páll Gunnarsson um landamerki í Látrabjargi. Afrit af vitnisburðinum var tekið 10. janúar 1765 og hljóðar svo:

Landamerke Keflavíkur og Látra. 1660

Nú af því sá frómi man Eggert Biorsson hefur bedid mig um vitnisburd hvad eg hefde heyrt af gaumlum mönnum, um landa merke á látra biarge, þá læt eg það í lióse, ad eg hef það heyrt. ad Látur ætte inn ad hvanngiá þar sem þrytur hælvelle, enn Bæarstadur inn ad Melalyckiu enn Breidavík ætte þaðan, og inná raudasker, því hef eg ei annad

²³⁶ Skjal nr. 2(158).

²³⁷ Skjal nr. 2(157).

²³⁸ Skjal nr. 2(159).

²³⁹ Skjal nr. 2(160).

²⁴⁰ Skjal nr. 2(161).

²⁴¹ Jarðabréf frá 16. og 17. öld, bls. 103; skjal H-20.

²⁴² Jarðabréf frá 16. og 17. öld, bls. 113; skjal H-20.

²⁴³ Skjal nr. 2(122).

heyrt og kann ei annad þar sannara um ad segja bera og til Sannenda her um, skrifa eg mitt nafn her under. Skrifad a^{frá} Breida þann 20 og 6 Januarius

Pall Gunnarson med eigin hende.

annar vitnisburður 5 manna utgefin A^o 1660, 2 Febr. i Bæ ad Keflavik eige úti Raufarhriegg, og innad forvada, sem er fyrer utan Sölvavik etc

Framann skrifud Document eru ordrett skrifud epter Máldaga Bók þeirre er greimd var í Sarbæar Kyrkiu 1765 og Magnus sem var á Jörva skrifad hafde; og Visitatia S^{ra} Páls Biörnssonar epter lausum blóðum, sem fylgdu nefndre máldagabók. Vitnar sem samann las ad Sarbæ d 10da Januarii 1765

David Skefing²⁴⁴

Hinn 17. febrúar 1660 vitnaði Jón Svartsson um landamerki Hvallátra í Víkum, m.a. gagnvart Breiðavík. Vitnisburður hans er svohljóðandi:

Eg vnder skrifadur læt j liose það eg heyrnt hefi j mijnu barnndæme og það eg heyrdi til fodur münz og þeirra hier þa vorv vm landamerki a latrum i savrbæar kirkiv sokn ad það være a millvm latra og breidavykvv gia sv sem er i midium latranup sem kollud er biarnar gia landa merki þar i milli enn a adra sidi hef eg heyrnt ad latur ætti atolvlavst jnn i sagxa gia og til sanninda hier vm læt eg skrifa mitt nafn hier vnder skrifad a latrvn þann 17 febrvari²⁴⁵

Hinn 24. júní 1675 gaf Gísli Magnússon umboð til Björns sonar síns um kaup á jörðinni Breiðavík af frændkonu Gísla, Þórunni Ólafsdóttur.²⁴⁶

Í *Jarðabók* Árna og Páls yfir Rauðasandshrepp frá 1703 segir eftirfarandi um Breiðavík:

Breiðavík.

xxx hndr.

Þar er hálfkirkja, og er þar embættað tvisvar á ári. Hefur prestur þar fyrir af kirkjujarðarinnar eignarmanni ei nema vi álnir (eins og af bænhúsum plagast eftir dómi hr. Odds). Skulu þar hafa verið 2 kirkjukúgildi, nú úr fallin.

Eignarmaður jarðarinnar Sr. Páll Björnsson.

Ábúendur Jón Pálsson, Jón Bjarnason, Guðmundur Bjarnason, sinn á hverjum x hndr.

[...]

Silúngsveiði hefur þar verið í stöðuvatni, en er nú burtu, því vatnið er fult með sand. Grasatekja lítil á fjöllum. Egg og fugl eru nóg í Bjarnarnúp (Látranúp), en þángað er nú mesta mannhætta að ganga og síga. Hrognkelsafjara hefur þar verið, nú að engu gagni. Fjörugrös eru þar lítil. Bjöllur eru þar nokkrar, og ætipáng í nauðsyn. Útigángur í fjöru fyrir sauðfje er þar í betra lagi. Fjörufall grandar þar fje á stundum. Kirkjuvegur til Saurbæjar er þingmannaleið, og vondur. Sandur fýkur þar á engjar og haga. Reki var góður meðan rak. Heimræði er þar á sumur. Á vor um vertíð liggja búendur þar við búðir, langt frá bænum. Stundum hefur þar á vor eitt aðtökuskip verið, aldri fleiri. Búðir þessar eru 4 nú. Eina þar brúkar þetta aðtökuskip, þá er gengur, og er sú fyrst bygd í fyrra. Hinar 3 brúka búendur, sinn hverja. Þar ganga nú 3 skip.²⁴⁷

²⁴⁴ Skjal nr. 2(37).

²⁴⁵ Skjal nr. 2(118).

²⁴⁶ Skjal nr. 2(123).

²⁴⁷ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 313–314; skjal H-2.

Hinn 28. nóvember 1800 fór fram sáttafundur þar sem Guðmundur Scheving gerði, sem óðalserfingi, kröfu í eign Bjarna Halldórssonar og Ragnheiðar Einarsdóttur, fimm hundruð í jörðinni Breiðavík. Kaupbréf Bjarna og Ragnheiðar fyrir eigninni hafði ekki verið þinglesið. Sátt náðist þannig að Guðmundur greiddi sömu upphæð fyrir eignina og þau höfðu greitt áður, en Bjarni hélt eftir einni verbúð.²⁴⁸

Í brauðmati fyrir bænhús í Breiðavík árið 1744 segir að bænhúsið eigi 10 hundruð í heimalandi, sem gefin voru af Þórði Jónssyni.²⁴⁹

Í jarðamati Barðastrandarsýslu frá 1804 er dýrleiki Breiðavíkur metinn 30 hundruð en eigendur jarðarinnar voru Guðmundur Scheving sýslumaður og fleiri meðeigendur, sem ekki eru nafngreindir. Fram kemur að eyðihjáleigan Lambahlíð nýtist sem beitiland.²⁵⁰

Í *Jarðatali* Jóns Johnsens frá 1847 er jörðin Breiðavík metin 30 hundruð að dýrleika og skráð sem bændaegn. Í neðanmálsgrein kemur fram að árið 1805 hafi fengist 10 pund fiðurs og þá var eyðihjáleigan Lambahlíð brúkuð sem beitiland. Í neðanmálsgrein fyrir Keflavík kemur fram að Árni Magnússon hafi getið um eyðiplássið Lambahlíð milli Keflavíkur og Látra, sem tilheyrir Breiðavíkurbænhúsi.²⁵¹

Í ódagsettri lýsingu, eigna- og ítakaskrá frá miðri nítjándu öld, segir að kirkjan að Breiðavík hafi eitt sinn átt 10 hundruð í jörðinni Breiðavík, sem talið sé tapað frá kirkjunni og þar með ítök.²⁵²

Í jarðamati Barðastrandarsýslu frá 1849–1850 er ekki fjallað um dýrleika Breiðavíkur.²⁵³ Í yfirmatsjarðabók sem fylgir jarðamatinu segir að mati á Breiðavík sé breytt úr 399 ríkisbankadölum í 440 ríkisbankadali.²⁵⁴

Í prófastsvísitasíu um kirkjuna í Breiðavík frá 20. ágúst 1860 segir að bænhúsið hafi verið gert að kirkju og veitt kirkjuréttindi með konungsbréfi dagsettu 31. desember 1824. Hins vegar finnst hvergi að kirkjan eigi nokkuð í fasteign eða ítökum, nema að eftir Vilchins-máldaga hafi bænhúsið átt 10 hundruð í jörðinni Breiðavík.²⁵⁵

Í prófastsvísitasíu um Breiðavíkurkirkju frá 11. ágúst 1867 segir að kirkjan eigi, samkvæmt bréfi stiftsyfirvalda frá 20. mars 1867, óskertan rétt á 10 hundruðum í Breiðavík sem Vilchins-máldagi getur, en hefði um langan aldur talist töpuð frá kirkjunni.²⁵⁶

Landamerkjalyásing Breiðavíkur er ódagsett en var samin í maímánuði 1890. Hún var þinglesin við manntalsþing að Tungu í Rauðasandshreppi 15. júlí 1890. Efni hennar hljóðar svo:

²⁴⁸ Skjal nr. 2(88).

²⁴⁹ Skjal nr. 2(132).

²⁵⁰ Skjal nr. 2(8).

²⁵¹ Skjal nr. 4(1), bls. 182.

²⁵² Skjal nr. 2(133).

²⁵³ Skjal nr. 2(13).

²⁵⁴ Skjal nr. 2(16).

²⁵⁵ Skjal nr. 2(134).

²⁵⁶ Skjal nr. 2(135).

Landamerkjalyfing jarðarinnar Breiðavíkur samin í maí mánuði 1889.

Breiðavíkur landamerki að norðanverðu eru: J sker það undir svokölluðum Breið sem kallað er Landamerkjasker beint upp Breiðinn yfir Landamerkjahrygg svokallaðann og beint á fjall upp og svo eptir vatnahalla eptir kjöl þeim sem liggur milli Breiðuvíkur og Vatnadals og eptir vatnshalla milli Örlygshafnar og Breiðuvíkur allt inni Brúðgumaskarð og svo eptir vatnshalla milli Keflavíkur og Breiðavíkur og enn eptir vatnshalla milli Látradals og Breiðuvíkur vestur á núp þann sem heitir Bjarnanúpur og í gjá þá, sem liggur beint ofan núp þennan til sjáfar og sem kölluð er Bjarnargjá. Svo á Breiðavík Bjargspart í Bjarginu sem að vestanverðu nær í vestari rönd Melalykkju beint frá sjó upp bjargið yfir miðjann Þorsteinshvamm á fjall upp svo langt norður sem vötnum hallar. En að austanverðu eru merkin milli Breiðuvíkur og Keflavíkur í Raufahrygg og sker það, sem ofanundan honum er í fjörunni og beint upp og norður á fjall svo langt norður sem vötnum hallar suður af fjallinu. Breiðavík á engín ítök í annara manna löndum og aðrar jarðir eiga ekki ítök í landi Breiðavíkur nema Bæjarkirkjan á 10da hverja vætt af hvölum þeim sem þar reka eins og af hvölum þeim sem reka annarstaðar í hreppnum.

Hjer undir skrifa hlutaðeigendur nöfn sín.

Vegna meðeigenda Breiðavíkur Gísli Jónssonar á Skeiði eptir umbodi frá honum og vegna Bæjarkyrkju á Rauðasandi og Látra. Ari Finnsson.

Sem meðeigendur Breiðavíkur Olafur Olafsson og Jón Gíslason

S. Bachmann Olafur O Thorlacíus meðeigendur Bæjar.

Sem meðeigendur Látra vegna Árna Bjarnasonar á Felli A. Jónsson og Einar Jónsson.

Lesið á manntalsþingi að Tungu í Rauðasandshreppi 15 júlí 1890 og innfært í landamerkjabók Barðastrandarsýslu Ltr A sub Nr 155 bls 86 vottar ALEFischer Sýslumaður.

Borgun þinglestr - kr 75 au bókun – 25 – 1 kr – aur ein króna Fischer²⁵⁷

Í fasteignamati Vestur-Barðastrandarsýslu frá 1916–1918 er jörðin Breiðavík metin í tvennu lagi, annars vegar 16/30 hlutar og hins vegar 14/30 hlutar. Eigandi að síðarnefndu hlutunum var ekkjan Sigríður Traustadóttir. Jarðeign hennar var metin á 2.600 kr. Eigendur að fyrrnefndu hlutunum voru Sigurður Andrés Guðmundsson að 2/3 hlutum og Guðmundur Sigurðsson að 1/3 hluta. Jarðeign þeirra er metin á 2.600 kr. og fram kemur að landamerkjabréfi hafi verið þinglýst að Tungu í Örlygshöfn 15. júlí 1890. Um jarðnytjar segir eftirfarandi í lýsingu á eign Sigurðar Andrésar og Guðmundar:

b. Jarðin: Tún fr. stórt, votl., smá þýft meiri hl.; gefur af sér um 120 h. Eng. víðl., snöggsl., nokkuð þýft, mestar þurar í þurkatið, meiri hl. samf., hirt um bith. Vatnsv. er komin á talsv. blett af eng., en vatnsskortur kemur fyrir í þurkum. Mest af eng. áf. við tún., gefa af sér 150 h. Beitol. gott fyrir allar skepnur, en beitarlítið fyrir þann pening, sem á jörð. má hafa vegna slæгна. Snjólétt en langt til beitar fyrir sfé. á vetr. Svok. Lambahlíð, er liggur niður undan Lambahlíðardal, innarlega í Látrabjargi, fylgir jörð; er þar lítillsh. reki og fjárbeit.²⁵⁸

Hinn 11. nóvember 1920 fóru fram eignaskipti á túnnum og engjum 16 hundruða í jörðinni Breiðavík milli Jóns Guðjónssonar og Andrésar Guðbjartssonar. Túninu var

²⁵⁷ Skjal nr. 2(3).

²⁵⁸ Skjal nr. 2(19).

skipt milli efra og neðra túns og þá var engjum skipt í parta sem ekki eru nafngreindir í úttektarbók Rauðasandshrepps 1887–1934. Þar á meðal fékk Andrés Fornusel og part frá Víkurbalagili og í Brekkulæk. Jón fékk part frá Brekkulæk í Hafnargil, svonefndar Líksteinsmýrar. Andrés fékk svo part frá Hafnargili og í Rauðagil niður í Grænadý, en Jón fékk part úr Rauðagili norður í merki syðri jarðar í miðjan stekk fyrir ofan fjárgötur.²⁵⁹

5.4.3 Keflavík

Samkvæmt skiptabréfi eftir Björn Þorleifsson frá 23. október 1467 eignaðist ekkja hans, Ólöf Loftsdóttir, jörðina Bæ á Rauðasandi og allar þær jarðir sem lágu innan þinga.²⁶⁰ Með Bæ á Rauðasandi voru eftirtaldar jarðir með: Melanes, Mávaberg (Móberg), Hrísar, Hvammur, Klukka (Klúka), Gröf, Stekkar (Stakkar), Lambavatn, Keflavík, fjögur hundruð í Sellátrum, Vatnsdalur í Patreksfirði, Sauðlauksdalur og Geirseyri.²⁶¹

Samkvæmt skiptabréfi eftir Ólöfu Loftsdóttur hinn 15. apríl 1480 eignaðist sonur hennar, Þorleifur Björnsson, tvær jarðir vestur í Sandshreppi, þ.e. Sauðlauksdal og Keflavík. Þessar jarðir voru reiknaðar til 42 hundraða.²⁶²

Með gjafabréfi frá 15. september 1514 gáfu Jón Jónsson Íslendingur og Dýrfinna Gísladóttir til kirkjunnar í Sauðlauksdal sex hundruð í heimalandi, 60 sauða beit í jörðinni Hvallátrum, teinært skip og þaðan af minna tolllaust og ekki meira en eitt hvert ár, bjarg tolllaust til fyglingar og eggja, hið efra og hið neðra, hvannskurð svo mikinn sem Dalsmenn þyrftu, sjöttung í öllum reka í Keflavík, skóg í Patreksfirði, hálfan Dalspart í móts við bóndaeign, sölva fjöru svo að sex menn skyldu fara í hana út til Hvallátra. Þá skyldi einn fátækur ómagi, annaðhvort úr ætt Jóns eða Dýrfinnu, ævinlega fæðast í Sauðlauksdal.²⁶³

Hinn 3. desember 1533 vitnaði Erlingur Gíslason að Jón Jónsson Íslendingur hafði gefið 10 hundruð í jörðinni Hvallátrum til Jóns Konráðssonar, sonarsonar síns. Kona Jóns Íslendings, Dýrfinna Gísladóttir, vildi ekki samþykkja gjöfina og þótti hann hafa gefið nóg gjafir með Dal, þ.e. Sauðlauksdal, og Keflavík. Sr. Filippus Jónsson svaraði þá til að Keflavík þyrfti hann ekki að þakka, því hann hefði gefið hana sjálfur Konráði bróður sínum til kvenmundar, hverja gjöf þau bæði samþykktu.²⁶⁴

Hinn 21. ágúst 1543 fékk sr. Filippus Jónsson Guðrúnu Björnsdóttur eldri jarðirnar Hvallátur og Keflavík til fullrar eignar.²⁶⁵

Hinn 30. ágúst 1546 dæmdi 12 manna dómur, útnefndur af Gizuri biskupi Einarssyni í Skálholti, að gjörningur sr. Filippusar Jónssonar við Guðrúnu systur sína um jarðirnar

²⁵⁹ Skjal nr. 2(83).

²⁶⁰ Skjal nr. 4(70).

²⁶¹ Skjal nr. 4(71), bls. 51–52.

²⁶² Skjal nr. 4(73), bls. 256.

²⁶³ Skjal nr. 4(64).

²⁶⁴ Skjal nr. 4(65).

²⁶⁵ Skjal nr. 4(66).

Látur og Keflavík væri að öllu leyti ómyndugur. Bréf Guðrúnar Björnsdóttur fyrir jörðunum voru hins vegar dæmd myndug og stöðug í allan máta.²⁶⁶

Hinn 6. mars 1568 fór fram sættagerð Björns og Jóns Konráðssona við Eggert Hannesson, um sakferli sr. Filippusar Jónssonar, föðurbróður þeirra, svo og tilkall Bæjarkirkju á Rauðasandi til föðurföður þeirra og föður. Kærurnar snéru m.a. að tíundum og tollum sem tilheyrðu Saurbæjarkirkju. Bræðurnir sættust við Eggert með því að gjalda honum silfur, málnytu og gilda peninga og ennfremur jarðirnar Hvallátur og Keflavík til fullrar eignar og frjáls forræðis.²⁶⁷ Eggert kvittaði um fégreiðslu Björns og Jóns hinn 7. mars 1568.²⁶⁸

Árið 1576 gerði Eggert Hannesson grein fyrir fasteignum sínum að fráskildum þeim sem þær kirkjur áttu sem hann hafði þá að halda og einnig þeim 70 hundruðum er hann átti fyrir norðan og hafði veðsett Jóni Jónssyni lögmanni. Meðal þessara eigna var jörðin Keflavík, 12 hundruð að dýrleika.²⁶⁹

Hinn 29. júlí 1600 kvittaði Hannes Björnsson fyrir afsali á hálfri jörðinni Látrum og hálfri jörðinni Keflavík til frændkonu sinnar, Ragnheiðar Eggertsdóttur. Þær höfðu verið í eigu föður hans Björns Hannessonar og svo föðurbróður hans Eggerts Hannessonar.²⁷⁰

Hinn 5. júní 1618 gaf Björn Magnússon Eggert syni sínum jarðirnar Bæ á Rauðasandi, 60 hundruð að dýrleika, og Keflavík, 12 hundruð að dýrleika, eftir sinn dag.²⁷¹

Hinn 2. janúar 1644 uppgaf Hannes Björnsson ákæru sem hann þóttist hafa til hálfra jarðanna Látra og Keflavíkur og gaf þær Ragnheiði Eggertsdóttur.²⁷²

Hinn 26. janúar 1660 vitnaði Páll Gunnarsson um landamerki í Látrabjargi. Afrit af vitnisburðinum var tekið 10. janúar 1765 og hljóðar svo:

Landamerke Keflavíkur og Látra. 1660

Nú af því sá frómi man Eggert Björnsson hefur bedid mig um vitnisburd hvad eg hefde heyrð af gaumlum mönnum, um landa merke á látra biarge, þá læt eg það í lióse, ad eg hef það heyrð. ad Látur ætte inn ad hvanngiá þar sem þrytur hælvelle, enn Bæarstadur inn ad Melalyckiu enn Breidavík ætte þaðan, og inná raudasker, því hef eg ei annad heyrð og kann ei annad þar sannara um ad segja bera og til Sannenda her um, skrifa eg mitt nafn her under. Skrifad á frá Breida þann 20 og 6 Januaríus

Pall Gunnarson med eigin hende.

annar vitnisburdur 5 manna utgefin A^o 1660, 2 Febr. i Bæ ad Keflavik eige úti Raufarhrigg, og innad forvada, sem er fyrer utan Sölvavik etc

Framann skrifud Document eru ordrett skrifud epter Mældaga Bók þeirre er greimd var í Sarbæar Kyrkiu 1765 og Magnus sem var á Jörva skrifad hafde; og Visitatia S^{ra} Páls

²⁶⁶ Skjal nr. 4(67).

²⁶⁷ Skjal nr. 4(33), bls. 65–69.

²⁶⁸ Skjal nr. 4(33), bls. 69–71.

²⁶⁹ *Jarðabréf frá 16. og 17. öld*, bls. 103; skjal H-20.

²⁷⁰ Skjal nr. 2(119).

²⁷¹ Skjal nr. 2(108).

²⁷² Skjal nr. 2(120).

Biörnssonar eptir lausum blóðum, sem fylgdu nefndre máldagabók. Vitnar sem samann las að Sarbæ d 10da Januarii 1765

David Skefing²⁷³

Hinn 2. febrúar 1660 vitnuðu Jón Össursson, Ólafur Ásbjörnsson, Jón Jónsson, Jón Jónsson og Páll Gunnarsson um landamerki milli jarðanna Skorar, Sjöundár, Melaness, Kirkjuhvamms, Saurbæjar á Rauðasandi, Stakka, Lambavatns, Keflavíkur, Hvallátra í Víkum, Láganúps, Sauðlauksdals í Patreksfirði, Skers og Skyttudals. Fleiri staðfestu vitnisburðina um landamerkin, en þeir voru upplestir við héraðsþing að Tungu í Örlygshöfn 25. nóvember 1728 og aftur við manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 14. júní 1880. Einnig var þinglesið afrit af vísitasíu frá 1700. Um Keflavík er færslan í afsals- og veðmálabók Barðastrandarsýslu 1874–1880 þannig:

Þá eru Lambavatns landamerki, úr greindum Sortuál allt út í forvaða, sem er á Keflavíkurhlíð. – Síðan á Keflavík land og reka allt í Ranahrygg, að undanteknu því viðarrekaítaki, sem kirkjan í Sauðlauksdal kann þar í að eiga.

[...]

Þennan voru vitnisburð berum vjer eptir ósk og kröfu Eggerts Björnssonar, með því hann hefur oss í ljósi látið, það hann vildi hið sannasta hjer um vita sinna arfa og eptirkomenda vegna, upp á það þeim kynni þess síður sín á milli eður og við aðra út í frá ágreiningur eður misklið af að verða, en hann er nú eignarmaður og umboðsráðandi Bæjarkirkju vegna yfir öllum ánefndum jörðum, þeim sömu, er hann hefur oss beðið um að vitna. – Er jeg nú Ólafur Ásbjarnarson að aldri fimmtíu og fjöggra ára gamall, og í þessari sveit allan minn aldur alið að undanteknum tveimur misserum og þeim þremur árum, sem jeg í minni barnæsku er sagt að verið hafi á Barðaströnd. – Jeg Jón Össursson hef nú einn um sextugt og hef jeg verið heimilisfastur á Rauðasandi í samfelld fjörutíu og eitt ár, að fráskildum tveimur árum, og þó á þeim hjer til vitað. – Jeg Jón Jónsson eldri er nú 53 vetra og á Rauðasandi barnfæddur uppalinn og allan minn aldur verið, að undanteknum fjórum árum á Hvallátrum í sömu sveit. – Jeg Jón Gunnlaugsson er nú að aldri 45 ára gamall, barnfæddur í Keflavík hjer í sveit, en frá barnæsku heimilisfastur verið árlega á Rauðasandi. – Jeg Jón Jónsson yngri er einninn í þessari sveit barnfæddur og allan minn aldur verið; er jeg nú að aldri 37 ára gamall, - og vottum vjer allir áður skrifaðir menn, að vjer höfum um allar áðurgreindar eignar- og umboðshaldsjarðir Eggerts Björnssonar þessi fyrskrifuð landamerki bæði til lands og sjávar sögð og haldin hafa verið átölulaust bæði fyrr og síðar, hvað vjer með góðri samvizku megum meiri skýrslu og sannindi á gjöra, ef þörf krefði og til fullkomlegrar staðfestu og sanninda á ~~gjöra~~ við þennan vorn allan áðurskrifaðan vitnisburð, þá skrifum vjer vor skírnarnöfn með eigin höndum undir þetta vort vitnisburðarbrjef hvert skrifað er að Bæ á Rauðasandi árum eptir frelsarans fæðing 1660, 2. febrúarii.

Jón Össursson með eigin hendi. Ólafur Ásbjörnsson m.e.h. Jón Jónsson lætur skrifa.

Jón Jónsson m.e.h.

Það meðkennist jeg Páll Gunnarsson, að jeg hefi ekki heyrt neinn ágreining um þessi fyrskrifuð landamerki áðurgreindra jarða á milli og er jeg nú barnfæddur í þessari sveit, og kom tólf vetra til Breiðuvíkur, og er jeg sjötíu og fjöggra ára gamall. – Og til sanninda hjer um skrifa jeg mitt nafn nafn með eigin hendi. –

Páll Gunnarsson

Jeg undirskrifaður auglýsi það frómum mönnum, að jeg hefi fyrir guðlega náð til kirkjuþjónustu nú í Sandshrepp verið í tuttugu og átta ár, og hef jeg aldrei heyrt nokkur

²⁷³ Skjal nr. 2(37).

tvímæli þar á leika, að nokkur önnur landamerki væri á milli fyrrskrifaðra jarða, en þau, sem þetta brjef inniheldur, hvar um til merkis jeg skrifa mitt nafn hjer undir með eigin hendi að Bæ á Rauðasandi þann 2. dag Septemberm. annó 1660.

Þorbjörn Einarsson, m.e.h.

Það votta jeg undirskrifaður, Jón prestur Ólafsson, að jeg er barnfæddur á Rauðasandi og árlega árs þar vistarveru átt, að fráteknum þeim vetrum, er jeg var í Hólaskóla, og þeim nokkrum árum, er jeg var að vist á Skarði í Sarðsströnd [svo], en þó jafnan árlega árs í þessari sveit að nokkrum parti umgengist og til vitað. – Og hef jeg aldrei fyrr eður seinna önnur landamerki vitað haldin hafa verið, en vitnisburður míns sál. föður hjer framanskrifaður og annara frómra manna hjer um útvísar, og er jeg nú fertugur að aldri, og fyrir guðlega þolinmæði þjónað þessari sveit í prestlegu embætti nærri full 12 ár. – Þennan minn vitnisburð staðfesti jeg með mínu hjer undirskrifuðu nafni; hverjum mínum vitnisburði samhljóða verða þeir ærlegir menn, er hjer gjörla til vita og sínar handskriptir ásamt minni hjer undir setja og setja láta. – Að Saurbæ á Rauðasandi skrifuð ofanskrifuð vitnisburðar orð, þann 24. aprílís anno 1681.

Jón pr. Ólafsson, e.h. Einar Pjetursson, að aldri 58 ára, m.e.h.

Þorsteinn Jónsson m.e.h. Árni Borgarson segist 67 ára, handsalar.

Magnús Pálsson m.e.h. Gunnlaugur Jónsson m.e.h.

Jeg Jón Jónsson er nú 31 árs að aldri og hef ei annað heyrt, en það, sem þessi vitnisburður inniheldur.

Jón Jónsson m.e.h. –

Framanskrifað vitnisburðar ark var upplestið fyrir rjettinum, sem haldinn var að Tungu í Örlögshöfn settu hjeradsþingi fimmtudaginn þann 25. nóvemberis 1728, og vitnuðu þeir Jón Þorsteinsson, Einar Steinsson, Högni Jónsson og Árni Jónsson, að tilgreind jarðalandamerki væri rjett og sönn, svo sem þeir um sína daga hafa tilvitað og af öðrum eldri sjer heyrt, hvað þeir með oss öðrum þingvitnismönnum undirskripta. Stað, ár og dag, sem fyrr segir

Jón Þorsteinsson, Sturli Ívarsson, Ásbjörn Þorfinnsson.

Einar Steinsson. Högni Jónsson. Erlingur Bjarnason.

Ásbjörn Guðmundsson. Árni Jónsson.²⁷⁴

Í skjalabók Bæjar á Rauðasandi er fært inn afrit af öðrum vitnisburði sömu manna, Jóns Össurssonar, Ólafs Ásbjörnssonar, Jóns Jónssonar og Jóns Jónssonar og einnig Jóns Gunnlaugssonar, frá 2. febrúar 1660, um landamerki Melaness, Kirkjuhvamms, Saurbæjar, Stakka, Lambavatns og Keflavíkur. Sá vitnisburður er svohljóðandi:

þui i gudz nafni amen, giorum vier það heyrum kunnugt, sem vier hier vm liosast vitum oc heyrt hófum sem er i fyrstu, að keflavíjk eige vt i Raufar hrygg, oc inn äd forvada sem er fyrer vtann soluavíjk, lamba vatn þaðann oc inn i sortt äl, stackar vr sortt äl oc inn i gard þann sem er fyrer innann kattarhuamm so sem sa gardur auglysir sig vpi hlyd, oc so ofann i diupa vad (þa hófum vier heyrnt ad kongz land sie fra þessum gardi oc inn i klukulæk oc vpi alltaris bergriett sýni, oc það ofan i reidgotur sem liggia vm fitina milli stacka oc Bæar, jtem hófum vier heyrnt, þesse Bæarlandz landa merke vera halldinn, fra adurnefndum klukulæk jnn i stein þann sem stendur einstaka æ virkinu a milli Bæar oc kirkiu huamz, fra huerum steine rædur gardur til hlydar, enn frä þessum steine kirkiu huamz land, framm i kuærna grund, suo vpp epter þui sem sa gamle ær farvegur liggur, þa hófum vier heyrt ad saurbær ætti partt þann sem er framm fra þeim gamla adur greinda ærinnar farveg, framm i silunga læk, enn fra silunga læk væri kongz

²⁷⁴ Skjal nr. 2(25).

land fram í get æ oc ofan í stein þann sem stendur æ geitär skridu, fra geitar skridu Bæar landeign gras oc skogur æ fioll vp sem votnum hallar æ alla vegu oc þad inn í sudur fossa ää) enn melanes fra sudur foss æ jnn í landa merkia hol so riett til sioar sióndað þadann og inn í steininn sem stendur í saudabolz hlyd²⁷⁵

Hinn 27. febrúar 1681 fóru fram arfskipti Eggerts Björnssonar þar sem hann m.a. gaf Guðrúnu eldri dóttur sinni jarðirnar Saurbæ á Rauðasandi og Keflavík. Fram kemur í skjalinu að skyldi Guðrún látast án erfingja, þá skyldi Saurbær ganga til einnar systra hennar sem hún vildi helst kjósa.²⁷⁶

Í *Jarðabók* Árna og Páls yfir Rauðasandshrepp frá 1703 segir eftirfarandi um Keflavík:

Keflavík.

xii hndr.

Eigandi er Guðrún Eggertsdóttir.

Ábúendur þar: Þorsteinn Jónsson á viii hndr. Sigurður Vigfússon á iiiii hndr.

[...]

Sauðlausdalskirkja á hjer rekaítak eftir máldögum.

[...]

Lýngrif á jörðin, sem vermenn brúka til eldiviðar. Grasatekja er þar á fjalli, lítillfjörleg. Hvannir eru þar í bjarginu, en hætt og erfitt eftir að fara. Fugltekja er þar í meira lagi í bjargi, og er sigið eftir, og gengið með vogun. Lángvía er þessi fugl. Egg undan þessum fuglum eru og í bjarginu. Þessara hlunninda njóta leiguliðar. Reki var þar í besta lagi, meðan rak; nú mínkar hann mjög. Sölvatekja lítil, fyrir leiguliða. Þar er brent taði, lýngi og svörð. Item þangi. Þar er heimræði á vor og sumar.

Verstaða er þar, og sækja þángað Rauðsendingar til fiskjar. Þurrar búðir eru þar engar. Vermannabúðir eru þar nú 7. Hafa stundum verið færri, stundum og 8. Þar við liggja vermenn um vorvertíð, sem byrjast með sumri eður seinna (eftir því sem árar), og endast nú um Maríumessu (þingmaríumessu), tilforna Jónsmessu, og gefa þeir í toll til landsdrottins ½ vætt pro personâ. (NB. Þá lítið fiskast hefur landsdrottinn við suma tilhliðrað, so þeir hafa minna goldið, sumir 3 fjórðunga, sumir 2 ½ fjórðung), sem tekst þar, af þeim, er það vilja heldur in loco útiláta en heim færa til Bæjar. Af skipinu gefst ekkert. Leiguliðar hafa tilforna fyrir nokkurum árum goldið hálfan toll (þ.e. 2 fjórðunga), en nú eru þeir tollfríir, fyrir sig og sín hjú. Á móti þessum tolli njóta róðrarmenn lýngrifs í Keflavíkurlandi, sem landsdrottinn þeim leyfir. Landsdrottinn leggur og við til verbúðanna.

[...]

Fyrir vestan Keflavíkurbjarg (á milli Keflavíkur og Látra) heitir Lambahlíð, (er óbygð hlið með skriðum og grasteigum, og gagnlausu dalverpi upp af. Þessa Lambahlíð á hálfkirkjan í Breiðavík. Þessi hlið er gagnlaus, nema þá Breiðavíkurmenn vilja voga þángað fje sínu á vetur. Og hvað þar kann að festa af reka, því þar er fjöruborð fyrir.

Melalykkja skal heita þar sem Lambahlíð endast.

Þar Lambahlíð endast tekur til Kirkjubjarg. Eign Saurbæjarkirkju á Rauðasandi. Þar í er fuglveiði og eggjatekja fyrir þá, sem sjer þángað, í sig, voga vilja. Húsbóndi lætur þángað á stundum fara. So fara þángað Keflvíkingar átölulaust, og aðrir leiguliðar þeirra, sem eiganda kunnugir eru. Uppaf þessu Kirkjubjargi eru tveir grasdalir,

²⁷⁵ Skjal nr. 2(112).

²⁷⁶ Skjal nr. 2(113).

Geldingsskoradalur og Djúpidalur. Þessir dalir brúkast eigi, nema hvað Látramenn, með landseiganda leyfi, hafa nokkra slægjur í Djúpadal, tolllaust á part, og geldfje bændur þar um kring gengur á sumar í sögðum dölum. Partur af Kirkjubjarginu, næst Djúpadal til vesturs, kallast Heiðnakast. Þar sigur enginn í. Þetta Heiðnakast skilst frá Látrabjargi með Saxagjá.²⁷⁷

Hinn 31. júlí 1725 fór fram kaupgjörningur þar sem Guðrún Eggertsdóttir seldi tengdanáunga sínum, Ormi Daðasyni sýslumanni, allan þriðjung bóndaeignar í jörðinni Saurbæ á Rauðasandi og fjögur hundruð í jörðinni Keflavík. Kaupgjörningurinn var upplesinn við manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 4. maí 1728.²⁷⁸

Hinn 6. ágúst 1725 seldi Arnfríður Eggertsdóttir tengdasyni sínum, Ormi Daðasyni sýslumanni, nokkrar fasteignir. Þar á meðal voru fjögur hundruð í jörðinni Keflavík. Kaupbréfið var upplestið við manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 4. maí 1728.²⁷⁹

Hinn 22. ágúst 1725 fóru fram jarðakaup þar sem Helga eldri Eggertsdóttir fékk Ormi Daðasyni og konu hans, Ragnheiði Þorsteinsdóttur, erfðahluta sinn. Þar á meðal var þriðjungur bóndahlutans í jörðinni Saurbæ á Rauðasandi og fjögur hundruð í jörðinni Keflavík. Á móti seldu Ormur og Ragnheiður Helgu ýmsar jarðeignir, s.s. Múla við Ísafjörð, 24 hundruð að dýrleika. Við afrit skjalsins í skjalabók Bæjar á Rauðasandi er skráð að það hafi verið upplestið við manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 3. maí 1728, en hefur líklega verið 4. maí það ár, sbr. upplestur á öðrum skjölum við manntalsþing að Tungu sama ár.²⁸⁰

Í jarðamati Barðastrandarsýslu frá 1804 er dýrleiki Keflavíkur metinn 12 hundruð en eigandi jarðarinnar var Björn Bjarnason á Hvallátrum.²⁸¹

Hinn 10. desember 1813 skrifaði sr. Jón Ormsson bréf til biskups um réttindi og nýtingu í Keflavíkurbjargi. Sr. Jón sagði nokkurn ágreining hafa verið um bjargið þar sem eigendur Keflavíkur vildu ekki kannast við rétt kirkjunnar til ítaksins. Þá væri mesti arður af bjarginu bjargfall, s.s. dauðir fuglar í fjörunni sem ábúendur Keflavíkur segðu að kirkjan hefði engan rétt til þar sem til þeirra væri aflað í fjörunni en ekki í bjarginu sjálfu. Loks sagði sr. Jón að nú væri kominn nýr eigandi að Keflavík sem hefði framvísað afskrift af gömlum prestadómi um bjargið, en hann hefði sýnt að Sauðlauksdalskirkja hefði engan rétt til þess.²⁸²

Hinn 16. mars 1814 skrifaði Geir Vídalín biskup bréf til sr. Jóns Ormssonar prófasts um bjarg Sauðlauksdals í Keflavík. Texti bréfsins lýtur einkum að nýtingu bjargsins og er eftirfarandi:

Til Svares uppá Ydar velæruverðugheita góða og greinilega Bréf af 10da næstlíðinnis Decembr áhrærandi Sauðlauksdals Kyrkiu Eignarrétt til Biargs í Kéblavík mætti þéna, að þar bæði Biskups Gísla Jónssonar allranádugast authoriseradi Máldagi, samt hinna seinari Biskupa Vísitatiur eigna henni samhlióða þetta Itak, einsog Kéblavíkur

²⁷⁷ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 308–310; skjal H-2.

²⁷⁸ Skjal nr. 2(115).

²⁷⁹ Skjal nr. 2(121).

²⁸⁰ Skjal nr. 2(117).

²⁸¹ Skjal nr. 2(59).

²⁸² Skjal nr. 2(104).

Ábuendur hafa golldid Ydur sem Beneficiario nokkra þócknun í þessu Skyni; þá sé eg ecki ad hann kunni ad veikiast við ófrídimerada Afskrift af gömlum Prestadomi sem nuverandi Eigandi Kéblavíkur framvísar, sídst. þar þessi dómur er elldri enn Máldaginn, og er það Ydar velæruverdugheita ad síá til, ad þetta Jtak uppá hértédann Grundvöll ecki gáangi undann Kyrkiunni.

Torvelllara synist hitt Spursmálid, hvört Saudlauksdals Kyrkiu Eignarréttur til Biargsins involveri líka Rétt til Biargfalls edur þeirra Fugla sem daudir detta í Fjöru nidur ur Bjarginu, og er eg meir þeirrar meiningar, ad þessir Fuglar tilheyri Landsdrottni, enn Beneficiario og það af fylgiandi Röksemdum;

1., Hygg eg Bjarg egi ad skiljast hér ^{ecki}, fyri Fjallid siálft edur þá þverhniptu hlíd þess, sem ad Sjónum snyr, helldur fyrir utilokandi Rétt, til alls ards af því, og hér sérilagi fyri Fuglatekju, einsog Fjara fyri Reka og Fjörugagn. enn ecki Ströndina siálfa. Skógur fyri þann vid sem í því Platzi vex, enn ecki fyrir Landid hvar hann vex í, enn hvört sem er, þá eru;

2., Villtir Fuglar, þótt á Bjargi sitie ad minni Ætlun res nullius svo leingi sem þeir ecki eru veiddir, og verda fyrst þess lögleg Eign, sem Rétt hefur ad höndla þá, þegar þeir eru teknir; því sitt er hvad, Réttur til ad veida, og Eignarréttur til Fuglanna, hvört sídara eínginn kann fyrr ad ódlast til þeirra, enn þeir eru veidder edur handsamadir.

3., Séu nu Fuglarnir res nullius medann þeir sitia óveiddir á Bjarginu, einsog þeir eru á Sió og í Lopti, þá helgar Fjarann þá, sem er því hrinia Eiganda sínum, einsog hun helgar honum þá sem reka af Sió.

4., Er þetta Jtak Servitus í annars Eign, enn Servitutibus er eins vorid og privilegiis, ad þær sem ad jusæ eru strictissimæ interpretationis.

Þettad óska eg ad Ydar Velæruverdugheit þó ecki vilied álíta, sem Embættis Urskurd. Því undir hann heyrir þessi Sök ecki, helldur einasta sem mitt privat álit á þessu athugaverda og delicate Spursmáli.²⁸³

Hinn 23. júní 1820 fór fram úttekt á Sauðlauksdalskirkju. Þar segir m.a. að kirkjan eigi 30 hundruð að dýrleika í heimalandi, 60 sauða beit við Látra um vetur og sölvaðfjöru fyrir sex manna íferð, bjarg tolllaust til fugla og eggja, sjöttung í öllum reka í Keflavík og bjarg þar til.²⁸⁴

Í *Jarðatali* Jóns Johnsens frá 1847 er jörðin Keflavík metin 12 hundruð að dýrleika og skráð sem bændaegn. Í neðanmálgrein kemur fram að Árni Magnússon hafi getið um eyðiplássið Lambahlíð milli Keflavíkur og Látra, sem tilheyri Breiðavíkurbænhúsi, og einnig um Kirkjubjarg (stykki úr bjarginu) sem tilheyri Saurbæjarkirkju.²⁸⁵

Í kirkjuregistri Sauðlauksdals frá 18. mars 1849 segir m.a. um ítök Sauðlauksdalskirkju:

B. Itök

5. 60 Saudabeit á Látrum (ónotad)

6. Sölvaðfjara fyrir 6 manna íferð á Látrum (ónotad)

7. Bjarg á Látrum tólllaust til fyglingar og eggja og hvannskurd so mikin sem sem Dalsmen þurfa, skip tolllaust 10æring og þaðan af minna.

²⁸³ Skjal nr. 2(41).

²⁸⁴ Skjal nr. 2(138).

²⁸⁵ Skjal nr. 4(1), bls. 182.

8. Sjöttung í öllum reka í Kéblavík hvað sem á land kémur og alt bjarg þar,²⁸⁶

Í kirknaskjöllum Sauðlauksdalskirkju er varðveitt uppkast að bréfi sr. Gísla Ólafssonar frá 23. október 1849 til jarðamatsnefndar í Rauðasandshreppi um Keflavíkurbjarg. Í bréfinu segir m.a.:

[...] til adgætslu, vid Jördina Kéblavík, ad eptir gjafabrefi Jóns Jónssonar Jslendinga, (daterad) ^{dagsettu} ad Saudlauksdal ^{i patríxfirði} Föstudagin næsta fyrir testum Evfemíæ 1514, tilheyrir Saudlauksdals Kyrkiu 6te partur, edur Sjöttungur ur öllum reka, ~~ur öllum reka~~ greindrar Jarda Kéblavíkur, og Biarg þar, þetta hid sama stadfestir Visitatia Gísla Biskups Jonss. af 1575, Mag. Brinjolvs bps af 31. Aug. 1639. med 7. manna undirskrift, Visitatia Jons Bps Arnasonar af 22 Aug. 1733; Doct. Fins Biskups af 9da Sept. 1761 B^{ps} Jons Teitssonar af 19 Aug 1775 og Doct. Hannesar Finnssonar af 22 Aug 1790. ^{i hvurri} ad ~~hvar og sa~~ stendur og Bjarg þar til. Hvór öll ordatiltæki, i adurnefndu gjafabrefi og Biskupa Visitatium, sem og þarad auki allra-prófasta Visitatium umm tiltekið tíma bil frá 1514. til 26 Jún 1849, mér vyrdast auglíóslega sýna, ad Saudlauksdals Kyrkia égi med friálsu allan Siöttung ur öllum reka i Kéblavík, og Biargid þar til, ad öllu leiti ~~Lika~~ ~~sosem~~ ^{Eins og líka} alla tid hefur venja verid, ad gjalda toll eptir ^{Kéblavíkur} Bjargid af Eyendum ~~Kéblavíkur~~ ^{nefndrar jarda} Beneficiario i Saudlauksdals presta kalli alt til þessa dags [...].²⁸⁷

Í ódagsettri lýsingu, eigna- og ítakaskrá frá miðri nítjándu öld, segir að Sauðlaukskirkja sé beneficium. Þá er fjallað um fasteignir og ítök, en meðal ítaka er ónotuð sauðabeit á Látrum, ónotuð sölvaðfara fyrir sex manna íferð á Látrum, tolllaust bjarg á Látrum og sjöttungur í öllum reka í Keflavík og allt bjarg þar.²⁸⁸

Hinn 9. mars 1850 skrifaði Helgi G. Thordersen biskup bréf til sr. Gísla Ólafssonar um Keflavíkurbjarg. Þar kemur fram að eigandi Keflavíkur hafði ekki sent nein skjöl upp á tilkall í bjargið, sem væri eignað Sauðlauksdal en prestakallið nýtti bjargið fyrir brúkun eða eftirgjald.²⁸⁹

Í jarðamati Barðastrandarsýslu frá 1849–1850 er ekki fjallað um dýrleika Keflavíkur. Þar er m.a. fjallað um bjarg sem tilheyri Keflavík en presturinn í Sauðlauksdal eignar Sauðlauksdalsprestakalli bjargið eins og segir í jarðamatinu:

NB. adgjætslugrein. Vid þessa Jörd er adgiætandi, ad presturinn i Saudlauksdal telur og eignar (alt það) bjarg sem tilheyrir Kéblavík Saudlauksdals Prestakalli sem medlagt fylgi skial sýnir, en Mats og medmatismönnum sýnist ödruvísi tilhlýða og vyrdtu því biargid útaf fyrir sig a 22rd, eptir því hvurri, Jördunni Kéblavík eda Saudlauksdals Prestakalli það tilheyra kann.²⁹⁰

Hinn 24. júní 1852 gerðu sr. Magnús Gíslason í Sauðlauksdal og Bjarni Björnsson í Keflavík samning um Keflavíkurbjarg. Afrit af honum er varðveitt í kirknaskjöllum Sauðlauksdals og hljóðar svo:

Vidvikjandi því tilkalli, er eg hefi til Kéblavíkur-bjarga í Breidavíkur-Sókn, vegna Saudlauksdals kyrkju, eptir því ellsta gjafabrefi Jóns Jslendinga og öllum máldögum greindrar kyrkju, samt vísitatium Biskupa og Prófasta, hvar eingin undantekning er heldur sagt. „ad kyrkjan i Saudlauksdal eigi bjarg i Kéblavík“ og þared núverandi

²⁸⁶ Skjal nr. 2(42).

²⁸⁷ Skjal nr. 2(43).

²⁸⁸ Skjal nr. 2(139).

²⁸⁹ Skjal nr. 2(141).

²⁹⁰ Skjal nr. 2(14).

eigandi Kéblavíkur, bóndinn Sgr Bjarni, Björnsson, hefur ekki ennþá lagt fram nein skjöl uppá tilkall til nokkurs hluta úr ádurnefndu bjargi; þá, að öllu þessu athugudu get eg ei betur séð, en að Sauðlauksdals kyrkja eigi alla Fygling og eggjatekju í Kéblavíkur-bjargi, og svo ætla eg öllum skynsömum og réttssynum mönnum vyrðast muni. – Samt til þess að hallda fríd og vináttu við velnefndann Sgr. B. Björnsson, hefi eg gjört þann Samning við hann, sem haldist meðan við bádir lifum og stada hvorugs okkr breittist ekki, þó að óskérddum kyrkjunnar Rétti framvegis að hann gjaldi mér árlega 1 hndr. skrifa 120 fugla, í leigu eptir áminnst Kéblavíkur-bjarg, edur þess virði með 4 ríkisbankadöllum samt að eg megi láta 3-4 menn fara eina eða tvær ferdir árlega í ádurnefndt bjarg og fá beit fyrir hesta þeirra, þann tíma er þeir dvelja á bjarginu, móti sanngjörnu endurgjaldi.²⁹¹

Landamerkjaskrá Keflavíkur er dagsett 1. ágúst 1884 en hún var þinglesin við manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn í Rauðasandshreppi 2. ágúst sama ár. Efni hennar er eftirfarandi:

Landamerkjaskrá fyrir Keflavík

Keflavík á land að forvaða þeim í Brekkuhlíð sem gengur í sjó fram og gat er í gegnum, þaðan beint til fjalls og eptir fjallgarðinum að svonefndum Arnarvörðum í dalverpinn, en að utanverðu á Keflavík land í svokallaðann raufahrigg innst í lambahlíð og það til fjalls eptir því sem vötnum hallar allt í kring að Keflavík.

Keflavík 1 ágúst 1884.

Jón Gíslason eigandi og umráðamaður.

Jón Magnússon eigandi Brekku.

Ingimundur Guðmundsson eigandi og umráðamaður að 7/14 Breiðuvík.

Fyrir 1/2 Breiðuvík Jón Þórðarson.

Sauðlauksdalskirkja á í nefndri jörðu 1/6 í öllum reka og Keflavíkurbjarg allt.

Jónas Bjarnason p.t. umráðamaður Sauðlauksdalskirkju

Lesið á manntalsþingi að Tungu á Örlygshöfn 2 ágúst 1884. (sjá afsals og veðbrjefabók Ltr F sub Nr 153 bls 196)²⁹²

Hinn 21. febrúar 1911 skrifaði Erlendur Kristjánsson á Hvallátrum bréf til Stjórnarráðs Íslands og óskaði eftir að fá að kaupa ítök Sauðlauksdalskirkju í landi Keflavíkur, þ.e. 1/6 hluta af öllum reka og allt Keflavíkurbjarg.²⁹³

Á aðalfundi sýslunefndar Barðastrandarsýslu 24. apríl 1911 var lögð fram beiðni Erlendar Kristjánssonar um kaup á ítökum Sauðlauksdalskirkju í landi Keflavíkur. Sýslunefndin lýsti því yfir að hún teldi ekkert sölunni til fyrirstöðu.²⁹⁴

Hinn 11. maí 1911 fór fram aukaréttur Barðastrandarsýslu þar sem Pétur Jónsson og Sveinn Magnússon voru dómkvaddir til að gera lýsingu á ítökum Sauðlauksdalskirkju, þ.e. 1/6 hluta af reka í Keflavík og Keflavíkurbjargi, sem Erlendur Kristjánsson, eigandi Keflavíkur og bóndi á Hvallátrum, hafði óskað eftir að kaupa samkvæmt lögum nr. 50 frá 16. nóvember 1907.²⁹⁵

²⁹¹ Skjal nr. 2(44).

²⁹² Skjal nr. 2(4). Sjá einnig skjal nr. 2(36).

²⁹³ Skjal nr. 2(89).

²⁹⁴ Skjal nr. 2(90).

²⁹⁵ Skjal nr. 2(91).

Hinn 13. júní 1911 skrifaði Guðmundur Sigurðsson hreppstjóri til Péturs Jónssonar og tilkynnti honum að ítak Sauðlauksdalskirkju í Keflavík hafi verið leigt annars vegar fyrir 120 svartfugla á ári og hins vegar fyrir níu krónur á ári, þ.e. bæði bjargítak og reki að 1/6 hluta.²⁹⁶

Hinn 24. júní 1911 fór fram skoðun og mat Péturs Jónssonar og Sveins Magnússonar á ítökum Sauðlauksdalskirkju í Keflavík. Pétur og Sveinn lýstu landamerkjum og hlunnindum eins og birtist í skýrslu þeirra:

Rekafjara jarðarinnar nær að austan, frá svo nefndum forvaða á Keflavíkurhlíð, að svo nefndum Gorgánsvog austanverst við Lambahlíð í Látrabjargi. – Þar eru landamerki Breiðuvíkur og Keflavíkur – Á Keflavíkurhlíð er lítil festifjara og víða alls engin um flóð, hamrar ganga þar víða í sjó fram annars víðast stórgrýttar urðir og sæbrattar skriður, rekabjörgun þar mjög erfið, reka þaðan verður að flytja á bátum. Í Stöðinni, – stórrí sandvík niður undan bænum – er festi fjara allgóð og hægt til björgunar. Alla leið þaðan og út að landamerkjum eru ýmist stórgrýttar urðir eður þvernýptir hamrar að sjó fram og því mjög illt að að [svo] bjarga því sem kann að reka, á því svæði og flytja verður þaðan á skipum.

Reki jarðarinnar mun, að kunnugra manna áliti að jafnaði nægja vel til að halda uppi öllum húsum jarðarinnar; en áraskifti eru að því, hvað mikill hann er, sum ár rekur all mikið en sum lítið, en alla jafnast þó eitthvað. Við álitum að ofangreint reka ítak gæti numið allmiklu ef erfið björgun, og fráflutningur, ekki hefðu áhrif á verðmæti viðarins; hinnsvegar er víðar reki víða í nágrenninu nægur til húsabóta sem einnig hlítur að hafa áhrif á verðmæti viðarins.

Fuglberg það sem nefnt er Keflavíkurbjarg er austasti hluti Látrabjargs, og nær frá svo nefndum Lambahöfða að austan að Raufarhriegg uppyfir Gorgánsvog að vestan – við landamerki. Bjarghluti þessi er að lengd 700–800 faðmar, og nær 100 föðum á hæð, þar sem hæst er, en nær 20 föðum lægst. Bjarghlutinn er hæðstur um miðju en lækkar til beggja enda.

Keflavíkur bjarg er ekki vel fuglríkt borið saman við aðra hluta Látrabjargs. Í því eru engin stór höld sem kallað er – hellrar eður stórar fugla hillur, – heldur smáhillur, smá nef og stallar, ofan göngur eru þar miklar, þ.e. ekki verður sigið af brún, fugl bergið nær ekki nema nokkuð uppi aðal fjallið. Fuglinum sem veiðist er þar allstaðar kastað í fjöru, en svo tekur við langur og erfiður burður, þar til hestum verður við komið, eður skipi í – lágdeidu –.

Hvað afla snertir úr tjeðum bjarghluta telja nákunnugir menn að hjerum bíl 5 bjargmenn geti aflað þar árlega 1600–2000 fugla, stundum meira, sjaldan minna, – lagt svo í, að allt væri gamalfugl nefskeri og langvía –. Yrði þá í hlut 200–250 sem að verðlagi nemur 20–25 kr. Þess skal getið að hver maður tekur einn hlut, einn hlutur er tekinn fyrir festar, annar fyrir bjarg, og þriðji svo nefndur hættuhlutur.

Samkvæmt meðfylgjandi skýrslu viðkomandi hreppstjóra hafa tjeð ítök verið leigð fyrir 9 króna árlegt eftirgjald í tíð núverandi Sauðlauksdalsprests, en skýrslan greinir ekki frá fyrir hvaða eftirgjald hann ^(hreppstjórinn) sjálfur hefur leigt ítakið þau 3 ár, sem hann hefur verið umsjónar maður Sauðlauksdals kirkjujarða. Hinnsvegar hefur síra Þorvaldur tjáð mjer undirrituðum Sveini Magnússyni að hann hafi lánað reka ítakið fyrir 5 krónur en bjargið fyrir 4 kr. árlega, meðan hann hafði umráð yfir því.

Við álitum að þá hafi verið galdið full mikið fyrir rekann en alt of lítið fyrir bjargið, nema því að eins, að presturinn hafi álitnið að aðeins 1/6 bjargsins til heyrði kirkjunni, eins og bæði ábúendur jarðarinnar og fleiri bæði fyr og síðar hafa haldið fram.

²⁹⁶ Skjal nr. 2(92).

Samkvæmt ofanrituðu virðist að nefnt ítak gefi langtum meiri árlegann arð en fyrirfarandi eftirgjaldi nemur, sjerstaklega bjargið allt, sem okkur virðist vera átt við í útnefningjarskjali okkar og öðrum með fylgjandi skjölum.

Hinn vegar er þess að gæta að mjög margt getur orðið því til hindrunar að bjargið verði fullkomlega nytjað árlega; bæði veðráttufar þann stutta tíma, sem fuglveiða tíminn stendur yfir, – sem er tæpur mánuður –, sömuleiðis skortur á nægum mannafla sökum sífeldrar fækkunar á vinnufólki til sveita, en fremur telja kunnugir að bjargið sje heldur að ganga úr sjer hvað afla snertir. Síðast en ekki síst ber að taka það fram að bjarghluti þessi nytjast því að eins að vel færir bjargmenn (sigarar) búi jafnan í Keflavík, en út af því getur ávallt borið.²⁹⁷

Við aukarétt Barðastrandarsýslu 14. júlí 1911 staðfestu Pétur Jónsson og Sveinn Magnússon virðingargjörð sína um ítök Sauðlauksdalskirkju í Keflavík. Eftir henni voru ítökin metin á 375 kr.²⁹⁸

Hinn 26. júlí 1911 rituðu Ólafur Guðbjartsson, Sigríður Guðmundsdóttir og Anna Jónsdóttir bréf til Stjórnarráðs Íslands og óskuðu eftir að fá að kaupa 1/4 hlut í ítaki Sauðlauksdalskirkju í landi Keflavíkur, þar sem þau væru eigendur þess hluta í jörðinni Keflavík.²⁹⁹

Hinn 12. október 1911 skrifaði Guðmundur Sigurðsson hreppstjóri til Stjórnarráðs Íslands vegna fyrirhugaðra kaupa Erlends Kristjánssonar á ítökum Sauðlauksdalskirkju í Keflavík. Guðmundur kvaðst óviss um að ítakið næði yfir allt Keflavíkurbjarg, heldur aðeins 1/6 hluta þess. Þá taldi hann sanngjarnt að aðrir eigendur Keflavíkur fengju að kaupa hlut í ítökunum.³⁰⁰

Hinn 8. nóvember 1911 ritaði E. Br. hjá Stjórnarráði Íslands að rétt væri að selja eigendum Keflavíkur í heild ítök Sauðlauksdalskirkju í landi Keflavíkur.³⁰¹

Hinn 18. mars 1912 skrifaði Stjórnarráð Íslands til hreppstjórans í Rauðasandshreppi um að ákveðið hefði verið að gefa eigendum jarðarinnar Keflavíkur kost á að kaupa ítök Sauðlauksdalskirkju í landi jarðarinnar Keflavíkur.³⁰²

Hinn 20. janúar 1915 skrifaði Erlendur Kristjánsson til Stjórnarráðs Íslands þar sem hann lýsti því að hann hefði þurft að hætta við kaup á ítökum Sauðlauksdalskirkju í landi Keflavíkur, þar sem virðing þeirra hefði verið of há. Nú hefði fuglatekja hins vegar gengið allmikið til þurrðar og óskaði hann eftir að fá að kaupa ítökin á 225 krónur.³⁰³ Stjórnarráð Íslands skrifaði Erlendi Kristjánssyni 19. apríl 1915 um að ítök Sauðlauksdalskirkju í landi jarðarinnar Keflavíkur yrðu ekki seld fyrir minni upphæð en 370 kr.³⁰⁴ Erlendur svaraði því með símskeyti, dagsettu 26. mars 1917, að hann gengi að því að kaupa ítak Sauðlauksdalskirkju í Keflavíkurlandi á 370 kr.³⁰⁵ Í símskeyti

²⁹⁷ Skjal nr. 2(93).

²⁹⁸ Skjal nr. 2(94).

²⁹⁹ Skjal nr. 2(95).

³⁰⁰ Skjal nr. 2(96).

³⁰¹ Skjal nr. 2(97).

³⁰² Skjal nr. 2(98).

³⁰³ Skjal nr. 2(99).

³⁰⁴ Skjal nr. 2(100).

³⁰⁵ Skjal nr. 2(101).

Stjórnarráðs Íslands til Erlends, dagsettu 29. mars 1917, segir að ef sala ítaka Sauðlauksdalskirkju kæmi til, þá þyrfti nýja virðingu.³⁰⁶

Í fasteignamati Vestur-Barðastrandarsýslu frá 1916–1918 er jörðin Keflavík metin á 2.100 kr. en eigendur hennar voru Erlendur Kristjánsson að 3/4 hlutum og Ólafur Guðbjartsson og Anna Jónsdóttir að 1/4 hluta. Undir d-lið um ókosti segir eftirfarandi um ítök í landi Keflavíkur:

d. Ók: Ít. Sauðlæk. í Bjarg og 1/6 af reka. Ber við að fé flæði og tapist úr Bjarginu. Illar samg. og erfiðar á alla vegu.³⁰⁷

Í fasteignamati Vestur-Barðastrandarsýslu frá 1916–1918 er tekið fyrir mat á þrætulandi með vísun í jarðamatsbók frá 1861. Engin afmörkun er tekin fram um þrætulandið, en texti matsins er svo:

22. Þrætuland (sjá jarðamatsbók 1861).

Ít. í Keflavík: 1/6 af reka og Keflavíkurbjarg (frá Sauðldk.) leigt árl. fyrir kr. 9.00. – met. @ kr. 180.³⁰⁸

Hinn 8. október 1963 skrifaði sýslumaðurinn í Barðastrandarsýslu bréf til atvinnuáráðuneytisins með skrá, dagsettri 30. september 1963, yfir ítök í umdæminu sem „munu hafa fallið úr gildi sbr. lög nr. 113/1952“. Í skránni er meðal annars fjallað um sauðabeit Sauðlauksdalskirkju til Hvallátra um vetur, sölvaðföru fyrir sex manna íferð og tolllaust bjarg til fyglinga og eggja, efra og neðra. Þá er einnig fjallað um 1/6 hluta í reka í Keflavík og Keflavíkurbjarg allt.³⁰⁹

5.4.4 *Sauðlauksdalur*

Samkvæmt skiptabréfi eftir Björn Þorleifsson frá 23. október 1467 eignaðist ekkja hans, Ólöf Loftsdóttir, jörðina Bæ á Rauðasandi og allar þær jarðir sem lágu innan þinga.³¹⁰ Með Bæ á Rauðasandi voru eftirtaldar jarðir með: Melanes, Mávaberg (Móberg), Hrísar, Hvammur, Klukka (Klúka), Gröf, Stekkar (Stakkar), Lambavatn, Keflavík, fjögur hundruð í Sellátrum, Vatnsdalur í Patreksfirði, Sauðlauksdalur og Geirseyri.³¹¹

Samkvæmt skiptabréfi eftir Ólöfu Loftsdóttur hinn 15. apríl 1480 eignaðist sonur hennar, Þorleifur Björnsson, tvær jarðir vestur í Sandshreppi, þ.e. Sauðlauksdal og Keflavík. Þessar jarðir voru reiknaðar til 42 hundraða.³¹²

Með gjafabréfi frá 15. september 1514 gáfu Jón Jónsson Íslendingur og Dýrfinna Gísladóttir til kirkjunnar í Sauðlauksdal sex hundruð í heimalandi, 60 sauða beit í jörðinni Hvallátrum, teinært skip og þaðan af minna tolllaust og ekki meira en eitt hvert ár, bjarg tolllaust til fyglingar og eggja, hið efra og hið neðra, hvannskurd svo mikinn

³⁰⁶ Skjal nr. 2(102).

³⁰⁷ Skjal nr. 2(20).

³⁰⁸ Skjal nr. 2(21).

³⁰⁹ Skjal nr. 2(127).

³¹⁰ Skjal nr. 4(70).

³¹¹ Skjal nr. 4(71), bls. 51–52.

³¹² Skjal nr. 4(73), bls. 256.

sem Dalsmenn þyrftu, sjöttung í öllum reka í Keflavík, skóg í Patreksfirði, hálfan Dalsspart í móts við bóndaeign, sölvaðföru svo að sex menn skyldu fara í hana út til Hvallátra. Þá skyldi einn fátækur ómagi, annaðhvort úr ætt Jóns eða Dýrfinnu, ævinlega fæðast í Sauðlauksdal.³¹³

Hinn 3. desember 1533 vitnaði Erlingur Gíslason að Jón Jónsson Íslendingur hafði gefið 10 hundruð í jörðinni Hvallátrum til Jóns Konráðssonar, sonarsonar síns. Kona Jóns Íslendings, Dýrfinna Gísladóttir, vildi ekki samþykkja gjöfina og þótti hann hafa gefið nógar gjafir með Dal, þ.e. Sauðlauksdal, og Keflavík. Sr. Filippus Jónsson svaraði þá til að Keflavík þyrfti hann ekki að þakka, því hann hefði gefið hana sjálfur Konráði bróður sínum til kvenmundar, hverja gjöf þau bæði samþykktu.³¹⁴

Í máldaga Gísla Jónssonar biskups frá 1570 og síðar segir um Sauðlauksdalskirkju:

Kirkian í Saudlausdal ä i Heimalandi xj^c.

Jtem Lx saudabeit til Lätra. Vmm vetur og Soluafiöru fjrer vj manna iferd. Jtem Biarg tolllaust til allz gagns ed efra og nedra.

Jtem skip tolllaust teinærtt.

Jtem siettung i ollum reka i Kiefflavijk. huar sem thar ä land kiemur og Biarg thar. Jtem hälfann Dalsspart.

Hun ä Skog i Trostransfirdi til allrar Buneijtslu og eyke ad hafa sem vill. enn beita huorge tun nie eingiar.

Jtem x^c. Jord Siglunes. leigd fjrer x aura.³¹⁵

Hinn 9. janúar 1581 seldi Björn Konráðsson Magnúsi Jónssyni hálfan Sauðlauksdal fyrir 15 hundruð, hálfan Kvígindisdal fyrir níu hundruð og allan Skyttudal fyrir 12 hundruð, allar í Patreksfirði. Á móti greiddi Magnús með samþykki Ragnheiðar Eggertsdóttur, konu sinnar, Tungu fyrir 20 hundruð og 15 hundruð í Geitagili í Örlygshöfn.³¹⁶

Hinn 17. janúar 1581 seldi Jón Konráðsson Magnúsi Jónssyni hálfan Sauðlauksdal fyrir 15 hundruð og hálfan Botn fyrir 12 hundruð, báðar í Patreksfirði. Á móti greiddi Magnús með samþykki Ragnheiðar Eggertsdóttur, konu sinnar, jörðina Vatnsdal fyrir 18 hundruð og hálfan Kvígindisdal fyrir níu hundruð, báðar í Patreksfirði.³¹⁷

Í biskupsvísitasíu um Sauðlauksdalskirkju í Patreksfirði frá 31. ágúst 1639 segir m.a.:

Hun ä vtan sig xj hndr. i hejmalande.

[...]

Saudabejt til lätra vmm vetur og Sólffuafiöru fyrer vj manna Jferd Jtem Bjarg tolllaust til alls gagns ed effra og Nedra Jtem Skip tejnært. Jtem Sjettung i öllum reka i Keflavyk huad sem þar ä land kjemur og bjarg þar. Jtem hälfann dals part. hun ä Skög i

³¹³ Skjal nr. 4(64).

³¹⁴ Skjal nr. 4(65).

³¹⁵ Skjal nr. 4(36).

³¹⁶ *Jarðabréf frá 16. og 17. öld*, bls. 107; skjal H-20.

³¹⁷ *Jarðabréf frá 16. og 17. öld*, bls. 107; skjal H-20.

Trostansfyrde til allrar buneytslu og ejke ad haffa sem vill. Enn bejta huorke tun nje ejngjar.³¹⁸

Hinn 2. febrúar 1660 vitnuðu Jón Össursson, Ólafur Ásbjörnsson, Jón Jónsson, Jón Jónsson og Páll Gunnarsson um landamerki milli jarðanna Skorar, Sjöundár, Melaness, Kirkjuhvamms, Saurbæjar á Rauðasandi, Stakka, Lambavatns, Keflavíkur, Hvallátra í Víkum, Láganúps, Sauðlauksdals í Patreksfirði, Skers og Skyttudals. Fleiri staðfestu vitnisburðina um landamerkin, en þeir voru upplesnir við héraðsþing að Tungu í Örlygshöfn 25. nóvember 1728 og aftur við manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 14. júní 1880. Einnig var þinglesið afrit af vísitasíu frá 1700. Um Sauðlauksdal er færslan í afsals- og veðmálabók Barðastrandarsýslu 1874–1880 þannig:

Þá eru Lambavatns landamerki, úr greindum Sortuál allt út í forvaða, sem er á Keflavíkurhlíð. – Síðan á Keflavík land og reka allt í Ranahrygg, að undanteknu því viðarrekaítaki, sem kirkjan í Sauðlauksdal kann þar í að eiga.

[...]

Sauðlauksdals landamerki í byggð frá þeim grjótgarði, sem er norðan til, nær undir miðjum múlanum fyrir innan Kvígyndisdal, og í þann klett, sem er í sandinum norðan til við Skersmúla fyrir utan Eyrarbug.

[...]

Þennan voru vitnisburð berum vjer eptir ósk og kröfu Eggerts Björnssonar, með því hann hefur oss í ljósi látið, það hann vildi hið sannasta hjer um vita sinna arfa og eptirkomenda vegna, upp á það þeim kynni þess síður sín á milli eður og við aðra út í frá ágreiningur eður misklið af að verða, en hann er nú eignarmaður og umboðsráðandi Bæjarkirkju vegna yfir öllum ánefndum jörðum, þeim sömu, er hann hefur oss beðið um að vitna. – Er jeg nú Ólafur Ásbjarnarson að aldri fimmtíu og fjöggra ára gamall, og í þessari sveit allan minn aldur alið að undanteknum tveimur misserum og þeim þremur árum, sem jeg í minni barnæsku er sagt að verið hafi á Barðaströnd. – Jeg Jón Össursson hef nú einn um sextugt og hef jeg verið heimilisfastur á Rauðasandi í samfelld fjörutíu og eitt ár, að fráskildum tveimur árum, og þó á þeim hjer til vitað. – Jeg Jón Jónsson eldri er nú 53 vetra og á Rauðasandi barnfæddur uppalinn og allan minn aldur verið, að undanteknum fjórum árum á Hvallátrum í sömu sveit. – Jeg Jón Gunnlaugsson er nú að aldri 45 ára gamall, barnfæddur í Keflavík hjer í sveit, en frá barnæsku heimilisfastur verið árlega á Rauðasandi. – Jeg Jón Jónsson yngri er einninn í þessari sveit barnfæddur og allan minn aldur verið; er jeg nú að aldri 37 ára gamall, - og vottum vjer allir áður skrifaðir menn, að vjer höfum um allar áðurgreindar eignar- og umboðshaldsjarðir Eggerts Björnssonar þessi fyrskrifuð landamerki bæði til lands og sjávar sögð og haldin hafa verið átölulaust bæði fyrr og síðar, hvað vjer með góðri samvitzku megum meiri skýrslu og sannindi á gjöra, ef þörf krefði og til fullkomlegrar staðfestu og sanninda á gjöra við þennan vorn allan áðurskrifaðan vitnisburð, þá skrifum vjer vor skírnarnöfn með eigin höndum undir þetta vort vitnisburðarbrjef hvert skrifað er að Bæ á Rauðasandi árum eptir frelsarans fæðing 1660, 2. febrúarii.

Jón Össursson með eigin hendi. Ólafur Ásbjörnsson m.e.h. Jón Jónsson lætur skrifa.

Jón Jónsson m.e.h.

Það meðkennist jeg Páll Gunnarsson, að jeg hefi ekki heyrt neinn ágreining um þessi fyrskrifuð landamerki áðurgreindra jarða á milli og er jeg nú barnfæddur í þessari sveit, og kom tólf vetra til Breiðvíkur, og er jeg sjöttíu og fjöggra ára gamall. – Og til sanninda hjer um skrifa jeg mitt nafn nafn með eigin hendi. –

³¹⁸ Skjal nr. 2(47).

Páll Gunnarsson

Jeg undirskrifaður auglýsi það frómum mönnum, að jeg hefi fyrir guðlega náð til kirkjuþjónustu nú í Sandshrepp verið í tuttugu og átta ár, og hef jeg aldrei heyrt nokkur tvímæli þar á leika, að nokkur önnur landamerki væri á milli fyrrskrifaðra jarða, en þau, sem þetta brjef inniheldur, hvar um til merkis jeg skrifa mitt nafn hjer undir með eigin hendi að Bæ á Rauðasandi þann 2. dag Septemberm. annó 1660.

Þorbjörn Einarsson, m.e.h.

Það votta jeg undirskrifaður, Jón prestur Ólafsson, að jeg er barnfæddur á Rauðasandi og árlega árs þar vistarveru átt, að fráteknum þeim vetrum, er jeg var í Hólaskóla, og þeim nokkrum árum, er jeg var að vist á Skarði í Sarðsströnd [svo], en þó jafnan árlega árs í þessari sveit að nokkrum parti umgengist og til vitað. – Og hef jeg aldrei fyrr eður seinna önnur landamerki vitað haldin hafa verið, en vitnisburður míns sál. föður hjer framanskrifaður og annara frómra manna hjer um útvísar, og er jeg nú fertugur að aldri, og fyrir guðlega þolinmæði þjónað þessari sveit í prestlegu embætti nærri full 12 ár. – Þennan minn vitnisburður staðfesti jeg með mínu hjer undirskrifuðu nafni; hverjum mínum vitnisburði samhljóða verða þeir ærlegir menn, er hjer gjörla til vita og sínar handskriptir ásamt minni hjer undir setja og setja láta. – Að Saurbæ á Rauðasandi skrifuð ofanskrifuð vitnisburðar orð, þann 24. aprílís anno 1681.

Jón pr. Ólafsson, e.h. Einar Pjetursson, að aldri 58 ára, m.e.h.

Þorsteinn Jónsson m.e.h. Árni Borgarson segist 67 ára, handsalar.

Magnús Pálsson m.e.h. Gunnlaugur Jónsson m.e.h.

Jeg Jón Jónsson er nú 31 árs að aldri og hef ei annað heyrt, en það, sem þessi vitnisburður inniheldur.

Jón Jónsson m.e.h. –

Framanskrifað vitnisburðar ark var uppleið fyrir rjettinum, sem haldinn var að Tungu í Örlögshöfn settu hjeradsþingi fimmtudaginn þann 25. nóvemberis 1728, og vitnuðu þeir Jón Þorsteinsson, Einar Steinsson, Högni Jónsson og Árni Jónsson, að tilgreind jarðalandamerki væri rjett og sönn, svo sem þeir um sína daga hafa tilvitað og af öðrum eldri sjer heyrt, hvað þeir með oss öðrum þingvitnismönnum undirskrifa. Stað, ár og dag, sem fyrr segir

Jón Þorsteinsson, Sturli Ívarsson, Ásbjörn Þorfinnsson.

Einar Steinsson. Högni Jónsson. Erlingur Bjarnason.

Ásbjörn Guðmundsson. Árni Jónsson.³¹⁹

Í yfirliti yfir hlutdeild höfuðbóla frá 1683 segir að með eignarparti Saurbæjar á Rauðasandi hafi verið Sauðlauksdalur, 20 hundruð að dýrleika.³²⁰

Hinn 25. apríl 1695 seldi sr. Halldór Pálsson, með ráði og samþykki konu sinnar, Ingibjargar Magnúsdóttur, Guðrúnu Eggertsdóttur eldri 10 hundruð í Sauðlauksdal við Patreksfjörð. Þar á móti gaf Guðrún jörðina Austmannsdal við Arnarfjörð, 12 hundruð að dýrleika.³²¹

Í biskupsvísitasíu um Sauðlauksdalskirkju í Patreksfirði frá 7. september 1700 kemur hið sama fram og í biskupsvísitasíu frá 31. ágúst 1639.³²²

³¹⁹ Skjal nr. 2(25).

³²⁰ Skjal nr. 2(114).

³²¹ *Jarðabréf frá 16. og 17. öld*, bls. 145; skjal H-20.

³²² Skjal nr. 2(48).

Í *Jarðabók Árna og Páls* yfir Rauðasandshrepp frá 1703 segir eftirfarandi um Sauðlauksdal:

Sauðlausdalur.

Dýrleiki jarðarinnar (að meðreiknuðum Dalshúsum báðum) er xxx hndr. Annars er heimajörðin nú xx hndr.

Þar er alkirkja, til hvernar sækja Patríxfirðingar.

Jörðina á Guðrún Eggertsdóttir.

Ábúendur: Á x hndr. Jón Diðriksson, á v hndr. Margret Jónsdóttir, á v hndr. Jón Jónsson í Vatsdal og Sigríður systir hans.

[...]

Sauðlausdalskirkja á skógarhögg í Botnsskógi, og brúka leiguliðar þar kolskóg ókeypis. Silúngsveiði er þar nokkur, hefur til forna meiri verið. Grasetekja á fjalli, nokkuð lítil.

Heimræði (ef so skal kalla), hefur þar verið á haust, nú ekki. Skip hálf á Jón Diðriksson við Guðrúnu Eggertsdóttur; gengur þar til fiskjar í Láturdal. Segl, seilarbönd og reiða leggur Jón til fyrir ekkert. Hinir eiga ekkert skip.

Túni spillir mjög sandur, sem áfýkur. Land er þar víðlent og grösugt. Vetrarhart í meira lagi.

[...]

Hærre (eður Efre) Dalshuus. Hjábýli hjá Sauðlausdal í túninu. Er v hndr. úr heimajörðunni. Er þar fyrirsvar innilukt í heimajarðarinnar fyrirsvari, að jafnaði við þá er heima í Sauðlausdal og í Neðri Dalshúsum búa.

Eigandi er Guðrún Eggertsdóttir.

Ábúandinn Guðmundur Halldórsson.

[...]

Sandur spillir þar túni, eins og á heimajörðunni.

Nedre Dalshus. Hjábýli hjá Sauðlausdal í túninu; er v hndr. úr heimajörðunni. Og er þar sama fyrirsvar sem á heimajörðunni, eftir proportion, og tíund á, sem leiguliði betalar.

Eigandi er Guðrún Eggertsdóttir.

Ábúandinn Páll Einarsson.

[...]

Þar er brent lýngi ef vill, item sverði og klíning. Sandur spillir hjer eins og heimajörðunni.³²³

Hinn 13. september 1724 gaf Helga Eggertsdóttir yngri erfðapart sinn í jörðinni Sauðlauksdal til Sauðlauksdalskirkju.³²⁴

Hinn 23. maí 1725 gáfu Helga Eggertsdóttir eldri og Arnfríður Eggertsdóttir tvo parta í Sauðlauksdal, sem þeim hafði fallið til eftir systur þeirra Guðrúnu, til prestsins sem þjónaði í Saurbæjar- og Sauðlauksdalssóknum.³²⁵

³²³ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 325–326; skjal H-2.

³²⁴ Skjal nr. 2(38).

³²⁵ Skjal nr. 2(38).

Í biskupsvísitasíu um Sauðlauksdalskirkju í Patreksfirði frá 4. september 1725 kemur hið sama fram og í biskupsvísitasíu frá 31. ágúst 1639, nema sagt er að kirkjan eigi eitt hundrað í heimalandi í stað 11 hundraða áður.³²⁶

Hinn 30. ágúst 1728 gaf Guðrún Eggertsdóttir yngri fjórða part í jörðinni Sauðlauksdal til Sauðlauksdalskirkju.³²⁷

Í biskupsvísitasíu um Sauðlauksdalskirkju í Patreksfirði frá 22. ágúst 1733 kemur hið sama fram um eignir og ítök kirkjunnar og í fyrri biskupsvísitasíum, fyrir utan upplýsingar um eignarhald í heimalandi kirkjunnar og að jörðin Geitagil sé eign kirkjunnar.³²⁸

Í brauðmati fyrir Sauðlauksdalskirkju árið 1744 segir að kirkjan hafi verið stiftuð af Stefáni biskupi í Skálholti og máldaginn liggi í frumriti frá 1511 í kirkjunni. Þá segir að fyrst hafi kirkjan átt 11 hundruð í heimalandi, en síðan hafi fjórar systur gefið henni 19 hundruð og að frumrit af þeim gjafabréfum liggi einnig í kirkjunni.³²⁹

Í biskupsvísitasíu um Sauðlauksdalskirkju í Patreksfirði frá 26. ágúst 1750 kemur hið sama fram um eignir og ítök kirkjunnar og í fyrri biskupsvísitasíum, nema nú er þess getið að kirkjan eigi sex hundruð í Minni- og Ytri-Garði og hálfa jörðina Stærri- og Innri-Garð, báðar liggjandi í Dýrafirði.³³⁰

Í biskupsvísitasíu um Sauðlauksdalskirkju í Patreksfirði frá 9. september 1761 kemur hið sama fram og í biskupsvísitasíu frá 26. ágúst 1750.³³¹

Hinn 24. október 1761 gerðu sr. Björn Halldórsson prófastur og sr. Eggert Ormsson samning um fuglbjargið á Hvallátrum. Þar segir m.a. að Sauðlauksdalskirkja eigi bjargið á Látrum, efra og neðra, til fugla- og eggjatöku. Í skjalinu segir einnig að ekkert skjallett komi fram um að Látur eigi fuglbjargið þar. Um samkomulagið segir svo eftirfarandi:

Samt til að firraz ulfbud og mæd allra vidkomenda, og að hallda frid og vinfenge, vid n[u]verande Eignar menn Látra, enn serilage vid Velæruver[d]ugann Kennemann Sr Eggert Ormsson, þá hefe eg giórt v[id] Hann þá Contract edur Sama, þó að oskierdtum Kyrkiunnar Rette framvegis, það Hann láte bændur á Látrum serilage fyrir þau xx hndr. er Hann á, afgreida mer arlega og i Rettann tíma vi hndr. Fugls og xx hndr. Eggia af Látra biarge, oskemmt og so afhendt sem hínagad til venia vered hefur og eg hefe láted mer lynda, enn hvad bresta kann, á tiltekna taulu, þá betaliz mer fyrir hvort Hundrad Fugls 20 fjordungar og hvórt Eggia Hundrad 10 fjordungar og stand[e] þesse Samningur Velnefnds Prests og mín á mille so lenge sem vid saman erum og i nálægu Stande Hvad þeim þridiunge Latra vidvikur, sem Sr Eggert hefur umbod enn ej eignarrád yfer, þá er eg ánægður, þó að aqvórdud tala Fugls og Eggia aukiz ej, helldur gange su sama er sógd var yfer þann þridiung epter rettre tiltaulu, á medan Presturenn Sr Eggert Ormsson hefur þar umrád yfer.³³²

³²⁶ Skjal nr. 2(49).

³²⁷ Skjal nr. 2(39).

³²⁸ Skjal nr. 2(50).

³²⁹ Skjal nr. 2(136).

³³⁰ Skjal nr. 2(51).

³³¹ Skjal nr. 2(52).

³³² Skjal nr. 2(137).

Hinn 27. maí 1775 lögfesti sr. Björn Halldórsson bjarg á Hvallátrum til Sauðlauksdalskirkju, eins og lögfestan ber með sér:

Hér í Tungu í Örligshofn á nu settu manntalsþingi i dag lögfesti eg Bjarg allt á hvallátrum, hid efra og nedra til fyglingar og Eggia toku, eptir þeim Eignar retti, sem Saudlauksdals kyrkia hefur á greindu biargi. Fyrirbyð eg öllum mönum að hagnyta sér fugl eða Egg á greindu biargi, nema mitt leyfi til komi. En so að su guds blessan sem þar er að fá megi sem flestum að gagni verda, þá er það mitt tilbod til hvors dándis mans í þessari þingsokn sem hefur mannskap og Efni til að yrkia nefnt Bjarg Efra og nedra, að þeim skal vera til reidu hiá mér leifi að yrkia biargid þegar þeir leita þess í móti því að svara mér Siötta parti þess fugls og Eggia sem þeir þar fá.

Datum Saudlauksdal 27. Maíi 1775

Björn Háldorson

uppleid fyrir retti i Tungu settu manntalsþingi 27 Maíi 1775.

testr D. Skefing.

Rétt afskrifad tes^r G Olavsson³³³

Í biskupsvísitasíu um Sauðlauksdalskirkju í Patreksfirði frá 19. ágúst 1775 segir hið sama um eignir og ítök kirkjunnar og í biskupsvísitasíu frá 9. september 1761, nema kirkjan átti nú jörðina Hvalsker sem komin var í staðinn fyrir Minni- og Ytri-Garð. ³³⁴

Í biskupsvísitasíu um Sauðlauksdalskirkju í Patreksfirði frá 22. ágúst 1790 segir hið sama um eignir og ítök kirkjunnar og í biskupsvísitasíu frá 19. ágúst 1775, nema nú eru á ný talin upp sex hundruð í jörðinni Minni- og Ytri-Garði og helmingur í jörðinni Stærri- og Innri-Garði, báðar í Dýrafirði. Einnig hefur verið bætt við á spássíu við texta þar sem fjallað er um tolllaust bjarg, til alls gagns hið efra og neðra, sem í eldri biskupsvísitasíum hafði ekki verið auðkennt frekar, athugasemd um að það sé á Hvallátrum í Saurbæjarkirkjusókn. ³³⁵

Í jarðamati Barðastrandarsýslu frá 1804 er dýrleiki Sauðlauksdals metinn 30 hundruð og þá er skráð að jörðin sé eign Sauðlauksdalskirkju. Fram kemur að eyðihjáleigurnar Efri-Dalshús, Neðri-Dalshús og Sauðlauksdalshús séu teknar með í matið. ³³⁶

Hinn 18. ágúst 1810 skrifaði sr. Jón Ormsson í Sauðlauksdal bréf til biskups um réttindi og nýtingu í Látrabjargi. Sr. Jón kvað Sauðlauksdalskirkju eiga ítak í Látrabjargi, en ekki eignarrétt eins og bréf hans ber með sér:

Ei að síður vil eg þó enganvegin undanfella, eptir yðar Háæruverdugheita hærstvirðandi Tilmælum, að auglýsa privatim mína einlæga, meðfylgislausu (enn þó kannské ei rétta) meiningu um greindt Málefni, og er hún þessi: að Saudlauksdals Kyrkia, eptir Jóns Jslendings Gíafabrefi, egi Ítak i L[átrabí]rg (enn ei Egnar-rétt til þess alls) – soleidis, að hennar Fíarhal[lds]madur má taka edur taka Láta þar Fugl og Egg, eptir sem hann vill og gétur toll-laust þ.e. án nökkurs Eptirgjallds til Látra Egenda, og án þess að þurfa að fá þeirra Leyfi þar til, þar við hafa þeir þó ei tap[ad] öllum sínum Egnarrétti yfir Biarginu, því hvörgi stendur, að Saudlauksdals Kyrkia egi allt Látrabíarg; henni væri

³³³ Skjal nr. 2(40).

³³⁴ Skjal nr. 2(53).

³³⁵ Skjal nr. 2(54).

³³⁶ Skjal nr. 2(10).

ei helldur meiri Nytsemd í að ega það allt, (því hún gétur ei notað sér Helmíng af því, auk helldur meir) – helldurenn að ega so friálst og ákærulaust Jtak í það, sem nú hefi eg sagt so sem Reynslan hefur kennt bæði þau síðustu ár, sem minn Formaður var hér, og Líka í minni Tíð; þrætuminna og notalegra fyrir alla Vidkomendur géck þetta til í Sr Þorvandar sál. Tíð, so vel sem þeirra, sem á undan hönum voru Saudlauksdals Kyrkiu Fiárhaldsmenn. Þegar Látra bændum, hvórium hægast er að hagnýta sér Biargid, er ei fyrirmunad, ~~er ei fyrirmunad~~ það, eru þeir Liúfir til að styrkia Prestinn í Saudlauksdal til að nota sér það Líka, með því að Liá hönum Sigara, áhölld etc. – sem hönum er opt bággt til að leggja; enn Skadi er, að giöra sér hiedan á biargid, Lángann og ördugann Veg, Ferd fyrir Lítid edur eckert, sem þó má henda sig, allrahellst þegar, Látramenn eru óviliugir til að styrkia mann; allir mega vita, að engvir kunna betur til biargferda enn þeir.³³⁷

Hinn 10. desember 1813 skrifaði sr. Jón Ormsson bréf til biskups um réttindi og nýtingu í Keflavíkurbjargi. Sr. Jón sagði nokkurn ágreining hafa verið um bjargið þar sem eigendur Keflavíkur vildu ekki kannast við rétt kirkjunnar til ítaksins. Þá væri mesti arður af bjarginu bjargfall, s.s. dauðir fuglar í fjörunni sem ábúendur Keflavíkur segðu að kirkjan hefði engan rétt til þar sem til þeirra væri aflað í fjörunni en ekki í bjarginu sjálfu. Loks sagði sr. Jón að nú væri kominn nýr eigandi að Keflavík sem hefði framvísað afskrift af gömlum prestadómi um bjargið, en hann hefði sýnt að Sauðlauksdalskirkja hefði engan rétt til þess.³³⁸

Hinn 16. mars 1814 skrifaði Geir Vídalín biskup bréf til sr. Jóns Ormssonar prófasts um bjarg Sauðlauksdals í Keflavík. Texti bréfsins lýtur einkum að nýtingu bjargsins og er eftirfarandi:

Til Svars uppá Ydar velæruverdugheita góða og greinilega Bréf af 10da næstlíðinn Decembr áhrærandi Saudlauksdals Kyrkiu Eignarrétt til Biargs í Kéblavík mætti þéna, að þar bæði Biskups Gísla Jónssonar allranádugast authoriseradi Máldagi, samt hinna seinari Biskupa Vísitatiur egna henni samhlióða þetta Jtak, einsog Kéblavíkur Ábuendur hafa golldid Ydur sem Beneficiario nockra þócknun í þessu Skyni; þá sé eg ecki að hann kunni að veikast við ófrídimerada Afskrift af gömlum Prestadomi sem nuverandi Eigandi Kéblavíkur framvísar, sídst. þar þessi dómur er elldri enn Máldaginn, og er það Ydar velæruverdugheita að síá til, að þetta Jtak uppá hértédann Grundvöll ecki gángi undann Kyrkiunni.

Torvelldara synist hitt Spursmálid, hvört Saudlauksdals Kyrkiu Eignarréttur til Biargsins involveri líka Rétt til Biargfalls edur þeirra Fugla sem daudir detta í Fjöru nidur ur Bjarginu, og er eg meir þeirrar meiningar, að þessir Fuglar tilheyri Landsdrottni, enn Beneficiario og það af fylgiandi Röksemdum;

1., Hygg eg Bjarg egi að skiljast hér ^{ecki}, fyri Fjallid siálft edur þá þverhniptu hlíd þess, sem að Sjónum snyr, helldur fyrir utilokandi Rétt, til alls ards af því, og hér sérilagi fyri Fuglatekju, einsog Fjara fyri Reka og Fjörugagn. enn ecki Ströndina siálfa. Skógur fyri þann vid sem í því Platzi vex, enn ecki fyrir Landid hvar hann vex í, enn hvört sem er, þá eru;

2., Villtir Fuglar, þótt á Bjargi sitie að minni Ætlun res nullius svo leingi sem þeir ecki eru veiddir, og verda fyrst þess lögleg Eign, sem Rétt hefur að höndla þá, þegar þeir eru teknir; því sitt er hvað, Réttur til að veida, og Eignarréttur til Fuglanna, hvört sídara éinginn kann fyrr að ódlast til þeirra, enn þeir eru veiddir edur handsamadir.

³³⁷ Skjal nr. 2(103).

³³⁸ Skjal nr. 2(104).

3., Séu nu Fuglarnir res nullius medann þeir sitia óveiddir á Bjarginu, einsog þeir eru á Sió og í Lopti, þá helgar Fjarann þá, sem er því hrinia Eiganda sínum, einsog hun helgar honum þá sem reka af Sió.

4., Er þetta Jtak Servitus í annars Eign, enn Servitutibus er eins vorid og privilegiis, ad þær sem ad jusæ eru strictissimæ interpretationis.

Þettað óska eg ad Ydar Velæruverdugheit þó ecki vilied álíta, sem Embættis Urskurd. Því undir hann heyrir þessi Sök ecki, helldur einasta sem mitt privat álit á þessu athugaverda og delicate Spursmáli.³³⁹

Hinn 23. júní 1820 fór fram úttekt á Sauðlauksdalskirkju. Þar segir m.a. að kirkjan eigi 30 hundruð að dýrleika í heimalandi, 60 sauða beit við Látra um vetur og sölvaðfjörur fyrir sex manna íferð, bjarg tolllaust til fugla og eggja, sjöttung í öllum reka í Keflavík og bjarg þar til.³⁴⁰

Í prófastsvísitasíu Sauðlauksdalskirkju frá 13. ágúst 1844 kemur fram að gerð hafi verið fyrirspurn að undirlagi sóknarprestsins og gefnir út vitnisburðir um Látrabjarg og hvalrekavættir svonefndar. Þá segir að þar standi í því efni allt við hið sama og áður í stiftsyfirvaldanna svari og aðgerðum.³⁴¹

Í *Jarðatali* Jóns Johnsens frá 1847 er jörðin Sauðlauksdalur metin 30 hundruð að dýrleika og skráð sem kirkjustaður. Í neðanmálsgrein kemur fram að Árni Magnússon hafi talið fram Hærri-Dalshús og Neðri-Dalshús, hvora hjáleigu um sig fimm hundruð að dýrleika og árið 1760 hafi Sauðlauksdalshús verið talin sem hjáleiga. Árið 1805 hafi hins vegar allar þessar hjáleigur verið komnar í eyði.³⁴²

Í *Jarðatali* Jóns Johnsens frá 1847 er fjallað um átta prestaköll í Barðastrandarsýslu. Eitt þeirra er Sauðlauksdalur í Patreksfirði. Þar segir m.a.:

Prestur telur heimaörðina að mestu af, af sandi (en heldur þó að hún mundi byggjast með 4 vætta lsk., og segir að kúgildi sé 4 enn til á staðnum), en hjáleigan Dalshús hafi enn eigi tekið skemmdum af sandfokinu. Silúngsveiði er talin í vatninu við túnið, og þar til lagður silúngsbátur og tvítugt net, á móti einu kúgildi staðarins.³⁴³

Í kirkjuregistri Sauðlauksdals frá 18. mars 1849 segir m.a. um ítök Sauðlauksdalskirkju:

B. Itök

5. 60 Saudabeit á Látrum (ónotad)

6. Sölvaðfjara fyrir 6 manna íferð á Látrum (ónotad)

7. Bjarg á Látrum tolllaust til fyglingar og eggja og hvannskurd so mikin sem sem Dalsmen þurfa, skip tolllaust 10æring og þaðan af minna.

8. Sjöttung í öllum reka í Kéblavík hvad sem á land kémur og alt bjarg þar,³⁴⁴

Á manntalsþingi að Otradal í Suðurfjörðum 15. maí 1848 klagði Th. Johnsen, kaupmaður á Bíldudal, yfir ótilhlýðilegri brúkun á skóginum í Trostansfirði. Snæbjörn

³³⁹ Skjal nr. 2(41).

³⁴⁰ Skjal nr. 2(138).

³⁴¹ Skjal nr. 2(140).

³⁴² Skjal nr. 4(1), bls. 183.

³⁴³ Skjal nr. 4(1), bls. 189.

³⁴⁴ Skjal nr. 2(42).

Pálsson í Dufansdal bar fyrir sig bréf sr. Gísla Ólafssonar í Sauðlauksdal. Johnsen kaupmaður kvað leyfið ekki eiga við þar sem skógarítak Sauðlauksdals væri fyrir ábúendur í Sauðlauksdal en ekki til annarra til leigu.³⁴⁵

Í kirknaskjölum Sauðlauksdalskirkju er varðveitt uppkast að bréfi sr. Gísla Ólafssonar frá 23. október 1849 til jarðamatsnefndar í Rauðasandshreppi um Keflavíkurbjarg. Í bréfinu segir m.a.:

... til adgætslu, vid Jördina Keflavík, ad eptir giafabrefi Jóns Jónssonar Jslendinga, (daterad) ^{dagsettu} ad Saudlauksdal ^{i patríxírdi} Föstudagin næsta fyrir testum Evfemiæ 1514, tilhejrir Saudlauksdals Kyrkiu 6te partur, edur Sjöttungur ur öllum reka, ~~ur öllum reka~~ greindrar Jardar Keflavíkur, og Biarg þar, þetta hid sama stadfestir Visitatia Gisla Biskups Jonss. af 1575, Mag. Brinjolvs bps af 31. Aug. 1639. med 7. manna undirskrift, Visitatia Jons Bps Arnasonar af 22 Aug. 1733; Doct. Fins Biskups af 9da Sept. 1761 B^{ps} Jons Teitssonar af 19 Aug 1775 og Doct. Hannesar Finnssonar af 22 Aug 1790. ^{i hvurri} ad ~~hvar og sa~~ stendur og Bjarg þar til. Hvör öll ordatiltæki, i adurnefndu giafabrefi og Biskupa Visitatium, sem og þarad auki allra-prófasta Visitatium umm tiltekið tíma bil frá 1514. til 26 Jún 1849, mér vyrdast auglióslega sýna, ad Saudlauksdals Kyrkia égi med friálsu allan Siöttung ur öllum reka i Keflavík, og Biargid þar til, ad öllu lejt ~~Lika~~ ~~sösem~~ ^{Eins og lika} alla tid hefur venja verid, ad gjalda toll eptir ^{Keflavíkur} Bjargid af Eyendum ~~Keflavíkur~~ ^{nefndrar jardar} Beneficiario i Saudlauksdals presta kalli alt til þessa dags ...³⁴⁶

Í ódagsettri lýsingu, eigna- og ítakaskrá frá miðri nítjándu öld, segir að Sauðlaukskirkja sé beneficium. Þá er fjallað um fasteignir og ítök, en meðal ítaka er ónotuð sauðabeit á Látrum, ónotuð sölvaðfjara fyrir sex manna íferð á Látrum, tolllaust bjarg á Látrum og sjöttungur í öllum reka í Keflavík og allt bjarg þar.³⁴⁷

Hinn 9. mars 1850 skrifaði Helgi G. Thordersen biskup bréf til sr. Gísla Ólafssonar um Keflavíkurbjarg. Þar kemur fram að eigandi Keflavíkur hafði ekki sent nein skjöl upp á tilkall í bjargið, sem væri eignað Sauðlauksdal en prestakallið nýtti bjargið fyrir brúkun eða eftirgjald.³⁴⁸

Í jarðamati Barðastrandarsýslu frá 1849–1850 er ekki fjallað um dýrleika Sauðlauksdals. Þar segir eftirfarandi:

Saudlauksdalur. Tún stórt, hardt og graslítid, eingjar minni en í medallagi og reitingslegar, lika snöggar, þó grasgóðar, landrými mikid en miög hrióstrugt, kostir í medallagi Vetrarheit í lakara lagi, Silúnga veidi allgóð, Jördin á kyrkiunar vegna, skógar ítak í vestur Botns landi, sem er valla teljandi, og rafthögg í Sunddal í Trostansfjardar skógi; lika heyrir hér til Ítak í Látra fuglsbjargi, og skips uppsátur í Brunna veidistöðu; en fremur 60 saudagaungu á fyrrnefndu bjargi og hvannskurd þar. Ad lyktum tekst til greina adgiætslugreinin vid Keflavík; Túnid er þegar eidilagt af sandi, lika liggur nockur hluti þess undir skemdum af áruna úr fiallgilinu; torfrista lítil og slæm Jordin er ordug.³⁴⁹

Í færslu um Keflavík í jarðamati Barðastrandarsýslu frá 1849–1850 er fjallað um þrætusvæði milli Keflavíkur annars vegar og Sauðlauksdals hins vegar eða eins og færslan ber með sér:

³⁴⁵ Skjal nr. 2(78).

³⁴⁶ Skjal nr. 2(43).

³⁴⁷ Skjal nr. 2(139).

³⁴⁸ Skjal nr. 2(141).

³⁴⁹ Skjal nr. 2(15).

NB. adgjætslugrein. Vid þessa Jörd er adgjætandi, ad presturinn i Saudlauksdal telur og eignar (alt það) bjarg sem tilheyrir Kjeblavík Saudlauksdals Prestakalli sem medlagt fylgi skial sýnir, en Mats og medmatsmönnum sýnist ödruvísi tilhlýða og vyrdu því biargid útaf fyrir sig a 22rd, eptir því hvarri, Jördunni Keblavík eda Saudlauksdals Prestakalli það tilheyra kann.³⁵⁰

Í jarðamatsbók yfir verðlag vegna jarðamats Barðastrandarsýslu frá 1849–1850 er jörðin Sauðlauksdalur metin á 280 ríkisbankadali.³⁵¹

Í prófastsvísitasíu um Sauðlauksdalskirkju í Patreksfirði frá 28. maí 1852 segir að kirkjan eigi allt sem henni sé talið í úttekt hennar frá 23. júní 1820, sem sömuleiðis sé talið upp í nýrri kirkna-, eigna- og ítakabók prófastsdæmisins en það kirkjuregistur sé að finna orðrétt við prestakallið, uppáskrifað af prófastinum 1. júní 1849.³⁵²

Hinn 24. júní 1852 gerðu sr. Magnús Gíslason í Sauðlauksdal og Bjarni Björnsson í Keflavík samning um Keflavíkurbjarg. Afrit af honum er varðveitt í kirknaskjólum Sauðlauksdals og hljóðar svo:

Vidvikjandi því tilkalli, er eg hefi til Kéblavíkur-bjargs í Breidavíkur-Sókn, vegna Saudlauksdals kyrkju, eptir því ellsta gjafabrefi Jóns Jslendings og öllum máldögum greindrar kyrkju, samt vísitium Biskupa og Prófasta, hvar eingin undantekning er heldur sagt. „ad kyrkjan i Saudlauksdal eigi bjarg i Kéblavík“ og þared núverandi eigandi Kéblavíkur, bóndinn Sgr Bjarni, Björnsson, hefur ekki ennþá lagt fram nein skjöl uppá tilkall til nokkurs hluta úr ádurnefndu bjargi; þá, ad öllu þessu athugudu get eg ei betur séd, en ad Saudlauksdals kyrkja eigi alla Fyglung og eggjatekju í Kéblavíkur-bjargi, og svo ætla eg öllum skynsömum og réttisynum mönnum vyrdest muni. – Samt til þess ad hallda frid og vináttu vid velnefndann Sgr. B. Björnsson, hefi eg gjört þann Samning vid hann, sem haldist medan vid bádir lifum og stada hvorugs okkr breittist ekki, þó ad óskérðtum kyrkjunnar Rétti framvegis ad hann gjaldi mér árlega 1 hndr. skrifa 120 fugla, i leigu eptir áminnst Kéblavíkur-bjarg, edur þess virði med 4 ríkisbankadölum samt ad eg megi láta 3-4 menn fara eina eda tvær ferdir árlega i ádurnefndt bjarg og fá beit fyrir hesta þeirra, þann tíma er þeir dvelja á bjarginu, móti sanngjörnu endurgjaldi.³⁵³

Í biskupsvísitasíu um Sauðlauksdalskirkju í Patreksfirði frá 21. júlí 1852 segir eftirfarandi um eignir og ítök kirkjunnar:

hún á heimaland allt sem tjáist 30 hndr. ad dyrleika, jördina Siglunes 10 hndr., Hvalsker vid Patriksfjörð 12 hndr. og Geitagil 20 hndr., frammar á kirkjan 60 sauda beit vid Látra um vetur og sölvaðfjörð fyrir 6 manna í ferd, Bjarg á Látrum tolllaust til alls gagns hið efra og neðra og skip tolllaust tíæríng, item sjöttúng í öllum reka í Keblavík hvad sem á land kemur og bjarg þar, item hálfan Dalspart, sem er skógarítak, hún á og skóg í Trostansfirði til allrar búneytslu og eyki ad hafa sem vill en beita hvorki tún né eingjar.³⁵⁴

Landamerkjaskrá Sauðlauksdals í Patreksfirði er dagsett 4. ágúst 1883 en hún var þinglesin við manntalsþing að Tungu í Örlýgshöfn í Rauðasandshreppi 2. ágúst 1884. Efni hennar hljóðar svo:

³⁵⁰ Skjal nr. 2(14).

³⁵¹ Skjal nr. 2(24).

³⁵² Skjal nr. 2(142).

³⁵³ Skjal nr. 2(44).

³⁵⁴ Skjal nr. 2(55).

Landamerkjaskrá prestseturins Sauðlauksdals í Patreksfirði.

Landamerki eru þannig: Að innanverðu: Úr innanverðu Lóni beint upp í þann stóra stein, sem stendur neðan undir miðjum Skersmúla fyrir ofan götur þær, er liggja undir múlanum; þaðan eptir miðjum Skershálsi svo sem vötnum hallar og upp að Víðirvatni; þá eptir Þverá allt þar til hún rennur í Mikladalsá, þannig að Sauðlauksdalur á land allt fyrir sunnan ána á fjallsbrún upp; þá eptir Mikladalsá á fjall upp.

Að sunnanverðu: Frá upptökum Mikladalsár vestur eptir miðja Dalsfjalli eptir vatnahalla allt vestur á móts við Arnarvörður í Dalverpi.

Að utanverðu: Frá Arnarvörðum í Dalverpi beina sjónhending í hásuður upp á háfjall og frá Arnarvörðum í hánorður beina sjónhending þartil er vötnum hallar norður af; þaðan eptir vatnahalla inneptir háfjallinu fyrir ofan dalbotna og svo ofan eptir Kvígyndisdalshálsi einnig eptir vatnahalla og frá hálmúlanum beint að sjó eptir garði þeim, sem hlaðinn hefur verið til forna og enn má sjá ofanundan utanverðum múlanum.

Sauðlauksdal 4 ágúst 1883.

Jónas Bjarnason p.t. umráðamaður Sauðlauksdalsstaðar.

Jónas Bjarnason umráðamaður Hvalskers.

Samþykktir Árni Jónsson Eígandi jarðarinar Kviindisdals.

Lesið á manntalsþingi að Tungu í Ørlygshöfn 2 ágúst 1884.

(sjá afsals og veðbrjefabók Ltr F sub Nr 150 bls 194-95).³⁵⁵

Í jarðaskjölum sem varðveitt eru í Þjóðskjalasafni er varðveitt eintak af landamerkjaskrá dagsettri 4. ágúst 1883. Efni þess er samhljóða þeirri sem hér er lýst að ofan.³⁵⁶

Hinn 21. febrúar 1911 skrifaði Erlendur Kristjánsson á Hvallátrum bréf til Stjórnarráðs Íslands og óskaði eftir að fá að kaupa ítök Sauðlauksdalskirkju í landi Keflavíkur, þ.e. 1/6 hluta af öllum reka og allt Keflavíkurbjarg.³⁵⁷

Á aðalfundi sýslunefndar Barðastrandarsýslu 24. apríl 1911 var lögð fram beiðni Erlendar Kristjánssonar um kaup á ítökum Sauðlauksdalskirkju í landi Keflavíkur. Sýslunefndin lýsti því yfir að hún teldi ekkert sölunni til fyrirstöðu.³⁵⁸

Hinn 11. maí 1911 fór fram aukaréttur Barðastrandarsýslu þar sem Pétur Jónsson og Sveinn Magnússon voru dómkvaddir til að gera lýsingu á ítökum Sauðlauksdalskirkju, þ.e. 1/6 hluta af reka í Keflavík og Keflavíkurbjargi, sem Erlendur Kristjánsson, eigandi Keflavíkur og bóndi á Hvallátrum, hafði óskað eftir að kaupa samkvæmt lögum nr. 50 frá 16. nóvember 1907.³⁵⁹

Hinn 13. júní 1911 skrifaði Guðmundur Sigurðsson hreppstjóri til Péturs Jónssonar og tilkynnti honum að ítak Sauðlauksdalskirkju í Keflavík hafi verið leigt annars vegar fyrir 120 svartfugla á ári og hins vegar fyrir níu krónur á ári, þ.e. bæði bjargítak og reki að 1/6 hluta.³⁶⁰

³⁵⁵ Skjal nr. 2(5).

³⁵⁶ Skjal nr. 2(56).

³⁵⁷ Skjal nr. 2(89).

³⁵⁸ Skjal nr. 2(90).

³⁵⁹ Skjal nr. 2(91).

³⁶⁰ Skjal nr. 2(92).

Hinn 24. júní 1911 fór fram skoðun og mat Péturs Jónssonar og Sveins Magnússonar á ítök Sauðlauksdalskirkju í Keflavík. Pétur og Sveinn lýstu landamerkjum og hlunnindum eins og birtist í skýrslu þeirra:

Rekaffjara jarðarinnar nær að austan, frá svo nefndum forvaða á Keflavíkurhlíð, að svo nefndum Gorgánsvog austanverst við Lambahlíð í Látrabjargi. – Þar eru landamerki Breiðuvíkur og Keflavíkur – Á Keflavíkurhlíð er lítil festifjara og víða alls engin um flóð, hamrar ganga þar víða í sjó fram annars víðast stórgrýttar urðir og sæbrattar skriður, rekabjörgun þar mjög erfið, reka þaðan verður að flytja á bátum. Í Stöðinni, – stórri sandvík niður undan bænum – er festi fjara allgóð og hægt til björgunar. Alla leið þaðan og út að landamerkjum eru ýmist stórgrýttar urðir eður þvernýptir hamrar að sjó fram og því mjög illt að að [svo] bjarga því sem kann að reka, á því svæði og flytja verður þaðan á skipum.

Reki jarðarinnar mun, að kunnugra manna áliti að jafnaði nægja vel til að halda uppi öllum húsum jarðarinnar; en áraskifti eru að því, hvað mikill hann er, sum ár rekur all mikið en sum lítið, en alla jafnast þó eitthvað. Við álitum að ofangreint reka ítak gæti numið allmiklu ef erfið björgun, og fráflutningur, ekki hefðu áhrif á verðmæti viðarins; hinnsvegar er viður reki víða í nágrenninu nægur til húsabóta sem einnig hlítur að hafa áhrif á verðmæti viðarins.

Fuglberg það sem nefnt er Keflavíkurbjarg er austasti hluti Látrabjargs, og nær frá svo nefndum Lambahöfða að austan að Raufarhrigg uppyfir Gorgánsvog að vestan – við landamerki. Bjarghluti þessi er að lengd 700–800 faðmar, og nær 100 föðum á hæð, þar sem hæst er, en nær 20 föðum lægst. Bjarghlutinn er hæðstur um miðju en lækkar til beggja enda.

Keflavíkur bjarg er ekki vel fuglrikt borið saman við aðra hluta Látrabjargs. Í því eru engin stór höld sem kallað er – hellrar eður stórar fugla hillur, – heldur smáhillur, smá nef og stallar, ofan göngur eru þar miklar, þ.e. ekki verður sigið af brún, fugl bergið nær ekki nema nokkuð uppí aðal fjallið. Fuglinum sem veiðist er þar allstaðar kastað í fjöru, en svo tekur við langur og erfiður burður, þar til hestum verður við komið, eður skipi í – lágdeidu –.

Hvað afla snertir úr tjeðum bjarghluta telja nákunnugir menn að hjerum bil 5 bjargmenn geti aflað þar árlega 1600–2000 fugla, stundum meira, sjaldan minna, – lagt svo í, að allt væri gamalfugl nefskeri og langvía –. Yrði þá í hlut 200–250 sem að verðlagi nemur 20–25 kr. Þess skal getið að hver maður tekur einn hlut, einn hlutur er tekinn fyrir festar, annar fyrir bjarg, og þriðji svo nefndur hættuhlutur.

Samkvæmt meðfylgjandi skýrslu viðkomandi hreppstjóra hafa tjeð ítök verið leigð fyrir 9 króna árlegt eftirgjald í tíð núverandi Sauðlauksdalsprests, en skýrslan greinir ekki frá fyrir hvaða eftirgjald hann ^(hreppstjórinn) sjálfur hefur leigt ítakið þau 3 ár, sem hann hefur verið umsjónar maður Sauðlauksdals kirkjujarða. Hinnsvegar hefur síra Þorvaldur tjáð mjer undirrituðum Sveini Magnússyni að hann hafi lánað reka ítakið fyrir 5 krónur en bjargið fyrir 4 kr. árlega, meðan hann hafði umráð yfir því.

Við álitum að þá hafi verið galdið full mikið fyrir rekann en alt of lítið fyrir bjargið, nema því að eins, að presturinn hafi álitid að aðeins 1/6 bjargsins til heyrði kirkjunni, eins og bæði ábúendur jarðarinnar og fleiri bæði fyr og síðar hafa haldið fram.

Samkvæmt ofanrituðu virðist að nefnt ítak gefi langtum meiri árlegann arð en fyrirfarandi eftirgjaldi nemur, sjerstaklega bjargið allt, sem okkur virðist vera átt við í útnefningjarskjali okkar og öðrum með fylgjandi skjölum.

Hinns vegar er þess að gæta að mjög margt getur orðið því til hindrunar að bjargið verði fullkomlega nytjað árlega; bæði veðráttufar þann stutta tíma, sem fuglveiða tíminn stendur yfir, – sem er tæpur mánuður –, sömuleiðis skortur á nægum mannafla sökum sífeldrar fækkunar á vinnufólki til sveita, en fremur telja kunnugir að bjargið sje heldur

að ganga úr sjer hvað afla snertir. Síðast en ekki síst ber að taka það fram að bjarghluti þessi nytjast því að eins að vel færir bjargmenn (sigarar) búi jafnan í Keflavík, en út af því getur ávallt borið.³⁶¹

Við aukarétt Barðastrandarsýslu 14. júlí 1911 staðfestu Pétur Jónsson og Sveinn Magnússon virðingargjörð sína um ítök Sauðlauksdalskirkju í Keflavík. Eftir henni voru ítökin metin á 375 kr.³⁶²

Hinn 26. júlí 1911 rituðu Ólafur Guðbjartsson, Sigríður Guðmundsdóttir og Anna Jónsdóttir bréf til Stjórnarráðs Íslands og óskuðu eftir að fá að kaupa 1/4 hlut í ítaki Sauðlauksdalskirkju í landi Keflavíkur, þar sem þau væru eigendur þess hluta í jörðinni Keflavík.³⁶³

Hinn 12. október 1911 skrifaði Guðmundur Sigurðsson hreppstjóri til Stjórnarráðs Íslands vegna fyrirhugaðra kaupa Erlends Kristjánssonar á ítökum Sauðlauksdalskirkju í Keflavík. Guðmundur kvaðst óviss um að ítakið næði yfir allt Keflavíkurbjarg, heldur aðeins 1/6 hluta þess. Þá taldi hann sanngjarnt að aðrir eigendur Keflavíkur fengju að kaupa hlut í ítökunum.³⁶⁴

Hinn 8. nóvember 1911 ritaði E. Br. hjá Stjórnarráði Íslands að rétt væri að selja eigendum Keflavíkur í heild ítök Sauðlauksdalskirkju í landi Keflavíkur.³⁶⁵

Hinn 18. mars 1912 skrifaði Stjórnarráð Íslands til hreppstjórans í Rauðasandshreppi um að ákveðið hefði verið að gefa eigendum jarðarinnar Keflavíkur kost á að kaupa ítök Sauðlauksdalskirkju í landi jarðarinnar Keflavíkur.³⁶⁶

Hinn 20. janúar 1915 skrifaði Erlendur Kristjánsson til Stjórnarráðs Íslands þar sem hann lýsti því að hann hefði þurft að hætta við kaup á ítökum Sauðlauksdalskirkju í landi Keflavíkur, þar sem virðing þeirra hefði verið of há. Nú hefði fuglatekja hins vegar gengið allmikið til þurrðar og óskaði hann eftir að fá að kaupa ítökin á 225 krónur.³⁶⁷ Stjórnarráð Íslands skrifaði Erlendi Kristjánssyni 19. apríl 1915 um að ítök Sauðlauksdalskirkju í landi jarðarinnar Keflavíkur yrðu ekki seld fyrir minni upphæð en 370 kr.³⁶⁸ Erlendur svaraði því með símskeyti, dagsettu 26. mars 1917, að hann gengi að því að kaupa ítak Sauðlauksdalskirkju í Keflavíkurlandi á 370 kr.³⁶⁹ Í símskeyti Stjórnarráðs Íslands til Erlends, dagsettu 29. mars 1917, segir að ef sala ítaka Sauðlauksdalskirkju kæmi til, þá þyrfti nýja virðingu.³⁷⁰

Í fasteignamati Vestur-Barðastrandarsýslu frá 1916–1918 er jörðin Sauðlauksdalur metin á 2.200 kr. en hún er svo skráð sem landseign. Fram kemur að landamerkjabréfi

³⁶¹ Skjal nr. 2(93).

³⁶² Skjal nr. 2(94).

³⁶³ Skjal nr. 2(95).

³⁶⁴ Skjal nr. 2(96).

³⁶⁵ Skjal nr. 2(97).

³⁶⁶ Skjal nr. 2(98).

³⁶⁷ Skjal nr. 2(99).

³⁶⁸ Skjal nr. 2(100).

³⁶⁹ Skjal nr. 2(101).

³⁷⁰ Skjal nr. 2(102).

hafi verið þinglýst að Tungu í Örylgshöfn 2. ágúst 1884. Þá er skráð að Saurbæjarkirkja eigi ítak í 1/10 af rekahval.³⁷¹

Hinn 3. júlí 1953 skrifaði Hákon Bjarnason skógræktarstjóri bréf til atvinnumálaráðuneytisins þar sem óskað var eftir því að ítökum yrði aflýst með vísun í V. kafla laga nr. 100 frá 14. maí 1940. Alls fylgdu 45 fylgiskjöl bréfinu. Í einu þeirra er fjallað um ítak Sauðlauksdalskirkju í landi Vestur-Botns í Patreksfirði.³⁷²

Hinn 8. október 1963 skrifaði sýslumaðurinn í Barðastrandarsýslu bréf til atvinnumálaráðuneytisins með skrá, dagsettri 30. september 1963, yfir ítök í umdæminu sem „munu hafa fallið úr gildi sbr. lög nr. 113/1952“. Í skránni er meðal annars fjallað um sauðabeit Sauðlauksdalskirkju til Hvallátra um vetur, sölvaðföru fyrir sex manna íferð og tolllaust bjarg til fyglinga og eggja, efra og neðra. Þá er einnig fjallað um 1/6 hluta í reka í Keflavík og Keflavíkurbjarg allt.³⁷³

³⁷¹ Skjal nr. 2(22).

³⁷² Skjal nr. 2(126).

³⁷³ Skjal nr. 2(127).

6 SJÓNARMÍÐ AÐILA

6.1 Íslenska ríkið

Af hálfu íslenska ríkisins er almennt byggt á því, hvað varðar þjóðlendukröfur í Barðastrandarsýslum, að þau svæði sem eru innan þjóðlendukröfulína teljist landsvæði utan eignarlanda í skilningi 1. gr. laga nr. 58/1998. Þau atriði sem einkum sé litið til við afmörkun þjóðlendukrafna séu heimildir um landnáms, jarðir og jarðamörk, ritaðar heimildir, landfræðilegar aðstæður, og önnur atriði sem nánar verður greint frá hér á eftir. Að öðru leyti er af hálfu íslenska ríkisins vísað til almennra sjónarmiða sem gildi í þjóðlendumálum, dómafordæma Hæstaréttar Íslands og til *Almennra niðurstæða óbyggðanefndar*, með viðaukum, sem birtar eru á vefsíðu nefndarinnar.

Hvað varðar sérstaklega kröfuvæðið Bæjarbjarg, eins og það er nefnt og afmarkað í kröfugerð íslenska ríkisins, byggir íslenska ríkið á að það sé svæði utan eignarlanda og því þjóðlenda.

Við afmörkun kröfulínu íslenska ríkisins hafi fyrst og fremst verið stuðst við lýsingu í landamerkjabréfi fyrir Saurbæ³⁷⁴ í Rauðasandshreppi á merkjum svonefnds Bæjarkirkjuítaks í Látrabjargi. Einnig hafi verið litið til landamerkjabréfa fyrir jarðirnar Hvallátra og Breiðavík, sem séu aðliggjandi þjóðlendukröfuvæðinu.

Af hálfu íslenska ríkisins er byggt á því að þótt ekki sé unnt að útiloka að Bæjarbjarg hafi verið innan upphaflegs landnáms Þórólfs sparar verði ekki annað ráðið af fyrirbyggjandi heimildum en að slíkur eignarréttur, hafi til hans stofnast, hafi síðar fallið niður og svæðið verið tekið til takmarkaðra nota Saurbæjarkirkju á Rauðasandi. Í reynd bendi heimildir ekki til annars en að landsvæðið hafi aldrei verið hluti jarðar eða undirorpið beinum eignarrétti, enda hafi nýting þess ekki verið með þeim hætti. Landsvæðisins Bæjarbjargs sé fyrst getið í máldaga Maríukirkju í Saurbæ árið 1419, en þess hafi ekki verið getið í máldaga kirkjunnar frá 1397. Bendi það til þess að svæðið hafi verið tekið til nýtingar kirkjunnar á tímabilinu þar á milli án þess að fyrir liggi heimildir um með hvaða hætti það hafi verið gert. Í eldri heimildum sé Bæjarbjargi iðulega lýst sem „eign“ kirkjunnar en ekki ítaki og það hafi ekki verið fyrr en á 19. öld sem farið hafi verið að lýsa réttindum kirkjunnar í Bæjarbjargi sem „ítaki“. Í landamerkjabréfi Saurbæjar, dagsettu 18. júní 1886, sé ítökum Bæjarkirkju lýst og meðal þeirra sé Bæjarkirkjuítak í Látrabjargi. Engu undirbyggjandi eignarlandi sé hins vegar lýst í landamerkjabréfinu. Þótt svæðinu hafi þannig verið lýst sem „eign“ eða „ítaki“ Bæjarkirkju sé byggt á því af hálfu íslenska ríkisins að landsvæðið hafi aldrei verið undirorpið beinum eignarrétti Bæjarkirkju. Ekkert liggi enda fyrir um hvernig Bæjarkirkja hafi öðlast þau réttindi sem kirkjan hafi talið sig eiga í bjarginu. Vísað er til kafla 4.8. í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* þar sem segi að ítök kunni að finnast í landsvæðum sem ekki séu undirorpin beinum eignarrétti nú og ekki unnt að sýna óbyggjandi fram á að hafi nokkurn tímann verið það. Þótt ekki sé unnt að útiloka

³⁷⁴ Saurbær er í heimildum stundum nefndur Bær en hér verður notast við heitið Saurbær.

að landsvæðið hafi verið innan landnáms í öndverðu séu engar heimildir sem bendi til þess að slíkur eignarréttur hafi viðhaldist og Bæjarbjarg hafi verið undirorpið beinum eignarrétti.

Kröfulína íslenska ríkisins um afmörkun Bæjarbjargs byggist á þeirri lýsingu sem fram komi í fyrrgreindu landamerkjabréfi Saurbæjar frá 1886. Einnig sé byggt á landamerkjabréfi Breiðavíkur, frá maí 1889, en í báðum landamerkjabréfunum segi að Melalykkja ráði mörkum Breiðavíkur og Bæjarbjargs. Auk þess er vísað til landamerkjabréfs Hvallátra frá 27. júní 1889 en ekkert í landamerkjabréfinu bendi til þess að Bæjarbjarg sé eða hafi verið innan landamerkja Hvallátra. Þá sé ítökum Bæjarkirkju þannig lýst í landamerkjabréfum Breiðavíkur og Hvallátra, að Bæjarkirkja eigi tíundu hverja vætt af hvölum þeim sem þar reki. Hins vegar sé ítaki Bæjarkirkju í Bæjarbjargi ekki lýst í bréfunum eins og ætla megi að hefði verið gert ef Bæjarbjarg hefði talist vera innan eignarlands annaðhvort Hvallátra eða Breiðavíkur, sérstaklega í ljósi þess að því sé lýst í landamerkjabréfi Bæjar sem er þremur árum eldra. Að auki er vísað til lýsingar á landamerkjum Keflavíkur og Látra frá 26. janúar 1660. Þar komi fram að landamerki Látra á Látrabjargi nái inn að svonefndri Hvanngjá. Af samanburði við önnur gögn og heimildir, svo sem framangreint landamerkjabréf Saurbæjar, verði ekki annað ráðið en að Hvanngjá sé nú þekkt sem Saxagjá. Framangreint telji íslenska ríkið til marks um að afmörkun landamerkja Hvallátra og Bæjarbjargs hafi verið eins í eldri heimildum og í landamerkjabréfi Hvallátra frá 1889.

Að mati íslenska ríkisins megi þannig ráða af heimildum að þjóðlendukröfussvæðinu sé lýst og það afmarkað í landamerkjabréfi Saurbæjar en að það liggi hins vegar utan landamerkjalysinga annarra aðliggjandi jarða. Þannig sé ljóst að aðliggjandi svæði telji ekki til beinna eignarréttinda þar. Af heimildum verði þannig ráðið að landsvæðið hafi hvorki verið hluti jarðar né undirorpið beinum eignarrétti Saurbæjarkirkju. Saurbæjarkirkja hafi hins vegar að öllum líkindum átt þar frekari réttindi en aðrir, með hliðsjón af lýsingu „ítaks“ í landamerkjabréfi Saurbæjar.

Um lagarök er af hálfu íslenska ríkisins fyrst og fremst vísað til þjóðlendulaga, nr. 58/1998. Þá er vísað til 72. gr. stjórnarskrárinnar. Byggt er á meginreglum eignarréttar um nám, töku og óslitin not, sem og meginreglum um eignarráð fasteignareigenda og almennum reglum samninga- og kröfuréttar, auk hefðarlaga, nr. 46/1905. Þá er vísað til laga um afréttamálefni, fjallskil o.fl., nr. 6/1986, auk eignarréttarreglna Grágásar og Jónsbókar.

6.2 Gagnaðili íslenska ríkisins

6.2.1 Hvallátrar

Af hálfu eigenda jarðarinnar Hvallátra er kröfugerð íslenska ríkisins mótmælt. Landið sé eignarland sem njóti verndar 72. gr. stjórnarskrár Lýðveldisins Íslands, nr. 33/1944, sbr. 10. gr. stjórnarskipunarlaga nr. 97/1995 og 1. gr. samningsviðauka nr. 1 við mannréttindasáttmála Evrópu sem lögfestur hafi verið með lögum nr. 62/1994 (MSE). Í ljósi

kröfugerðar ríkisins telji þeir að óbyggðanefnd verði að taka skýra afstöðu til lagaheimilda við mat á því hvort sönnur hafi tekist fyrir löglegu eignarhaldi.

Hafa beri í huga að hugtakið *eign* í skilningi 1. gr. samningsviðauka nr. 1 við MSE hafi af Mannréttindadómstól Evrópu (MDE) verið túlkað á þá leið að það hafi sjálfstæða merkingu. Með sjálfstæðri merkingu sé átt við að við mat á því hvort í tilteknu máli sé um að ræða eign sem njóti verndar 1. gr. þurfi að kanna hvort svo sé samkvæmt innanlandsrétti þess ríkis sem í hlut eigi. Skortur á slíkri vernd að landsrétti ráði hins vegar ekki alltaf úrslitum um mat á því hvort um eign sé að ræða í skilningi ákvæðisins. Þannig geti verið um að ræða eign í skilningi þess þótt dómstólar viðkomandi aðildarríkis hafi ekki talið að um eign væri að ræða samkvæmt innanlandsrétti þess ríkis.

Hér sé það mat MDE með tilliti til atvika í hverju máli fyrir sig sem ráði för. MDE hafi ítrekað áréttað að við matið beri að líta til allra atvika máls í heild. Þannig hafi dómstóllinn bæði litið til staðreynda og lagalegra atriða. Við það mat hafi í ákveðnum málum ráðið úrslitum hvernig farið hafi verið með umrædda eign í framkvæmd, sérstaklega í lögskiptum og hvaða traust menn hafi borið til þeirrar framkvæmdar. Þá hafi framkoma handhafa ríkisvaldsins í garð eigenda einnig skipt máli. Í þeim málum þar sem komið hafi verið fram við einstaklinga eða lögaðila sem réttmæta eigendur ákveðinna eigna hafi slík framkoma verið talin vekja ákveðnar væntingar hjá þeim um löglegt eignarhald sitt á þeim eignum. Af þessu megi ráða að afskipti eða afskiptaleysi ríkisvaldsins skipti máli við þetta sönnunarmat. Um framangreind sjónarmið vísist til dóms MDE frá 24. júní 1993 (Papamichalopoulos o.fl. gegn Grikklandi), dóms yfirdeildar MDE frá 23. nóvember 2000 (fyrirum Grikklandskonungur o.fl. gegn Grikklandi) og dóms yfirdeildar MDE frá 5. janúar 2000 (Beyeler gegn Ítalíu).

Þá byggi gagnaðilar íslenska ríkisins einnig á þeim sjónarmiðum sem MDE hafi lagt til grundvallar um lögmætar væntingar. Þannig hafi MDE lagt til grundvallar að væntingar einstaklinga eða lögaðila til að njóta eigna sinna séu verndaðar af 1. gr. samningsviðauka nr. 1 við MSE, séu þær byggðar á sanngjörnu og réttlætanlegu trausti á réttargerningi sem sé tengdur við eignarréttindi og hafi áreiðanlegan lagagrundvöll. Um framangreind sjónarmið vísist til dóms MDE frá 29. nóvember 1991 (Pine Valley Developments Ltd. o.fl. gegn Írlandi), dóms MDE frá 24. júní 2003 (Stretch gegn Bretlandi) og dóms yfirdeildar MDE frá 28. september 2004 (Kopecký gegn Slóvakíu).

Í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* sé fjallað um ítök og réttarstöðu þeirra að fornu og nýju. Þar segi m.a.: „Í íslenskum rétti hafa ítök eða ítaksréttindi verið skilgreind sem réttindi er veiti rétthafa tiltekin þröng umráð og takmörkuð not fasteignar sem er í eigu og umráðum annars eða annarra aðila.“ Vísað sé til lögbókanna fornu Jónbókar og Grágásar, og komist að þeirri niðurstöðu að ákvæði lögbókanna leiði til þeirrar niðurstöðu að ítak sé „réttur til ákveðinna nytja á landi annars“, og fái það vel samrýmst hinni lögfræðilegu skilgreiningu hugtaksins nú á dögum.

Fyrir liggi að mörg ítök hafi smám saman gengið úr sér, ýmist af völdum eyðingaraflla náttúrunnar, ofnýtingar eða vegna breyttra búskaparháttanna og hafi því ekki orðið annað en inntakslaus réttur sem hafi sett ákveðnar hömlur á eignarrétt fasteigna. Um miðbik nýliðinnar aldar hafi því verið svo komið að fjölmörg þeirra ítaka sem á jörðum hafi hvílt hafi komið ítakshafanum að litlu sem engu gagni auk þess sem ýmis þeirra hafi virst augljóslega hagkvæmara að nýta samhliða nýtingu á viðkomandi jörð. Lagasetning frá þeim tíma beri skýran vott um þá stefnu löggjafans að tryggja að eðlileg gæði fasteigna fylgi þeim sjálfum og séu nytjuð í sambandi við notkun þeirra. Það hafi einkum verið gert með því að banna að tiltekin hlunnindi, sem fasteign hafi fylgt, væru frá henni skilin auk þess sem eigendum fasteigna sem ítök hafi hvílt á hafi verið gert kleift að leysa þau af eignum sínum gegn fjárgreiðslu. Þannig hafi t.d. lausn veiðiítaka í ám og vötnum verið heimiluð með lögum nr. 40/1942, sbr. síðar lög nr. 76/1970, og lausn skógarítaka af jörðum með lögum nr. 100/1940, sbr. síðar lög nr. 3/1955 og lög nr. 76/1984. Þá fjalli lög nr. 13/1956 um sölu kirkjuítaka.

Veigamesti þátturinn í þessari viðleitni löggjafans hafi þó verið setning laga nr. 113/1952, um lausn ítaka af jörðum, en þau taki til ítaka í jarðir, annarra en lax- og silungsveiðiítaka í ám og vötnum og skógarítaka, sbr. 2. og 3. gr. laganna. Með þeim hafi sú skylda verið lögð á þá sem hafi talið sig eiga slík ítök að lýsa þeim í samræmi við efni laganna. Væri það ekki gert félli ítakið úr gildi. Lögin hafi enn fremur að geyma reglur um það hvernig eigandi jarðar, sem ítak væri í, eldra en 25 ára, gæti leyst það af jörð sinni. Þrátt fyrir þessa viðleitni löggjafans sé þó ljóst að enn kunni að finnast ítök hér á landi, einkum ef ítaksrétti hafi verið lýst, eða honum viðhaldið í raun.

Óbyggðanefnd hafi almennt verið þeirrar skoðunar að tilvist ítaks í fasteign bendi fremur til þess að svæðið sé eða hafi einhvern tíma verið eignarland. Þannig hafi réttur yfir viðkomandi landsvæði verið nauðsynlegur grundvöllur undir stofnun ítaks þar og ítakshafinn öðlast rétt sinn innan marka þess réttar sem handhafi hinna beinu eignarréttinda hafi átt.

Gagnaðilar íslenska ríkisins telja að svo eigi við í þessu máli. Ítakinu hafi ekki verið lýst af hálfu ítakshafa, Saurbæjarkirkju,³⁷⁵ samkvæmt lögum nr. 113/1952 og því hafi ítakið fallið niður. Eignarréttur á landinu standi hins vegar óraskaður. Eignarréttur hverra hann sé kunni að vera deiluefni en það sé ekki á valdi óbyggðanefndar að leysa úr því. Landeigendur Hvallátra telji hins vegar að ljóst sé að landið allt tilheyri Hvallátum.

Á því er byggt að landsvæðið sé innan marka upphafslegs landnáms á svæðinu. Svæðið sé ekki á hálendi og sé vel gróið, nema bjargið sjálft sem hafi verið nýtt til fugla- og eggjatöku um aldir. Ekki séu því rök til að efast um að landnámslýsingar nái yfir það. Landeigendur vísi til lýsingar í Landnámu (Sturlubók) en þar segi að Þórólfur spör hafi numið Keflavík fyrir sunnan Barð og búið að Hvallátum, en fyrir norðan Barð

³⁷⁵ Saurbær er í heimildum stundum nefndur Bær en hér verður notast við heitið Saurbær.

segi raunar í Melabók. Landeigendur telji að í þessum forna texta sé ótvírætt lýst eignarrétti á öllu Látrabjargi, sem áður nefndist Barð, sem tilheyri nú Hvallátrum og Bæjarbjargi. Seinna hafi þetta landnám skipst upp í jarðirnar Hvallátra, Breiðavík og Keflavík samkvæmt landamerkjabréfum jarðanna, en innan þess sé svo ítakið Bæjarbjarg. Á því sé byggt, sem óbyggðanefnd hafi staðfest, að skýrar frásagnir Landnámu hafi sönnunargildi um tilvist eignarréttar.

Engin gögn eða heimildir liggi fyrir um að með nokkrum hætti hafi þessi hluti Látrabjargs, Bæjarbjarg, glatað beinum eignarrétti eða verið fært úr slíkri stöðu sem bjargið hafi öðlast við landnám, enda liggi fyrir að Bæjarbjargs sé ítrekað getið sem ítaks í mörg hundruð ár. Bæjarbjarg hafi heldur ekki verið afréttur eða almenningur, enda væri slíkt í andstöðu við að það væri ítak, sem sé einkaréttarlegs eðlis. Að auki séu engar lýsingar til um afrétt á þessu svæði, eða í Rauðasandshreppi yfirhöfuð, en samkvæmt landamerkjálýsingum frá ofanverðri 19. öld nái jarðir hreppsins yfir allt land innan marka hans. Enginn vafi sé því á því að um einkaréttarleg réttindi hafi verið að ræða á Bæjarbjargi frá landnámi fram á þennan dag.

Ítak gefi eindregið til kynna að um eignarland sé að ræða, þar sem það feli í sér t.d. nýtingu eða umráð í eignarlandi annars manns. Í *Íslenzku fornbréfasafni* sé máldagi Saurbæjarkirkju á Rauðasandi, sem Þórarinn biskup Sigurðsson hafi sett, frá árinu 1363, og annar máldagi frá árinu 1397 í Vilchinsbók. Í hvorugum þeirra hafi ítaks eða annarra réttinda Saurbæjar í Látrabjargi verið getið. Af umfjöllun um landnámið að framan megi því ráða að Bæjarbjarg hafi verið innan eignarlanda sem leidd hafi verið af landnámi Þórólfs sparar.

Sérstaklega er bent á það að í elstu heimildum um Saurbæjarkirkju, máldaga Þórarins biskups frá 1363 og Vilcinsmáldaga frá 1397, sé ítaksréttar Saurbæjarkirkju í Látrabjargi ekki getið. Þetta sýni að Bæjarbjarg hafi þá verið innan merkja landnámsjarðarinnar Hvallátra en seinna hafi orðið til afnotaréttur kirkjunnar, ítaksréttur, í svokallað Bæjarbjarg. Hann hafi fallið niður í síðasta lagi með lögum um lausn ítaka nr. 113/1952.

Landamerkjabréf umræddra jarða séu árituð um samþykki eigenda aðliggjandi jarða og bréfin þinglesin, sbr. og landamerkjálýsingu Saurbæjar á Rauðasandi, frá 18. júní 1886, þar sem landamerkjum Bæjarkirkjuítaks í Látrabjargi sé lýst með eftirfarandi hætti:

Ítak þetta er nu kallað Bæarbjarg og eru merkin þessi: að vestanverðu i miðja Saxagjá eftir þeirri stefnu, sem hún liggur frá sjó upp bjargið, svo að norðvestanverðu eftir vatnshalla suður af fjallinu fyrir norðan Díúpadal austnorðan að linu þeirri er huxast dregín lóðrjett frá sjó upp bjargið upp með vestari rönd grasflesis þess sem kallað er Melalykkja uppyfir bjargið, og eptir sömu stefnu yfir Geldíngsskorardal á fjall upp svo langt norðvestur sem vötnum hallar suður af fjallinu.

Þá liggi fyrir ýmis eldri gögn til stuðnings framangreindum lýsingum, og þar með beinum eignarrétti að landsvæðinu. Landamerkjálýsing Hvallátra eigi sér m.a. stoð í vitnisburði Páls Gunnarssonar frá 26. janúar 1660 um landamerki í Látrabjargi. Þá eigi

landamerkjalyfingarnar fyrir Hvallátra og Saurbæ sér báðar stoð í vitnisburði, dagsettum 2. febrúar 1660, þar sem Jón Össursson, Ólafur Ásbjörnsson, Jón Jónsson, Jón Jónsson og Páll Gunnarsson hafi vitnað um landamerki milli jarðanna Skorar, Sjöundár, Melaness, Kirkjuhvamms, Saurbæjar á Rauðasandi, Stakka, Lambavatns, Keflavíkur, Hvallátra í Víkum, Láganúps, Sauðlauksdals í Patreksfirði, Skers og Skyttudals. Fleiri hafi staðfest vitnisburðina um landamerkin, en þeir hafi verið upplesnir við héraðsþing að Tungu í Örlygshöfn 25. nóvember 1728 og aftur við manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 14. júní 1880. Einnig hafi verið þinglesið afrit af vísitasíu frá 1700 sem og vitnisburður Ara Finnssonar og Jóhönnu Eggertsdóttur dags. 10. júní 1880. Um efni þessara vitnisburða vísist til kafla í greinargerð lögmanns eigenda Hvallátra um sögu jarðarinnar. Þá vísist einnig til lögfestna Ara Finnssonar og Jóhönnu Eggertsdóttur, dagsettra 10. júní 1880 og 3. júní 1881, þar sem þau hafi lögfest land heimajarðarinnar Saurbæjar á Rauðasandi með tilheyrandi hjáleigum, kirkjujörðum og ítökum. Lögfestan frá 3. júní 1881 hafi verið þinglesin í Tungu í Örlygshöfn 20. júní sama ár.

Samkvæmt þessum eignarheimildum og öðrum heimildum sem vísað sé til í málinu sé ljóst að allt sameiginlegt og óskipt land jarðarinnar Hvallátra, samkvæmt landamerkjum þeim sem kröfulýsing landeigenda hljóði á um, sé háð beinum eignarrétti og tilheyri allt land innan þeirra merkja jörðinni, þar með talið það svæði sem ítak Saurbæjarkirkju í Bæjarbjargi hafi tekið til samkvæmt fyrirbyggjandi gögnum.

Sérstaklega sé vísað til ýmissa fornra jarðaskjala og eignarheimilda um landsvæðið er styðji við beinan eignarrétt að fyrrgreindum landsvæðum frá öndverðu. Með vísan til Landnámu sé ljóst að hið umþrætta land sé í óslitinni einkaeign frá landnámi en ekki almenningur eða afrétt. Landeigendur telja að fyrir liggi að allt land í Barðastrandarsýslu hafi frá landnámi verið undirorpið beinum eignarrétti. Landamerki Hvallátra séu mjög gömul, en jarðarinnar sé getið í fornum ritum. Engir almenningar og afréttir séu á svæðinu og nýting og búseta bendi til þess að allt land á svæðinu hafi verið nytjað allt frá landnámi og tilheyrt ákveðnum jörðum, sbr. meðal annars *Sóknalýsingar Vestfjarða* frá 1952 þar sem segi um Sauðlauksdals-, Breiðavíkur- og Saurbæjarsóknir að hvergi séu þar afréttarlönd.

Á því er byggt að hugmyndir ríkisins þess efnis að svæði þetta hafi aldrei verið undirorpið beinum eignarrétti og nýting þess hafi ekki verið með þeim hætti séu úr lausu lofti gripnar og stangist á við fornar heimildir um eignarrétt á þessu svæði. Samkvæmt þessum skjölum sé ljóst að allt land í Barðastrandarsýslum hafi verið háð beinum eignarrétti. Þá sé ekkert fram komið sem bendi til þess að svæðin hafi verið undirorpin annars konar eignarrétti. Landsvæðið sé beintengt hinum hluta jarðarinnar og ekkert sérstakt aðskilji það frá þeim hluta á þann hátt að ótækt sé að telja það hluta jarðarinnar sem eignarland, rétt eins og aðra hluta hennar.

Varðandi notkun, staðhætti og gróðurfar sé vísað til fyrirbyggjandi lýsinga landsvæðanna í þegar framlögðum gögnum, sögulegs yfirlits í kröfulýsingu landeigenda og í kröfulýsingu ríkisins, og einnig til sögulegs yfirlits Þjóðskjalasafns. Staðhættir og

gróðurfar á hinu umþrætta landsvæði styðji við þá niðurstöðu að jörðin sé öll undirorpin beinum eignarrétti og þar með að þjóðlendukröfu verði hafnað. Landsvæðið sé við sjó og hafi verið nytjað með hefðbundnum hætti frá landnámi. Þar að auki sé jörðin umlukin öðrum jörðum sem taldar hafi verið til landsvæða jarða allt frá tímum landnáms. Engin rök hnígi að þeirri niðurstöðu að kröfusvæðið hafi aðra eignarréttarlega stöðu en aðrar jarðeignir á svæðinu.

Notkun landsvæðisins í gegnum aldirnar hafi hvorki verið með þeim hætti að það flokkist til svokallaðra almenningsafrétta, né heldur hafi það staðið almenningi frjálst til afnota. Landsvæðið falli ekki undir forna skilgreiningu lögbókanna fornu um afrétti „það eru afréttir sem tveir eða fleiri eigu saman.“ Þvert á móti hafi umþrætt landsvæði verið nýtt af landeigendum eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma, allt frá því að svæðið hafi verið numið til eignar. Af ýmsum þeim gögnum sem liggi fyrir í málinu megi meðal annars sjá að öðrum en landeigendum/ítakshöfum hafi sérstaklega verið bönnuð afnot af svæðinu og tekið hafi verið leigugjald fyrir slík afnot.

Af frásögnum Landnámu af landnámi Þórólfs sparar á svæðinu leiði að enginn vafi sé á því að hann hafi nýtt sér og eignað sér nytjar Látrabjargs, enda hafi öll aðkoma að bjarginu frá mannabústöðum legið um landnám hans. Allt fram á 20. öld hafi eggja- og fuglatekja verið veigamikill hluti matarbúrs ábúenda Hvallátra og ein undirstaða þeirrar blómlegu byggðar sem þar hafi verið langt fram eftir þeirri öld. Því hafi að sjálfsögðu eins verið farið á landnámstíma og bjargnytjar verið ábúendum mikilvægar. Beinast liggi við, vegna mikilvægis bjargnytja á svæðinu, að allt Látrabjarg hafi verið hluti þess svæðis sem hafi verið numið að fullu við landnám og sé það í fullu samræmi við lýsingu Landnámu á landnámi Þórólfs sem tiltaki Látrabjarg, áður nefnt Barð, sem hluta útmarka landnámsins.

Í ljósi framangreinds sé því haldið fram að land innan merkja landnámsjarðarinnar Hvallátra sé allt eignarland, og styðjist það við fyrrgreindar eignarheimildir, en einnig við fullnaða hefð. Á því sé byggt að venjuréttur og hefðarsjónarmið leiði einnig til þess að allt land innan landamerkja jarða teljist eignarland.

Hefð megi rekja allt til Rómarréttar og hún sé skyld námi þannig að segja megi að hefð hafi tekið við þegar eiginlegu landnámi hafi talist lokið. Hefð hafi síðan fyrst og fremst gildi sem eignarheimild eftir gildistöku laga nr. 46/1905, um hefð. Fyrstu grein þeirra sé ætlað að taka af öll tvímæli um að hefð verði unnin á verðmæti enda þótt það hafi verið opinber eign. Að þessu leyti sé greininni ekki ætlað að takmarka svið hefðar heldur þvert á móti að rýmka það. Samkvæmt því megi fremur segja að úr því að hefðarlög heimili eignarhefð lands, sem sé í opinberri eigu, þá hljóti þeim mun fremur að vera unnt að hefða land sem sé ekki háð eignarrétti. Í fyrri Landmannaafréttardómi Hæstaréttar sé beinlínis gert ráð fyrir því að eignarhefð geti unnist á landi sem sé í afréttareign. Hið sama megi lesa út úr 3. gr. þjóðlendulaga.

Talið hafi verið af fræðimönnum að eignarhefð verði unnin á landi, hvort sem það sé afréttur eða almenningur, ef skilyrðum hefðar sé á annað borð fullnægt en að gera

verði strangari kröfur um not ef um eigendalaust landssvæði sé að tefla. Því sé þó alls ekki haldið fram að umþrætt landssvæði hafi verið eigendalaust land fram eftir öldum, heldur bendi allt til þess að landið hafi verið numið, m.a. gróðurfar og heimildir um búsetu. Sjónarmiðin um hefð séu því til staðfestingar náminu, þ.e. til þess að festa í sessi eignarrétt þessara aðila. Eigendur hafi farið með öll hefðbundin eignarréttindi jarðarinnar, sem m.a. hafi lýst sér í því að þeir hafi bannað öðrum not eignarinnar, og ráðstafað þeim til annarra. Þá hafi þeir borgað af allri eigninni lögboðin gjöld, þ.m.t. eignarskatta.

Í dómi Hæstaréttar í dómasafni 1997, bls. 2792 (Laugavellir), hafi eignarhefð verið viðurkennd, enda þótt not hefðanda, sem jafnframt hafi stutt rétt sinn við kaupsamning, hefðu verið sambærileg afréttarnotum, þ.e. beit og eftir atvikum önnur þrengri nýting. Í dómi Hæstaréttar í dómasafni 1939, bls. 28 (Einarsnes), hafi eignarhefð einnig verið talin fullnuð, enda þótt eignarheimild hafi verið sögð glötuð og ekki annar grundvöllur fyrir hendi en takmörkuð not.

Í ljósi framangreindra heimilda telji eigendur Hvallátra að þeir, með hliðsjón af framangreindum gögnum og fyrirliggjandi upplýsingum um staðhætti, gróðurfar og nýtingu, hafi réttmæta ástæðu til að ætla að hið umþrætta svæði sé fullkomin eign þeirra. Sé þar einkum um að ræða væntingar til þess að með lögum um lausn ítaka frá 1952 hafi landvæðið Bæjarbjarg orðið kvaðalaus eign Hvallátra, enda bjargið augljóslega innan landnámsjarðarinnar.

Um þetta megi jafnframt nefna að eigendur Saurbæjar hafi afsalað umræddum „hluta jarðarinnar Saurbæjar í Rauðasandshreppi sem nefndur er Bæjarkirkjuítakið í landamerkjabók Barðastrandarsýslu“ til íslenska ríkisins með afsali 11. október 1993. Bent sé þó á að á þessu tímamarki hafi réttur Saurbæjar til landsvæðisins verið fallinn niður og réttur til landsvæðisins færst aftur á hendur landeigenda upprunajarðarinnar Hvallátra með vísan til laga um lausn ítaka, nr. 113/1952, sbr. einnig bréf sýslumannsins í Barðastrandarsýslu frá 8. október 1963 og skrá sem því fylgdi frá 30. september 1963 þar sem fram komi að ítök Saurbæjarkirkju í Skorarhlíðum og í Látrabjargi frá miðri Saxagjá að svonefndri Melalykkju hafi fallið úr gildi með lögum nr. 113/1952. Í ljósi þessa hafi eigendur Hvallátra haft uppi mótmæli við afsalinu og beint ábendingu þar um til hlutaðeigandi aðila sem einnig hafi verið vísað til jarðanefndar og ráðherra sem hafi ekki aðhafst. Hvað sem deilum um eignarhald á þessu landsvæði líði hafi íslenska ríkið með þessum gjörningi sínum vakið upp réttmætar væntingar aðila á svæðinu til þess að svæðið sé undirorpið beinum eignarrétti.

Þessar væntingar eigenda Hvallátra njóti verndar 72. gr. stjórnarskrárinnar, sbr. einnig 1. gr. 1. samningsviðauka mannréttindasáttmála Evrópu. Líkt og að framan greini hafi Mannréttindadómstóll Evrópu túlkað 1. gr. samningsviðauka nr. 1. við mannréttindasáttmálann þannig að hún veiti eignarréttinum jafnvel enn ríkari vernd en 72. gr. stjórnarskrárinnar. Í þessu ljósi verði lög nr. 58/1998 ekki skýrð á þá leið að

gagnaðilar íslenska ríkisins þurfi að sýna frekar fram á en þegar hafi verið gert að umrætt landssvæði, eins og það sé afmarkað í landamerkjabréfum, sé utan þjóðlendu.

Þjóðskjalasafnið hafi lagt fram greinargerð um sögu svæðisins og sé sérstaklega vísað til hennar af hálfu landeigenda. Um landsvæðið vísist einnig til umfjöllunar lögmanns ríkisins í kröfugerð og greinargerð um þær heimildir sem fylgt hafi kröfulýsingu landeigenda. Eins og fram komi í kröfulýsingu ríkisins hafi réttindi Saurbæjarkirkju í Bæjarbjargi verið fram komin þegar *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vidalíns* hafi verið gerð og hafi þá greinilega verið um réttindi til bjargnytja að ræða. Síðan sé ítakinu og afmörkun þess lýst í landamerkjabók frá ofanverðri 19. öld, og þar sérstaklega tekið fram að um ítak sé að ræða. Rétt sé að taka fram að þó að landamerkjabréfin lýsi landamerkjum ítaksins breyti það ekki stöðu þess sem ítaks. Réttindi Saurbæjarkirkju hafi því myndast úr eignarlandi og verið einkaréttarlegs eðlis óslitið þar til þau hafi fallið niður í samræmi við lög um lausn ítaka, nr. 113/1952.

Landeigendur Hvallátra hafi um áratugaskeið haldið til því til haga að Bæjarkirkjuítakið hafi fallið niður með lögum um lausn ítaka, nr. 113/1952, og mótmælt m.a. á þeim forsendum viðskiptum sem leitt hafi til þess að ríkið telji sig hafa orðið eiganda ítaksins.

Ekkert sé um það fjallað í kröfugerð ríkisins hvers eðlis ítakið eigi að vera, með hvaða hætti ítakssvæðið hafi verið skilið frá jörðinni Hvallátrum, eða hvernig hafi verið staðið að því, eða hvaða gögn liggi slíku til grundvallar. Ekki sé heldur gerð grein fyrir því hvernig þetta eignarland geti orðið að þjóðlendu. Ekki sé heldur fjallað um það af hálfu ríkisins hvers vegna ítakið ætti ekki að falla undir lög um lausn ítaka, nr. 113/1952, eða hvort og þá á hvaða forsendum um væri að ræða ítak í afrétti. Yfirhöfuð séu engin rök í kröfugerð ríkisins fyrir því að svæðið liggi eða hafi nokkurn tímann frá landnámi legið utan eignarlanda. Í raun sé ómögulegt að átta sig á því hvernig kröfugerðin eigi að byggjast á þeim heimildum sem vísað sé í og hvaða þýðingu tilvitnuð gögn kröfugerðarinnar hafi til að renna stoðum undir hana.

Eigendur Hvallátra leggi áherslu á þau tengsl sem séu milli þeirra eignarheimilda sem þeir færi fram til sönnunar á eignatilkalli sínu. Sú víðtekna meginregla gildi í eignarrétti að ein eignarheimild geti stutt aðra. Hefð, venjuréttur og réttmætar væntingar styrki enn frekar þann rétt sem tiltekinn sé í þinglýstum eignarheimildum. Í dómi Héraðsdóms Suðurlands frá 6. nóvember 2003 í máli nr. E-986/2002 hafi dómurinn farið þá leið að túlka framlagðar eignarheimildir með þeim hætti að hver gæti stutt aðra. Þar hafi verið tekin afstaða til sjónarmiða landeigenda um réttmætar væntingar eins og þær hafi komið fram í dómum Mannréttindadómstóls Evrópu. Sú umfjöllun standi öröskuð af Hæstarétti.

Vísað er til þess að um málsmeðferð fyrir óbyggðanefnd gildi ákvæði stjórnsýslulaga, nr. 37/1993, sem byggist á almennum óskráðum meginreglum stjórnsýsluréttar. Samkvæmt meðalhófsreglu stjórnsýsluréttar sem lögfest hafi verið með 12. gr. stjórnsýslulaga, beri ríkisvaldinu ætíð að hafa meðalhóf að leiðarljósi í samskiptum

sínum við borgarana, sér í lagi að því er varði íþyngjandi ákvarðanir. Landeigendur verði á þeim grundvelli hvorki sviptir eignarréttindum sínum bótalaust, né á þá lögð óhófleg sönnunarbyrði. Sérstaklega er vísað til jafnræðisreglu stjórnsýslulaga og stjórnarskrár um að sambærileg mál skuli hljóta sömu niðurstöðu og að jafnræði ríki milli borgaranna.

Við málsmeðferð fyrir óbyggðanefnd sé einnig óhjákvæmilegt að líta til reglna um sönnun og mat sönnunargagna sem gildi fyrir dómi við meðferð einkamála, sbr. ákvæði VI.–XII. kafla laga nr. 91/1991, um meðferð einkamála. Sú almenna regla hafi verið talin gilda í eignarrétti að sá sem haldi fram beinum eignarrétti verði að færa sönnur á eignarrétt sinn. Á því sé byggt að sá sem hafi í hendi þinglýsta eignarheimild sé talinn eiga tilsvareandi rétt yfir eigninni þar til annað sannist. Í því sambandi er vísað til dóms Hæstaréttar í dómasafni 1961, bls. 629.

Vísist einnig um þetta til fyrri úrskurða óbyggðanefndar, þar sem meginniðurstaða nefndarinnar hafi verið sú að land sem samkvæmt elstu heimildum hafi verið sjálfstæð jörð með þinglýstum landamerkjum væri eignarland og sá sem héldi öðru fram hefði sönnunarbyrði fyrir þeirri staðhæfingu sinni. Jafnframt hafi það verið niðurstaða óbyggðanefndar að vafann um hvort land hafi verið numið í öndverðu eigi að meta landeiganda í vil, ef athugasemdalausar landamerkjagjörðir, einkum ef þær fara ekki í bága við eldri heimildir, bendi til beins eignarréttar.

Einnig hafi verið litið til þess af Mannréttindadómstól Evrópu að skoða verði 1. gr. samningsviðauka nr. 1 við mannréttinasáttmála Evrópu með hliðsjón af jafnræðisreglu sáttmálans sem orðuð sé í 14. gr. hans. Það ákvæði mæli fyrir um að gæta verði jafnræðis milli þeirra sem njóti þeirra réttinda sem sáttmálanum sé ætlað að vernda. Þannig hafi oft í dómum mannréttindadómstólsins verið litið svo á að þótt ákveðin háttsemi hafi ekki talist brjóta gegn reglunni um friðhelgi eignarréttar hafi háttsemin talist brot á þeirri reglu með hliðsjón af jafnræðisreglunni. Landeigendur hafi í ljósi eignarheimilda sinna og viðurkenningar ríkisvaldsins á þeim lengi haft réttmætar ástæður til að vænta þess að jörðin væri í heild háð beinum eignarrétti. Önnur og þyngri sönnunarbyrði verði því ekki lögð á þá en aðra landeigendur á Íslandi.

Svo virðist sem einkum sé byggt á því að land það sem um ræði hafi hugsanlega verið numið í öndverðu en sá eignarréttur hafi fallið niður og síðar hafi landið verið tekið til takmarkaðra nota sem ítak frá Saurbæ á Rauðasandi. Þetta leiði til þess að landið sé þjóðlenda. Þessum sjónarmiðum sé mótmælt af hálfu landeigenda.

Einnig sé rétt að benda á að Bæjarbjarg sé ekki sjálfstæð jörð og hafi aldrei verið, og gæti aldrei hafa verið, í ljósi staðhátta og aðstæðna. Í því samhengi sé rétt að benda á að ítakið sé ekki á skrá Ríkiseigna yfir jarðir í eigu ríkisins. Ótvírætt sé því að um sé að ræða ítaksréttindi í „annarra jarða löndum“, eins og sagt sé í landamerkjalýsingu Saurbæjar, og því sé samkvæmt lögum um lausn ítaka, nr. 113/1952, um eignarland Hvallátra að ræða.

Það sé einnig í samræmi við niðurstöðu Hæstaréttar í mörgum málum, til dæmis frá 7. október 2010 í máli nr. 748/2009 (Vatnsendi), og frá 29. september 2011 í máli nr. 40/2011 (sameignarland Fagradals, Víðirhóls, Hólssels og Nýhóls), að landnám hafi almennt verið samfelld á Íslandi. Ríkið viðurkenni að land aðliggjandi jarðar sé eignarland og því hljóti að gilda það sama um hið umþrætta landsvæði.

Verði ekki fallist á aðalkröfu landeiganda Hvallátra um að Bæjarbjarg í heild teljist eignarland er gerð varakrafa um að merki milli Bæjarítaks/Bæjarbjargs og Hvallátra séu eftir vatnaskilum frá Saxagjá að hæsta punkti fyrir norðan Geldingsskorardal, sbr. framlagt kröfulínukort.

Varakrafan byggist á lýsingu landamerkja í landamerkjabréfum Hvallátra frá 27. júní 1889 og Saurbæjar á Rauðasandi frá 18. júní 1886.

Landeigendur telji rétt að vatnaskil ráði merkjum, svo sem almennt sé á þessu svæði, og miða beri við þau og þá túlkun að miðað sé við hvert regndropi fellur, sbr. úrskurð óbyggðanefndar frá 19. júní í máli 4/2008 (Skagafjörður austan Vestari-Jökulsár). Landeigendur árétti að almennt sé miðað við vatnaskil og fjallseggjar um merki jarða á svæðinu. Á það sé bent að lög um landamerki hafi verið til að fastsetja þau og þess vegna oft ekki að vænta að til séu eldri heimildir um nákvæm landamerki jarða. Landeigendur telji í ljósi framangreinds að miða beri merki jarðarinnar á þessu svæði við vatnaskil. Miði varakrafa landeigenda við þessi sjónarmið, verði ekki á aðalkröfu fallist.

Við aðalmeðferð málsins kom fram að gagnaðilar íslenska ríkisins litu svo á að í aðal- og varakröfu vegna svæðisins rúmaðist þrautavarakrafa um að viðurkenndur yrði fullur afnotaréttur innan hins umdeilda svæðis vegna Hvallátra, yrði komist að því að þar væri að finna þjóðlendu.

Um lagarök er af hálfu eigenda Hvallátra vísað til meginreglna eignarréttar og stjórnarskrár Lýðveldisins Íslands, sérstaklega 72. gr. og 65. gr. hennar. Einnig er vísað til mannréttindasáttmála Evrópu, einkum 2. og 6. gr. og 1. gr. 1. samningsviðauka við hann. Þá er vísað til landamerkjalaga, nr. 41/1919, laga um hefð, nr. 46/1905, og laga um skráningu og mat fasteigna, nr. 6/2001. Vísað er til venjuréttar og til almennra reglna samninga- og kröfuréttar um skuldbindingargildi samninga. Jafnframt er vísað til almennra meginreglna stjórnsýsluréttar sem ákvæði stjórnsýslulaga, nr. 37/1993, séu byggð á. Sérstaklega er vísað til rannsóknarreglu, jafnræðisreglu og meðalhófsreglu. Vísað er til þinglýsingarlaga, nr. 39/1978, einkum 25. gr.–27. gr., og laga um afrétta-málefni, fjallskil o.fl., nr. 6/1986. Jafnframt er vísað til laga nr. 58/1998, um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, einkum 1. gr., 5. gr., 15. gr., 17. gr., 11. gr. og 2. mgr. 12. gr. Krafa um málskostnað byggist á XXI. kafla laga nr. 91/1991 um meðferð einkamála, sbr. 17. gr. þjóðlendulaga.

7 NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR

7.1 Efnisskipan og sameiginleg atriði

Hér á eftir verður fyrst fjallað um *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* og vikið að fyrirbyggjandi dómafordæmum í þjóðlendumálum. Að því búnu verður gerð grein fyrir landnámi á því svæði sem mál þetta varðar og því næst koma niðurstöður óbyggðanefndar um eignarréttarlega stöðu landsvæðisins. Loks verður fjallað um ákvörðun málskostnaðar.

7.1.1 *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar*

Í úrskurðum óbyggðanefndar í málum á svæði 1 var í kaflanum *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* gerð grein fyrir athugunum og niðurstöðum um staðreyndir og lagaatriði sem almenna þýðingu geta haft við úrlausn þjóðlendumála. Í úrskurðum í málum á svæði 2 var aukið við þessa umfjöllun og nokkrum nýjum atriðum bætt við. Kaflar þessir voru felldir saman, með lítils háttar breytingum, og birtir þannig sem viðauki við úrskurði í málum á svæðum 3–6. *Almennu niðurstöðurnar* fylgdu einnig í viðauka með úrskurðum í málum á svæði 7A, en þá hafði verið bætt við þær nokkrum köflum úr úrskurðum á svæðum 5–6. Í þeim köflum hafði verið tekin almenn afstaða til tiltekinna staðreynda og lagaatriða sem þar reyndi á. Þær útgáfur *Almennra niðurstöðna óbyggðanefndar* sem fylgdu úrskurðum á svæðum 7B, 8A og 8B höfðu með sama hætti verið uppfærðar með umfjöllun um almenn atriði úr úrskurðum á næsta svæði á undan. Í úrskurðum á svæði 9A og 9B þótti ekki þörf á að uppfæra þær að nýju með efni úr úrskurðum á svæðunum á undan en í úrskurði á svæði 10A voru þær uppfærðar með efni af svæði 9B. Ekki þykir ástæða til að uppfæra þær nú með efni úr úrskurði á svæði 10A. Sú útgáfa *Almennra niðurstöðna óbyggðanefndar* sem hér fylgir í viðauka er því óbreytt frá þeirri sem birtist með úrskurði á svæði 10A.

Umfjöllun og niðurstöður óbyggðanefndar um eignarland eða þjóðlendu á einstökum landsvæðum, sbr. kafla 7.3 hér á eftir, eru í beinu samhengi og samræmi við *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar*, með framangreindum viðbótum, og þar er vísað til þeirra eftir því sem við á.

7.1.2 *Dómafordæmi í þjóðlendumálum*

Í úrskurðum óbyggðanefndar á hverju svæði hefur jafnan verið gerð grein fyrir þeim dómum Hæstaréttar sem hafa fallið frá uppkvaðningu úrskurða á næsta svæði á undan. Úrskurður á svæði 10A, þ.e. Strandasýslu ásamt fyrrum Bæjarhreppi, var kveðinn upp 21. febrúar 2020. Hæstiréttur hefur ekki kveðið upp neina dóma í þjóðlendumálum síðan þá. Því liggja sem fyrr fyrir samtals 68 dómur Hæstaréttar í málum sem varða ágreining um eignarréttarlega stöðu lands samkvæmt þjóðlendulögum, nr. 58/1998.

Með lögum nr. 50/2016, um dómstóla, sem tóku gildi 1. janúar 2018, var Landsrétti komið á fót og verður dómum héraðsdómstóla á sviði þjóðlendumála nú áfrýjað þangað

í stað Hæstaréttar áður. Frá uppkvaðningu úrskurðar á svæði 10A, 21. febrúar 2020, hefur Landsréttur kveðið upp fjóra dóma í þjóðlendumálum, sem jafnframt eru þeir fyrstu á því sviði sem kveðnir eru upp þar. Um er að ræða dóma réttarins frá 2. október 2020 í málum nr. 63/2019 (Fannlaugarstaðir), nr. 184/2019 (Auðkúluheiði) og nr. 190/2019 (Forsæludalskvíslar), og frá 16. október 2020 í máli nr. 322/2019 (Þóreyjartungur). Í tveimur fyrstnefndu dómunum var staðfest niðurstaða óbyggðanefndar um að þau svæði sem deilt var um væru þjóðlendur. Í þeim þriðja var komist að niðurstöðu um að hluti svæðisins sem þar var til umfjöllunar væri eignarland en niðurstaða óbyggðanefndar, sem hafði úrskurðað allt svæðið þjóðlendu, var staðfest að öðru leyti. Í síðastnefnda dómnum var niðurstaða Landsréttar aftur á móti sú að svæðið sem þar var til umfjöllunar væri eignarland, en óbyggðanefnd hafði úrskurðað að það væri þjóðlenda. Tveir dómarmar stóðu að þeirri niðurstöðu en einn skilaði sératkvæði um staðfestingu á niðurstöðu óbyggðanefndar. Áfrýjunarleyfis var óskað vegna þriggja af framangreindum dómum Landsréttar, allra nema dóms réttarins frá 2. október 2020 í máli nr. 190/2019 (Forsæludalskvíslar).

Hæstiréttur hefur ekki tekið afstöðu til beiðni um áfrýjunarleyfi vegna dóms Landsréttar frá 16. október 2020 í máli nr. 322/2019 (Þóreyjartungur). Það er því ekki ljóst hvort málið fái efnislega meðferð fyrir Hæstarétti og því verður ekki fjallað um það nánar hér að sinni en eins og áður segir komst meirihluti Landsréttar að þeirri niðurstöðu að svæðið sem um var deilt væri eignarland, ólíkt óbyggðanefnd sem hafði úrskurðað það þjóðlendu, en minnihluti Landsréttar vildi staðfesta niðurstöðu óbyggðanefndar. Niðurstaða meirihlutans byggðist fyrst og fremst á ólíkri túlkun og mati á vægi einstakra skjala sem vörðuðu ágreiningssvæði málsins.

Með ákvörðun Hæstaréttar frá 25. nóvember 2020 nr. 2020-248 var beiðni um áfrýjunarleyfi vegna dóms Landsréttar frá 2. október 2020 í máli nr. 184/2019 (Auðkúluheiði) hafnað á þeim grundvelli að hvorki væri unnt að líta svo á að úrslit þess hefðu verulegt almennt gildi umfram dómsúrlausnir sem þegar hefðu gengið né að það varðaði mikilvæga hagsmuni leyfisbeiðanda í skilningi 1. mgr. 176. gr. laga um meðferð einkamála, nr. 91/1991. Þá var ekki heldur talið að dómur Landsréttar væri bersýnilega rangur að efni til. Í dómnum reyndi einkum á álitaefni í tengslum við réttaráhrif og sönnunargildi eldri dómsúrlausnar með sama hætti og í dómi Hæstaréttar frá 28. nóvember 2013 í máli nr. 546/2012 (Eyvindarstaðaheiði). Um þann dóm er fjallað ítarlega í kafla 11.4 í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* og vísast til umfjöllunar þar.

Með ákvörðun Hæstaréttar frá 15. desember 2020 nr. 2020-250 var beiðni um áfrýjunarleyfi vegna dóms Landsréttar frá 2. október 2020 í máli nr. 63/2019 (Fannlaugarstaðir) hafnað á þeim grundvelli að hvorki væri unnt að líta svo á að úrslit þess hefðu verulegt almennt gildi umfram dómsúrlausnir sem þegar hefðu gengið né að það varðaði mikilvæga hagsmuni leyfisbeiðanda í skilningi 1. mgr. 176. gr. laga um meðferð einkamála, nr. 91/1991.

7.1.2.1 Stofnun eignarréttar á grundvelli nýbýlatilskipunar frá 1776

Í tveimur af framangreindum dómum Landsréttar reyndi á álitaefni í tengslum við stofnun eignarréttar á grundvelli nýbýlatilskipunarinnar frá 15. apríl 1776.³⁷⁶ Verður nú vikið nánar að þeim. Í dómi Landsréttar frá 2. október 2020 í máli nr. 63/2019 (Fannlaugarstaðir) var m.a. fjallað um þá málsástæðu gagnaðila íslenska ríkisins að áreið og útmæling vegna stofnunar nýbýlis á Fannlaugarstöðum hefði farið fram á grundvelli 3. gr. nýbýlatilskipunarinnar, sem fjallar um stofnun nýbýlis í eignarlandi, og þar með væri ljóst að um eignarland hefði verið að ræða. Landsréttur hafnaði því að sýnt hefði verið fram á það í málinu með svofelldum rökstuðningi:

Áreið og útmæling Fannlaugarstaða 10. júlí 1823 fór fram á vegum sýslumannsins í Skagafjarðarsýslu í samræmi við ákvæði nýbýlatilskipunar 15. apríl 1776. Samkvæmt ákvæðum tilskipunarinnar var hvort heldur unnt að stofna til nýbýlis á landi sem enginn kallaði til eignarréttar yfir, sbr. 4. og 5. gr. hennar, eða í eignarlandi annarra, sbr. 3. gr. Fyrir liggur að fullgild stofnun nýbýlis á grundvelli tilskipunarinnar hafði í för með sér stofnun beins eignarréttar yfir landi óháð því hvort 3., 4. eða 5. gr. ætti við, að fullnægðum skilyrðum tilskipunarinnar. Stefndi byggir á því að jafnvel þótt talið yrði að hann hafi ekki fært fram fullnægjandi sönnunargögn um beinan eignarrétt sinn að landinu fyrir árið 1823 sé ótvírætt að slík gögn hafi legið fyrir við áreið og útmælingu landsins 10. júlí það ár. Af hans hálfu er á því byggt að áreiðin og útmælingin hafi farið fram á grundvelli 3. gr. tilskipunarinnar sem fjallar um þær aðstæður þegar einhver „kemur fram með óefanlegan eignarrétt til landsins“. Um nánari rökstuðning fyrir þessu vísar hann einkum til þess að í fyrrgreindri útskrift úr dómsmálabókinni komi fram að Bjarni Þorleifsson sem eigandi Víkur í Sæmundarhlíð, hafi í aðdraganda áreiðarinnar og útmælingu landsins framvísað skjölum sem hafi borið þetta með sér. Í útskriftinni segir nánar tiltekið orðrétt um þetta: „Mr Bjarni Þorleifsson á Reinistað hefir þar skjöl, sem eigna það útpýckilega Vík og fleiri lönd þar nærverandi, enn enginn hefir getað þar á móti haft.“

Fyrir liggur að þau skjöl sem vísað er til í útskriftinni hafa ekki fundist þrátt fyrir leit. Samkvæmt því liggur ekkert fyrir um hvert efni þeirra og innihald var. Er því ekki unnt að staðreyna hvers eðlis sá ætlaði eignarréttur var sem skjölin hafi fengið eiganda Víkur í Sæmundarhlíð yfir landinu. Í ljósi þess sem fyrr hefur verið rakið um efni þeirra skjala sem hafa fundist um landið Fannlaugarstaði og gefa eindregið til kynna að enginn hafi kallað til beins eignarréttar yfir landinu verður í ljósi þessa óskýrleika ekki fallist á að unnt sé að leggja til grundvallar að til hafi staðið að stofna til nýbýlis á grundvelli 3. gr. tilskipunarinnar. Verður því ekki fallist á að fyrrgreind tilvísun í útskrift Dómsmálabókar Skagafjarðarsýslu 1820–1823, til ótilgreindra skjala sem ekki hafa fundist, geti ein og sér dugað sem fullgild sönnun fyrir því að Bjarni Þorleifsson, sem eigandi Víkur í Sæmundarhlíð, hafi árið 1823 farið með beinan eignarrétt að landi Fannlaugarstaða.

Þrátt fyrir það sem fram kemur í tilvitnuðum texta er ljóst af orðalagi 3. og 10. gr. nýbýlatilskipunarinnar að ef stofnað var til nýbýlis á grundvelli 3. gr., á landsvæði sem var háð beinum eignarrétti fyrir, var ekki gert ráð fyrir yfirfærslu þess eignarréttar til nýbýlings nema um það semdist við landeigandann, heldur var þá hugmyndin að nýbýlingurinn fengi ótímabundna ábúð á leigulandi. Jafnframt er ljóst að undir þessum kringumstæðum getur skipt verulegu máli hvort sá sem hefur uppi kröfu um beinan

³⁷⁶ „Tilskipun um friðheit fyrir þá, sem vilja upp taka eyði-jarðir eða óbygð pláz á Íslandi.“

eignarrétt leiðir rétt sinn frá nýbýlingnum eða þeim aðila sem talinn var eiga landið. Um bæði þessi atriði vísast til dóms Hæstaréttar frá 7. október 2010 í máli nr. 379/2009 (Heiðarmúli).

Í úrskurði óbyggðanefndar frá 19. desember 2014 í máli nr. 1/2013 var komist að sömu niðurstöðu um þetta atriði en í dómi Héraðsdóms Norðurlands vestra frá 31. desember 2018 í máli nr. E-23/2015 var aftur á móti komist að þeirri niðurstöðu að umrætt svæði væri eignarland, m.a. á þeim grundvelli að í dómsmálabók Skagafjarðar-sýslu kæmi fram að Bjarni Þorleifsson hefði haft skjöl sem vafalaust sýndu að hann hefði verið eigandi landsins þegar áreið og útmæling Fannlaugarstaða fór fram. Gagnaðila íslenska ríkisins yrði ekki kennt um að þau skjöl sem vísað var til í dómsmálabókinni um þetta hefðu ekki fundist.

Að fenginni niðurstöðu um þetta atriði tók Landsréttur til skoðunar hvort til beins eignarréttar hefði stofnast að landi Fannlaugarstaða með stofnun nýbýlis á grundvelli nýbýlatilskipunarinnar. Um það segir í dómi Landsréttar:

Upplýst er að byggingarbréf fyrir stofnun nýbýlis að Fannlaugarstöðum hafi ekki fundist þrátt fyrir leit og heimildir sem liggja fyrir í málinu gefa heldur ekki til kynna að slíkt bréf hafi verið gefið út eða að eftir því hafi verið gengið af hálfu fyrrgreinds Bjarna Þorleifssonar, eiganda Víkur í Sæmundarhlíð, eða Sigurðar Gíslasonar, ábúanda landsins. Af þeim sökum er óhjákvæmilegt að leggja til grundvallar að byggingarbréf hafi ekki verið gefið út en engar upplýsingar liggja fyrir um hugsanlegar ástæður þess. Engin gögn liggja heldur fyrir um að áreið og útmælingu Fannlaugarstaða 10. júlí 1823 hafi verið lýst á þingi í samræmi við fyrrgreindan áskilnað 6. gr. tilskipunarinnar.

Gera verður þá kröfu svo að beinn eignarréttur verði viðurkenndur á grundvelli nýbýlatilskipunarinnar að fyrir liggir að farið hafi verið eftir ákvæðum hennar um stofnun nýbýlis. Leggja verður til grundvallar að útgáfa byggingarbréfs af hálfu amtmanns á grundvelli fyrrgreindrar 6. gr. tilskipunarinnar hafi falið í sér staðfestingu á rétti nýbýlings til stofnunar nýbýlis og sé þar með forsenda þess að hægt sé að viðurkenna stofnun beins eignarréttar að landi á grundvelli hennar. Sem fyrr greinir liggur fyrir að ekki var gætt að ákvæði 6. gr. tilskipunarinnar um útgáfu amtmanns á byggingarbréfi til þess sem átti að verða nýbýlingur í landinu. Um orsakir þess er sem fyrr greinir óupplýst en eins og aðstæður máls þessa eru verður ekki fallist á að unnt sé að láta áfrýjanda bera hallann af því með þeim afleiðingum að beinn eignarréttur yfir landi teljist hafa stofnast á grundvelli tilskipunarinnar. Af fyrrgreindu leiðir að ekki er unnt að fallast á að lögformlegt nýbýli hafi stofnast að Fannlaugarstöðum á grundvelli tilskipunarinnar við fyrrgreinda áreið og útmælingu 10. júlí 1823. Verður því ekki fallist á að stofnast hafi beinn eignarréttur að landinu á grundvelli hennar sem stefndi geti byggt rétt á.

Hér virðist ráða úrslitum að ekki hafi legið fyrir byggingarbréf og engar heimildir gefi til kynna að slíkt bréf hafi verið gefið út eða að eftir því hafi verið gengið af hálfu þeirra sem stóðu að nýbýlisstofnuninni. Á þeim grundvelli taldi Landsréttur að ekki hefði verið gætt að ákvæði 6. gr. nýbýlatilskipunarinnar og þannig hefði ekki stofnast beinn eignarréttur að landinu á grundvelli hennar.

Í dómi Landsréttar frá 2. október 2020 í máli nr. 190/2019 (Forsæludalskvíslar) reyndi einnig á það hvort skilyrðum 6. gr. nýbýlatilskipunarinnar hefði verið fullnægt í tengslum við nýbýlisstofnun á hluta ágreiningssvæðis málsins. Talið var sannað að

byggingarbréf hefði verið gefið út vegna stofnunar nýbýlis að Réttarhóli. Óbyggðanefnd komst að þeirri niðurstöðu í úrskurði 19. desember 2014 í máli nr. 2/2013 að nýbýli hefði ekki stofnast þar sem byggingarbréfinu hefði ekki verið þinglýst, svo sem nefndin taldi að skylt hefði verið samkvæmt 6. gr. nýbýlatilskipunarinnar, og fyrirbyggjandi gögn bentu ekki til þess að mistökum eða vanrækslu embættismanna væri um að kenna. Um þetta atriði er nokkuð ítarlega fjallað í dómi Landsréttar:

Fyrir liggur að sýslumaður sendi amtmanni endurrit af áreiðargjörðinni og að amtmaður sendi sýslumanni 17. október 1889 byggingarbréf sem hann óskaði eftir að yrði afhent Birni Eysteinsyni. Þá kemur fram í gögnum málsins að sýslumaður hafi með bréfi 29. sama mánaðar sent byggingarbréfið áfram til Björns samkvæmt áðurgreindum fyrirætlum amtmanns. Frumrit byggingarbréfsins liggur ekki fyrir í málinu en leggja verður til grundvallar að byggingarbréfið sem gefið var út til Björns hafi að efni til verið í samræmi við endurrit sem er að finna í skjalasafni amtmanns og áður er getið.

Í málinu er ekki að finna nein gögn um að „foréttíngunni“ hafi verið lýst á þingi svo sem mælt var fyrir um í 6. gr. nýbýlatilskipunarinnar. Í greininni er þess ekki getið hver eigi að annast lýsingu á „foréttíngunni“ á þingi og ekki er sérstaklega kveðið á um að byggingarbréfinu skuli þinglýst. Ljóst er af ákvæði 6. gr. að gerður var greinarmunur á útgáfu byggingarbréfsins og „foréttíngunni“ sjálfri. Þá liggur fyrir að áreiðin var á höndum sýslumannsins og þeirra matsmanna sem hann kvaddi til og að sýslumaður hafði umsjón með manntalsþingi þar sem „foréttíngunni“ skyldi lýst.

Á þeim tíma sem áreiðargerðin fór fram og byggingarbréfið var gefið út var í gildi tilskipun um afsalsbréf og pantsetningar á Íslandi frá 24. apríl 1833. Í 2. og 3. gr. tilskipunarinnar er mælt fyrir um að ef skjal hljóðar upp á afhendingu fasteignar eigi ætíð að lesa það á þingi „til hvers eigindómurinn heyrir“ sem utan Reykjavíkur skuli vera hið árlega manntalsþing. Í 4. gr. tilskipunarinnar kemur fram að réttarverkun þinglýsingar gagnvart þriðja manni reiknist almennt frá þinglýsingardegi. Af ákvæðinu má ráða að þinglýsingu skjals um afhendingu eignar hafi fyrst og fremst verið ætlað að verja rétt eiganda gagnvart þriðja manni.

Í úrskurði óbyggðanefndar og hinum áfrýjaða dómi er á því byggt að Birni hafi verið skylt að láta þinglýsa byggingarbréfinu samkvæmt báðum tilskipunum. Svo sem rakið er að framan var ekki mælt fyrir um það í nýbýlistilskipuninni að nýbýlingi hefði borið skylda til þess að þinglýsa byggingarbréfi til þess að fullkomna stofnun nýbýlis heldur er einungis mælt fyrir um að „foréttíngunni“ skuli lýsa á þingi. Það liggur á hinn bóginn fyrir að ef nýbýlingur hefði viljað tryggja eignarrétt sinn á nýbýlinu gagnvart þriðja manni hefði hann getað óskað eftir því að byggingarbréfinu yrði lýst á þingi eins og öðrum skjölum um afhendingu eignar. Fyrir liggur að áreiðargerðin og þar með „foréttíngin“ var á höndum sýslumannsins auk þess sem sýslumaður og amtmaður höfðu báðir haft undir höndum byggingarbréfið sem gefið var út til Björns. Embættismönnum var því fullkunnugt um gilda stofnun nýbýlisins að Réttarhóli. Ekki verður úr því skorið hvers vegna „foréttíngunni“ var ekki lýst á þingi enda liggja engar upplýsingar fyrir um það í málinu. Þegar framangreint er haft í huga og það markmið þinglýsingar að tryggja eignarrétt gagnvart þriðja manni verður því hafnað að vanhöld á þinglýsingu hafi leitt til þess að ekki hafi stofnast til einkaeignarréttar Björns á umræddu landi samkvæmt nýbýlatilskipuninni. Gagnvart aðaláfrýjanda verður því að miða við að nýbýli hafi stofnast og Björn þannig eignast einkaeignarrétt að því svæði sem önnur varakrafa gagnáfrýjenda í héraði tekur til, sbr. 1. mgr. 1. gr. laga nr. 58/1998.

Í dómnum er byggt á því að 6. gr. nýbýlatilskipunarinnar hafi einungis kveðið á um skyldu til að láta þinglýsa „foréttíngunni“ eða áreiðargerðinni en ekki byggingarbréfinu. Þrátt fyrir það var því hafnað að vanhöld á þinglýsingu „foréttíngarinnar“ hafi

leitt til þess að ekki hafi stofnast til einkaeignarréttar á grundvelli nýbýlatilskipunarinnar, m.a. með hliðsjón af því að óljóst hafi verið hvers vegna „forréttíngunni“ hafi ekki verið þinglýst og því markmiði þinglýsingar að tryggja eignarrétt gagnvart þriðja manni. Ályktun um markmið þinglýsingar var dregin af túlkun á 4. gr. þágildandi tilskipunar um afsalsbréf og pantsetningar á Íslandi frá 24. apríl 1833.

Af framangreindum dómum Landsréttar má ráða þá afstöðu réttarins að þrátt fyrir að 6. gr. nýbýlatilskipunarinnar hafi kveðið á um skyldu til útgáfu byggingarbréfs og þinglýsingar „forréttíngarinnar“ ráði útgáfa byggingarbréfs í raun úrslitum um það hvort stofnast hafi til eignarréttar á grundvelli tilskipunarinnar. Þinglýsingu „forréttíngarinnar“ hafi fyrst og fremst verið ætlað að tryggja eignarrétt gagnvart þriðja manni og hún hafi því ekki verið fortakslaust skilyrði fyrir stofnun eignarréttar á grundvelli tilskipunarinnar.

Í dómi Hæstaréttar frá 7. október 2010 í máli nr. 379/2009 (Heiðarmúli) var m.a. fjallað um skilyrði 6. gr. nýbýlatilskipunarinnar í tengslum við stofnun eignarréttar á grundvelli hennar í Heiðarmúla í Svalbarðshreppi. Í málinu lá fyrir að áreiðar- og skoðunargerð fór fram í samræmi við reglur tilskipunarinnar. Ekki lá hins vegar fyrir hvað gert hefði verið í framhaldinu og um það segir í dómi Hæstaréttar:

... til að ljúka meðferð málsins stóð eftir að sýslumaður lét af hendi til amtmanns útskrift af áreiðar- og skoðunargerðinni, amtmáður gæfi [nýbýlingi] út byggingarbréf og gerðinni yrði lýst á þingi, svo sem mælt var fyrir um í 6. gr. tilskipunarinnar.

[...]

Í málinu hefur ekkert komið fram um að byggingarbréf fyrir Heiðarmúla hafi verið þinglesið eða gerð sýslumanns lýst á manntalsþingi. Að þessu öllu virtu er ekki unnt að leggja annað til grundvallar en að látið hafi verið hjá liða að ljúka stofnun nýbýlisins með áður nefndum aðgerðum, sem kveðið var á um í 6. gr. tilskipunarinnar frá 15. apríl 1776. Til þess verður á hinn bóginn að líta að um þessi atriði, sem málsmeðferðinni var áfátt, varð [nýbýlingi] ekki kennt, heldur er óhjákvæmilegt að rekja þau til mistaka eða vanrækslu embættismanna.

Sú niðurstaða málsins að um þjóðlendu væri að ræða réðst síðan af öðrum atriðum.

Sú afstaða Landsréttar sem að framan var lýst, þess efnis að útgáfa byggingarbréfs ráði í raun úrslitum um hvort stofnað hafi verið til beins eignarréttar á landi á grundvelli nýbýlatilskipunarinnar, er í meginatriðum í samræmi við þá afstöðu sem óbyggðanefnd hefur haft til þessa atriðis, þó að niðurstaða nefndarinnar varðandi nýbýlisstofnun að Réttarhóli hafi verið önnur en Landsréttar. Má í því sambandi benda á umfjöllun nefndarinnar um heiðarbýli á Norðausturlandi í kafla 7.1.2 í *Almennum niðurstöðum* nefndarinnar sem birtar eru sem viðauki með úrskurði þessum. Umræddur kaflí snýr einkum að stofnun eignarréttar á grundvelli nýbýlatilskipunarinnar, en þar segir m.a. um það atriði: „Útgáfa byggingarbréfs, sem stundum er nefnt nýbýlaleyfi, tekur af vafa um stofnun eignarlands og að landsvæði hafi frá þeim tíma öðlast stöðu jarðar að lögum.“ Þrátt fyrir þetta komst óbyggðanefnd að þeirri niðurstöðu í máli nr. 2/2013, m.a. með hliðsjón af framangreindum dómi Hæstaréttar frá 7. október 2010 í máli nr.

379/2009 (Heiðarmúli), að þar sem engar heimildir væru um að byggingarbréfi Réttarhóls hefði verið þinglýst og fyrirbyggjandi gögn bentu ekki til þess að þar væri mistökum eða vanrækslu embættismanna um að kenna stæðu ekki rök til að viðurkenna að til fullnaðrar nýbýlisstofnunar hefði komið á Réttarhóli í samræmi við ákvæði tilskipunarinnar.

Eins og áður segir var ekki óskað áfrýjunarleyfis til Hæstaréttar vegna dóms Landsréttar frá 2. október 2020 í máli nr. 190/2019 (Forsæludalskvíslar) og beiðni um áfrýjunarleyfi vegna dóms réttarins frá sama degi í máli nr. 63/2019 (Fannlaugarstaðir) var hafnað af Hæstarétti. Dómarnir eru því endanlegur í málunum og hafa það fordæmisgildi sem af því leiðir. Samanburður þeirra þriggja dóma sem hér um ræðir, þ.e. dóma Landsréttar í málum nr. 190/2019 (Forsæludalskvíslar) og 63/2019 (Fannlaugarstaðir) og dóms Hæstaréttar í máli nr. 379/2009 (Heiðarmúli), leiðir til ályktunar um að eftir sem áður ráði útgáfa amtmanns á byggingarbréfi til nýbýlings á grundvelli nýbýlatilskipunarinnar frá 1776 mestu um hvort stofnast hafi til beins eignarréttar á áður eigendalausum landi. Ekki ræður endilega úrslitum um þetta þótt látið hafi verið hjá líða að þinglýsa áreiðargerð („forréttingu“) sýslumanns vegna stofnunar nýbýlisins eða eftir atvikum byggingarbréfinu, heldur þarf að meta hvert tilvik sérstaklega. Þá leiða vanhöld á útgáfu byggingarbréfs ekki endilega sjálfkrafa til niðurstöðu um að eignarréttur hafi ekki stofnast á þessum grundvelli, ef þau vanhöld verða rakin til mistaka eða vanrækslu embættismanna, sbr. margnefndan dóm Hæstaréttar í máli nr. 379/2009 (Heiðarmúli). Þau sjónarmið sem koma fram af hálfu Landsréttar í umræddum tveimur dómum eru meðal þess sem hlýtur að koma til skoðunar við mat á því hvort eignarréttur hafi stofnast á þessum grundvelli, í tilvikum sem talist geta sambærileg.

7.2 Landnám

Óbyggðanefnd hefur í fyrri úrlausnum sínum byggt á því að skýrar frásagnir *Landnámu* hafi sönnunargildi um tilvist eignarréttar en talið hæpið að af takmörkuðum lýsingum í *Landnámu* verði afdráttarlausar ályktanir dregnar um hvort í öndverðu hafi verið stofnað til eignarréttar yfir landsvæði með námi.³⁷⁷ Má í þessu sambandi einnig vísa til dóms Hæstaréttar frá 28. september 2006 í máli nr. 497/2005 (Hoffells-Lambatungur í Nesjum).

Í kafla 5.1 hér að framan er gerð grein fyrir frásögnum *Landnámu* sem lúta að landsvæði því sem hér er til umfjöllunar. Í Sturlubók og Hauksbók *Landnámu* segir að Þórólfur spör hafi numið Patreksfjörð fyrir vestan og víkur fyrir vestan Barð nema Kollsvík; þar hafi Kollur fóstbróðir Örlygs gamla Hrappssonar búið. Þórólfur hafi einnig numið Keflavík fyrir sunnan Barð og búið að Hvallátrum. Í Melabók er hann

³⁷⁷ Sbr. umfjöllun um landnám í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* (í viðauka).

sagður hafa numið Patreksfjörð allan fyrir vestan og fjórar vikur fyrir norðan Barð og hina fimmtu, Keflavík, fyrir sunnan Barð.

Af framangreindum frásögnum Landnámu þykja miklar líkur á að ágreiningssvæðið hafi verið numið, enda þykir ólíklegt að svæðið á milli Barðs í vestri og Keflavíkur í austri hafi ekki verið hluti af landnámi Þórólfs sparar sem umlykur svæðið að öðru leyti. Þá taka aðrar landnámslýsingar ekki til svæðisins.

7.3 Bæjarbjarg

7.3.1 Inngangur

Hér verður fjallað um það svæði þjóðlendukröfu íslenska ríkisins sem af hálfu þess er nefnt Bæjarbjarg.³⁷⁸ Eigendur Hvallátra byggja á því að svæðið hafi verið ítak Saurbæjarkirkju úr jörð Hvallátra sem fallið hafi niður með lögum um lausn ítaka nr. 113/1952 og sé eignarland þeirra á þeim grundvelli.

Látrabjarg er um 14 km langt og nær frá Bjargtöngum í vestri að Keflavík í austri. Bjargið skiptist í fjóra hluta; vestast liggur Látrabjarg, næst Bæjarbjarg, svo Breiðavíkurbjarg og austast Keflavíkurbjarg. Heitið „Látrabjarg“ getur ýmist vísað til bjargsins í heild eða til vestasta hluta þess frá Bjargtöngum að Saxagjá. Bæjarbjarg er um 4 km að lengd og ágreiningssvæðið nær skemmst um 500 m inn í land frá sjó en lengst um 1,2 km. Bæjarbjarg er þverhnipt og verður hæst um 440 m á Hvanngjáfjalli, sem liggur austan Saxagjár. Á ágreiningssvæðinu er að finna tvo skárlaga jökuldali, Djúpadal og Geldingsskorardal. Djúpidalur afmarkast af Hvanngjáfjalli í vestri og Vælaskorarfjalli í austri. Geldingsskorardalur afmarkast af Vælaskorarfjalli í vestri, Eyjaskorarnúpi í austri og Urðarhjalla í norðri. Að sunnanverðu liggur kröfussvæðið allt að sjó.³⁷⁹

Óumdeilt eignarland Hvallátra liggur að vestan- og norðanverðu þjóðlendukröfussvæðinu. Óumdeilt eignarland Breiðavíkur liggur að austanverðu þjóðlendukröfussvæðinu.

7.3.2 Niðurstaða

Saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar ágreiningssvæðisins er rakin í 5. kafla hér að framan.

Kemur hér fyrst til skoðunar hvað ráðið verður af fyrirbyggjandi heimildum um merki ágreiningssvæðisins og aðliggjandi jarða. Rétt er að taka skýrt fram að í þeirri athugun sem gerð er grein fyrir hér á eftir felst ekki afstaða til merkja milli eignarlanda, enda

³⁷⁸ Bæjarbjarg er nefnt Kirkjubjarg í nokkrum heimildum. Nöfnin eru bæði dregin af tengslum bjargsins við Saurbæjarkirkju.

³⁷⁹ Umfjöllun um staðhætti á svæðinu er byggð á ýmsum útgefnum kortum, kortasjá og landupplýsingagátt Landmælinga Íslands, loft- og gervitunglamyndum, örnefnaskrá frá nafnfræðisviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, athugunum í vettvangsferð, sbr. kafla 4.3, og almennum uppláttarritum, svo sem árbók Ferðafélags Íslands.

ekki á verksviði óbyggðanefndar að skera úr um þau. Markmið athugunarinnar er að upplýsa um merki ágreiningssvæðisins og þeirra jarða sem um ræðir að því leyti sem merkin varða það, þar á meðal hvort samræmi sé á milli heimilda og afmörkunar málsaðila á svæðum sem kröfur þeirra varða. Um nánari afmörkun krafna aðila vísast til kafla 3 og 7.3.1 og úrskurðarkorts málsins. Að fenginni niðurstöðu um merki verður fjallað um eignarréttarlega stöðu landsins.

7.3.2.1 Afmörkun

Af hálfu gagnaðila íslenska ríkisins vegna Hvallátra er aðallega gerð krafa til alls ágreiningssvæðisins. Til vara gera sömu aðilar kröfu um að merki milli Hvallátra og Bæjarbjargs séu eftir vatnaskilum milli Saxagjár og Urðarhjalla og að sá hluti ágreiningssvæðisins sem er norðan við þau sé eignarland. Við aðalmeðferð málsins kom fram að gagnaðilar íslenska ríkisins litu svo á að í aðal- og varakröfu vegna svæðisins rúmaðist þrautavarakrafa um að viðurkenndur yrði fullur afnotaréttur innan hins umdeilda svæðis vegna Hvallátra, yrði komist að því að þar væri að finna þjóðlendu. Ekki er deilt um afmörkun ágreiningssvæðisins að öðru leyti, þ.e. til austurs, suðurs og vesturs.

Kröfussvæði íslenska ríkisins afmarkast svo:

Upphafspunktur er við sjó í miðri Saxagjá (1). Saxagjá er fylgt frá sjó og upp á bjargið (2) og svo austur eftir vatnshalla suður af fjallinu fyrir norðan Djúpadal allt í hæsta punkt á fjalli fyrir norðan Geldingsskorardal (3). Þaðan lóðrétt suður til sjávar að svonefndri Melalykkju (4) og strandlengjunni síðan fylgt vestur í upphafspunkt í miðri Saxagjá.

Afmörkun íslenska ríkisins á ágreiningssvæðinu byggist fyrst og fremst á landamerkjabréfi Saurbæjar³⁸⁰ á Rauðasandi, dagsettu 18. júní 1886 og þinglýstu 15. júlí 1889. Sama lýsing er tekin upp í viðskiptum íslenska ríkisins við eigendur Saurbæjar árið 1993, sem fjallað verður um síðar. Þar segir um Bæjarbjarg:

Landamerki Bæarkyrkju ítaks í Látrabjargi. Itak þetta er nu kallað Bæarbarg og eru merkin þessi: að vestanverðu í miðja Saxagjá eftir þeirri stefnu, sem hún liggur frá sjó upp bjargið, svo að norðvestanverðu eftir vatnshalla suður af fjallinu fyrir norðan Djúpadal austnorðan að linu þeirri er huxast dregin lóðrjett frá sjó upp bjargið upp með vestari rönd grasflesis þess sem kallað er Melalykkja uppyfir bjargið, og eftir sömu stefnu yfir Geldingsskorardal á fjall upp svo langt norðvestur sem vötnum hallar suður af fjallinu.

Landamerkjabréfið er áritað um samþykki vegna Hvallátra og Breiðavíkur. Í landamerkjabréfinu er vesturmörkum svæðisins lýst um Saxagjá upp á bjargið og austurmörkum þess eftir línu sem dregin er úr Melalykkju upp yfir bjargið og upp á fjall norðan Geldingsskorardals á vatnaskil. Að sunnanverðu afmarkast svæðið af sjó samkvæmt landamerkjabréfinu. Samræmi virðist vera milli afmörkunar íslenska ríkis-

³⁸⁰ Saurbær er í heimildum stundum nefndur Bær en hér verður notast við heitið Saurbær.

ins, gagnaðila þess og landamerkjabréfsins á þessum hlutum svæðisins, enda er ekki ágreiningur milli aðila um afmörkunina.

Aðilar eru hins vegar ósammála um hvernig draga eigi mörk svæðisins til norðurs á grundvelli framangreindrar lýsingar í landamerkjabréfinu. Kröfulína ríkisins á þeim hluta svæðisins er á úrskurðarkorti málsins að hluta til dregin aðeins norðan við vatnaskil, þrátt fyrir að texti kröfulýsingar ríkisins virðist benda til að hana eigi að draga eftir vatnaskilum. Varakrafa gagnaðila ríkisins vegna Hvallátra byggist aftur á móti á því að draga eigi umræddan hluta merkjanna eftir vatnaskilum. Óbyggðanefnd aflaði upplýsinga um vatnaskil á svæðinu frá Veðurstofu Íslands sem hafa verið færð inn á kröfulínukort málsins og nú einnig meðfylgjandi úrskurðarkort. Þegar upplýsinga um vatnaskil hafði verið aflað var íslenska ríkinu gefinn kostur á að laga kröfulínu sína að vatnaskilum, en það kaus þó að halda henni óbreyttri. Þrátt fyrir að íslenska ríkið og gagnaðilar þess byggi kröfulínur sínar á sömu merkjalýsingu verður því að líta svo á að aðilarnir túlki hana með mismunandi hætti, líkt og sjá má á meðfylgjandi úrskurðarkorti. Í landamerkjabréfi Saurbæjar er norðurmörkum svæðisins lýst eftir „vatnshalla suður af fjallinu fyrir norðan Díúpadal“ að þeim stað á vatnaskilum þar sem austurmörk svæðisins enda að norðanverðu. Að mati óbyggðanefndar þykir umrætt orðalag landamerkjabréfsins benda til þess að miða eigi umræddan hluta merkjanna við vatnaskil, enda er þar talað um „vatnshalla“ og „sem vötnum hallar“. Það styður því við þá afmörkun gagnaðila íslenska ríkisins vegna Hvallátra á svæðinu sem kemur fram í varakröfu hans.

Merkjum Bæjarbjargs er að auki lýst í nokkrum fjölda annarra heimilda og verða þeim nú gerð skil.

Í máldaga Saurbæjarkirkju á Rauðasandi frá 1419 segir m.a. eftirfarandi í umfjöllun um jarðeignir og ítök:

Mariu kirkia og hins heilaga Johannis postula j Saurbæ ä Raudasande eigu(r) þessar Jarðer. [...] j Bjarge millum þessra ummerckia. melalækia og Saxagiár og nordur ad götum þeim sem inn liggur frá giá. firer ofann diupadal og geldingarskor.

Í máldaganum er vesturmerkjum lýst að Saxagjá og austurmerkjum að Melalæk. Til norðurs er merkjunum lýst að götum þeim sem inn liggja frá gjá fyrir ofan Djúpadal og Geldingsskor.

Í máldaga Gísla Jónssonar biskups frá 1570 og síðar segir m.a. um Saurbæjarkirkju á Rauðasandi:

Hün ä biarged i millum Saxagiär og Mela. lyckiur Vordur ad gautunum theim sem Jnn liggia frá giä fyrer austann Diupadal. eru thad kollud vj°. Hun ä gielldings Skor. og xiiij c frijd. og hina x hueriu vætt huals af ollum huolum, er rekur Vm oll thyngen. og vætt skreidar af huerium skattmanne. Jnnann thijnga og skiædatolla af hueriu Bænhuse.

Máldaginn lýsir merkjum bjargsins á milli Saxagjár í vestri og Melalykkju í austri. Í biskupsvísitasíu Saurbæjarkirkju frá 1. september 1639 er að finna efnislega samþætilega lýsingu á merkjum Bæjarbjargs.

Hinn 26. janúar 1660 vitnaði Páll Gunnarsson um landamerki í Látrabjargi. Vitnisburðurinn var afritaður 10. janúar 1765 og þar segir m.a.: „... eg hef það heyrt. að Látur ætte inn að hvanngjá þar sem þrytur hælvelle, enn Bæarstadur inn að Melalyckiu enn Breidavík ætte þaðan, og inná raudasker ...“ Samkvæmt vitnisburðinum eru merki bjargsins frá Hvanngjá í vestri að Melalykkju í austri. Ekki er vikið að merkjum til norðurs.

Hinn 2. febrúar 1660 vitnuðu Jón Össursson, Ólafur Ásbjörnsson, Jón Jónsson, Jón Jónsson og Páll Gunnarsson m.a. um landamerki jarðanna Saurbæjar á Rauðasandi og Hvallátra. Í vitnisburðinum kom fram að „Hvallátra merki hafa haldin verið og eru úr Saxagjá umhverfis allt Látrabjarg ítakslaust“. Fleiri staðfestu vitnisburðina um landamerkin, en þeir voru upplesnir við héraðsþing að Tungu í Örlygshöfn 25. nóvember 1728 og aftur við manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 14. júní 1880. Einnig var þinglesið afrit af vísitási frá 1700. Þar kom fram að kirkjan að Saurbæ á Rauðasandi ætti eftir máldögum bjargið milli Saxagjár og Melalykkju og norður að götunum, þeim sem liggja inn frá gjá fyrir vestan Djúpadal. Hún ætti Geldingsskor og hina tíundu hverja vætt hvals af öllum hvölum, er ræki um öll þingin. Máldagarnir sem nefndir eru í vísitásiunni frá 1700 eru því líklega máldagi Saurbæjarkirkju á Rauðasandi frá 1419 og máldagi Gísla Jónssonar biskups frá 1570, sem lýsa réttindum Saurbæjarkirkju í Bæjarbjargi með sama hætti.

Merkjum bjargsins er hér lýst milli Saxagjár til vesturs og Melalykkju til austurs. Merkjum til norðurs er ekki lýst en þó er sérstaklega tiltekið að Djúpidalur og Geldingskor fylgi bjarginu.

Í *Jarðabók* Árna og Páls yfir Rauðasandshrepp frá 1703 segir eftirfarandi um Kirkjubjarg í texta um Keflavík:³⁸¹

Fyrir vestan Keflavíkurbjarg (á milli Keflavíkur og Látra) heitir Lambahlíð [...]. Þessa Lambahlíð á hálfkirkjan í Breiðavík. [...] Melalykkja skal heita þar sem Lambahlíð endast.

Þar Lambahlíð endast tekur til Kirkjubjarg. Eign Saurbæjarkirkju á Rauðasandi. Þar í er fuglveiði og eggjatekja fyrir þá, sem sjer þángað, í sig, voga vilja. Húsbóndi lætur þángað á stundum fara. So fara þángað Keflvíkingar átölulaust, og aðrir leiguliðar þeirra, sem eiganda kunnugir eru. Uppaf þessu Kirkjubjargi eru tveir grasdalir, Geldingsskoradalur og Djúpidalur. Þessir dalir brúkast eigi, nema hvað Látramenn, með landseiganda leyfi, hafa nokkrar slægjur í Djúpadal, tolllaust á part, og geldfje bænda þar um kríng gengur á sumar í sögðum dölum. Partur af Kirkjubjarginu, næst Djúpadal til vesturs, kallast Heiðnakast. Þar sigur enginn í. Þetta Heiðnakast skilst frá Látrabjargi með Saxagjá.

Samkvæmt þessu eru vesturmerki Kirkjubjargs við Saxagjá. Þá eru Djúpidalur og Geldingsskorardalur nefndir sem hlutar þess. Austurmerkjum er lýst við Melalykkju.

Í biskupsvísitási Saurbæjarkirkju frá 5. september 1725 segir hið sama og í áður-nefndri biskupsvísitási frá 1. september 1639 um bjarg milli Saxagjár og Melalykkju.

³⁸¹ Bjargið kemur einnig við sögu í umfjöllun bókarinnar um Saurbæ þar sem segir að Saurbæjarkirkja eigi „bjarg fyrir innan Látrabjarg“ en þar er merkjum ekki lýst.

Í sóknarlýsingu Sauðlauksdals-, Breiðavíkur- og Saurbæjarsókna frá 24. júní 1840 eftir Gísla Ólafsson segir m.a.

Saurbær, fyrir utan áður taldar hjáleigur, á Kirkjuhvamm, Sjöundá, Grundir, Láganúp, Fífustaði, fuglbjarg frá Látrabjargi í Saxagjá og Skorarhlíðar að Stáli kallað, en Breiðavík ekkert, utan tiltekið pláss í nefndu bjargi og Geldingsskorardal, sem er hvílt í bjargið og fuglbjarg.

Í ódagsettri lýsingu, eigna- og ítakaskrá frá miðri nítjándu öld, segir að Saurbæjarkirkja á Rauðasandi sé bændaeign. Þá er fjallað um fasteignir og ítök, en meðal ítaka er talið fuglabjarg milli Saxagjár og Melalykkju.

Hinn 4. júlí 1852 fór fram sáttafundur að Sauðlauksdal þar sem Látrabændur voru ákærðir fyrir ólöglega kofatekju á Undirhlíð og beit og slægjur á Djúpadal sem er sagður í svokölluðu Kirkjubjargi Bæjarkirkju. Ekki er fjallað um merki Bæjarbjargs að öðru leyti.

Ari Finnsson og Jóhanna Eggertsdóttir, þáverandi eigendur Saurbæjar, lögfestu merkin 10. júní 1880, en þar er m.a. fjallað um bjarg milli Saxagjár og Melalykkju. Í lögfestunni segir m.a.:

... við meðundirskrifuð [...] eigum í sameiningu heimajörðina Saurbæ með kirkjunni [...] og enn fremur kirkjuítökin, s Skorarhlíðar og Bjargið milli Saxagjár og Melalykkju með Djúpadal og Geldingsskor ...

Í annarri lögfestu ári síðar, 3. júní 1881, lögfestu Ari og Jóhanna síðan land Saurbæjar á Rauðasandi með tilheyrandi hjáleigum, kirkjujörðum og ítökum. Lögfestan var þinglesin í Tungu í Örlygshöfn 20. júní sama ár og sérstaklega tekið fram að verið væri að endurnýja lögfestuna frá árinu áður og skýra landamerki „að því er viðvíkur þeim sérstöku landspörtum og ítökum Bæjar og Bæjarkirkju, sem hér eptir greinir“. Þar segir m.a. um Bæjarbjarg:

Landamerki Bæjarkirkjuítaks í Látrabjargi Bæjarb[j]args eru þessi: að vestanverðu í miðja Saxagjá eptir þeirri stefnu, er hún liggur frá sjó upp bjargið svo að norðvestanverðu eptir vatnshalla norðanvið Djúpadal allt austnorður að línu þeirri, er hugsast dregin lóðrétt frá sjó yfir miðja Melalykkju upp yfir Bjargið og yfir Geldingsskorardal á fjall upp svolangt norðvestur, er vötnum hallar suður af.

Bæjarkirkjuítaki er hér lýst eftir miðri Saxagjá að vestanverðu og austurmerki eru miðuð við Melalykkju. Norðurmerki bjargsins miðast við vatnaskil norðan við Djúpadal og að línu sem er dregin yfir Geldingsskorardal á fjall að vatnaskilum. Ekki er tiltekið við hvaða fjall er átt. Hæsti punktur fyrir norðan Geldingsskorardal er Urðarhjalli, sem liggur á vatnaskilum. Með hliðsjón af staðháttum má því telja fjall það sem getið er í lýsingunni vera Urðarhjalla. Samræmist það einnig afmörkun aðila á ágreiningssvæðinu að austanverðu.

Í prófastsvisitasíu Saurbæjarkirkju frá 7. september 1882 er meðal ítaka nefnt fuglabjarg milli Saxagjár og Melalykkju.

Í *Barðstrendingabók* frá 1942 segir eftirfarandi um Saurbæjarkirkju og Bæjarbjarg en merkjum Bæjarbjargs er þar lýst frá Saxagjá í vestri að Melalykkju í austri.

Vestanvert við Keflavík er nestangi, sem Brimnes heitir. Þar byrjar Látrabjarg og nær að Bjargtöngum. Er það hérumbil 14 km. langt. Fjórar jarðir eiga bjargið: Keflavík austasta hlutann, því næst Breiðavík, sem á Breiðavíkurbjarg ásamt Lambahlíð. Þá er Bæjarbjarg, sem er eign Saurbæjarkirkju á Rauðasandi. Nær það frá Lambahlíð að Saxagjá. Fjórða hlutann eiga Hvallátur og er hann mestur. Nær hann frá Saxagjá að Bjargtöngum. Þar mun Sauðlauksdalskirkja hafa átt ítak. Landamerki milli Keflavíkurbjargs og Breiðavíkurbjargs er forvaði, sem heitir Gorgán, en Melalykkja milli Breiðavíkurbjargs og Bæjarbjargs.

Í skrá frá árinu 1963 með bréfi sýslumannsins í Barðastrandarsýslu til atvinnumálaráðuneytisins um ítök í umdæminu eru m.a. nefnd ítök Saurbæjarkirkju í Skorarhlíðum og í Látrabjargi frá miðri Saxagjá að svonefndri Melalykkju.

Í örnefnaskrá Hvallátra frá 30. mars 1983 segir að Djúpidalur sé ekki í Látralandi, heldur sé hann austar.

Með kaupsamningi dagsettu 28. maí 1993 seldu eigendur Saurbæjar eiganda Geitagils Bæjarbjarg. Í kaupsamningnum er tilgreint að Bæjarbjarg sé „land milli Saxagjár og Sauðasteins, landamerki samkvæmt landamerkjabók“. Eigandi Geitagils skrifaði jarðanefnd Vestur-Barðastrandarsýslu í kjölfarið bréf, dagsett 13. júní 1993, þar sem hann gerði grein fyrir þörf sinni fyrir að eignast Bæjarbjarg sem samanstæði af „Geldingsskoradal til Djúpadals og bjarginu þar fyrir neðan (vísast í landamerkjabók)“. Náttúruverndarráð ákvað nokkru síðar að nýta forkaupsrétt sinn að „Bæjarbjargi, landi milli Saxagjár og Sauðasteins“ og upplýsti sýslumanninn í Barðastrandarsýslu um þau áform með bréfi dagsettu 3. september 1993. Einn af eigendum Hvallátra sendi landbúnaðarráðherra kæru fyrir hönd landeigenda, dagsetta 14. september 1993, þar sem sögunni var mótmælt. Í bréfinu er gert ráð fyrir að um sé að ræða ítak Saurbæjar sem taki einungis til Geldingsskorardals og Djúpadals, auk bjargsins sjálfs, en „annars staðar hallar landi frá brún og tilheyrir því Hvallátrum, nema rétt hæst á Hvanngjáfjalli og Vælaskorarfjalli, sem eru með nær lárétta kolla“. Öðru bréfi sama eiganda Hvallátra til ráðuneytisins, dagsettu 30. september 1993, fylgdi endurrit úr landamerkjabók Barðastrandarsýslu. Í kaupsamningi ríkissjóðs vegna Náttúruverndarráðs og eigenda Saurbæjar, dagsettu 1. október 1993, sem og afsali vegna Bæjarbjargs, dagsettu 11. október 1993, er merkjalýsing landamerkjabókar Barðastrandarsýslu tekin orðrétt upp.

Af framangreindu er ljóst að fyrirbyggjandi skjöl um Bæjarbjarg lýsa sumum hlutum ágreiningssvæðisins vel en öðrum hlutum síður. Ekkert skjal lýsir merkjum til suðurs, enda afmarkast svæðið þar af sjó. Vesturmerkjum Bæjarbjargs er lýst í Saxagjá í öllum framangreindum heimildum að undanskildum vitnisburði Páls Gunnarssonar frá 26. janúar 1660, sem nefnir Hvanngjá. Aðilar miða vesturmörk svæðisins við Saxagjá og því er samræmi milli nær allra heimilda og afmörkunar málsaðila.

Að austanverðu er merkjum almennt lýst um Melalykkju. Í máldaga Saurbæjarkirkju frá 1419 er merkjum þó lýst um Melalæk. Ekkert örnefni með því nafni finnst á svæðinu í dag í skriflegum gögnum eða kortagrunnum en ýmis örnefni við Melalykkju draga nafn sitt af svipuðum stofni. Þykir því ekki óvarlegt að áætla að Melalækur sé eða hafi verið á svipuðum stað og Melalykkja eða jafnvel að ætlunin hafi verið að vísa til þess

örnefnis. Þá var merkjum lýst um Sauðastein í kaupsamningi eigenda Saurbæjar og Geitagils frá 28. maí 1993 og í forkaupsréttaryfirlýsingu Náttúruverndarráðs vegna sömu kaupa. Í athugasemdum við örnefnaskrá Hvallátra, sem skráðar voru í símtali við Egil Ólafsson á Hnjóti 7. febrúar 1985, segir hann að Ívar Rósinkransson í Kirkjuhvammi hafi reynt að finna heimildir um Geldingaskor. Hann hafi fundið skjal á Landsbókasafninu þar sem stæði að Saurbær ætti bjarg að innanverðu í Geldingaskor. Egill tók svo fram að enginn þekkti örnefnið Geldingaskor nú til dags, en landamerki væru í Sauðastein í Þorsteinshvammi. Þorsteinshvammur er í bjarginu fyrir ofan Melalykkju og verður því gengið út frá því að um sömu landamerki sé að ræða. Líkt og gerð verður grein fyrir síðar ber heimildum saman um að Geldingsskorardalur tilheyrir Bæjarbjargi. Dalurinn afmarkast af Eyjaskorarnúpi til austurs sem er áberandi í landslaginu. Þá ber heimildum um Breiðavík, sem fjallað er um síðar, saman um að Lambahlíð, sem er hlíðin undir Eyjaskorarnúpi og austan við Melalykkju, tilheyrir Breiðavík. Líkt og fjallað var um hér að framan þykir rétt að miða við að „fjall“ það sem nefnt er í landamerkjabréfi Saurbæjar frá 1886 og lögfestu Ara Finnssonar og Jóhönnu Eggertsdóttur frá 1881 sé Urðarhjalli. Samkvæmt framansögðu þykir rétt að túlka orðin „yfir miðja Melalykkju upp yfir Bjargið og yfir Geldingsskorardal á fjall upp“ í lögfestunni og orðin „frá sjó upp bjargið upp með vestari rönd grasflesis þess sem kallað er Melalykkja uppyfir bjargið, og eptir sömu stefnu yfir Geldingsskorardal á fjall upp“ í landamerkjabréfi Saurbæjar á þann veg að austurmörk svæðisins nái frá Melalykkju, þaðan að Eyjaskorarnúpi og þaðan í Urðarhjalla. Er sú afmörkun einnig í samræmi við afmörkun málsaðila á austurmörkum svæðisins.

Merkjum er í heimildum almennt lýst með nokkuð takmörkuðum hætti til norðurs. Þó virðist þeim bera saman um að Djúpidalur og Geldingsskorardalur séu hluti Bæjarbjargs og ekki verður séð að neinar heimildir mæli því í mót. Bæði landamerkjabréf Saurbæjar frá 1886 og lögfesta Ara Finnssonar og Jóhönnu Eggertsdóttur frá 1881 miða við vatnaskil suður af fjallinu fyrir norðan Djúpadal yfir Geldingsskorardal og norður á fjall, sem líklega er Urðarhjalli, eins og áður getur. Ekki verður því séð að framangreindar heimildir mæli þeirri afmörkun í mót.

Samkvæmt öllu því sem að framan er rakið er það niðurstaða óbyggðanefndar að fyrirbyggjandi heimildir um merki Bæjarbjargs styðji við þá afmörkun svæðisins sem birtist í landamerkjabréfi Saurbæjar á Rauðasandi frá 18. júní 1886, eins og það hefur verið túlkað hér að framan.

Að vestan- og norðanverðu liggur að ágreiningssvæðinu óumdeilt eignarland Hvallátra og að austanverðu óumdeilt eignarland Breiðavíkur. Verða nú heimildir um aðliggjandi jarðir teknar til skoðunar. Fyrst verða kannaðar heimildir um merki Hvallátra.

Hinn 17. febrúar 1660 vitnaði Jón Svartsson á svohljóðandi hátt um landamerki Hvallátra í Víkum, m.a. gagnvart Breiðavík, en þar er Saxagjá nefnd sem mörk Hvallátra:

Eg vnder skrifadur læt j liose það eg heyrtt hefi j mijnu barnndæme og það eg heyrði til fodur münz og þeirra hier þa vorv vm landamerki a latrum i savrbær kirkiv sokn ad það være a millvm latra og breidavykvir gia sv sem er i midium latranup sem kollud er biarnar gia landa merki þar i milli enn a adra sidi hef eg heyrtt ad latur ætti atolvlavst jnn i sagxa gia og til sanninda hier vm læt eg skrifa mitt nafn hier vnder skrifad a latrvn þann 17 febrvari

Við manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 21. maí 1852 var upplesin friðlýsing fyrir Látrabjargi en þar segir:

Af hlutadeigandi bændum í Hvallátrum var Látrabjargi frá Saxagjá ad bjargtaungum fridlyst til allrar fuglaveidar og eggjatekju.

Landamerkjabréf Hvallátra er dagsett 27. júní 1889 og því var þinglýst við manntalsþing að Tungu í Rauðasandshreppi 15. júlí 1890. Þar segir m.a.:

Landamerkin eru að sunnanverðu Saxagjá eins og hún liggur skyr upp frá sjó á Bjargbrún og eptir sömu stefnu svo langt norður sem vötnum hallar suður af fjallinu, síðan eru merkin norður eptir vatnshalla fyrir botn Látradals yfir Klofavörðu og svo vestur kjölinn eptir vatnshalla milli Látradals og Breiðuvíkur og vestur á Núp þann sem kallaður er Biarnarnúpur og í gjá þá í núp þessum, sem kölluð er Bjarnargjá og eptir henni til sjáfar.

Landamerkjabréfið er áritað um samþykki vegna Bæjarkirkju og Breiðavíkur.

Bæði landamerkjabréf Saurbæjar og Hvallátra lýsa merkjum frá Saxagjá upp bjargið og þaðan eftir vatnaskilum, „svo langt norður sem vötnum hallar suður af fjallinu“. Líkt og áður hefur verið fjallað um þykir líklegast að umrætt fjall sé Urðarhjalli. Er það einnig í samræmi við þá lýsingu landamerkjabréfs Hvallátra að merkin liggi svo norður eftir vatnshalla fyrir botn Látradals yfir Klofavörðu, en þau örnefni eru norðan við Urðarhjalla á vatnaskilum milli Breiðavíkur og Látravíkur. Því virðist sem gott samræmi sé milli landamerkjabréfa Hvallátra og Saurbæjar hvað Bæjarbjarg varðar og merkjum Hvallátra sé lýst að þeim hluta bjargsins en ekki inn á það svæði. Einnig árituðu eigendur beggja jarða bæði bréfin.

Í *Barðstrendingabók* frá 1942 segir um Hvallátra og Látrabjarg að Bæjarbjarg nái frá Lambahlíð að Saxagjá.

Samkvæmt framangreindu styðja fyrirliggjandi skjöl um Hvallátra, sér í lagi landamerkjabréf jarðarinnar, við þá afmörkun á ágreiningssvæðinu sem birtist í varakröfu gagnaðila íslenska ríkisins. Af skjölum sem varða Bæjarbjarg og Hvallátra verður ekki séð að Bæjarbjarg liggi innan merkja Hvallátra.

Nú verða kannaðar heimildir um þann hluta Breiðavíkur sem liggur að ágreinings-svæðinu austanverðu.

Í *Jarðabók* Árna og Páls yfir Rauðasandshrepp frá 1703 segir eftirfarandi um Lambahlíð, austan ágreiningssvæðisins:

Fyrir vestan Keflavíkurbjarg (á milli Keflavíkur og Látra) heitir Lambahlíð, (er óbygð hlið með skriðum og grasteigum, og gagnlausu dalverpi upp af. Þessa Lambahlíð á hálfkirkjan í Breiðavík. Þessi hlið er gagnlaus, nema þá Breiðavíkurmenn vilja voga þángað fje sínu á vetur. Og hvað þar kann að festa af reka, því þar er fjöruborð fyrir.

Melalykkja skal heita þar sem Lambahlíð endast.

Þar Lambahlíð endast tekur til Kirkjubjarg. [...] Uppaf þessu Kirkjubjargi eru tveir grasdalir, Geldingsskoradalur og Djúpidalur. [...] Partur af Kirkjubjarginu, næst Djúpadal til vesturs, kallast Heiðnakast. Þar sýgur enginn í. Þetta Heiðnakast skilst frá Látrabjargi með Saxagjá.

Framangreind lýsing styður við að austurmörk Bæjarbjargs séu í Melalykkju, þar sem Lambahlíð endar. Vesturmörk eru í Saxagjá og Geldingsskorardalur og Djúpidalur eru hluti Kirkjubjargs.

Í *Jarðatali* Johnsens frá 1847 segir að eyðihjáleigan Lambahlíð hafi verið brúkuð sem beitiland Breiðavíkur.

Landamerkjabréf Breiðavíkur var samið í maímánuði 1889 og því var þinglýst 15. júlí 1890. Þar segir m.a.:

Svo á Breiðavík Bjargspart í Bjarginu sem að vestanverðu nær í vestari rönd Melalykkju beint frá sjó upp bjargið yfir miðjann Þorsteinshvamm á fjall upp svo langt norður sem vötnum hallar.

Landamerkjabréfið er áritað um samþykki vegna Bæjarkirkju og Látra.

Í fasteignamati Vestur-Barðastrandarsýslu 1916–1918 segir m.a. um jarðnytjar í Breiðavík að svokölluð „Lambahlíð, er liggur niður undan Lambahlíðardal, innarlega í Látrabjargi“ fylgi jörðinni.

Landamerkjabréf Breiðavíkur er í samræmi við landamerkjabréf Saurbæjarkirkju á austurmörkum ágreiningssvæðisins, þ.e. mörkin miðast við Melalykkju. Þar er einnig minnst á fjall sem áður hefur verið komist að niðurstöðu um að sé Urðarhjalli. Bréfið er sömuleiðis í samræmi við landamerkjabréf Hvallátra en ekki er deilt um mörk á milli þeirra og Breiðavíkur. Í öðrum skjölum sem fjalla um mörk Bæjarbjargs og Breiðavíkur er miðað við að merkin séu um Melalykkju eða frá Lambahlíð, sem er austan við Melalykkju. Ljóst er að þessi skjöl styðja afmörkun aðila á austurmörkum ágreiningssvæðisins.

Samkvæmt öllu því sem að framan er rakið er það niðurstaða óbyggðanefndar að fyrirbyggjandi heimildir um merki Bæjarbjargs og staðhættir á svæðinu styðji þá afmörkun Bæjarbjargs sem fram kemur í varakröfu gagnaðila íslenska ríkisins. Skoðun á heimildum um landamerki aðbyggjandi jarða styður einnig þá niðurstöðu. Í því felst jafnframt niðurstaða um að sá hluti ágreiningssvæðisins sem er norðan við Bæjarbjarg, eins og það er afmarkað í varakröfu gagnaðila íslenska ríkisins, sé innan merkja Hvallátra eins og þeim er lýst í landamerkjabréf Hvallátra frá 27. júní 1889.

7.3.2.2 Eignarréttarleg staða

Kemur þá til skoðunar hver sé eignarréttarleg staða ágreiningssvæðisins. Í kafla 7.2 hér að framan er fjallað um landnám á svæðinu og komist að þeirri niðurstöðu að miklar líkur séu á því að ágreiningssvæðið hafi verið numið.

Um almenna þýðingu landamerkjabréfa og hugtakanna jörð og afrétt(ur) við mat á sönnun um eignarhald á landi vísast til fyrirbyggjandi dóma Hæstaréttar og *Almennra niðurstaðna óbyggðanefndar* sem birtar eru í viðauka með úrskurði þessum. Við mat á

eignarréttarlegri stöðu landsvæða skiptir almennt mestu máli hvort viðkomandi svæði sé eða hafi verið jörð eða hluti af jörð samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum. Þá liggur fyrir að landsvæði hverrar jarðar hefur frá öndverðu borið að afmarka með landamerkjum. Landamerkjabréf hafa þó bæði verið gerð fyrir jarðir og annars konar réttindasvæði, svo sem ítök og afrétti(r). Það á einnig við um aðrar tegundir heimilda um merki landsvæða en auk landamerkjabréfa er t.a.m. algengt að merkjum landsvæða sé lýst í máldögum, vísitásium og lögfestum. Landamerkjabréf jarða hafa almennt haft ríkara vægi en aðrar heimildir sem sönnunargögn um beinan eignarrétt og í fyrirbyggjandi dómum og úrskurðum hefur að meginreglu verið komist að þeirri niðurstöðu að þau afmarki eignarlönd. Frá þessari meginreglu eru tilteknar undantekningar, enda hefur sú áhersla dómstóla á landamerkjabréf jarða sem að framan var lýst frá upphafi verið með skýrum fyrirvörum, sjá t.d. dóm Hæstaréttar frá 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 (Framafréttur og efstu jarðir í Biskupstungum). Þar kemur fram að meta verði sérstaklega gildi hvers landamerkjabréfs og að með því að gera landamerkjabréf hafi menn ekki getað aukið einhliða við land sitt eða annan rétt umfram það sem verið hafði. Um þetta segir einnig: „Er þá einkum til þess að líta hvort fyrir hendi séu eldri heimildir, sem fallið geti að lýsingu í landamerkjabréfinu, enda stangist sú lýsing heldur ekki á við staðhætti, gróðurfar og upplýsingar um nýtingu landsins.“

Land utan jarða, þar á meðal afréttarland, hefur á hinn bóginn að meginreglu verið talið þjóðlenda. Notkun hugtaksins afrétt(ur) í landamerkjabréfi og/eða öðrum heimildum hefur þó ekki úrslitaþýðingu um að þar sé þjóðlenda, enda hefur merking þess ekki verið einhlít. Slíkt landsvæði er því eftir atvikum eignarland eða þjóðlenda. Á meðal þeirra atriða sem máli skipta við mat á stofnun og viðhaldi eignarréttar er eignarréttarleg staða aðliggjandi landsvæða. Jafnframt er mögulegt að unninn hafi verið réttur að áður eigendalausum landi, svo sem á grundvelli hefðar.

Við úrlausn þessa máls reynir því einkum á hvort ágreiningssvæðið hafi upprunalega verið hluti af jörð eða jörðum, og verið háð beinum eignarrétti á þeim grundvelli, eða hvort svæðið hafi frá upphafi verið utan marka jarða og einungis háð óbeinum eignarréttindum. Að framan hefur verið komist að þeirri niðurstöðu að sá hluti kröfussvæðis ríkisins sem er norðan vatnaskila sé innan merkja Hvallátra eins og þeim er lýst í landamerkjabréfi jarðarinnar frá 27. júní 1889. Ekki er um það deilt af hálfu aðila málsins að Hvallátrar séu eignarland. Í ljósi þess og að fenginni niðurstöðu um afmörkunina, sem rakin er hér að framan, er að mati óbyggðanefndar ekki þörf á að fjalla nánar um eignarréttarlega stöðu þess hluta ágreiningssvæðisins sem er innan landamerkja Hvallátra samkvæmt framansögðu, enda styðja fyrirbyggjandi heimildir eindregið að Hvallátrar séu jörð.

Af hálfu íslenska ríkisins hefur því ekki verið sýnt fram á að land á ágreiningsvæðinu norðan línu sem dregin er um vatnaskil milli Saxagjár í vestri og Urðarhjalla í austri sé þjóðlenda, í skilningi 1. gr. laga nr. 58/1998, sbr. einnig a-lið 7. gr. laganna. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé eignarland, án

þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998. Með vísan til sama ákvæðis er jafnframt tekið fram að í umfjöllun óbyggðanefndar felst ekki afstaða til merkja á milli eignarlanda.

— — —

Eftir stendur að fjalla um eignarréttarlega stöðu þess hluta ágreiningssvæðisins sem samkvæmt framangreindu er sunnan línu sem dregin er um vatnaskil milli Saxagjár og Urðarhjalla og þá eftir atvikum hvort hann sé háður beinum eða óbeinum eignarréttindum.³⁸²

Í máldaga Mariukirkju í Saurbæ á Rauðasandi frá 1419 segir m.a. um jarðeignir og ítök kirkjunnar:

Mariu kirckia og hins heilaga Johannis postula j Saurbæ ä Raudasande eigu(r) þessar Jarder. [...] j Biarge millum þessara ummerckia. melalækjar og Saxagiár og nordur ad götum þeim sem inn liggur frá giá. firer ofann diupadal og gellingarskor.

Jtem ä kirckian þesse Jtök.

hina tijundu hveriu vætt umm oll þijngenn af hvalreka.

vætt skreidar af hverium skattmanne. jnnann þijnga.

skiædatollur af hveriu Bænhuse og allar smätijunder.

Í máldaga Gísla Jónssonar biskups frá 1570 og síðar segir um Saurbæjarkirkju:

Hün ä biarged i millum Saxagiär og Mela. lyckur Vordur ad gautunum theim sem Jnn liggia frá giä fyrer austann Diupadal. eru thad kollud vj°. Hun ä gielldings Skor. og xiij c frijd. og hina x hueriu vætt huals af ollum huolum, er rekur Vm oll thyngen. og vætt skreidar af huerium skattmanne. Jnnann thijnga og skiædatolla af hueriu Bænhuse.

Efnislega segir hið sama í biskupsvísitási um Saurbæjarkirkju á Rauðasandi frá 1. september 1639 og biskupsvísitási frá 5. september 1725. Framangreindar heimildir nefna að Saurbæjarkirkja hafi „átt“ Bæjarbjarg. Í máldaganum frá 1419 er bjargið talið upp meðal eigna kirkjunnar en seinna í textanum er fjallað um ítök. Í máldaganum frá 1570 og biskupsvísitásíunni frá 1639 er hins vegar ekki gerður greinarmunur á eignarformi bjargsins annars vegar og þeim réttindum sem nefnd eru ítök í máldaganum frá 1419 hins vegar.

Hinn 26. janúar 1660 vitnaði Páll Gunnarsson um landamerki í Látrabjargi. Afrit af vitnisburðinum var tekið 10. janúar 1765 og þar segir m.a.:

Nú af því sá frámi man Eggert Björnsson hefur bedid mig um vitnisburd hvad eg hefde heyrt af gaumlum mönnum, um landa merke á látra biarge, þá læt eg það í lióse, ad eg hef það heyrt. ad Látur ætte inn ad hvanngiá þar sem þrytur hælvelle, enn Bæarstadur inn ad Melalyckiu enn Breidavík ætte þaðan ...

³⁸² Í sumum heimildum sem raktar eru í 5. kafla um Sauðlauksdalskirkju er fjallað um réttindi í Látrabjargi án þess að staðsetning sé tilgreind nákvæmlega, en líkt og áður segir getur heitið Látrabjarg bæði átt við um bjargið í heild eða vestasta hluta þess sem er í óumdeildu eignarlandi Hvallátra. Af samhengi við aðrar heimildir um Sauðlauksdalskirkju og ágreiningssvæðið er þó ljóst að umræddar heimildir varða ekki ágreiningssvæðið og koma því ekki til frekari skoðunar.

Hinn 2. febrúar 1660 vitnuðu Jón Össursson, Ólafur Ásbjörnsson, Jón Jónsson, Jón Jónsson og Páll Gunnarsson m.a. um landamerki jarðanna Saurbæjar á Rauðasandi og Hvallátra. Í vitnisburðinum kom fram að „Hvallátra merki hafa haldin verið og eru úr Saxagjá umhverfis allt Látrabjarg ítakslaust“. Fleiri staðfestu vitnisburðina um landamerkin, en þeir voru upplensnir við héraðsþing að Tungu í Örlygshöfn 25. nóvember 1728 og aftur við manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 14. júní 1880. Einnig var þinglesið afrit af vísitasíu frá 1700. Þar kom fram að kirkjan að Saurbæ á Rauðasandi ætti eftir máldögum bjargið milli Saxagjár og Melalykkju og norður að götunum, þeim sem liggja inn frá gjá fyrir vestan Djúpadal. Hún ætti Geldingsskor og hina tíundu hverja vætt hvals af öllum hvölum, er rekur um öll þingin.

Í *Jarðabók* Árna og Páls yfir Rauðasandshrepp frá 1703 segir að Saurbæjarkirkja eigi bjarg fyrir innan Látrabjarg þar sem fuglaveiði sé með mannhættu og hvannatekja í meira lagi. Svo segir um Kirkjubjarg í texta um Keflavík:

Þar Lambahlíð endast tekur til Kirkjubjarg. Eign Saurbæjarkirkju á Rauðasandi. Þar í er fuglveiði og eggjatekja fyrir þá, sem sjer þangað, í sig, voga vilja. Húsbóndi lætur þangað á stundum fara. So fara þangað Keflvíkíngar átölulaust, og aðrir leiguliðar þeirra, sem eiganda kunnugir eru. Uppaf þessu Kirkjubjargi eru tveir grasdalir, Geldíngsskoradalur og Djúpidalur. Þessir dalir brúkast eigi, nema hvað Látramenn, með landseiganda leyfi, hafa nokkrar slægjur í Djúpadal, tolllaust á part, og geldfje bænda þar um kring gengur á sumar í sögðum dölum. Partur af Kirkjubjarginu, næst Djúpadal til vesturs, kallast Heiðnakast. Þar sígur enginn í. Þetta Heiðnakast skilst frá Látrabjargi með Saxagjá.

Í jarðabókinni er fjallað um nytjar í Bæjarbjargi, sem sagt er eign Saurbæjarkirkju. Tekið er fram að þar sé fuglaveiði og eggjataka og þangað fari „Keflvíkíngar átölulaust, og aðrir leiguliðar þeirra, sem eiganda kunnugir eru“. Bendir þetta til þess að eigandi hafi þurft að veita leyfi til þess að farið væri í bjargið til að hafa af því nytjar. Þá er þess getið að Látramenn þurfi leyfi landeiganda til slægna í Djúpadal. Að lokum er nefnt að fé bænda gangi í dölunum um sumar.

Þrír sáttafundir fóru fram að Saurbæ á Rauðasandi á 19. öld vegna ferða í bjargið í óleyfi. 29. júlí 1821 var haldinn sáttafundur um fuglatekju Þórðar Bjarnasonar og Ólafs Rögnvaldssonar í Saurbæjarkirkjubjargi. Sátt náðist í málinu þannig að Þórður og Ólafur greiddu Eggert Jónssyni, eiganda Saurbæjar og Saurbæjarkirkju, þrjá ríkisdali í vörureikning. Eggert leyfði þeim að fara undir bjargið gegn reglulegum bjarghluta framvegis en þeir skyldu láta sig vita. 8. ágúst 1847 fór annar sáttafundur fram þar sem Bjarni Björnsson í Keflavík, Kári Sigmundsson, Ólafur Sigmundsson, Gunnlaugur Þorleifsson og Jón Bjarnason voru kallaðir fyrir þar sem þeir höfðu farið í óleyfi í bjargið. Þeir viðurkenndu það allir en kváðust hafa greitt bjargtollinn. Jón Ísleifsson hreppstjóri fór fram á að þeir greiddu meira. Ólafur lofaði að borga 20 fiska virði fyrir tvo menn, auk tollsins, með því móti að hann og hans menn mættu fara undir og á bjargið þaðan í frá tolllaust, fyrir utan hið tiltekna pláss Undirhlíð. Gunnlaugur, Kári, Þórður og Jón lofuðu einnig að „greiða sér til friðar“. Sátt náðist hins vegar ekki. Hinn 4. júlí 1852 fór fram sáttafundur í Sauðlauksdal þar sem Látrabændur voru ákærðir fyrir

ólöglega kofatekju á Undirhlíð og beit og slægjur á Djúpadal, þ.e. svokölluðu Kirkjubjargi Bæjarkirkju. Sátt náðist þannig að greiddir yrðu 20 fiskar fyrir kofatekjuna og 20 fiska eftirgjald af vetrarþeigi í Djúpadal meðan Jón Ísleifsson og ábúendur Hvallátra lifðu. Bendir þetta einnig, líkt og framangreind umfjöllun í *Jarðabók* Árna og Páls, til þess að nýting bjargsins hafi verið háð leyfi eigenda Saurbæjar.

Hinn 24. október 1828 svaraði Steingrímur Jónsson biskup fyrirspurn vegna eigenda Saurbæjarkirkju frá 24. ágúst sama ár um hvort sex hundruða fuglabjarg hefði verið eignað Saurbæjarkirkju eftir gömlum máldögum og hvort miða ætti við máldaga Gísla biskups Jónssonar. Svar Steingríms var þannig:

... svarast. að so sem tedur Máldagi authorisiradur, med Konungligu Rescripti af 5ta Apr. 1749 telur áminnst biarg eign Saurbæar kyrkiu og biskupa visitatiur, en sidarsta af 1790 herma hid sama, og opinberliga sidann eckert er Framm komid, sem þessu hneeki, þo er það vafalaust, að optnefnd kyrkia behildir sömu Hérlegheitum, sem að undanfornu eptirleidis.

Í *Jarðatali* Johnsens frá 1847 er í neðanmálsgrein fyrir jörðina Keðlavík vitnað til framangreinds texta í *Jarðabók* Árna og Páls.

Í ódagsettri lýsingu, eigna- og ítakaskrá frá miðri nítjándu öld, segir að Saurbæjarkirkja á Rauðasandi sé bóndaeign. Þá er fjallað um fasteignir og ítök, en meðal ítaka er nefnt fuglabjarg milli Saxagjár og Melalykkju, sex hundruð að dýrleika.

Í jarðamati Barðastrandarsýslu frá 1849–1850 segir m.a. að Saurbær á Rauðasandi eigi „Fuglabjarg, í látrabjargi, mikid og gott“.

Í tveimur lögfestum Ara Finnssonar og Jóhönnu Eggertsdóttur árin 1880 og 1881, en þau voru þáverandi eigendur Saurbæjar, er fjallað um Bæjarbjarg. Í fyrri lögfestunni, þar sem merki Saurbæjar voru lögfest 10. júní 1880, segir m.a.:

Þar eð við meðundirskrifuð, jeg Ari Finnsson og jeg Jóhanna Eggertsdóttir, eigum í sameiningu heimajörðina Saurbæ með kirkjunni [...] og enn fremur kirkjuítökin, s Skorarhlíðar og Bjargið milli Saxagjár og Melalykkju með Djúpadal og Geldingsskor [...]

[Lýsum við því hjer með yfir: að við lögfestum og löghelgum þessum jörðum og jarðapörtum okkar og ítökum, allar þær nytjar, gögn og gæði til lands og sjávar, er liggja innan landamerkja hvernjar jarðar og ítaks, samkvæmt framanritaðri landamerkjaskrá og kirkjumáldaga Bæjarkirkju, og lýsum þá alla óheimildarmenn, er nytja sjer nokktuð af slíkum land(amerkjum)^{helgum}, landsnytjum, öðruvísi eða framar, en eptir skýru leyfi og skilmálum rjettra hlutaðeigenda, en skorum á hvern þann, er þykist hafa eitthvað í höndum, er hnekkst eða veikt geti hjer greindar heimildir að koma fram með það og sanna opinberlega.

Í síðari lögfestunni, frá 3. júní 1881 sem var þinglýst 20. júní sama ár, sem snerist um land heimajarðarinnar Saurbæjar með tilheyrandi hjáleigum, kirkjujörðum og ítökum var sérstaklega tekið fram að verið væri að endurnýja lögfestuna frá árinu áður og skýra landamerki „að því er viðvíkur þeim sérstöku landspörtum og ítökum Bæjar og Bæjarkirkju, sem hér eptir greinir“. Í tengslum við Bæjarbjarg segir:

Bönnum við öllum án okkar sérstaklegs leyfis að nytja sér hverjar sem helst nytjar á sjó út innan landhelgi merkjum, hvert sem er gras eða beit, fuglaveiði eða hver önnur veiði, egjatekja, reki hverju nafni sem nefnist eða hverjar aðrar nytjar. Samningar þeir

um notkun á þessu bjargítaki Bæjarkirkju, sem hingað til hafa verið gjörðir, og sem ekki hafa verið bundnir við tiltekinn tíma, skulu, ef ekki serstakar kringumstæður eða tilfelli koma fyrir, standa sem um hefur verið samið til ársloka 1884, að öðru leyti en því, hvort ekki fyr eða jafnvel nú þegar skyldi vera bezt að banna alla eggjatekju, sem svo mikill ófriður og óráðvendni hefur flotið af að undanfögnu, en sem reynzlan sannar að beinlínis er fuglveiðinni til spillingar.

Í prófastsvísitasíu um Saurbæjarkirkju á Rauðasandi frá 7. september 1882 er nefnt meðal ítaka fuglabjarg milli Saxagjár og Melalykkju.

Landamerkjabréf Saurbæjar á Rauðasandi er dagsett 18. júní 1886, en því var þinglýst 15. júlí 1889. Þar segir m.a.:

Landamerkjalyting heimajarðarinnar Bæjar á Rauðasandi svo og landsparta þeirra er Bæ tilheyra auk heimalandsins og einnig kirkjuítaka þeirra, sem Bæarkyrkju eru eignuð annars staðar.

[...]

4. Landamerki Bæarkyrkju ítaks í Látrabjargi. Ítak þetta er nu kallað Bæarbjarg og eru merkin þessi: [...]

Þessi eru enfremur ítök þau sem Bær og Bæarkyrkja eiga í annara jarða löndum:

1. Eptir kyrkna-máldagabókum Wilkins og Gísla Jónssonar Biskupa á Bæarkyrkja hina 10da hverja vætt hvals af öllum þeim hvölum sem reka um öll þingín þ.e. milli Stáls og Tálkna eða sem reki á hverri sem helzt jörðu í öllum Rauðasandshreppi. Allar Biskupa og prófaste vísitátur til þessa tíma hafa eignað kyrkjunni ítak þetta og enginn löglega mótmælt

[...]

Landamerki hjáleigna þeirra, sem bygðar eru af heimalandi Bæar eru þessi: ...

Landamerkjabréf Hvallátra er dagsett 27. júní 1889, en því var þinglýst 15. júlí 1890. Þar segir m.a.:

Hvallátrar eiga engin ítök í annara jarða löndum, en Bæjarkirkja á 10da hverja vætt af öllum þeim hvölum sem reka uppá Látraland. Sauðlauksdalskirkja á og eptir máldagabók Gísla biskups Jónssonar „LX sauðabeit til Látra um vetur og sólvaðföru fyrir VI manna íferð ítem bjarg tolllaust til fyglinga og eggja efra og neðra ítem skip tolllaust teinær og minni.

Líkt og lýst var að framan falla landamerki Bæjarbjargs og Hvallátra samkvæmt landamerkjabréfunum vel saman og Bæjarbjargi er þar ekki lýst innan merkja Hvallátra. Samkvæmt 3. gr. þágildandi landamerkjalaaga, nr. 5/1882, var eigandi lands ekki aðeins skyldugur til að skrásetja landamerki jarðar sinnar heldur einnig þau ítök eða hlunnindi sem aðrir menn áttu í landi hans, svo og þau ítök eða hlunnindi sem jörð hans átti í annarra manna löndum. Í landamerkjabréfi Saurbæjar er Bæjarbjarg talið upp meðal eigna Saurbæjar en ekki meðal ítaka í annarra jarða löndum, sem eru talin upp á öðrum stað í bréfinu. Í landamerkjabréfi Hvallátra er fjallað um ítök annarra í landi Hvallátra og er þar fjallað um réttindi Bæjarkirkju til hvalreka og réttindi Sauðlauksdalskirkju. Þar er hvergi minnst á Bæjarbjarg. Eigendur Hvallátra og Bæjarkirkju skrifuðu undir bæði landamerkjabréfin og þeim var þinglýst með árs millibili. Þykir allt framangreint benda til þess að ekki hafi verið litið svo á að um eiginlegt ítak hafi verið að ræða við gerð landamerkjabréfanna, þrátt fyrir að svæðið hafi verið nefnt Bæjarkirkjuítak í

landamerkjabréfi Saurbæjar. Af þessum heimildum að dæma virðist hafa verið talið um eignarland Saurbæjar að ræða.

Í fasteignamati Vestur-Barðastrandarsýslu frá 1916–1918 segir m.a. um ítök Saurbæjar:

Ít. Saurbæjar í annara jarða lönd:

[...]

3. Hl. af Látrabjargi, Kallaður Bæjarbjarg.

Í *Barðstrendingabók* frá 1942 segir eftirfarandi um Saurbæjarkirkju og Bæjarbjarg:

Bæjarkirkja á Rauðasandi á ítak í Látrabjargi.

[...]

Vestanvert við Keflavík er nestangi, sem Brimnes heitir. Þar byrjar Látrabjarg og nær að Bjargtöngum. Er það hérumbil 14 km. langt. Fjórar jarðir eiga bjargið: Keflavík austasta hlutann, því næst Breiðavík, sem á Breiðavíkurbjarg ásamt Lambahlíð. Þá er Bæjarbjarg, sem er eign Saurbæjarkirkju á Rauðasandi. Nær það frá Lambahlíð að Saxagjá. Fjórða hlutann eiga Hvallátur og er hann mestur. Nær hann frá Saxagjá að Bjargtöngum. Þar mun Sauðlauksdalskirkja hafa átt ítak. Landamerki milli Keflavíkurbjargs og Breiðavíkurbjargs er forvaði, sem heitir Gorgán, en Melalykkja milli Breiðavíkurbjargs og Bæjarbjargs. Undir Lambahlíð er örlítill vogur, sem heitir Lögmansvogur.

Hinn 8. október 1963 skrifaði sýslumaðurinn í Barðastrandarsýslu bréf til atvinnu-málaráðuneytisins með skrá, dagsettri 30. september 1963, yfir ítök í umdæminu sem „munu hafa fallið úr gildi sbr. lög nr. 113/1952“. Í upphafi bréfsins setur sýslumaður þann fyrirvara við skrána að orðalag ítakslýsinganna sé tekið upp úr landamerkjabréfum og séu oft mjög ónákvæmlega orðuð. Þau hafi ekki enn verið strikuð út úr afsals- og veðmálaskrá. Í skránni er nefnt ítak Saurbæjarkirkju í Látrabjargi frá miðri Saxagjá að svonefndri Melalykkju.

Líkt og áður segir seldu eigendur Saurbæjar eigendum Geitagils Bæjarbjarg með kaupsamningi, dagsettum 28. maí 1993. Af því tilefni sendi hreppsnefnd Rauðasandshrepps eiganda Saurbæjar bréf, dagsett 8. júní 1993, þar sem fram kom að hún hefði ákveðið að neyta ekki forkaupsréttar. Áminnti nefndin svo seljendur „um að skoða gaumgæfilega lög og reglur er um þetta fjalla til þess að forðast eftirmála vegna þessarar sölu“.

Með bréfi til jarðanefndar Vestur-Barðastrandarsýslu, dagsett 13. júní 1993, leitaðist eigandi Geitagils við að útskýra hvers vegna hann þyrfti að kaupa Bæjarbjarg. Tekið var fram að fé frá Geitagili hefði gengið í Geldingsskorardal og Djúpadal frá árinu 1985 og að þriðjungur fjár Geitagils gengi á Bæjarbjargi þegar bréfið var skrifað.

Einn af eigendum Hvallátra skrifaði jarðanefnd Vestur-Barðastrandarsýslu o.fl. fyrir hönd landeigenda bréf vegna fyrirhugaðra kaupa eiganda Geitagils en þar segir:

Fyrir jarðanefnd Rauðasandshrepps liggur kaupsamningur [...] um ítak bændakirkjunnar í Saurbæ (Bæjarkirkjuítakið) í Látrabjargi. Ítakinu er lýst í landamerkjaskrá Barðastrandarsýslu, lýsingin er samþykkt af hlutaðeigandi 1886 og hún lesin á manntalsþingi í Tungu í Örlygshöfn 1889.

Athygli er mér með vakin á því, að ekki virðast vera til gögn hjá sýslumanni Barðastrandasýslu um lýsingu ítaksins sbr. lög nr. 113/1952 um lausn ítaka af jörðum, en samkvæmt þeim lögum féllu ítök niður, ef þeim var ekki lýst eins og lögin mæla fyrir um.

F.h. landeigenda Hvallátra í Rauðasandshreppi mótmælir undirritaður hér með öllum tilraunum [...] til að ráðstafa ítakinu til sölu eða leigu, þar sem ofangreind lög verða ekki skýrð né skilin öðru vísi, en að téð ítak sé fallið til Látra (Hvallátra) vegna vanlýsingar.

Jarðanefnd Vestur-Barðastrandarsýslu fundaði 20. ágúst 1993 og samþykkti sölu Bæjarbjargs. Var þó tekið fram í fundargerð að „nefndin sé þeirrar skoðunar, að harla óeðlilegt sé að Látrabjarg – nánar tiltekið Bæjarbjarg – gangi kaupum og sölum manna á milli“. Einnig var bókað um framangreind mótmæli eigenda Hvallátra í fundargerðinni, en engin afstaða tekin til þeirra.

Með bréfi til sýslumannsins í Barðastrandarsýslu, dagsettu 3. september 1993, vakti Náttúruverndarráð athygli sýslumannsins á að það hefði í hyggju að nýta forkaupsrétt að Bæjarbjargi.

Einn af eigendum Hvallátra sendi landbúnaðarráðuneytinu kæru fyrir hönd landeigenda, dagsetta 14. september 1993, vegna afgreiðslu jarðanefndar Vestur-Barðastrandarsýslu og hreppsnefndar Rauðasandshrepps á framangreindum kaupsamningi. Kom þar m.a. fram sú skoðun að eðlilegt hefði verið að deilur um eignarrétt yrðu leiddar til lykta fyrir dómstólum áður en kaupsamningurinn hefði verið samþykktur. Til vara var þess krafist að ráðherra úrskurðaði Hvallátrum forkaupsrétt. Kæran hlaut ekki efnislega afgreiðslu.

Samkvæmt kaupsamningi milli eigenda Saurbæjar og ríkissjóðs vegna Náttúruverndarráðs, dagsettum 1. október 1993, og afsals milli sömu aðila, dagsetts 11. sama mánaðar er hið selda „hluti jarðarinnar Saurbæjar í Rauðasandshreppi sem nefndur er Bæjarkirkjuítakið í landamerkjabók Barðastrandarsýslu“. Seljendum var heimiluð eggjataka í Bæjarbjargi svo lengi sem þeir byggju á Saurbæ.

Á eyðublað Fasteignamats ríkisins með tilkynningu um eigendaskiptin 11. október 1993 var eftirfarandi athugasemd rituð: „Ath: þessi eign er ekki sérskráð í Fasteignaskrá. Nafn þessarar eignar bendir til þess, að hún sé afnotaréttur af landi t.d. til beitar eða fuglatekja“.

Framangreind skjöl varðandi sölu Bæjarbjargs árið 1993 bera með sér að ýmiss konar vafi hafi verið uppi um ágreiningssvæðið. Tilmæli hreppsnefndar til seljenda „um að skoða gaumgæfilega lög og reglur er um þetta fjalla til þess að forðast eftirmála vegna þessarar sölu“ benda t.d. til þess að hreppsnefndin hafi haft efasemdir um viðskiptin. Jarðanefnd Vestur-Barðastrandarsýslu tekur berum orðum fram að nefndin telji „óeðlilegt“ að bjargið gangi kaupum og sölum, án þess þó að gera nánar grein fyrir því hvers vegna svo sé. Þá bendir athugasemdin á eyðublaði Fasteignamats ríkisins til þess að ekki þyki með öllu ljóst hvað ríkið hafi í raun keypt og virðist gengið út frá því að um óbein eignarréttindi sé að ræða út frá nafninu einu. Á hinn bóginn ber kaupsamningur ríkisins og eigenda Saurbæjar með sér að litið hafi verið svo á sem verið

væri að kaupa hluta jarðar, sbr. orðalagið „hluti jarðarinnar Saurbæjar í Rauðasandshreppi sem nefndur er Bæjarkirkjuítakið í landamerkjabók Barðastrandarsýslu“. Þá liggur fyrir að eigendur Hvallátra við kaupin, líkt og nú, töldu að ágreiningssvæðið væri í eigu þeirra. Af framangreindu virðist sem eigendur Hvallátra og Saurbæjar hafi verið sammála um að ágreiningssvæðið hafi verið eignarland undirorpið beinum eignarrétti við söluna til ríkisins árið 1993, þótt ágreiningur hafi verið um hvor jörðin ætti Bæjarbjarg. Íslenska ríkið virðist einnig hafa komið fram við viðskiptin líkt og um eignarland væri að ræða.

Lög um lausn ítaka af jörðum, nr. 113/1952, tóku gildi 30. desember 1952. Með þeim var sú skylda lögð á þá sem töldu sig eiga ítök í jarðir að lýsa þeim innan tiltekins frests en ella féllu þau úr gildi.³⁸³ Gefnar skyldu út áskoranir innan sex mánaða frá gildistöku laganna og veittur tólf mánaða frestur til að lýsa ítökunum, skv. 4. gr. laganna. Væri það ekki gert féll ítakið úr gildi, sbr. 5. gr., og hefði því áður verið þinglýst skyldi afmá það úr veðmalabókum. Í 1. gr. laganna er ítak skilgreint sem „hvers konar afnot fasteignar, sem eigi eru samfara vörslum hennar eða þess hluta hennar, sem afnotin taka til, enda sé réttur til afnotanna byggður á heimild einkaréttareðlis.“ Þá segir í 2. gr. að lögin taki eigi til ítaka í aðrar fasteignir en jarðir. Því er ljóst að þau eiga ekki við um ítök í landsvæði sem ekki töldust til jarða. Þá var ekki heldur um það að ræða að beinn eignarréttur á landi gæti fallið niður á grundvelli laganna vegna vanlýsingar.

Í þeim heimildum sem raktar eru að framan er ágreiningssvæðisins ýmist getið sem ítaks eða eignar Saurbæjarkirkju eða Saurbæjar. Samkvæmt elstu heimildum um eignarréttarlega stöðu Bæjarbjargs, máldaga Saurbæjarkirkju frá 1419, er fjallað um bjargið meðal eigna kirkjunnar. Sami háttur er hafður á í öðrum heimildum frá þeim tíma og þar til Bæjarbjarg er nefnt meðal ítaka í lögfestu Ara Finnssonar og Jóhönnu Eggertsdóttur, þáverandi eigenda Saurbæjar, árið 1880. Í *Jarðabók* Árna og Páls yfir Rauðasandshrepp frá 1703 er tiltekið að Kirkjubjarg sé eign Saurbæjarkirkju á Rauðasandi og vitnað er til þess texta í *Jarðatali* Johnsens frá 1847. Í ódagsettri eigna- og ítakaskrá frá miðri níttjándu öld, er bjargið aftur á móti nefnt meðal ítaka. Hið sama kemur fram í prófastsvisitasíu um Saurbæjarkirkju frá 7. september 1882. Þá er Bæjarbjarg nefnt „Bæjarkirkjuítakið“ í landamerkjabréfi Saurbæjar frá 18. júní 1886. Þrátt fyrir þá orðnotkun er því aftur á móti lýst meðal eigna jarðarinnar en ekki ítaka sem lýst er sérstaklega annars staðar í bréfinu. Í fasteignamati Vestur-Barðastrandarsýslu 1916–1918 er Bæjarbjarg nefnt meðal ítaka Saurbæjar og í *Barðastrendingabók* frá 1942 er einnig nefnt að Bæjarkirkja eigi ítak í Látrabjargi. Í skrá frá árinu 1963 sem sýslumaðurinn í Barðastrandarsýslu sendi atvinnumálaráðuneytinu um ítök í umdæminu með þeim orðum að þau myndu hafa fallið úr gildi með lögum nr. 113/1952 eru einnig m.a. nefnd ítök Saurbæjarkirkju í Skorarhlíðum og í Látrabjargi frá miðri Saxagjá að svonefndri Melalykkju. Líkt og áður segir voru þó fyrirvarar í bréfi

³⁸³ Sjá einnig um þetta kafla 4.8 í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* (í viðauka).

sýslumanns og svo virðist sem skráin sé einfaldlega listi yfir færslur úr landamerkjabók sem innihalda orðið „ítak“.

Umrætt misræmi milli heimilda um hvort um ítak eða eign Saurbæjar og Saurbæjarkirkju hafi verið að ræða bendir til þess að notkun orðanna „eign“ og „ítak“ hafi ekki ávallt verið samræmd, sbr. t.d. landamerkjabréf Saurbæjar frá 1886 sem nefnir „Bæjarkirkjuítakið“ en telur það þó ekki upp meðal ítaka Saurbæjar heldur eigna jarðarinnar. Það kann að benda til þess að þrátt fyrir að orðið „ítak“ hafi verið notað um svæðið hafi það ekki ávallt verið í þeim tilgangi að lýsa eignarréttarlegri stöðu svæðisins.

Eins og áður segir hafa landamerkjabréf jarða almennt meira vægi en aðrar heimildir sem sönnunargögn um beinan eignarrétt og í fyrirliggjandi dómum og úrskurðum hefur að meginreglu verið komist að þeirri niðurstöðu að þau afmarki eignarlönd. Undantekningar frá því varða einkum tilvik þar sem eldri heimildir mæla afmörkun landamerkjabréfanna í mót, enda gátu menn ekki einhliða aukið við land sitt með gerð landamerkjabréfs. Skoðun á merkjum ágreiningssvæðisins hefur leitt í ljós að samræmi sé milli afmörkunar þess í landamerkjabréfi Saurbæjar frá 18. júní 1886 og varakröfu gagnaðila ríkisins, og að sú afmörkun eigi sér jafnframt stoð í landamerkjabréfi Hvallátra frá 27. júní 1889. Eldri heimildir mæla afmörkun þessari ekki í mót.

Að framan er rakið að miklar líkur þykja á að ágreiningssvæðið hafi verið innan upphaflegs landnáms. Ekki liggur fyrir hvernig landnámi því var skipt í jarðir eða hvernig Saurbæjarkirkja eignaðist réttindi í Bæjarbjargi. Þó benda fyrirliggjandi heimildir að mati óbyggðanefndar ekki til þess að beinn eignarréttur á svæðinu, sem stofnast hafi með landnámi, hafi fallið niður. Þvert á móti bendir orðalag og efnisskipan elstu fyrirliggjandi heimildar um svæðið, máldaga Saurbæjarkirkju frá 1419, fremur til þess að á þeim tíma hafi verið litið svo á að svæðið væri beinum eignarrétti háð og ýmsar yngri heimildir benda til þess sama, sbr. sérstaklega margnefnt landamerkjabréf Saurbæjar frá 1886. Þykir það benda til þess að beinum eignarrétti á svæðinu hafi verið viðhaldið. Heimildir bera einnig með sér að ágreiningssvæðið hafi verið nýtt eins og kostur var á hverjum tíma og að Saurbæjarkirkja hafi farið með öll réttindi, eða veitt öðrum leyfi, eftir atvikum gegn gjaldi, til nýtingar á svæðinu. Þá má benda á að aðrir hlutar bjargsins eru óumdeild eignarlönd, þ.e. Látrabjarg, Breiðavíkurbjarg, og Keflavíkurbjarg. Þykja hvorki staðhættir né heimildir benda til þess að annað eigi við um ágreiningssvæðið. Einnig má í þessu samhengi benda á að bjarghlutarnir draga nafn sitt af þeim jörðum sem þeir hafa tengst. Bæði nöfnin Bæjarbjarg og Kirkjubjarg eru dregin af Saurbæjarkirkju. Að mati óbyggðanefndar þykir því, þrátt fyrir óljóst og misvísandi orðalag sumra fyrirliggjandi heimilda þar að lútandi, nægilega í ljós leitt að beinn eignarréttur hafi stofnast á ágreiningssvæðinu og hann hafi haldist við.

Líkt og áður segir byggja gagnaðilar íslenska ríkisins á að Saurbæ hafi tilheyrt ítaksréttur í Bæjarbjargi en beinn eignarréttur að því hafi ávallt tilheyrt Hvallátrum. Ítaksrétturinn hafi svo fallið niður með lögum um lausn ítaka af jörðum, nr. 113/1952.

Aftur á móti virðist ljóst að þegar eigendur Saurbæjar afsöluðu ríkissjóði „hluta jarðarinnar Saurbæjar í Rauðasandshreppi sem nefndur er Bæjarkirkjuítakið í landamerkjabók Barðastrandarsýslu“ árið 1993 litu aðilar að þeim viðskiptum svo á að framselt væri land háð beinum eignarrétti. Eigendur Hvallátra höfðu þá sem fyrr segir uppi mótmæli þess efnis að eigendur Saurbæjar hefðu ekki heimild til að ráðstafa „ítakinu“ þar sem það væri niður fallið.

Óbyggðanefnd úrskurðar um mörk þjóðlendna gagnvart eignarlöndum en sker aftur á móti ekki úr um merki milli eignarlanda eða hverjum eignarréttur á landsvæðum utan þjóðlendna tilheyri, sbr. þjóðlendulög, nr. 58/1998. Við úrlausn mála er nefndin bundin af kröfugerð aðila, bæði ríkisins og annarra, sbr. sérstaklega dóma Hæstaréttar frá 6. september 2005 í máli nr. 367/2005 (Skaftafell I og III) og 16. maí 2007 í máli nr. 571/2006 (Rangárvallafréttur) og ber að leysa úr málum á þeim grundvelli. Skilyrði þess að eiga aðild að málum fyrir nefndinni og hafa þar uppi kröfur gegn ríkinu er að telja til eignarréttinda eða annarra réttinda á svæði sem ríkið gerir kröfu til, sbr. 2. mgr. 10. gr. laganna, auk almennra skilyrða stjórnssýsluréttar sem snúa einkum að því að eiga lögvarinna hagsmuna að gæta við úrlausn málsins.³⁸⁴ Í máli þessu er gagnaðili ríkisins sem fyrr segir Bjargtangar, félag land og sumarhúsaeigenda á Hvallátrum, sem kemur fram fyrir hönd félagsmanna sinna og hefur uppi kröfur á þeim grundvelli að ágreiningssvæðið sé eignarland sem tilheyri Hvallátrum. Á grundvelli þeirra málsatvika sem hér voru rakin er það mat óbyggðanefndar að eigendur Hvallátra, og jafnframt félagið fyrir hönd þeirra, uppfylli skilyrði þess að geta átt aðild að málinu og að unnt sé að leysa úr því á grundvelli krafna þeirra. Áréttað er að þótt komist sé að niðurstöðu um eignarland á grundvelli þeirra krafna er engu slegið föstu um hvort sá eignarréttur tilheyri í reynd eigendum Hvallátra eða eftir atvikum íslenska ríkinu á grundvelli áður-nefndra kaupa árið 1993. Hvort sem ágreiningssvæðið hefur verið undirorpið beinum eignarrétti Saurbæjar, og þá íslenska ríkisins eftir kaup þess á svæðinu 1993, eða hvort Saurbær hefur einungis átt þar ítaksrétt í eignarlandi annarra, sem hafi eftir atvikum fallið niður, leiðir hvort tveggja þó til þeirrar niðurstöðu að um eignarland sé að ræða og að hafna beri kröfu íslenska ríkisins um þjóðlendu.

Af hálfu íslenska ríkisins hefur ekki verið sýnt fram á að land innan marka ágreiningssvæðisins, eins og þau eru skilgreind hér að framan, sé þjóðlenda, í skilningi 1. gr. þjóðlendulaga, nr. 58/1998, sbr. einnig a-lið 7. gr. laganna. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé eignarland, án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi, sbr. 7. gr. sömu laga.

7.4 Um málskostnað

Í samræmi við 2. mgr. 17. gr. laga nr. 58/1998 hefur óbyggðanefnd lagt mat á það hvað telja megi nauðsynlegan kostnað vegna hagsmunagæslu fyrir nefndinni í máli þessu.

³⁸⁴ Sjá nánar um þetta á bls. 108–112 í úrskurði óbyggðanefndar frá 3. maí 2018 í máli nr. 1/2016 (Flekkudalur og Svínadalur).

Við það mat lítur nefndin almennt til þess hvort aðilar, sem svipaðra hagsmuna eigi að gæta, hafi sameinast um aðstoð lögmanns og annarra sérfræðinga, enda rekist hagsmunir ekki á. Við mat á fjárhæð kostnaðar hefur nefndin enn fremur litið til þess hvað telja megi sanngjarnt og eðlilegt endurgjald fyrir hagsmunagæslu í máli þessu, miðað við framlagðar tímaskýrslur og umfang ágreiningsmálsins, og er málskostnaður úrskurðaður til málsaðila að því marki sem aðild og sundurliðun málskostnaðarreikninga gefur tilefni til.

8 ÚRSKURÐARORÐ

Ekki eru þjóðlendum á landsvæðinu sem fjallað hefur verið um í máli þessu.

Málskostnaður gagnaðila íslenska ríkisins vegna þóknunar málflytjanda þeirra greiðist úr ríkissjóði, sbr. 17. gr. laga nr. 58/1998, og ákvarðast svo:

Vegna Ólafs Björnssonar lögmanns: Bjargtangar, félag land- og sumarhúsaeigenda á Hvallátrum, f.h. Gyðu Guðmundsdóttur, Hrafnkels Þórðarsonar, Jóns Péturssonar, Kristins Guðmundssonar og Rögnu Þórðardóttur, vegna Hvallátra: 2.300.000 kr.

Útlagður kostnaður málsaðila, annarra en fjármála- og efnahagsráðherra vegna íslenska ríkisins, utan þóknunar lögmannna, hefur þegar verið eða verður endurgreiddur úr ríkissjóði, sbr. 17. gr. laga nr. 58/1998.

Ása Ólafsdóttir

Allan V. Magnússon

Hulda Árnadóttir

ALMENNAR NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR

— með viðaukum —

Svæði 1–9B

Sérprentun 21. febrúar 2020

EFNISYFIRLIT

FORMÁLI	III
1. INNGANGUR	IV
2. GRÓÐURFAR VIÐ LANDNÁM OG SÍÐARI BREYTINGAR	IV
3. STOFNUN EIGNARRÉTTINDA	V
3.1. Landnám	V
3.2. Hefð	VIII
3.3. Lög	XII
4. FLOKKUN LANDS	XIII
4.1. Almenn	XIII
4.2. Jörð	XIV
4.3. Almennningar	XIX
4.4. Afréttir	XXI
4.5. Jörð eða afréttur?	XXVIII
4.6. Jöklar	XXIX
4.7. Fjallskil	XXXIV
4.8. Ítök	XXXVIII
4.9. Fjörur og rekæign	XLI
5. HEIMILDIR UM EIGNARHALD	XLV
5.1. Almenn	XLV
5.2. Jarðamöt og jarðabækur	XLV
5.3. Máldagar og vísitásiur	XLVII
5.4. Lögfestur	XLIX
5.5. Jarðabréf og landamerkjabréf	L
5.6. Afsals- og veðmálábækur	LIV
5.7. Aðrar heimildir	LVI
6. NIÐURSTAÐA	LVII
7. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 5	LXI
7.1. Almenn atriði og dómafordæmi í þjóðlendumálum	LXI
7.1.1. Gildi landamerkjabréfa jarða	LXII
7.1.2. Heiðarbylí á Norðausturlandi	LXIV
8. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 6	LXVI
8.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum	LXVI
8.2. Afréttir einstakra jarða og stofnana	LXVI
9. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 7A	LXIX
9.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum	LXIX
10. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 7B	LXX
10.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum	LXX
10.2. Heimildir mæla í mót landamerkjabréfi jarðar	LXXI
10.3. Heimildir um legu jarða til forna	LXXII
11. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 8A	LXXIV
11.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum	LXXIV
11.2. Um túlkun landamerkjabréfa jarða og samspil við aðrar heimildir	LXXIV
11.3. Áhrif fyrri lögskipta íslenska ríkisins og annarra vegna viðkomandi landsvæðis	LXXVII
11.4. Réttaráhrif og sönnunargildi eldri dómsúrlausna	LXXX
12. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 9B	LXXXIII
12.1. Þinglýsing landamerkjabréfa og færsla í landamerkjabækur	LXXXIII
12.2. Almennningar stöðuvatna	LXXXV

FORMÁLI

Í úrskurðum óbyggðanefndar í málum á svæði 1 er í kaflanum *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* gerð grein fyrir athugunum og niðurstöðum um nokkrar staðreyndir og lagaatriði sem almenna þýðingu geta haft við úrlausn þjóðlendumála. Í úrskurðum í málum á svæði 2 var aukið við þessa umfjöllun og nokkrum nýjum atriðum bætt við. Kaflar þessir voru felldir saman, með lítilsháttar breytingum, og birtir þannig sem viðauki við úrskurði í málum á svæðum 3–9B. Fer sá texti hér á eftir, í 1.–6. kafla.

Í úrskurðum á svæðum 3–9B hefur jafnan verið gerð grein fyrir nýgengnum dómum í þjóðlendumálum og öðrum atriðum sem almenna þýðingu geta haft við úrlausn þjóðlendumála. Lagt hefur verið á það mat hvort breyta þyrfti eða bæta enn við fyrirbyggjandi *Almennar niðurstöður*. Tilefni til umfjöllunar eða viðauka af þessu tagi gafst einkum á svæðum 5, 6, 7A, 7B og 8A og fer sá texti lítillega styttrur hér á eftir í 7.–11. kafla. Að auki hefur verið bætt inn sem 12. kafla atriðum úr úrskurðum á svæði 9B, annars vegar um þinglýsingu landamerkjabréfa og færslu þeirra í landamerkjabækur og hins vegar um almenninga stöðuvatna.

Niðurstöður óbyggðanefndar um eignarland eða þjóðlendu á einstökum landsvæðum eru í beinu samhengi og samræmi við *Almennar niðurstöður* með viðaukum og vísa til þeirra.

1. INNGANGUR

Hér verður gerð grein fyrir almennum athugunum og niðurstöðum óbyggðanefndar um nokkrar staðreyndir og lagaatriði sem þýðingu geta haft við úrlausn þeirra mála sem undir nefndina heyra.

Í upphafi verður gefið yfirlit um gróðurfar á Íslandi við landnám og þeim breytingum sem á því hafa orðið síðan. Þá verður fjallað um landnám, hefð og lög sem stofnunarhætti eignarréttinda.

Því næst verður gerð grein fyrir flokkun lands í *jarðir*, *almenninga* og *afrétti* og eignarréttarlegri þýðingu þessara hugtaka. Hugað verður sérstaklega að ákveðnum tilvikum sem virðast á mörkum framangreindra flokka ásamt eignarhaldi á landi undir jökulum og mörk við jökul eða á. Þá verður fjallað um hvort og þá hvaða vísbendingar um eignarréttarlega stöðu lands má draga af fyrirkomulagi fjallskila og tilvist ítaka til lands eða sjávar, hvaða réttur felist í fjörueign og hver séu merki sjávarjarða til hafsins.

Loks verður fjallað um efni og gildi þeirra heimilda sem einna helst fjalla um eignarréttindi fyrr á tímum. Gerð verður sérstök grein fyrir jarðamötum og jarðabókum, mál-dögum og vísitási-um, lögfestum, jarðabréfum og landamerkjabréfum, afsals- og veðmálabókum.

2. GRÓÐURFAR VIÐ LANDNÁM OG SÍÐARI BREYTINGAR

Íslandi má skipta í þrjú hæðar- eða gróðurbelti, þ.e. *láglandisbelti*, *hlíðabelti* og *hálandis- eða fjallbelti*.¹ Þessi skipting byggist á því að lífsskilyrði fyrir plöntur og aðrar lífverur, þ. á m. búsetuskilyrði fyrir fólk, fara stigversnandi með vaxandi hæð yfir sjávarmáli og lækkandi meðalhita. Höfuðeinkenni gróðurfars breytast því frá láglandisbelti og upp til efstu gróðurmarka á hálendi, tegundum plantna fækkar mjög, harðgerar tegundir verða ríkjandi, uppskerumagn minnkar og gróðurþekjan verður gisnari.

Gróðurbeltin eru í mismunandi hæð í hinum ýmsu landshlutum, eftir því hvort um er að ræða innhérað eða útnes, eftir snjóalögum o.s.frv. Milli gróðurbeltanna eru að sjálfsögðu ekki skörp skil heldur breytist gróðurfar stig af stigi með vaxandi hæð yfir sjávarmáli. Í grófum dráttum nær láglandisbelti landsins upp í 100–150 m hæð og sums staðar nokkru hærri sunnanlands. Hlíðabeltið tekur við og nær upp í 300–400 m hæð, en þar ofan við er hálandisbeltið. Ætla má að um landnám hafi mörkin legið nokkru ofar.

¹ Steindór Steindórsson, 1964: *Gróður á Íslandi*. Reykjavík. S. 28.

Talið er að við landnám hafi gróður þakið um $\frac{2}{3}$ hluta af yfirborði landsins.² Mikill hluti láglendis- og hliðabelta, svo og hálendisbeltis upp að 600–700 m hæð á miðhálendinu, hefur verið þakinn nokkuð samfelldum gróðri og jarðvegi. Ofar hefur gróðurinn orðið stöðugt gisnari, uns hann hefur horfið að mestu í 800–1000 m hæð. Í fjalllendi útnesja og í bröttum fjallahlíðum hafa efri mörk samfellds gróðurs legið neðar.

Við landnám hefur birkiskógur og kjarr sett mestan svip á gróðurfur í láglendis- og hliðabeltum og jafnvel teygt sig upp í hálendisbelti við bestu aðstæður. Áætlað er að skóglendi og kjarr hafi þakið um $\frac{1}{4}$ hluta landsins. Það var langverðmætasta gróðurlendi landsins vegna mikillar grósku, fjölþættra nota og jarðvegsverndar. Ofan skógarmarka hafa smárunnar, ýmsar lyngtegundir og harðgerar jurtir verið ríkjandi tegundir. Þar sem jarðvatnsstaða var há, á láglendi og hálendi, var gróskumikill votlendisgróður. Rýr mosagróður tók við þegar nálgaðist efri mörk gróðurs, og loks voru plöntur á stangli á því landi sem í daglegu tali er nefnt ógróið.

Nú þekur gróður aðeins um $\frac{1}{4}$ hluta landsins í heild og um $\frac{10}{100}$ hluta ísfrírra svæða miðhálendisins, í stað nær helmingis um landnám. Aðeins um $\frac{1}{100}$ hluti landsins er skógi eða kjarri vaxinn. Gróðurþekja landsins hefur þannig bæði dregist saman og gæði hennar rýrnað.

Langmest hefur rýrnun landgæða orðið í hálendisbeltinu, einkum á miðhálendinu. Afleiðingar þessa eru m.a. þær að verulegur hluti miðhálendisins, sem um landnám og fram eftir öldum var vel fallið til sumarbeitar, er nú gróðursnauðar auðnir.

3. STOFNUN EIGNARRÉTTINDA

Þeir stofnunarhættir eignarréttinda sem huga þarf sérstaklega að í þessu sambandi eru landnám, hefð og lög.

3.1. Landnám

Hér á landi var fyrst stofnað til eignarréttar yfir landi með námi. Telja verður líklegt að eigi síðar en með gildistöku ákvæða Jónsbókar um afrétti og almenninga hafi nám verið útilokað. Vafalaust er þó að eftir lögtöku nýbýlatilskipunar 1776 er nám úr sögunni sem stofnunarháttur eignarréttar hér á landi.³

Landnámabók hefur löngum verið talin mikilvægasta heimildin um upphaf byggðar á Íslandi. Þar eru nefndir um 430 karlar og konur sem námu land eða eignuðust það úr landnámi annarra. Þá eru þar nöfn um 600 bæja sem risið eiga að hafa á landnámsöld, þ.e. á árunum 874–930. Efni Landnámu er spunnið úr þremur meginþáttum: landnáma-

² Ingvi Þorsteinsson og Sigurður Blöndal, 1986: *Gróðureyðing og endurheimt landgæða*. Reykjavík. S. 13.

³ Sbr. Gaukur Jörundsson: „Um afrétti og almenninga“, óbirt fjölrit, bls. 10–11. Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignaréttur II* (fjöl.). Reykjavík. S. 133–134. Þorgeir Örlygsson, 1994: „Um eignarhald á landi og náttúruauðlindum.“ *Afmælisrit. Gaukur Jörundsson sextugur 24. september 1994*. Reykjavík. S. 565.

frásögnum, greinargerð fyrir landnámsmönnum, ætt þeirra og niðjum og fróðleik af ýmsum toga sem lýsir m.a. viðskiptum manna, stjórnarfari, trú og siðum, skipakosti, húsakynnum, búpeningseign og landsháttum.

Landnáma er varðveitt í fimm gerðum, misjafnlega heillegum. Þrjár þeirra eru að stofni til frá miðöldum en tvær voru ritaðar á 17. öld. Melabók mun vera elst þeirra og standa næst frumgerð Landnámabókar, sem talin er rituð á fyrri hluta 12. aldar en er nú glötuð. Ljóst er því að tvö hundruð ár hið minnsta hafa liðið þar til frásagnir um landnám voru skráðar. Allmikill efnislegur munur er á varðveittum gerðum Landnámabókar en þó eru landnámalýsingar yfirleitt nokkuð samhljóða.

Ýmsar sagnir er að finna í Landnámu um það hvernig menn fóru að því að nema land. Í Hauksbókargerð Landnámu er greint frá því að Íslendingar hafi leitað til Haralds konungs hárfagra um aðstoð við að setja reglur um stærð landnáma. Þá voru sett ákvæði um að enginn skyldi víðara nema en hann mætti eldi yfir fara á einum degi með skipverjum sínum.⁴ Um konur virðist hins vegar hafa gilt sú regla að þær skyldu ekki nema víðara land en leiða mætti kvígu tvævetra vorlangan dag sólsetra á milli, vel fóðraða.⁵ Fleiri aðferðir eru tilfærðar. Helgi magri, sem nam allan Eyjafjörð, er t.d. sagður hafa gert eld mikinn við hvern vatnsós og helgað sér svo allt hérað, væntanlega allt vatnasvæði árinna. Stundum virðist kvikféð sjálft hafa ráðið ferðinni. Í upphafi þess hluta Landnámu sem fjallar um Sunnlendingafjórðung segir m.a. á þessa leið: „Sumir þeir, er fyrstir kómu út, byggðu næstir fjállum ok merkdú at því landskostina, at kvikféit fýstisk frá sjónum til fjallanna.“⁶

Á síðustu áratugum hafa ýmsir fræðimenn á sviði sagnfræði og bókmennta sett fram kenningar um sannfræði Landnámu. Annars vegar hefur því verið haldið fram að treysta megi frásögnum Landnámu í meginatriðum. Hér má nefna kenningar eins og þær að markmiðið með ritun Landnámu hafi verið að skapa grundvöll fyrir innleiðingu óðalsréttar hér á landi, undirbúa skiptingu landsins í kirkjusóknir eða varðveita ættartölur, með tilliti til erfða, hjúskapar o.fl., auk áhuga á sögu forfeðranna.⁷ Hins vegar hefur því verið haldið fram að frásagnir Landnámu eigi lítið skylt við sögulegan veruleika. Í því sambandi ber að nefna þá kenningu að markmiðið hafi verið að renna stoðum undir eignarheimildir höfðingjaættanna fyrir þeim jörðum, einkum aðalbólum, sem þær töldu sig eiga á ritunartíma Landnámu.⁸ Ennfremur hefur því verið haldið fram að sum nöfn

⁴ Landnámabók, 1986. Jakob Benediktsson gaf út. (Íslensk fornrit. 1. b.) Reykjavík. S. 337.

⁵ Landnámabók 1986, s. 321.

⁶ Landnámabók 1986, s. 337.

⁷ Sbr. Barði Guðmundsson, 1938: „Uppruni Landnámabókar.“ *Skírnir. Tímarit Hins íslenska bókmenntafélags*. S. 6–7, 20. Jón Jóhannesson, 1954–58: „Sannfræði og uppruni Landnámu.“ *Saga. Tímarit Sögufélags*. S. 225–226. Einar Gunnar Pétursson, 1986: „Efling kirkjuvalds og ritun Landnámu.“ *Skírnir. Tímarit Hins íslenska bókmenntafélags*. S. 193–222.

⁸ Sveinbjörn Rafnsson, 1974: *Studier i Landnámabók. Kritiska bidrag till den isländska fristatstidens historia*. Lund. S. 203–217. Sveinbjörn Rafnsson, 1976: „Aðferðir og viðhorf í Landnámurannsóknunum.“ *Skírnir. Tímarit Hins íslenska bókmenntafélags*. S. 222–225, 231–233.

landnámsmanna séu dregin af kennileitum, náttúrufari eða búskaparháttum.⁹ Heimildargildi Landnámu er því umdeilt meðal fræðimanna.

Í úrlausnum dómstóla hafa skýrar lýsingar Landnámu á umfangi landnáms verið taldar hafa sönnunargildi við mat á því hvort stofnast hafi til eignarréttar yfir tilteknu landsvæði. Þessi afstaða kemur fram í H 1994 2227 (Geitland). Þar er frásögn Landnámu um nám Geitlands talin sanna að í kjölfar landnáms hafi landsvæðið verið eignarland. Jafnframt ber að nefna H 1960 726 (Skeljabrekka) þar sem talið var auðsætt af frásögn Landnámu að landspilda hefði í öndverðu verið hluti af landi jarðarinnar Skeljabrekku. Takmarkaðar lýsingar í Landnámu hafa hins vegar fremur verið taldar mæla gegn því að land hafi verið numið og þannig orðið undirorpið beinum eignarrétti, sbr. H 1997 1162 (Auðkúluheiði), H 1997 1183 (Eyvindarstaðaheiði), H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur), H 1999 111 (Gilsá) og H 1999 2006 (Sandfellshagi). Þá hafa dómstólar litið til gróðurfars og staðhátta við mat á því hvort líkur séu á að landsvæði hafi verið numið, sbr. einkum H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur) og H 1999 111 (Gilsá).

Það er álit óbyggðanefndar að Landnáma lýsi a.m.k. þeirri skiptingu lands sem menn töldu rétta eða voru ásáttir um á ritunartíma einstakra gerða. Þá er ljóst að landnámalýsingar hennar hafa verið vel kunnar landsmönnum og sannleiksgildi þeirra óumdeilt fram á síðustu áratugi. Þetta endurspeglast í úrlausnum dómstóla. Nefndin telur því að skýrar frásagnir Landnámu hafi sönnunargildi um tilvist eignarréttar. Jafnframt benda frásagnir Landnámu almennt séð til þess að landnám hafi í einhverjum tilvikum náð lengra inn til landsins en lýst landamerki jarða á síðari tímum. Rannsóknir á sviði sagnfræði, fornleifafræði og náttúrufræði styðja þetta.¹⁰ Svo sem fram kemur í kafla 2. hefur gróðurfar inn til landsins verið þannig að landnámsmenn kunna að hafa séð sér hag í að nema land ofar en byggð hefur náð á síðari tímum. Hins vegar hljóta staðhættir, þar á meðal hæð yfir sjávarmáli og fjarlægð frá byggð, að hafa takmarkað möguleika á nýtingu. Afar takmarkaðar ályktanir verða því dregnar af gróðurfari.

Í Landnámu er hins vegar sjaldan lýst nákvæmlega umfangi landnáms eða landamerkjum. Þetta á ekki hvað síst við inn til landsins. Óbyggðanefnd telur hæpið að af takmörkuðum lýsingum í Landnámu verði afdráttarlausar ályktanir dregnar um það hvort í öndverðu hafi verið stofnað til eignarréttar yfir landsvæði með námi.

Þá er ýmislegt óljóst um aðferðir við landnámið og hverju landnámsmenn sóttust eftir, þ.e.a.s. hvort þeir hafi einvörðungu miðað við gróðurfar og staðhætti eða hvort önnur atriði skiptu einnig máli, svo sem heppileg kennileiti, samgönguleiðir, völd og áhrif o.s.frv. Óvissa um aðferðir við landnám er of mikil til þess að hægt sé að fullyrða um stærð landnáma á þeim grundvelli.

⁹ Sbr. Þórhallur Vilmundarson, 1982: „-stad. Island.“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 16. b. Kaupmannahöfn. D. 578–584. Sjá ennfr. greinar Þórhalls Vilmundarsonar í *Grimni. Riti um nafnfræði*. 1–3. b. (1980–1996).

¹⁰ Sbr. Kristján Eldjárn, 1974: „Fornþjóð og minjar.“ *Saga Íslands*. 1. b. Reykjavík. S. 115. Jakob Benediktsson, 1974: „Landnám og upphaf allsherjarrikis.“ *Saga Íslands*. 1. b. Reykjavík. S. 165.

3.2. Hefð

Hugtakið hefð er hvorki að finna í Grágás né Jónsbók. Í Jónsbók má þó sjá þess merki að afnot manna af tilteknum fasteignatengdum hlunnindum hafi þótt benda til ákveðinna réttinda. Í 26. kapitula landsleigubálks stendur m.a.: „Nú hefir maður skóg, eng eða haga, reka eða aðrar landsnytjar .xx. [þ.e. 20] vetr eða lengr ,átflulaust, þá á sá er haft hefir, nema hinn hafi lþgleg vitni til, at hann á, ef hann skal úrænt vera.“¹¹

Enda þótt hugtakið komi ekki fyrir í lögbókunum virðist sem mönnum hafi snemma verið það kunnugt. Undir lok 12. aldar deildu leikmenn og Þorlákur biskup Þorhallsson um yfirráð kirkjueigna (staðamál fyrri). Bændur kröfðust forræðis yfir kirkjueignum í krafti „landsskapar ok fornrar hefðar“ en biskupinn kvað forna hefð ekki vega þyngra en lög kirkjunnar¹². Þessi frásögn getur ekki ein og óstudd talist heimild um hefð í laga- legum skilningi. Allt eins er líklegt að orðið sé hér notað um eitthvað sem haldist hafi órofa um ótiltekinn tíma (sbr. orðasambandið „í hefð og haldi“).

Sumir fræðimenn hafa getið sér þess til að *hefð* sé komin inn í norræn lög úr kanónískum rétti. Í því sambandi er bent á að orðasamböndin „...sem að fornu hefir verið“ og „frá arilds tíð“ gætu verið þýðingar á latneska hugtakinu „praescriptio im- memorialis“.¹³

Kaldangursrecess (Koldinghúsrecess) frá 13. desember 1558 var lögleiddur með konungsbréfi 20. mars 1563. Í konungsbréfi þessu segir að recessinn „skuli einnig ganga fyrir lög um þau efni, „sem íslensk lög þar um ekki áhræra né forklára“.“ Í recessnum, 50. kapitula, segir m.a. um 20 vetra hefð:

Item huada godz og eigner nauckur madur hefur med haund haft og halldit xx wetur oklagad og okiært. þui ma hann kuijdulaust hallda og skal það ecki wndan honum ganga nema suo finnist og bijuijsist það sie j panta sett edur lient.¹⁴

Jón Þorkelsson þjóðskjalavörður athugaði á sínum tíma hvar vitnað væri til Kaldangursrecess í dómum og skjölum. Nefndi hann að í alþingisdómi 30. júní 1581, um Bjarneyjartolla, og í dómi Erlends sýslumanns Magnússonar 9. apríl 1594, um Kleifarblá, sé vitnað í 50. kapitula í recessinum.¹⁵ Af rannsókn Jóns verður ekki séð að recess þessi hafi haft þýðingu utan þessa.

Rétt er að taka fram að Kaldangursrecess er að engu getið í þeim umræðum sem fram fóru um miðja 19. öld um setningu hefðarlaga.

¹¹ *Jónsbók*. Kong Magnus Hakonssons lovbog for Island vedtaget paa Altinget 1281 og réttarboetr de for Island givne retterbøder af 1294, 1305 og 1314. Kaupmannahöfn 1904. S. 156.

¹² Sbr. *Biskupa sögur*. 1. b. Kaupmannahöfn 1858. S. 281 (Oddaverja þáttur, ritaður í byrjun 13. aldar).

¹³ Wallén, Per-Edwin, 1981: „Hævd. Sverige.“ *Kulturhistorisk lexikon for nordisk middelalder*. 7. b. Kaupmannahöfn (2. útg.). D. 285. Magnús Már Lárusson, 1981: „Hævd. Island.“ Sama rit, d. 287–288.

¹⁴ *Íslenskt fornbréfasafn*. 13. b. Reykjavík 1933–1939. S. 355. Sbr. *Alþingisbækur Íslands*. 1. b. Reykjavík 1912–1914. S. 425–426. *Alþingisbækur Íslands*. 3. b. Reykjavík 1917–1918. S. 33–35.

¹⁵ *Íslenskt fornbréfasafn*. 13., s. 351.

Af athugun á dómum í Íslensku fornbréfasafni og Alþingisbókum Íslendinga verður ekki dregin önnur og viðtækari ályktun en sú, að sá sem hafði haft umráð eignar um árabíl væri líklegur eigandi hennar nema annað kæmi fram í dómum eða skjölum, svo sem oft er gerður fyrirvari um. Er sá fyrirvari einnig í samræmi við fyrrnefnt ákvæði Jónsbókar.

Í Dönsku lögum Kristjáns V. frá 1683 voru ákvæði um hefð og fleira. Samsvarandi ákvæði voru í Norsku lögum frá 1687 og segir þar m.a. svo í 5. bók, 5. kapitula, 3. gr:

Hvis andet Gods og Ejendom nogen haver haft i Haand og Hævd i tyve Aar ulast og ukært til Tinge, det beholder hand uden anden Adkomst at fremvise, angerløst og uafvundet, med mindre det bevisis, at hand hafde det, enten til Pant, eller i Forlæning, eller i Forsvar.

Ákvæði þessi voru aldrei birt hér á landi en mörg dæmi eru þess að Yfirréttur og Landsyfírréttur beittu þessum lögum, sbr. t.d. dóm frá 5. maí 1830 þar sem vitnað er án nokkurs fyrirvara til Norsku laga 5-5-3.¹⁶

Þá var í erindisbréfi fyrir biskupana á Íslandi frá 1. júlí 1746 ákvæði í 16. gr. þar sem gert var ráð fyrir því að á 100 árum mætti hefða eignir og réttindi, sem verið hefðu kirkjueign.¹⁷

Vorið 1836 lagði Bjarni Thorsteinson amtmaður til við kansellið í Kaupmannahöfn að 26. kapituli landsleigubálks Jónsbókar yrði numinn úr gildi og tekin upp ákvæði Dönsku laga um hefð. Fram kom að óljóst þætti hvort reglan í Jónsbók tæki einungis til hlunninda eða einnig til fasteigna. Kansellið bar málið undir Landsyfírrétt og síðan embættismannanefndina sem skipuð var 22. ágúst 1838. Við athugun lögfróðra manna kom í ljós að íslenskir dómstólar á 17. og 18. öld og fram á þá 19. höfðu í langflestum tilvikum tekið mið af Dönsku og Norsku lögum í þeim málum sem snertu hefð. Flestir nefndarmanna voru þeirrar skoðunar að rétt væri að innleiða hér dönsk hefðarlög.¹⁸

Árið 1845 var lagt fyrir ráðgjafafingið frumvarp kansellisins til tilskipunar um hefð og fyrningu. Var þar gert ráð fyrir að ákvæði Dönsku laga um hefð og fyrningu yrðu lögleidd hér á landi.

Í umræðum á ráðgjafafinginu kom fram að algengt var að farið væri að ákvæðum Dönsku og Norsku laga um hefð enda þótt þau ákvæði hefðu ekki verið lögleidd hér. Skiptar skoðanir voru um þetta frumvarp. Þeir sem voru því fylgjandi töldu að hefðarlög gætu verndað eignarréttinn og leyst úr þeirri réttaróvissu sem ríkt hefði. Þeir sem andvígir voru tilgreindu ýmis rök gegn frumvarpinu. Í fyrsta lagi væru eignir og ítök oft langt hvert frá öðru og frá eigendum og þess vegna væri erfitt fyrir þá að verja rétt sinn gagnvart þeim sem vildu sölsa undir sig eignir þeirra í skjóli hefðarlaga. Að auki vísaði frumvarpið almennt til danskra lagareglna um hefð án þess að ljóst væri hver ákvæði lögleiða ætti hér. Ef hin danska hefð fengi lagagildi hér á landi gegn vilja þjóðarinnar

¹⁶ *Landsyfírrjettardómar og hæstarjettardómar í íslenskum málum 1802–1873*. 3. b. Reykjavík 1925–1931. S. 360–374.

¹⁷ *Lovsamling for Island*. 2. b. Kaupmannahöfn 1853. S. 653.

¹⁸ *Tíðindi frá Alþingi Íslendinga. Fyrsta þing 1. júlí til 5. ágúst 1845*. Reykjavík 1845. S. 2–12.

þá væri það band á komið sem ekki yrði seinna leyst. Einnig var bent á að ákvæði Jónsbókar hefði ekki valdið neinum ágreiningi eða misskilningi fyrr en á síðustu tímum þegar íslenskir lögfræðingar hefðu farið að meta íslensk lög minna en hin dönsku. Loks tóku þeir fram að búast mætti við málaferlum sem ekki yrði séð fyrir endann á og myndu valda ærnum kostnaði ef frumvarpið yrði samþykkt. Lyktir málsins urðu þær að frumvarpið var felld með 16 atkvæðum gegn 8 og engin tilskipun sett.¹⁹

Þrátt fyrir að Landsyfirréttur hefði um árabil dæmt eftir Dönsku og Norsku lögum fór að bera á efasemdum um gildi þeirra er leið á 19. öld. Loks var kveðið á um það í dómi 19. desember 1887 að enda þótt „eignar-hald á fasteign (possessio)“ hafi varað óátalið í 30–40 ár, veitti það eigi eignarheimild eftir íslenskum lögum.²⁰ Í dómi Landsyfirréttar frá 12. október 1896 var upprekstrarfélagi fjögurra hreppa í Mýrasýslu hins vegar dæmdur beinn eignarréttur að landsvæðinu Hellistungum á grundvelli uppreksturs „um ómuna tíð“ og með skírskotan til Jónsbókar, 26. kap. 11b. i.f.²¹

Samkvæmt framansögðu voru réttarreglur um hefð yfir fasteignum óljósar og lagaframkvæmd misvísandi allt til loka 19. aldar. Með setningu hefðarlaga, nr. 46/1905, fengust loks skýrar reglur á þessu sviði. Felld voru úr gildi þau ákvæði hér að lútandi sem löggjafinn taldi gildandi rétt, þ.e. ákvæði 26. kapítula landsleigubálks Jónsbókar sem og 16. gr. í erindisbréfi til biskupa frá 1. júlí 1746. Fleiri atriði tengd lögtöku hefðarlaga skipta og verulegu máli í þessu sambandi. Í greinargerð með frumvarpi til hefðarlaga segir svo:

Þar sem nú hefur fundizt ástæða til að leggja fyrir alþingi frumvarp til laga um hefð, þá byggist þetta ekki að eins á því, að eins og hefð er til í lögum allra siðaðra þjóða og hefur verið álitin nauðsynleg til að tryggja viðskiptalíf, eins muni vera þörf á þessu rjettartæki hjer á landi, heldur miklu fremur á því, að svo að segja árlega eykst þörfin á því fyrir landbúnaðinn að hafa greið og góð lántökuskilyrði, en eitt aðalskilyrði fyrir því er, að eigendur jarðanna hafi formlega eignarheimild fyrir jörðum sínum. Nú er það vitanlegt, að hjer á landi hafa menn verið mjög skeytingarlausir með að láta þinglýsa eignarheimildum sínum. Hefur löggjafinn fundið það vel, að þetta var óheppilegt fyrir viðskiptalíf, og sjest það meðal annars af því, að með lögum 15. febr. 1895 var fasteignarsölugjaldið afnumið, til þess að fá menn því heldur til að láta þinglýsa eignarheimildum sínum. ...

Auk framangreindra ástæðna fyrir því að lögleiða hefð hjer á landi, skal það einnig tekið fram, að með því að nú mun víðast vera búið að þinglýsa landamerkjum fyrir jörðum samkv. landamerkjalögum 17. marz 1882, þá er þar viss grundvöllur á að byggja um eignarhaldið milli jarðanna innbyrðis, og virðast því að miklu leyti burtfallnar ástæður þær, er menn höfðu á móti hefðinni 1845 ...²²

Af þessu má ráða að setning laga um hefð 1905 hafi verið þáttur í viðleitni löggjafans í lok 19. aldar og byrjun þeirrar 20. að skapa traustan grundvöll undir sölu, veðsetningu og skattlagningu jarða og annarra fasteigna, sjá einnig í köflum 5.2. og 5.5. Þess er

¹⁹ *Tíðindi frá Alþingi ... 1845*, s. 466.

²⁰ *Landsyfirrettardómar og hæstarjettardómar í íslenskum málum*. 3. b. (1886–1889). Reykjavík 1890. S. 236–241.

²¹ *Landsyfirrettardómar og hæstarjettardómar í íslenskum málum*. 5. b. (1895–1898). Reykjavík 1901. S. 327–330.

²² *Alþingistíðindi* 1905. A. Þingskjöl. Reykjavík 1905. S. 148, sbr. s. 426–428.

jafnframt að geta að eitt meginhlutverk hefðar er að styðja við og auka réttarvernd eignarréttinda sem eru lögmæt einnig af öðrum ástæðum.²³

Samkvæmt 1. gr. hefðarlaga má vinna hefð á hverjum hlut, jafnt fasteign sem lausafé, er getur verið eign einstakra manna, án tillits til þess, hvort hann var áður einstaks manns eign eða opinber eign. Niðurlag ákvæðisins verður ekki skilið svo að hefð verði ekki unnin á verðmætum sem ekki eru beinum eignarrétti háð. Þvert á móti verður að líta svo á að þar sem hægt er að hefða eign einstaklings eða hins opinbera sé því fremur hægt að hefða fasteignarréttindi sem ekki eru beinum eignarrétti háð.²⁴ Meginskilyrðið fyrir hefð á fasteign er 20 ára óslitið eignarhald sem fullnægir tilteknum huglægum og hlutlægum skilyrðum, sbr. 2. gr. laganna.

Ótvírætt er að virk yfirráð og bein hagnýting án löggernings eru veigamiklir þættir við mat á eignarhaldi samkvæmt hefðarlögum. Jafnframt hafa ráðstafanir að lögum, t.d. afsal eignar, veðsetning, stofnun ítaks og veiting leyfa til hagnýtingar eignar, verið taldar veigamikil vísbending um eignarhald. Þá getur viðhorf hefðanda og annarra aðila haft þýðingu í þessu sambandi, auk annarra atriða sem minna máli skipta.

Í Hæstarétti hafa gengið nokkrir dómar þar sem reynt hefur á hvort aðilar hafi hefðað beinan eignarrétt að afréttum eða öðrum svæðum utan landamerkja jarða. Ber hér að nefna H 1955 108 (Landmannaafréttardómur fyrri), H 1981 1584 (Landmannaafréttardómur síðari), H 1997 1162 (Auðkúluheiði) og H 1997 1183 (Eyvindarstaðaheiði). Í öllum tilvikum var eignarhefð talin ósönnuð en ekki örlar á ráðagerð um að eigendalaus svæði verði ekki hefðuð. Af þessum dómum er ljóst að hefðbundin afréttarnot, þ.e.a.s. sumarbeit og e.t.v. önnur takmörkuð notkun, eru ekki nægjanleg ein sér. Jafnframt virðast ráðstafanir að lögum, svo sem sala tiltekinna réttinda, ekki hafa þýðingu við þetta mat. Samt sem áður verður af þessum dómum ráðið að ekki sé útilokað að hefða eignarrétt að slíku landsvæði. Skilyrði til þess eru hins vegar þröng.

Þá kemur til skoðunar hverjar séu kröfur dómstóla til eignarhefðar þegar um er að ræða land sem liggur innan merkja jarðar. Í H 1997 2792 (Laugavellir) var eignarhefð viðurkennd, enda þótt not hefðanda, sem jafnframt studdi rétt sinn við kaupsamning, hefðu verið sambærileg afréttarnotum, þ.e. beit og eftir atvikum önnur þrengri nýting. Í H 1939 28 (Einarsnes) taldist eignarhefð einnig fullnuð, enda þótt eignarheimild væri sögð glötuð og ekki annar grundvöllur fyrir hendi en takmörkuð not.

Þá er og ljóst að nýttar af þessu tagi hafa ekki nægt til að vinna eignarhefð með útrýmandi hætti innan marka jarðar svo sem þau hafa verið afmörkuð í landamerkja-bréfi hennar, sbr. H 1991 1444 (Skógar og Brúsholt) og H 1995 2120 (Nefsholt og Gata).

Það er áður rakið að skýrum réttarreglum um hefð var ekki til að dreifa fyrir setningu hefðarlaga nr. 46/1905. Í 12. gr. laganna kom fram að telja mætti eignarhald hefðanda fyrir gildistöku laganna til hefðartíma, þó þannig að engin hefð teldist fullnuð fyrr en í

²³ *Alþingistiðindi* 1905, A, s. 140. Gaukur Jörundsson, 1982–1983: *Eignarréttur* II, s. 156, 159.

²⁴ Sbr. Gaukur Jörundsson: „Um afrétti og almenninga“ (óbirt fjölrit), s. 14–15.

árslok 1910. Ljóst er að með þessu var ákveðið að hefðarlög giltu afturvirkir en ákvæðið tók þó aðeins til hefðarhalds sem fyrir hendi var við gildistöku laganna.

Um þýðingu venjuréttar er það að segja að afnot lands sem ekki uppfylla skilyrði hefðarlaga til hefðarhalds, geta ekki stofnað til eignarréttinda yfir landinu. Hins vegar kann viðurkennd beiting tiltekinna eignarráða, sem styðjast við aðrar eignarheimildir, að hafa áhrif á mat á því hvers eðlis eignarráðin eru, t.d. um sönnunarbyrði fyrir gildi eða efni eignarheimildar. Þýðing venju er því sönnunarlegs eðlis fremur en að þar geti verið um að ræða sjálfstæða eignarheimild.

3.3. Lög

Þá verður hugað að stofnun eignarréttinda með lögum. Átjándi öldin hefur löngum verið talin eitt mesta harðindatímabil í sögu þjóðarinnar og fjöldi jarða lagðist í eyði. Viðbrögð stjórnvalda voru þau að senda til landsins þriggja manna nefnd (landsnefndina fyrri) til að kynna sér landshagi og leggja fram tillögur um úrbætur. Það var við þessar aðstæður sem nýbýlatilskipunin um landnám og byggingu eyðijarða var gefin út, 15. apríl 1776. Í henni fólst heimild til að byggja jarðir á óbyggðum svæðum, jafnvel innan eignarlanda. Tilgangurinn var að hamla gegn fólksfækkun og eyðingu jarða með því að hvetja ungt fólk til að stofna heimili og byggja upp hin eyddu býli.

Samkvæmt ákvæðum tilskipunarinnar var skylt að taka í notkun „útlendi“ jarða sem lá notalaust og átti jarðeigandinn að hafa forgangsrétt til að byggja þar upp nýbýli. Ef hann gerði það ekki var öðrum látið það eftir. Á öðrum óbyggðum landsvæðum, þ. á m. „afréttaralmenningum“, höfðu allir jafnan rétt til að stofna nýbýli samkvæmt tilteknum reglum. Þetta gildi einnig um lönd og jarðir sem forðum voru í byggð en höfðu um langan aldur legið í eyði. Var þá litið svo á að enginn gæti lengur talist eigandi eða erfingi slíkra jarða.

Nýbýlatilskipunin var í gildi í rúm hundrað ár en ekki verður séð að hún hafi borið þann árangur sem til var ætlast. Þó er talið að um þrjátíu jarðir og hjáleigur hafi verið byggðar fyrstu tíu árin sem tilskipunin var í gildi, flestar að frumkvæði þeirra sem töldust eigendur þessara eyðijarða. Sjaldgæft er því að stofnað hafi verið til eignarréttinda á grundvelli nýbýlatilskipunar.²⁵

Í 1. gr. nýbýlalaga, nr. 15/1897, sem við tóku af nýbýlatilskipuninni var kveðið á um að nýbýli mætti stofna á eyðijörðum og í öðrum óbyggðum löndum, er enginn gæti sannað sína eign. Í 2. gr. laganna var kveðið sérstaklega á um það að nýbýlingur skyldi láta vita um fyrirætlun sína ef hann vildi stofna nýbýli á eyðijörð eða í óbyggðu landi og var þá gefinn sex mánaða frestur ef einhver vildi gefa sig fram með heimildarskírteini fyrir landinu. Skilyrði til stofnunar nýbýla voru þannig þrengd verulega og

²⁵ Þorkell Jóhannesson, 1950: *Saga Íslendinga*. 7. b. Reykjavík. S. 254–255.

munu þess engin þekkt dæmi að nýbýli hafi verið reist á grundvelli þessara nýbýlaga.²⁶

4. FLOKKUN LANDS

4.1. Almenn

Flokkun lands á grundvelli eignarhalds hefur verið með ýmsu móti í íslenskum rétti og hugtakanotkun ekki alltaf samræmd. Lengst af var að meginstefnu til greint á milli *jarða* og *afréttar*, auk *almenninga*. Þessi skipting kemur þegar fram í Grágás og má glögglega sjá í eftirfarandi ákvæði Jónsbókar:

Svá skulu almenningar vera sem at fornu hafa verit, bæði hit efra ok hit ytra; en ef menn skilr á, kallar annarr sér, annar afrétt eða almenning, þá festi sá l'g fyrir er sér kallar ok stefni þing er menn eigu því máli at skipta, ok hafi haft upp þingboð fyrir fimt.²⁷

Hér má að auki nefna tilskipun um veiði á Íslandi 1849 og frumvarp til landbúnaðarlaga 1878.²⁸ Í nýbýlatilskipun 1776 og landamerkjalogum, bæði 1882 og 1919, er gengið út frá flokkun lands í jarðir og afrétti en hugtakið almenningur er ekki notað. Þess í stað er í nýbýlatilskipun talað um „afréttaralmenninga“ og í landamerkjalogum um „aðrar óbyggðar lendur“.²⁹ Á síðari tímum hefur þessi flokkun riðlast, ný hugtök komið fram og hin eldri verið notuð í fleiri en einni merkingu.

Með þjóðlendulögunum er komið á þeirri nýskipan að land er flokkað í tvennt, *eignarland* og *þjóðlendu*, sjá 1. gr. laga nr. 58/1998. Eignarland er skilgreint sem „landsvæði sem er háð einkaeignarrétti þannig að eigandi landsins fer með öll venjuleg eignarráð þess innan þeirra marka sem lög segja til um á hverjum tíma.“ Þjóðlenda er skilgreind sem „landsvæði utan eignarlanda þó að einstaklingar eða lögaðilar kunni að eiga þar takmörkuð eignarréttindi.“ Hugtakið afréttur er ekki lengur notað sem lýsing á ákveðnu eignarformi lands og er skilgreint sem „landsvæði utan byggðar sem að staðaldri hefur verið notað til sumarþeirra fyrir búfé.“ Afréttur getur þannig verið hvort heldur er í eignarlandi eða þjóðlendu.

Hugtökin jörð, afréttur og almenningur samkvæmt hinni eldri flokkun hafa þýðingu við úrlausn mála á grundvelli þjóðlendulaga. Ræðst hún nánar af því hvernig þau falla að hugtökunum *eignarland* og *þjóðlenda*. Verður nú hugað að *jörðum*, *afréttum* og *almenningum* í þessu sambandi og einkanlega litið til stofnunar, nýtingar, afmörkunar og

²⁶ Þorkell Jóhannesson, 1948: *Alþingi og atvinnumálin. Landbúnaður og útvegsmál. Höfuðþættir.* (Saga Alþingis IV.) Reykjavík. S. 70.

²⁷ *Jónsbók* 1904, s. 185 (52. k. IIb). Sbr. einnig Grágás. *Lagasafn íslenska þjóðveldisins.* Gunnar Karlsson, Kristján Sveinsson, Mörður Árnason sáu um útgáfuna. Reykjavík 1992. S. 342, 369 (46. k., 74. k. Ibb.).

²⁸ Frumvarp til landbúnaðarlaga fyrir Ísland (álit meirihlutans), Reykjavík 1877. Frumvarp til landbúnaðarlaga fyrir Ísland (álit minnihlutans). Reykjavík 1878. Sjá einnig 1.–2. gr. veiðitilskipunar frá 20. júní 1849 (*Lovsamling for Island*. 14. b. Kaupmannahöfn 1868. S. 316).

²⁹ Í nýbýlatilskipuninni er greint á milli víðátta í byggðum sveitum, eignarlanda, afréttaralmenninga og loks eyðilanda og eyðijarða í byggð (*Lovsamling for Island*. 4. b. Kaupmannahöfn 1854. S. 251–257). Sjá 1. gr. landamerkjalaga nr. 5/1882 og 41/1919.

inntaks réttinda og skyldna. Óbyggðanefnd leggur þó áherslu á að sú flokkun er ekki fortakslaus og að dæmi finnist um landsvæði sem ekki verða felld í neinn framan-greindra flokka, sbr. einnig umfjöllun í kafla 4.5.

4.2. Jörð

Komið hefur fram að helstu stofnunarhættir beins eignarréttar hér á landi eru nám, hefð og lög. Samkvæmt því sem í Landnámu greinir voru sum landnám í öndverðu mjög stór en var smám saman skipt niður í smærri einingar, jarðir. Um þetta eru ýmis dæmi, sbr. t.d. eftirfarandi frásögn af Skalla-Grími Kveldúlfssyni:

Skalla-Grímr var þar um vetrinn, sem hann kom af hafi, ok kannaði þá allt herað. Hann nam land útan frá Selalóni ok et efra til Borgarhrauns ok suðr allt til Hafnarfjalla, herað allt svá vítt sem vatnfjall deila til sjóvar. ...Síðan skipaði hann heraðit sínum félögum, ok þar námu margir menn síðan land með hans ráði. Skalla-Grímr gaf land Grími enum háleyska fyrir sunnan fjtrö á milli Andakílsár ok Grímsár; hann bjó á Hvanneyri. Úlfr hét son hans, faðir Hrólfs í Geitlandi.³⁰

Allt frá tíma Grágásar hafa íslensk lög gert ráð fyrir að landsvæði jarðar væri afmarkað með landamerkjum.³¹ Þannig er mælt fyrir um það í Jónsbók að við sölu lands skyldu aðilar „kveða á um merki með sér, um land ok skóga ok engjar ok reka, veiðar ok afréttu ef eru, ok allra gæða skulu þeir geta þeira, er því landi eigu at fylgja, þó at þat sé í þinnur l'nd, eða aðrir menn eigi þanneg 't'k“. Jafnframt var seljanda jarðar skylt að ganga á merki innan tólf mánaða, með þeirri undantekningu m.a. að eigi var „skylt at ganga á merki þar er fjall þau eru, er vatnfjall deilaz millum heraða, ok eigi er skylt at ganga ór búfjargangi á fjall upp, kveða skal þar á merki“³². Væri uppi ágreiningur um eignarhald á tilteknu landsvæði og „kallar annarr sér, annarr afrétt eða almenning“ skyldi leysa úr því máli eftir ákveðnum reglum. Í því fólst m.a. að sá „er sér kallar þá jtrö“ þurfti að leiða fram vitni máli sínu til stuðnings. Svardagi vitnis skyldi vera á þessa leið: „þat hefir ek heyrt, at þar skilr mark á meðal eignar bónda ok almenninga eða afréttar ...“³³

Með landamerkjalögum, nr. 5/1882, var þó fyrst kveðið á um almenna skyldu landeiganda eða umráðamanns jarðar til að setja glögg landamerki fyrir jörð sinni, þar sem þau voru ekki fyrir, halda þeim við og skrásetja, sbr. 1.–3. gr. Samsvarandi ákvæði eru í 1.–3. gr. núgildandi landamerkjalaga, nr. 41/1919.

Þá kemur til skoðunar hver hafi verið réttur jarðeiganda innan merkja jarðar sinnar. Þar verður einna helst litið til þeirra landsnytja sem lengst hafa verið til umfjöllunar í löggjöf hér á landi, þ.e. beitar, veiði, vatns, reka og jarðefna. Síðar verður vikið að hliðstæðum atriðum varðandi afrétti.

³⁰ *Landnámabók* 1986, s. 71, sbr. einnig s. 139–146, 230–232.

³¹ *Grágás* 1992, s. 342 (46. k. lb.).

³² *Jónsbók* 1904, s. 124 (6. k. llb.). Samkvæmt ákvæðum Jónsbókar voru menn einnig í vissum tilvikum skyldir til að gera svokallaðan „löggarð“ um töðuvöll sinn, engjar og einnig bæja á milli, sbr. bls. 159–163 (31.–32. k. llb.).

³³ *Jónsbók* 1904, s. 186 (52. k. llb.).

Frá tíma Grágásar og fram á þennan dag hefur landeigandi átt beit og annan jarðargróður á jörð sinni, sjá nánar í kafla 4.7. Hann hefur sjálfur stjórnað því hvenær, hversu lengi og hvaða fjölda fjár þar væri beitt.

Á sama tíma hefur að meginreglu verið kveðið á um einkarétt jarðeiganda til veiði fugla, fiska og annarra nytjadýra á jörð sinni.³⁴ Í sumum tilvikum hefur beinlínis verið tekið fram að rétt landamerki jarðar hverrar skyldu ráða veiði á landi.³⁵

Hér má að auki nefna þá meginreglu vatnalaga, nr. 15/1923, að vatnsréttindi fylgi landareign hverri, sbr. ákvæði 2. gr.³⁶ Regla þessi á rætur að rekja til ákvæða Grágásar og Jónsbókar.³⁷ Um vatnsréttindi voru þó að sönnu fábrotin fyrir mæli lengst af í íslenskri löggjöf og lutu þá fyrst og fremst að notum vatns til neyslu og áveitu. Stóð um það nokkur fræðilegur ágreiningur í hvaða mæli vatnsréttindi tilheyrðu viðkomandi fasteign og endurspeglast sá ágreiningur m.a. í viðhorfum innan Fossanefndarinnar svaðkölluðu sem lagði drögin að gildandi löggjöf um vatnsréttindi, vatnalögum nr. 15/1923.³⁸ Með þeim var sú tilhögun þó óumdeilanlega staðfest að allir helstu þættir vatnsréttinda og vatnsnota tilheyrðu þeirri fasteign sem land ætti undir vatninu, þ.m.t. orkunýtingarrétturinn, sbr. 49. gr. laganna. Hefur það enn frekar verið staðfest með síðari niðurstöðum Hæstaréttar, sbr. t.d. H 1955 431 og H 1963 173. Með lögtöku laga nr. 57/1998 var jafnframt staðfest að eigandi fasteignar færi með eignarráð þess grunnvatns sem undir fasteign hans fyndist.

Á sama hátt hefur sú meginregla gilt að hver maður ætti reka fyrir sínu landi.³⁹ Reka-bálkur Jónsbókar er að stærstum hluta enn í gildi, sjá nánar í kafla 4.9.

Af ákvæðum Grágásar um rétt leiglendings til mótaks í leigulandi og Jónsbókar um sams konar rétt til torfsskurðar verður jafnframt ályktað að jarðeigandi hafi átt einkarétt til jarðefna á jörð sinni.⁴⁰ Sama meginregla virðist koma óslitið fram í síðari tíma

³⁴ Sjá t.d. *Jónsbók* 1904, s. 188–192 (56.–57. k. llb.); 1. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849; 1. mgr. 121. gr. vatnalaga, nr. 15/1923; 1. mgr. 2. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 61/1932; 2. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 112/1941; 1. mgr. 2. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 63/1954; 1. mgr. 2. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 53/1957; 1. mgr. 2. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 33/1966; 1. mgr. 2. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970, og 2. mgr. 8. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994.

³⁵ Sjá t.d. 3. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849; 1. mgr. 4. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 63/1954 og 1. mgr. 4. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 33/1966.

³⁶ Sjá nú einnig 2.–3. gr. laga nr. 57/1998 um rannsóknir og nýtingu á auðlindum í jörðu.

³⁷ Sjá t.d. *Grágás* 1992, s. 324–325, 350–351 (34., 35. og 52. k. lbp.). *Jónsbók* 1904, s. 188–190 (56. k. llb.).

³⁸ Ólafur Lárusson sýnist þó hafa verið þeirrar skoðunar að vatnsréttindi, þ.m.t. réttur til grunnvatns, hafi jafnan fylgt landareign og studdi þá skoðuna sína m.a. túlkun ákvæða Grágásar og Jónsbókar þ.a.l., sbr. Ólafur Lárusson, *Skrifaðir kaflar úr hlutarétti, Vatnsrjettur*, Reykjavík 1929. Í H 1963 173 segir síðan beinlínis að það sé forn regla í íslenskum rétti að hver maður eigi vatn og veiði fyrir sinni jörð, sbr. 56. kap. llb. *Jónsbókar*.

³⁹ Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 134–136, 194–196 (6. og 60. k. llb.).

⁴⁰ Sjá *Grágás* 1992, s. 345 (48. k. lbp.). *Jónsbók* 1904, s. 135–136 (6. og 7. k. llb.).

löggjöf.⁴¹ Framangreind lagaákvæði miðast við og endurspegla tilganginn með stofnun hverrar jarðar, að stunda þar búskap og nýta þannig landið til viðurværis.

Þá hafa eigendur og ábúendur jarða átt sérstökum lögákvæðnum skyldum að gegna. Nefna má að samkvæmt ákvæðum Grágásar og Jónsbókar skyldu þeir bera boð um þinghald milli bæja.⁴² Höfuðskyldan hefur þó fyrr og síðar falist í skattgreiðslum.

Elsta dæmi um jarðamat á Íslandi er að finna í tíundarlögunum 1096/97.⁴³ Tíund var í reynd 1% eignarskattur sem lagður var á jarðnaði bænda og flestar aðrar eigur landsmanna. Með jarðabókum á 17. öld og síðar leituðust stjórnvöld við að fá sem gleggsta hugmynd um skattskyldar jarðeignir í landinu og verðmæti þeirra og eru dæmi um að reynt hafi verið að meta jarðir að nýju til að komast sem næst raunvirði þeirra. Sjá nánar í kafla 5.2.

Notkun hugtaksins *jörð* í löggjöf hefur verið breytileg og á stundum óljós. Þannig bregður fyrir hugtakinu *aðalbóli* í Grágás og *höfuðbóli* í Jónsbók þegar rætt er um þær jarðir sem síst skyldi farga undan ættargóssi. Hugtakið *staður* er einnig víða notað í heimildum um sérstakan flokk kirkjujarða. Það táknaði fyrst og fremst full eignarráð kirkjustofnunar yfir heimalandi sínu.⁴⁴

Í Grágás og Jónsbók er ekki minnst á hjáleigur enda var leiguliða óheimilt að leigja út frá sér nema með leyfi landeiganda.⁴⁵ Ekkert virðist þó hafa verið því til fyrirstöðu að sjálfseignarbóndi leigði öðrum skika af landi sínu. Sjálft hugtakið *hjáleiga* kemur ekki fyrir í heimildum fyrr en í byrjun 15. aldar.⁴⁶ Fram að þeim tíma voru önnur hugtök notuð eins og *heimalönd*, *smálönd* og *hjábyli*.⁴⁷ Hjáleigubýggð mun fyrst hafa myndast á 13. öld en vaxið mjög á 14. öld.⁴⁸

Sumar hjáleigur urðu til í sellöndum þegar reynt var að breyta selstæði í varanlegan bústað.⁴⁹ Á grundvelli nýlegra rannsókna hefur þeirri kenningu verið haldið fram að seljabúskapur hafi mjög snemma orðið mikilvægur þáttur í íslenskum landbúnaði. Þar

⁴¹ Sjá 3. k., 8.–10. gr. tilskipunar frá 13. júní 1787 um verslunar og siglingamálefni á Íslandi (*Lovsamling for Island*. 5. b. Kaupmannahöfn 1855. S. 454–455), 1. mgr. 3. gr. og 13. gr. námulaga, nr. 61/1907, 1. gr. námulaga, nr. 24/1973 og 3. gr. laga um rannsóknir og nýtingu á auðlindum í jörðu, nr. 57/1998.

⁴² Grágás 1992, s. 182 (42. k. um fjárleigur). Jónsbók 1904, s. 106–108, 110–112 (29. og 32. k. ffb.).

⁴³ Sjá einnig t.d. lög um fasteignamat, nr. 22/1915, 3/1938, 70/1945, 28/1963, 94/1976, 6/2001.

⁴⁴ Sbr. Magnús Stefánsson 2000: *Staðir og staðamál. Studier i islandske egenkirkelige og beneficialrettslige forhold i middelalderen*. I. Bergen. S. 35.

⁴⁵ Grágás 1992, s. 344 (48. k. lbb.).

⁴⁶ *Íslenskt fornbréfasafn*. 3. b. Kaupmannahöfn 1896. S. 660 (árið 1401). Ólafur Lárusson (1944) telur elstu öruggu heimildina þar sem *hjáleiga* kemur fyrir vera frá 1431 (*Byggð og saga*. Reykjavík. S. 55).

⁴⁷ Árni Daníel Júlíusson, 1996: *Bønder i pestens tid. Landbrug, godsdrift og social konflikt i senmiddelalderens islandske bondesamfund*. Kaupmannahöfn. S. 94.

⁴⁸ Helgi Þorláksson, 1991: *Vaðmál og verðlag*. Reykjavík. S. 462–463.

⁴⁹ Sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 4. b. Kaupmannahöfn 1925 og 1927. S. 398. *Jarðabók Árna og Páls* 5 (Kph. 1931–1933), s. 98. *Jarðabók Árna og Páls* 6 (Kph. 1938), s. 231. *Jarðabók Árna og Páls* 7 (Kph. 1940), s. 232. *Jarðabók Árna og Páls* 8 (Kph. 1926), s. 382, 398, 431. *Jarðabók Árna og Páls* 9 (Kph. 1930), s. 335. *Jarðabók Árna og Páls* 10 (Kph. 1943), s. 4, 298. *Jarðabók Árna og Páls* 11 (Kph. 1943), s. 13, 66, 96, 98, 111, 123, 148, 153, 225, 252, 257, 272, 280, 333, 347, 368.

er jafnframt dregin sú ályktun að selstæði hafi í fyrstu verið í heimalöndum en snemma færst yfir á svæði sem öllum var heimilt að nýta. Þessi sameiginlegu sellönd hafi síðan komist í einkaeigu eða ábúendur einstakra jarða gert tilkall til þeirra.⁵⁰ Um þetta verður þó varla fullyrt nema hvert tilvik sé skoðað sérstaklega.

Hvernig sem til hjáleigubúskapar var stofnað í öndverðu var lengi ekki gert ráð fyrir að hjáleigur væru tíundaðar sérstaklega í jarðabókum. Það er ekki fyrr en í tilskipun um nýtt jarðamat frá 1. september 1848 að kveðið er á um að hjáleigur skuli metnar sem sérstakar jarðir ef þær hafi sín sérstöku landmerki og virðist þeirri reglu hafa verið fylgt í löggjöf eftir þann tíma.

Lögbýli var annað hugtak yfir jörð og þá gjarnan notað til að greina á milli *heimajarðar* og hjáleigu. Elstu dæmi þess í Orðabók Háskólans eru frá 16. öld. Í Grágás kemur þó fyrir hugtakið *lögþú* þegar rætt er um þá menn sem rétt sé að kveðja til búa-kviðar, en merkingin er að öðru leyti óljós. Í Jarðabók Árna og Páls má einnig sjá þess merki að lögbýli hafi verið skilgreint sem jörð er ætti skyldurekstur á afrétt.⁵¹ Þau hugtök sem hér hefur verið gerð grein fyrir lýsa mismunandi tegundum jarða en veita ekki frekari vitneskju um eignarréttarlega þýðingu hugtaksins jörð í samanburði við hugtökin afréttur og almenningur.

Þá kemur til athugunar hvort land innan jarðar geti haft mismunandi eignarréttarlega stöðu.

Hugtakið *heimaland* kemur víða fyrir í heimildum, ekki síst máldögum. Í Jónsbók birtist það fyrst í fyrirsögn 53. kafla landsleigubálks: „Um afréttarfé ef það gengur í heimaland.“ Einnig er minnst á það í réttarbót Hákonar Magnússonar konungs árið 1305:

Þat er góðr vilji várr um geldfé at þat sé sektalaust í heimalþndum ef hreppstjórar og grannar lofa ok gefa enga sþk á því.⁵²

Hér sýnist *heimaland* merkja jörð aðskilda frá því landsvæði þar sem geldfé gengur að jafnaði, þ.e. afrétti.

Í máldögum er heimaland haft um þá jörð sem kirkja stóð á, stundum til aðgreiningar frá öðrum jörðum sem eignaðar voru kirkjunni. Í yngri heimildum eru þó dæmi um að heimaland hafi verið sérstök bújörð, aðskilin frá þeirri jörð sem hún heyrði undir. Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns segir t.d. um jörðina Íshól í Ljósavatns-hreppi að hún sé eign staðarins í Laufási og kallist „heimaland þess staðar“, þó að þaðan liggi næstum hálf önnur þingmannaleið, eða 50 km, til Íshóls.⁵³

Einnig hefur verið bent á að í heimildum frá 18. öld virðist heimaland stundum vera haft um „einskonar millistig á milli lögbýlis og hjáleigu, þó skyldara hjáleigu“. Býli sem á þennan hátt nefnist heimalönd í fyrrgreindum heimildum séu einatt mjög forn

⁵⁰ Hitzler, Egon 1979: *Sel – Untersuchungen zur Geschichte des isländischen Sennwesens seit der Landnahmezeit*. Ósló. S. 213–215, 226.

⁵¹ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 13. b. Fylgiskjöl. Reykjavík. S. 24.

⁵² *Jónsbók* 1904, s. 292.

⁵³ *Jarðabók Árna og Páls* 11, s. 143.

hjalönd eða hjáleigur sem byggst hafi áður en kom til hinnar eiginlegu hjáleigubýggðar. Venjuleg merking orðsins heimaland sé önnur, þ.e. afmörkuð landareign ákveðinnar, einstakrar jarðar heima fyrir, gagnstætt afreitti.⁵⁴

Hugtök þau sem hér hefur verið fjallað um koma víða fyrir í fjallskilareglugerðum án þess að þau séu skilgreind nánar. Þó er að finna undantekningar eins og fjallskilareglugerð fyrir Mýrasýslu, nr. 88/1892, en þar segir meðal annars svo í 4. gr.:

Heimalönd. Heimaland jarðar liggur umhverfis bæ hennar og út frá túni, og er hvergi sundur skorið af annarri landareign. Sumra jarða heimalandi utanhúss má aftur skipta í tvennt:

- a. *Búffjárhagar* er sá hluti af landareign jarðar, er búpeningur hennar gengur jafnaðarlega í árið um kring. Hér með teljast og engjar í heimalöndum. Flestra jarða heimaland heyrir allt undir þennan staflíð.
- b. *Útlenda* kallast hér sá hluti af heimalandi jarðar, er liggur út frá búfjárhögum hennar á eina hlið eða fleiri, og verður sökum fjarlægðar eða afstöðu eigi varinn almenningi, eða notaður stórum meir til sumarbeitar af ábúanda þeirrar jarðar en mörgum öðrum. Þetta á aðeins við um landmiklar jarðir, er liggja við afreitt.⁵⁵

Í tilvitnaðri fjallskilareglugerð er gert ráð fyrir að útlenda sé hluti heimalands. Sami eða svipaður skilningur kemur reyndar fram í nýbýlatilskipuninni 15. apríl 1776 þegar fjallað er um „útlendi“ eignarlanda en þar skyldi jarðeigandinn hafa forgangsrétt til að byggja upp nýbýli. Einnig er rétt að benda á það sem Þorvaldur Thoroddsen segir í riti sínu *Lýsing Íslands* að útlendur „[heiti] þeir hlutir af heimalandi, er liggja út frá búfjárhögum“.⁵⁶

Í löggjöf tuttugustu aldar gætir þess í sívaxandi mæli að þær fasteignir eða fasteignaréttindi sem áður höfðu án sundurgreiningar verið felld undir jarðarhugtakið séu flokkaðar og skipt upp með nýjum hætti. Í fjölda laga er vikið að hugtökunum jörð, lögbýli, landareign lögbýla, eyðijarðir og heimaland jarða. Settar eru fram ýmsar skilgreiningar, sem oft vísa til annarra laga að einhverju leyti.⁵⁷

Niðurstaða óbyggðanefndar er sú að almennt megi gera ráð fyrir því að jörð sé landsvæði sem upprunalega hefur verið ráðstafað úr einstökum landnámmum, stofnað til nýbýlis á eða eignarhefð unnin yfir. Tilgangurinn með stofnun hvernar jarðar hefur verið að stunda þar búskap árið um kring. Samt sem áður getur að sjálfsögðu verið land innan jarðar sem ekki verður nýtt til landbúnaðar, enda getur setning merkja hæglega hafa tekið mið af öðrum atriðum. Nýting landsins hefur ráðist af búskaparháttum og umfangi bús á hverjum tíma. Innan merkja jarðar sinnar hefur eigandi farið með umráð og hagnýtingu, ráðstafanir með löggerningum, veðsett jörðina og látið hana ganga að erfðum, á sama hátt og gildir um eignarland almennt.

Landsvæði hvernar jarðar hefur frá öndverðu borið að afmarka með landamerkjum. Óbyggðanefnd telur hvorki verða ráðið af eldri né yngri löggjöf að almennt séð hafi

⁵⁴ Björn Teittsson, 1973: *Eignarhald og ábúð á jörðum í Suður-Þingeyjarsýslu 1703–1930*. Reykjavík. S. 78–79.

⁵⁵ *Stjórnartíðindi fyrir Ísland árið 1892*. B-deild. Reykjavík 1892. S. 140.

⁵⁶ Þorvaldur Thoroddsen, 1919: *Lýsing Íslands*. 3. b. Kaupmannahöfn. S. 189.

⁵⁷ Sjá t.d. vatnalög, lög um lax- og silungsveiði, jarðalög, ábúðarlög og lög um fasteignamat.

verið gert ráð fyrir því að land innan jarðar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu. Heimaland jarðar sýnist að jafnaði hafa tekið til alls lands henni tilheyrandi, gagnstætt hins vegar afréttum. Ekki virðist almennt hafa verið gert ráð fyrir skiptingu jarðar í heimaland, undirorpið sérstakri og meiriháttar nýtingu, og annað land, úthaga eða afréttarland, í takmarkaðri notum. Einstök dæmi um slíka skiptingu finnast þó og eins kann það í öðrum tilvikum að valda nokkrum vafa þegar undir einstakar jarðir lá eða liggur sjálfstætt afréttur, sjá einnig kafla 4.4. og 4.5. Í slíkum tilvikum er þó oft fyrir að fara glöggum og óumdeildum merkjum milli heimajarðar og afréttar, sbr. t.d. afréttina Auðkúluheiði og Eyvindarstaðaheiði. Af slíkum einstökum dæmum verða hins vegar engar almennar ályktanir dregnar um mismunandi eignarréttarlega stöðu lands innan jarðar. Sýnist þvert á móti mega leggja þá meginreglu til grundvallar að heimaland jarðar nái til alls lands henni tilheyrandi, nema sérstök frávik leiði til annars.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að líkur séu á því að land sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum er eða hefur verið jörð eða hluti hennar sé beinum eignarrétti háð.

Þó svo að hugtakanotkun hafi ekki fyrr og síðar verið samræmd milli einstakra laga á þessu sviði, er ekki þar með sagt að hún stangist á. Mestu máli skiptir í þessu sambandi að við það mat sem fram fer fyrir óbyggðanefnd sýnist eftir sem áður mega líta til hinnar fornu og almennu skiptingar í *jarðir*, *afrétti* og *almenninga*, þar sem *jörð* hefur þá réttarstöðu og réttarsögulegu stöðu, sem hér hefur verið gerð grein fyrir.

4.3. Almenningar

Hugtakið almenningur hefur haft margræða merkingu í löggjöf fyrr og síðar. Hefðbundin greining gerir ráð fyrir að almenningar séu á landi, hafi og í vötnum en hugtakið hefur allt eins verið notað um ítaksrétt, t.d. rétt til nytja af skógi eða fjöru.⁵⁸ Eftirfarandi umfjöllun miðast fyrst og fremst við landalmenninga, þ.e. afmarkað landsvæði. Um slík landsvæði giltu tilteknar reglur sem einkum vörðuðu rétt til beitar, veiði og reka.

Fræðimenn hefur greint á um hvernig háttað sé eignarrétti að almenningum og hvort þá sé fyrst og fremst að finna inn til lands eða út við haf.⁵⁹ Sett hefur verið fram sú kenning að land sé annað hvort eignarland eða almenningur. Almenningar séu svæði inn til lands sem fjórðungsmenn hafi átt saman á grundvelli Grágásar og síðar Jónsbókar. Þar væri um að ræða sektarfé til fjórðungsmanna, land sem varð eftir þegar farið var að setja merki á milli býla, eða ónumið land.⁶⁰ Eignarrétturinn hefði flust yfir til ríkisins ekki síðar en við gildistöku nýbýlatilskipunarinnar 1776. Hugtakið afréttur fæli

⁵⁸ Sjá t.d. *Íslenskt fornbréfasafn*. 2. b. Kaupmannahöfn 1893. S. 305, 310, 620, 708, 866, 868–869. *Íslenskt fornbréfasafn*. 4. b. Kaupmannahöfn 1897. S. 141. *Íslenskt fornbréfasafn*. 9. b. Reykjavík 1909–1913. S. 642.

⁵⁹ Sbr. Þorvaldur Thoroddsen 1919, s. 187–189.

⁶⁰ Bjarni Jónsson frá Vogu, 1917–1919: *Almenningar og afriðjettir*. Nefndarálit meiri hluta Fossanefndar (B). S. 20–22, 24. Sjá hins vegar Eggert Briem, 1917: „Um afriðjettir og almenninga.” *Löggrjetta* 11. apríl 1917. S. 61–62.

einvörðungu í sér ítaksrétt í almenningsskiptum, þ.e. ríkisland, að þeim tilvikum undanskildum þegar um beitoland tilheyrandi einstökum jörðum væri að ræða.⁶¹ Ítaksrétturinn fæli fyrst og fremst í sér rétt til beitar og veiði. Þessum sömu sjónarmiðum var haldið fram af hálfu ríkisins í H 1981 1584 (Landmannaafréttardómur síðari) en var hafnað.

Einnig hafa komið fram gerólikar kenningar um almenninga. Almenningar hafi legið við sjó og verið veiðistöðvar en ekki grasnytjar eða upprekstrarlönd til fjalla. Þeir hafi orðið til löngu eftir að landið var numið, með samkomulagi við landeiganda. Alþýða manna í fjórðungnum hafi þá öðlast þar þau réttindi sem lög gerðu ráð fyrir í almenningum, yfirleitt gegn greiðslu tolls.⁶²

Helsta ákvæði Grágásar um almenninga hljóðar svo:

Það er mælt að almenningar eru á landi hér. Það er almenning er fjórðungsmenn eiga allir saman. Þar eiga menn að fiskja og fylgja svo að koma þangað er mánaður lifir vetrar og vera þar sjö mánaði. Þá skal almenning liggja fimm mánaði svo að sá einn skal þá beita er næstur býr. Þar eiga menn að höggva við og telgja og færa til skips eða búða, og er þá heilagur viðurinn.⁶³

Helsta ákvæði Jónsbókar um almenninga hljóðar svo:

Þat eru almenningar er at fornu hafa verit. Sætr má hverr þeira gera er þann almenning eigu er vill at sitja í sumarsetri, ef þat er ór búfjargangi. En ef tveir menn ganga báðir í eina sláttu senn, hafi báðir þat er þeir slá. En ef þá skilr á, hvárr þeira fyrri orti á, hafi sá sitt mál er sannar með einseiði, nema hinn hafi fleiri vátta í móti. Fiskivttn þll í almenningi eru þllum jafnheimil; þar megu menn fiskja ok fylgja. Engi skal beita almenning frá krossmessu á vár ok til Bótólfsvþku; þar eigu menn at telgja við ok fœra til skips eða búða, ok er þá heilagur viðrinn. Nú koma menn þar þðru skipi ok fá eigi þar farm, en aðrir hafa meirr en farm sínu skipi, hvárt er þat er viðr eða hvalr, þá er rétt at þeir taki farm sínu skipi, ok bæti hinum fyrir starf sitt. Nú kemr hvalr, þá er menn eru í almenningi, þá skal boð upp skera sá er næstr býr ok láta fara alla vega sem dagr deiliz; sekr er hann sex aurum við konung, ef hann skerr eigi boð upp, en eyri hverr er fellir, nema nauðsyn banni ...⁶⁴

Samkvæmt Jónsbók var gerður sá meginmunur á almenningum og afréttum að í þeim fyrrnefndu mátti slá og gera sel en í þeim síðarnefndu ekki.⁶⁵

Því hefur verið haldið fram að ýmis ákvæði Jónsbókar um almenninga upp til fjalla miðist við aðstæður í Noregi en ekki á Íslandi.⁶⁶ Í því sambandi hefur verið bent á beina samsvörun tveggja helstu ákvæða Jónsbókar um þetta efni, í 52. og 59. k. IIb., við norsk lög.⁶⁷ Óvíst er því að hve miklu leyti þau hafa haft raunverulega þýðingu hér á landi, a.m.k. er ljóst að afréttarsvæði er að finna víða um land en almenninga „hið efra“ sér lítinn stað. Að löggjöf frátalinni eru heimildir um þá ekki aðrar en örnefni á stöku stað.

⁶¹ Bjarni Jónsson frá Vogu 1917–1919, s. 27–30.

⁶² Eggert Briem 1917, s. 61–62.

⁶³ Grágás 1992, s. 369 (74. k. IIb.).

⁶⁴ Jónsbók 1904, s. 193–194 (59. k. IIb.).

⁶⁵ Jónsbók 1904, s. 176, 193 (46. og 59. k. IIb.).

⁶⁶ Eggert Briem 1917, s. 61–62.

⁶⁷ Sjá eldri Frostþingslög (k. XIV, 7 og 8) og landslög Magnúsar Hákonarsonar (IIb., 61. k.) í *Norges gamle love indtil 1387*. 1. b. Christiania 1846. S. 250–251. *Norges gamle love indtil 1387*. 2. b. Christiania 1848. S. 144–145.

Heimildir um almenninga við sjávarsíðuna eru hins vegar allnokkrar. Þá sjaldan vísað er í fyrrnefnt ákvæði Jónsbókar virðist hafa verið um slíka almenninga að ræða.⁶⁸ Hins vegar verður ekki séð að almenningur hafi almennt verið notað um óbyggð svæði sem enginn hafði nýttar af. Um slík svæði virðist fremur hafa verið notað orðið óbyggðir, stundum e.t.v. einnig öræfi.⁶⁹

Þess eru samt sem áður ýmis dæmi í síðari tíma löggjöf að fjallað sé um almenninga.⁷⁰ Hugtakið er þá oft notað í mun víðtækari merkingu en áður. Þannig er gert ráð fyrir að almenningar séu landsvæði sem enginn aðili geti talið til einstaklingseignarréttinda yfir.⁷¹ Ekki er þá gerður greinarmunur á annars vegar almenningum skv. hinum eldri skilningi hugtaksins, og hins vegar öræfasvæðum, sem engar hefðbundnar nýttar eru af.⁷²

Óbyggðanefnd telur að heimildir bendi ekki til að hér á landi hafi verið að finna afmörkuð landsvæði inn til landsins sem lotið hafi reglum um almenninga. Hafi einhvern tíma svo verið, hefur munur á þeim og afréttum orðið lítill eða enginn er tímar liðu fram.⁷³ Heimildir skortir hins vegar um hvernig það kann að hafa gerst. Í því sambandi má benda á að í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns eru jöfnum höndum notuð orðin afréttur og almenningur eða almenningsafrétt, þegar um er að ræða afrétt sem margir nota sameiginlega.⁷⁴ Þá er ljóst að stærstur hluti lands utan einstakra jarða hefur fyrr og síðar verið í afréttarnotum. Samkvæmt þessu verður ekki talið að hugtakið almenningur hafi mikið sjálfstætt gildi við mat á grunneignarrétti á landi sem verið hefur í slíkum notum. Ekki er þó útilokað að slík landsvæði finnist og eins getur hugtakið haft þýðingu við mat á takmörkuðum eignarréttindum.

4.4. Afréttir

Uppruni hugtaksins *afréttur* er óljós en sett hefur verið fram sú kenning að afréttur hafi í upphafi merkt þá athöfn að reka geldfé úr heimahögum til fjarlægara beitolands. Síðar

⁶⁸ Sjá t.d. *Íslenskt fornbréfasafn*. 8. b. Reykjavík 1906–1913. S. 485. Að vísu kemur hugtakið almenningur fyrir sem afmarkað beitoland í svonefndum Þjórsártungudómi, en um sanngildi hans leikur vafi. Sbr. Aðalgeir Kristjánsson og Stefán Karlsson, 1979: „Fimm hundruð ára dómur eða fals?“ *Gripla* III. S. 104–114.

⁶⁹ Sbr. *Jarðabók Árna og Páls* 13, s. 43.

⁷⁰ Sjá t.d. 1. gr. nýbýlalaga, nr. 15/1879 ásamt fylgiskjöllum þeirra laga, 4. gr laga um afréttarmálefni, fjallskil o.fl., nr. 42/1969, 4. gr. laga um afréttarmálefni, fjallskil o.fl., nr. 6/1986.

⁷¹ Gaukur Jörundsson, 1982–1983: *Eignaréttur* II, s. 133. Þorgeir Örlygsson: „Um eignarhald á landi og náttúruauðlindum.“ *Afmælisrit: Gaukur Jörundsson sextugur 24. september 1994*. Reykjavík. S. 576. Sjá einnig 2. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849; 2. mgr. 5. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 63/1954; 2. mgr. 5. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 33/1966; 1. mgr. 8. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994; 8.–1. gr. tilskipunar frá 13. júní 1787 um verslunar og siglingamálefni á Íslandi. Sjá einnig 1. gr. námulaga, nr. 50/1909.

⁷² Sbr. t.d. 1. gr. landamerkjálaga, nr. 5/1882, 1. mgr. 1. gr. landamerkjálaga, nr. 41/1919.

⁷³ Ólafur Lárusson, 1950: *Eignaréttur*. Reykjavík. S. 83.

⁷⁴ Sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 12. b. Atriðisorðaskrá. Reykjavík 1990. S. 7 (almenningsafrétt, almenningur).

hafi það að auki farið að merkja réttinn til að reka fé í þetta beitiland. Loks hafi þriðja merkingin komið við hlið hinna, þ.e. svæðið sem rekið var á.⁷⁵

Afréttur hefur oft verið skilgreindur sem afmarkað landsvæði, að jafnaði utan byggðar, sem að fornu og/eða nýju hefur verið nýtt sem sumarbeitiland.⁷⁶ Þessi skýring virðist komast einna næst því sem sagt er um afrétti í Grágás og Jónsbók.⁷⁷

Allt frá tíma Grágásar hafa íslensk lög fyrst og fremst gert ráð fyrir að afréttur væri afmarkaður frá aðliggjandi jörðum, fremur en að þess gerðist þörf að hann væri skýrt afmarkaður í heild sinni. Í kafla 4.2. var gerð grein fyrir ákvæðum Jónsbókar um úrlausn ágreinings er „kallar annarr sér, annarr afrétt eða almenning“ og merkjalýsingu (eða merkjagöngu) við sölu lands. Sá er næstur bjó afrétt gat stefnt þeim við sig til garðlags er afréttinn áttu, að tilteknum skilyrðum uppfylltum.⁷⁸ Ákvæði Grágásar voru mjög keimlík því sem hér hefur verið lýst en ekki eins ítarleg. Í landamerkjalögum, nr. 5/1882, er einungis kveðið á um að landamerkjum afrétta og annarra óbyggðra lendna skuli haldið við „að því leyti því verður við komið“. Skylda jarðeigenda til merkjasetningar, viðhalds merkja og skrásetningar þeirra er hins vegar afdráttarlaus. Landamerkjalög, nr. 41/1919, sem enn gilda, verður að skilja svo að landamerki afrétta skuli skrásett. Hins vegar kemur skýrt fram að einungis skuli setja merki og halda við merkjum ef sá krefst þess sem land á að afrétti. Enn sem fyrr miðast því ákvæði landamerkjalaga fyrst og fremst við að afmarka lönd jarða. Síður er talin þörf á að afmarka afrétti í heild sinni með skýru móti. Sjá nánar í kafla 5.5.

Ætla má að sum afréttarlönd hafi legið innan upphaflegra landnáma. Önnur hafa legið utan þeirra. Sú kenning hefur verið sett fram að réttur til afrétta hafi í upphafi orðið til með afnotanámi á landi sem hvorki var háð eignarrétti einstaklinga né ríkis.⁷⁹ Af heimildum verður hins vegar ekki ráðið að landnámsmenn hafi numið land til annars en fullrar eignar. Afréttir virðast þannig hafa orðið til á þrennan hátt. Í fyrsta lagi er mögulegt að landsvæði hafi verið numið, gengið kaupum og sölum og fyrr eða síðar verið lagt til afréttar. Í öðru lagi getur verið um það að ræða að land hafi verið numið en beinn eignarréttur ekki yfirfærst og fallið niður. Í aldanna rás hafi menn óátalið farið að nýta svæðið sem afrétt. Í þriðja lagi kann ónumið landsvæði að hafa verið tekið til afnota sem afréttur, enda þótt með óformlegum hætti væri.

Með tilliti til uppruna afrétta má flokka þá í þrennt. Í fyrsta lagi er um þá afrétti að ræða sem kalla má *samnotaafrétti*. Þar er um að ræða afrétti sem skv. elstu heimildum hafa verið í sameiginlegum notum jarða í tilteknu sveitarfélagi eða á afmörkuðu svæði. Sýnast afréttir þeir sem lögbækurnar tóku til einkum falla í þennan flokk. Óhætt sýnist

⁷⁵ Bjarni Jónsson frá Vogu 1917–1919, s. 43.

⁷⁶ Efnislega svo í lögum um afréttarmálefni, fjallskil o.fl. Sjá jafnframt 1. gr. þjóðlendulaga, nr. 58/1998.

⁷⁷ *Jónsbók* 1904, s. 176–177, 187 (46. og 54. k. llb.). Sbr. einnig Grágás 1992, s. 330–331, 340, 342 (38., 44. og 46. k. llb.).

⁷⁸ *Jónsbók* 1904, s. 187 (54. k. llb.).

⁷⁹ Þórður Eyjólfsson: „Um afrétti og réttindi, sem afréttareign fylgja.“ September 1970 (ópr. fjölr.). S.1.

að álykta sem svo að hluti þeirra landsvæða, a.m.k., sem viðkomandi afréttir taka og/eða tóku til hafi legið utan þeirra svæða sem numin voru en eignarheimildir snemma fallið niður, hafi svo verið. Rétturinn til þeirra hafi orðið til með því að íbúar byggðarlagsins hafi tekið viðkomandi landsvæði, sem legið hefur utan þáverandi byggðarmarka, til samarbeitar fyrir búpening og eftir atvikum annarra takmarkaðra nota.

Í öðru lagi er um að ræða *afrétti einstakra jarða og stofnana*, en þar er um þá afrétti að ræða sem skv. elstu heimildum tilheyrðu einstökum jörðum, lögpersónum eða stofnunum, fyrst og fremst kirkjunum. Rekstur annarra aðila var þá heimill skv. venjum og samningum, en gegn greiðslu afréttartolls. Umræddir afréttir eru að meginstefnu til skildir frá viðkomandi heimajörð með sjálfstæðum merkjum eða í sumum tilvikum af öðrum fasteignum. Tilurð þessara afrétta er ekki með öllu ljós en þeim skýringum hefur m.a. verið hreyft að umræddir afréttir hafi verið hluti af landnámi einstakra landnámsjarða, en vegna legu sinnar, landkosta og búskaparháttanna verið nýttir til upprekstrar.

Í þriðja lagi er svo um það að ræða að land eða hluti lands einstakra jarða hafi verið lagt til afréttar.

Eignarréttarleg þýðing hugtaksins í löggjöf hefur verið á reiki. Hefðbundin greining gerir ráð fyrir að afréttir verið flokkaðir í þrennt. Í fyrsta lagi er um að ræða afrétti sem eru fullkomið eignarland, t.d. þegar lönd jarðar hafa verið lögð til afréttar. Í öðru lagi geta afréttir verið í afréttareign, og hún eingöngu talin fela í sér þrengri eignarráð, fyrst og fremst beitarrétt og veiði. Í þriðja og síðasta lagi er um að ræða afréttarítök sem felast þá í rétti jarðar eða jarða til uppreksturs á afrétt tilheyrandi annarri jörð eða stofnun, oftast gegn gjaldi. Sá afréttur getur verið hvort heldur er háður beinum eignarrétti eða einungis afréttareign, sbr. fyrri flokkana tvo. Hugtakið afréttareign getur svo haft víðtækari skírskotun, þ.e. framangreint afbrigði takmarkaðra eignarréttinda að landi.

Þá kemur til skoðunar hver hafi verið réttur manna til landsnytja innan afrétta (og almenninga). Þar verður einna helst litið til þeirra landsnytja sem lengst hafa verið til umfjöllunar í löggjöf hér á landi, þ.e. beitar, reka, veiði, vatns og jarðefna, sbr. kafla 4.2.

Frá tíma Grágásar og fram á þennan dag hefur verið kveðið á um það í löggjöf hverjir mættu reka á afrétt, hvenær, hversu lengi mætti beita þar og hverjar skorður yrðu settar við fjölda fjár. Ákvæði Grágásar og Jónsbókar miðuðust við afrétt er menn „eigu tveir eða fleiri saman.“ Samkvæmt lögum um afréttamálefni, fjallskil o.fl., nr. 42/1969 áttu „allir búfjáreigendur, sem landsafnot hafa í hreppi eða á félagssvæði ...“ upprekstrarrétt á afrétt hrepps eða annars upprekstrarfélags. Um upprekstrarrétt á afréttarland, sem lá undir einstaka jörð eða stofnun, fór hins vegar eftir fornri venju eða samningum. Sömu reglur er að finna í núgildandi lögum um afréttamálefni, fjallskil o.fl., nr. 6/1986.⁸⁰ Sjá nánar í kafla 4.7.

⁸⁰ Jónsbók 1904, s. 176–177 (46. k. llb.). Grágás 1992, s. 330–331 (38. k. llb.). Lög um afréttamálefni, fjallskil o.fl., nr. 42/1969, 7.–8. gr., og nr. 6/1986, 7.–8. gr.

Ákvæði lögbókanna um beit í almenningi voru rýmri en varðandi afréttina. Enn fremur var tekið fram að hver sem vildi mætti gera sel í almenningi, en það var bannað í afréttum, og öllum var heimilt að nýta sér reka í almenningi, hvort heldur var viður eða hvalur, svo framarlega sem hann hafði ekki áður verið öðrum merktur, sjá nánar í kafla 4.9.⁸¹

Í Grágás er kveðið á um rétt manna til að veiða í almenningum.⁸² Sams konar ákvæði voru í gildi samkvæmt Jónsbók.⁸³ Ekki er minnst á afrétti sérstaklega í þessu sambandi. Árið 1849 er gefin út tilskipun um veiði á Íslandi og réttur til veiði á afréttum, sem fleiri eigi saman, bundinn við þá menn sem afrétt heyri til en í almenningum er veiði öllum mönnum jafnheimil.⁸⁴ Með lögum nr. 63/1954 eru reglur um fuglaveiðar rýmkaðar mjög og öllum íslenskum ríkisborgurum heimilaðar fuglaveiðar í almenningum og afréttum utan landareigna lögbýla, enda gæti enginn sannað eignarrétt sinn til þeirra. Heimild til dýraveiða í almenningum og afréttum utan landareigna lögbýla, enda geti enginn sannað eignarrétt sinn til þeirra, er veitt íslenskum ríkisborgurum og erlendum ríkisborgurum með lögheimili hér á landi með lögum nr. 64/1994.⁸⁵

Engin sérákvæði hafa verið í íslenskri löggjöf um vatnsréttindi á afréttum og almenningum. Miklar deilur urðu um það í byrjun síðustu aldar hvernig eignarrétti að vatni væri háttað, í tilefni af auknum möguleikum til nýtingar vatnsorku. Lyktir urðu þær að í vatnalögum, nr. 15/1923, er sett sú almenna regla að vatnsréttindi fylgi eignarrétti að landi. Þess skal þó getið að við undirbúning vatnalaganna var Fossanefndin svokallaða sammála um að ríkið ætti öll vatnsréttindi utan landareigna einstakra manna.⁸⁶

Með vatnalögum, nr. 15/1923, var heimild til veiða í vötnum á afréttum og almenningum, sem héruð ættu eða notuðu með löglegri heimild og væru ekki einstaks manns eign, bundin við héraðsmenn. Öllum var hins vegar heimil veiði í vötnum á afréttum og almenningum og öðrum lendum utan landareigna lögbýla, enda gæti enginn sannað einstaklingsréttar heimild til þeirra. Umrædd regla þótti ekki fyllilega skýr og var það fyrst með dómi Hæstaréttar í Landmannaafréttarmálinu, H 1955 108 og með gildistöku 5. gr. lax- og silungsveiðilaga nr. 53/1957 sem tekið var af skarið um það, og án tillits til þess hvort að fyrir lægi sönnun um eignarrétt að viðkomandi landsvæði, að veiði í vötnum á afrétti tilheyrði búendum sem upprekstrarrétt ættu á afréttinn til búsparfa á sama hátt sem verið hefði enda væri veiðiréttur í þeim vötnum ekki í einkaeign, sbr. nú 5. gr. laga nr. 76/1970 um lax- og silungsveiði.

⁸¹ Jónsbók 1904, s. 193–194 (59. k. llb.). Grágás 1992, s. 369 (74. k. llb.).

⁸² Grágás 1992, s. 349, 369 (50. og 74. k. llb.).

⁸³ Jónsbók 1904, s. 193–194 (59. k. llb.).

⁸⁴ Sjá 2. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849.

⁸⁵ Sjá 2. mgr. 5. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 63/1954, 2. mgr. 5. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 33/1966 og 1. mgr. 8. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994.

⁸⁶ Nefndarálit minnihluta Fossanefndar, bls. IV og 32 og Nefndarálit meirihluta Fossanefndar, sbr. 16. og 17. gr. þess frumvarps og athugasemdir við þær greinar.

Allt að einu þykir verða að skýra 5. gr. lax- og silungsveiðilaga til samræmis við eignarhald viðkomandi afréttar/landsvæðis og að hún samkvæmt hljóðan sinni taki fyrst og fremst til samnotaafréttar. Lúti viðkomandi landsvæði, þ.e. afréttur beinum eignarrétti er veiðirétturinn að sama skapi á hendi þess sama aðila og fer með hinar beinu eignarréttarheimildir, skv. meginreglu 1. mgr. 2. gr. laga nr. 76/1970, einstaklinga, sveitarfélaga eða annarra. Sé afréttarland ekki undirorpið beinum eignarrétti, en allt að einu í afréttareign ákveðinna aðila, sbr. flokkunin í afrétti kirkna og stofnana hér að framan og afréttareignin eftir atvikum verið framseld sem slík, þá er ástæða til þess að ætla að veiðiréttur sé á hendi þess aðila sem er handhafi afréttareignarinnar. Á öðrum þeim landsvæðum sem hvorki falla í flokk afrétta né sýnt verði fram á tilvist einstaklingseignarréttarheimilda til veiði þá tilheyrir veiðiréttur, að óbreyttu, íslenska ríkinu, sbr. 1. mgr. 2. gr. laga nr. 58/1998.⁸⁷

Í Grágás og Jónsbók er ekki fjallað um rétt til jarðfna utan eignarlanda. Með tilskipun frá árinu 1878 er mælt fyrir um heimild hvers og eins til hagnýtingar tilgreindra jarðfna á fjöllum, þjóðvegum og öðrum stöðum, sem einskis eign væru. Árið 1907 er kveðið á um það í lögum að landssjóður teljist námueigandi í „afrjettum, almenningum og öræfum, sem ekki eru metin til dýrleika“.⁸⁸

Skyldur þeirra er hagsmuna hafa átt að gæta á afréttum hafa fyrst og síðast falist í að fylgja lagareglum, samþykktum eða samningum um tilhögun nýtingarinnar. Heimildir benda ekki til þess að afréttir hafi verið tíundaðir sérstaklega til skatts fyrr en á 20. öld. Sjá nánar í kafla 5.2.

Frá tíma nýbýlatilskipunarinnar 1776 má, a.m.k. framan af, merkja þann mun á samnotaafréttum og afréttum einstakra jarða og stofnana að löggjafinn hefur talið sig hafa rýmri heimildir til að skipa málum á hinum fyrrnefndu.⁸⁹ Í nýbýlatilskipuninni er einn flokkur óbyggðra landsvæða nefndur *afréttaralmenningur*, sbr. kafla 4.3. Það hugtak á sér eldri sögu og kemur m.a. fyrir í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns í svipaðri merkingu og *samnotaafréttur*. Í nýbýlatilskipuninni virðist ekki gert ráð fyrir að afréttaralmenningar séu háðir beinum eignarrétti en viðurkennt að eigendur og ábúendur nærliggjandi jarða kunni að eiga þar einhvern nýtingarrétt.

Í 1. gr. nýbýlalaga, nr. 15/1897, sem við tóku af nýbýlatilskipuninni segir svo:

⁸⁷ Sjá 123. gr. vatnalaga, nr. 15/1923, lög um lax- og silungsveiði, nr. 61/1932; lög um lax- og silungsveiði, nr. 112/1941; 5. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 53/1957 og 5. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970.

⁸⁸ Sbr. tilskipun frá 13. júní 1787 um verslunar og siglingamálefni á Íslandi, 8.–10. gr.; 13. gr. námulaga, nr. 61/1907; og 1. gr. námulaga, nr. 50/1909. Í síðari löggjöf um þetta efni er ekki fjallað sérstaklega um afrétti og almenninga.

⁸⁹ Skýr dæmi um þetta má sjá í 1. og 4. gr. nýbýlalaga frá 1897, hugsanlega 2. gr. veiðitilskipunar frá 20. júní 1849, 1. og 13. gr. námulaga nr. 61/1907, 1. mgr. 12. gr. laga um fasteignamat og fasteignaskráningu nr. 28/1963, 7. og 8. gr. laga um afréttamálefni, fjallskil o.fl. nr. 6/1986, sbr. greinargerð með upphaflegu frumvarpi til þeirra laga. Auk þess má benda á þau gögn sem lágu til grundvallar þingsályktunartillögum frá 1917 og 1919 og svo sjálfum vatnalögum frá 1923. Það veldur þó vafa að í viðkomandi lögum eru ekki alltaf gerðir fyrirvara vegna þeirra landsvæða eða afrétta sem sveitarfélög hafa eignast á síðari tímum og eiga hugsanlega fullkomnar eignarheimildir fyrir.

Nýbýli má stofna á eyðijörðum og í öðrum óbyggðum löndum, er enginn getur sannað sína eign. Svo má og stofna nýbýli í afrjettum, er sveitarfélög eiga, og almenningum, ef sveitarstjórnir þeirra sveitarfélaga er afrjettina eiga eða eiga hagsmuna að gæta í almenningnum, leyfa það, og sýslunefndin veitir til þess samþykki sitt.

Í 2. gr. laganna er kveðið sérstaklega á um það að nýbýlingur skuli láta vita um fyrirætlun sína ef hann vilji stofna nýbýli á eyðijörð eða í óbyggðu landi og var þá gefinn sex mánaða frestur ef einhver vildi gefa sig fram með heimildarskrírteini fyrir landinu.

Í upphaflegu frumvarpi til nýbýlalaga var ekki miðað við afrétti sveitarfélaga heldur afrétti ótilgreint. Stjórnarráðið taldi það hins vegar ekki ætlun þingsins að lögin tækju til afrétta sem væru eign einstakra aðila, jarða eða kirkna og því var orðalagi ákvæðisins breytt til þessa horfs.

Á sama tíma sýnast afréttir einstakra jarða og stofnana hafa verið aðgreindir frá samnotaafréttum og þá yfirleitt ekki neinir fyrirvarar gerðir varðandi grunneignarrétt jarðeigandans. Sama afstaða endurspeglast og í þeim sölum ríkisjarða sem áttu sér stað á fyrstu áratugum aldarinnar en þá voru afréttir einstakra jarða og stofnana seldir, að því er virðist sem bein og fyrirvaralaus eignarlönd.⁹⁰ Breytingar má þó merkja í síðari tíma löggjöf þar sem ekki virðist gerður neinn grundvallarmunur á samnotaafréttum og afréttum einstakra jarða og stofnana.⁹¹

Dómstólar hafa frá árinu 1955 fjallað um eignarréttartilkall einstaklinga, sveitarfélaga og ríkis til einstakra afrétta.⁹² Í H 1955 108 (Landmannaafréttardómur fyrri) og H 1981 1584 (Landmannaafréttardómur síðari) var tekist á um eignarréttartilkall að Landmannaafrétti. Í fyrra málinu var beinu eignarréttartilkalli afréttarhafa hafnað, enda voru þeir ekki taldir hafa sýnt fram á tilvist slíks réttar, hvorki fyrir nám, löggerninga, hefð né með öðrum hætti. Afnot sem falist hefðu í sumarheit fyrir sauðfé, veiði og öðrum takmörkuðum notum styddu ekki eignarréttartilkall í beinni merkingu. Í H 1969 510 (Nýjabæjarafréttur), H 1971 1137 (Reyðarvatn) um afrétt Lundarreykjadalshrepps austan Reyðarvatns, H 1997 1162 (Auðkúluheiði) og H 1997 1183 (Eyvindarstaðaheiði) var eignarréttartilkalli afréttarhafa í öllum tilvikum hafnað.

Auk þeirra atriða sem réðu tilhögun sönnunarbyrði í Landmannaafréttardóminum fyrri sýnast lega, staðsetning og landshættir hafa áhrif, sem og upplýsingar sem raktar verða til Landnámu og þá eru gerðar kröfur um heimildir varðandi órofa framsal réttinda yfir viðkomandi afréttum. Afsöl og/eða aðrar eignarheimildir sýnast þá ekki heldur duga einar og sér heldur eru þær kröfur gerðar að meintur rétthafi sýni fram á að sá sem afsalaði hafi í raun verið réttilega komin að umræddum réttindum. Í H 1971 1137 (Reyðarvatn) var eignarréttur Andakílshrepps að afrétti sínum staðfestur en til af-

⁹⁰ Sjá H 1994 2227 (Geitland) og H 1997 1162 (Auðkúluheiði).

⁹¹ Í dæmaskyni má benda á að samkvæmt ákvæði 2. mgr. 5. gr. laga nr. 33/1966 um fuglaveiði og fuglafriðun og 2. gr. námulaga nr. 24/1973, sbr. athugasemdir með þeirri grein, sýnist sönnunarbyrðin um beinan eignarrétt að afrétti í öllum tilvikum hvíla á þeim aðila, sem heldur slíkum rétti fram.

⁹² Sjá jafnframt Lyfrd. eldri VII-223 og Lyfrd. yngri V-327.

réttarins hafði sérstaklega verið lögð Gullberastaðatunga, úr landi jarðarinnar Gullberastaða. Til athugunar í því sambandi er einnig niðurstaðan í H 1975 55, landamerkjamáli á Arnarvatnsheiði, þar sem engir fyrirvarar voru a.m.k. gerðir um eignarrétt Hálsa- og Reykholtisdalshreppa að afrétti sínum, landsvæði sem fyrrum hafði verið skipt út úr jörðinni Kalmanstungu.

Séu framangreindir dómar skoðaðir með hliðsjón af því sem áður greindi um flokkun afrétta með tilliti til uppruna virðist óhætt að fella Landmannaafrétt undir *samnotaafrétt*, sbr. H 1955 108 og H 1981 1584. Þá sýnast afréttir Lundarreykjadalshrepps austan Reyðarvatns, Auðkúluheiði og Eyvindarstaðaheiði verða felldir undir flokkinn *afréttir einstakra jarða og stofnana*, sbr. H 1971 1137, H 1997 1162, H 1997 1183 og að auki H 1969 510 (Nýjabæjarafréttur). Loks virðast Gullberastaðatunga við Reyðarvatn og Kalmanstunguland á Arnarvatnsheiði dæmi um það að *lönd eða hluti lands einstakra jarða hafi verið lögð til afréttar*, sbr. H 1971 1137 og H 1975 55.

Óbyggðanefnd telur ekki hægt að útiloka að landsvæði sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum eru samnotaafréttir hafi verið numin eða á annan hátt orðið undirorpin beinum eignarrétti. Samhengi eignarréttar og sögu liggur hins vegar ekki fyrir. Nýting landsins hefur fyrr og síðar fyrst og fremst falist í sumarheit fyrir búfenað. Reglur um afmörkun á afréttum hafa verið mun rýmri en varðandi jarðir og fyrst og fremst miðast við hagsmuni eigenda aðbyggjandi jarða. Þá er ljóst að löggjafinn hefur ráðstafað eignarréttindum á afréttum til annarra en afréttarhafa og ekki lagt á þá sömu skyldur og eigendur jarða. Í stað þeirra almennu heimilda til umráða, hagnýtingar, ráðstöfunar o.s.frv. sem eigandi jarðar hefur um aldir verið talinn fara með hefur einungis verið um að ræða heimildir til takmarkaðrar nýtingar sem snemma urðu lögbundnar. Með vísan til úrlausna dómstóla er ljóst að beinn eignarréttur verður ekki byggður á slíkum notum. Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að líkur séu á því að land sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum er samnotaafréttur sé þjóðlenda.

Að því er varðar afrétti einstakra jarða og stofnana, virðist munurinn sá að réttindi einstakra jarða til landsvæðisins og tilheyrsla þess í því sambandi eru meiri en varðandi samnotaafréttina. Jafnframt hefur löggjafinn ekki ráðstafað eignarréttindum á slíkum svæðum á sama hátt og á samnotaafréttum. Hvort tiltekinn afréttur einstakrar jarðar eða stofnunar er undirorpin beinum eða óbeinum eignarrétti heimajarðar er hins vegar ekki einhlítt og verður að meta í hverju tilviki fyrir sig. Kröfur dómstóla til sönnunar að því er varðar annars vegar afrétti einstakra jarða og stofnana og hins vegar samnotaafrétti virðast þó sambærilegar.

Um lönd eða hluta lands einstakra jarða sem lagt hefur verið til afréttar vísast til kafla 4.2. um hugtakið *jörð*, sbr. einnig H 1971 1137 (Reyðarvatn) og H 1975 55 (Arnarvatnsheiði).

4.5. Jörð eða afréttur?

Hér hefur að framan verið gerð grein fyrir þeirri flokkun lands sem byggt var á fram að gildistöku þjóðlendlaga og fól í sér skiptingu í jarðir, afrétti og almenninga. Í kafla 4.2. kemur fram að jörð sé landsvæði sem upprunalega hefur verið ráðstafað úr einstökum landnámmum, stofnað til nýbýlis á eða eignarhefð unnin yfir. Um hugtakið jörð segir einnig að þó svo hvorki verði ráðið af eldri né yngri löggjöf að almennt sé gert ráð fyrir því að land innan jarðar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu, annars vegar heimaland, undirorpið sérstakri og meiriháttar nýtingu, og hins vegar annað land, úthagi eða afréttarland í takmarkaðri notum, þá finnst allt að einu einstök dæmi um slíka skiptingu. Af slíkum dæmum verði þó engar almennar ályktanir dregnar um mismunandi eignarréttarlega stöðu lands innan jarðar.

Afrétti hefur óbyggðanefnd flokkað í þrennt á grundvelli uppruna, sbr. kafla 4.4. Í fyrsta lagi samnotaafrétti, þ.e. þá afrétti sem skv. elstu heimildum hafa verið í sameiginlegum notum jarða í tilteknu sveitarfélagi eða á afmörkuðu svæði. Í öðru lagi afrétti einstakra jarða og stofnana, sem skv. elstu heimildum tilheyrðu einstökum jörðum, lögpersónum eða stofnunum, fyrst og fremst kirkjunum. Umræddir afréttir eru að meginstefnu skildir frá viðkomandi heimajörð með sjálfstæðum merkjum eða, í sumum tilvikum, af öðrum fasteignum. Í þriðja lagi er um að ræða jarðir sem að hluta eða öllu leyti hafa verið lagðar til afréttar og gilda þar um sambærilegar sönnunarkröfur og um eignarhald að landi jarða yfirleitt.

Til viðbótar og fyllingar þessum meginforsendum er óhjákvæmilegt að huga nokkru nánar að ákveðnum tilvikum sem virðast á mörkum framangreindra flokka. Innan merkja jarða kunna að finnast svæði sem kölluð eru afréttur en hafa þó ekki sjálfstæða afmörkun. Jafnvel er sá möguleiki fyrir hendi að þau séu á einhvern hátt afmörkuð. Hér má einnig nefna svæði sem kölluð eru afréttarland, fjallhagi, beitoland, upprekstrarland eða eru auðkennd með sambærilegum hætti. Í þessu þarf ekki að felast mismunandi eignarréttarleg staða lands innan jarðarinnar. Hugsanlegt er að vísað sé til gamalgroinnar notkunar á viðkomandi jarðarhluta sem beitarlandi. Þýðing hugtaksins afréttur hefur lengi verið á reiki og ekki ósennilegt að notkun þess í tímans rás sé með einhverjum afbrigðum, e.t.v. tengdum staðháttum. Í sveitarfélögum þar sem ekki finnst afréttir samkvæmt þeirri flokkun sem óbyggðanefnd hefur lagt til grundvallar kann það jafnvel að vera notað um fjalllendi jarða á svæðinu almennt. Það er mat óbyggðanefndar að slík aðstaða ein og sér, og þá einkum ef svæði er kallað afréttur án sjálfstæðrar afmörkunar, raski ekki þeim eignarréttarlegu forsendum, þ.m.t. sönnunarstöðu, sem óbyggðanefnd hefur byggt á viðvíkjandi réttarstöðu jarða. Gera þarf hins vegar skýran greinarmun á tilvikum af þessu tagi og afréttum einstakra jarða eða stofnana sem eru skildir frá viðkomandi heimajörð með sjálfstæðum merkjum eða öðrum fasteignum.

Í þessu samhengi skal það rifjað upp að land jarða kann að vera nýtt sem beitoland með svipuðum hætti og afréttir, jafnvel þannig að viðkomandi landsvæði sé alfarið tekið undir fjallskilaframkvæmd. Eins og fram kemur í almennri umfjöllun óbyggðanefndar

um fjallskil, sbr. kafla 4.7., gefur slík tilhögun ein og sér hins vegar enga vísbendingu um eðli eignarhalds að því landi. Í sögulegu ljósi getur það þó haft þýðingu við sönnunarmat um tilvist eignarréttar ef einstök landsvæði, sem gert er tilkall til sem hluta jarðar, hafa verið nýtt sem upprekstrarland af einhverju tagi af eigendum og ábúendum annarra jarða. Einstök tilvik af þessum toga verður að meta sérstaklega.

4.6. Jöklar

Í Landnámu er þess hvergi getið að menn hafi numið jökla til eignar, og kann því að hafa verið trúað að þar byggju hálftröll eða goðumlíkar persónur (sbr. frásagnirnar um Bárð Snæfellsás og Hallmund í Balljökli). Enda þótt jöklar séu ekki nefndir sérstaklega í lögbókunum fornu verður sú ályktun dregin að lögsaga þjóðveldisins hafi einnig náð til þeirra; sakamenn voru a.m.k. ekki óhultir á „fjöllum“ og í „óbyggðum“.⁹³ Ef marka má frásögn Grettis sögu hafa grið milli manna tekið jafnt yfir fjöll og jökla sem byggðar lendur.⁹⁴

Því hefur verið haldið fram að einhverjir hinna norsku landnámsmanna hafi þekkt jökla af eigin raun úr heimkynnum sínum. Hins vegar er erfitt að segja til um hversu nákvæm og víðtæk þekking þeirra á jöklum var.⁹⁵ Elsta lýsing á jöklum á Íslandi er í riti Saxo Grammaticus (Saxa hins málsþaka), *Gesta Danorum*, sem samið var um 1200. Þar er í fyrsta skipti lýst hreyfingu skriðjökla, nánar tiltekið hverfihreyfingu, þegar neðri hluti jökulsins hverfist upp á yfirborðið.⁹⁶ Saxi lýsir þessu sem furðufregn, og er alls ekki víst að frumbyggjar Íslands hafi í öndverðu verið betur að sér en hann um þann eiginleika skriðjökla að færast úr stað.⁹⁷ Hér er einnig ástæða til að benda á það sem stendur í formála Guðmundar sögu Arasonar eftir Arngrím ábóta Brandsson (rituð um 1350):

Á sjánum liggja þeir hafisar, at með sínum ofvægilegum vexti taka þeir at fylla norðr-höfin, en yfir háfjöll landsins svo *óbræðiligir jöklar* með yfirvættis hæð og vidd, at þeim mun ótrúligt þykkja, sem fjarri eru fæddir.⁹⁸

Landsmenn áttu eftir að komast að því, þótt síðar yrði, að stærð jökla var ekki föst og óbreytanleg heldur gátu þeir hlaupið fram í náttúruhamförum eins og gerðist við eldgosið í Knappafellsjökli 1362. En hægfara breytingar gátu einnig átt sér stað, og má nefna sem dæmi að um 1700 var landnámsbærinn Fell (Fjall) við Breiðá kominn undir jökul.⁹⁹ Um svipað leyti (1695) lauk Þórður Þorkelsson Vídalín Skálholtsrektor við rit-

⁹³ Sbr. Grágás 1992, s. 472. *Jónsbók* 1904, s. 43, 272–273.

⁹⁴ *Íslendinga sögur*. 6. b. Guðni Jónsson bjó til prentunar. [Reykjavík] 1953. S. 233 (72. k.): „Nú skulum vér vera sáttir ok sammála hverr við annan í huga góðum, hvárt sem vér finnumst á fjalli eða fjöru, skipi eða skíði, jörðu eða jökli, í hafi eða á hestbaki...“

⁹⁵ Sigurður Þórarinnsson, 1960: „Glaciological Knowledge in Iceland before 1800. A Historical Outline.“ *Jökull. Ársrit Jöklarannsóknafélags Íslands*. S. 1–2, 15.

⁹⁶ Sigurður Þórarinnsson 1960, s. 14–15.

⁹⁷ Sbr. Saxo Grammaticus, 1985: *Danmarks Krønike*. Kaupmannahöfn. S. XXII–XXIII.

⁹⁸ *Byskupa sögur*. 3. b. Hólabyskupar. Guðni Jónsson bjó til prentunar. [Reykjavík] 1953. S. 150. (Skáletur óbn.)

⁹⁹ *Landnámabók* 1986, s. 233 (1. nmgr.).

gerð sína um jökulfjöll á Íslandi þar sem hann, sennilega fyrstur manna, setti fram frost-
penslukenninguna svonefndu til skýringar á jöklaskriði.¹⁰⁰ Þá er þess að geta að
jökulhlaup voru eitt af því sem Árni Magnússon og Páll Vídalín áttu að gefa sérstakan
gaum að þegar þeir voru sendir í rannsóknarleiðangur um landið í byrjun 18. aldar.¹⁰¹

Jökull hefur verið skilgreindur sem massi af ís og snjó sem orðinn er þjáll og hreyfan-
legur og hnígur og skríður undan eigin fargi.¹⁰² Í aðdraganda að setningu vatnalaga í
byrjun 20. aldar var ágreiningur um eignarrétt að vatni og eignarhæfi þess. Niðurstaðan
varð sú að í vatnalögum, nr. 15/1923, er ekki kveðið á um eignarrétt landeiganda að
vatni á landi sínu heldur felst í þeim að landeigandi á aðeins þann rétt sem lögin heimila
honum sérstaklega. Þar var raunar um að ræða allar helstu hagnýtingarheimildir
vatns.¹⁰³ Vatnalögin gera mun á mismunandi afbrigðum vatns en um jökla er ekki
fjallað sérstaklega.

Eignarréttarleg staða jökulsvæða hefur ekki verið til sérstakrar umfjöllunar í ís-
lenskri lögfræði. Jöklar hafa einna helst verið nefndir sem dæmi um óbyggð svæði sem
enginn hafi nýttar af, eða landalmenninga samkvæmt síðari tíma flokkun. Með því hefur
þó alls ekki verið útilokað að jökull geti fallið innan eignarlands og jafnvel gerður skýr
fyrirvari um að sá möguleiki væri fyrir hendi.¹⁰⁴

Í almennum athugasemdum við frumvarp til þjóðlendulaga kemur fram að byggt sé
á nokkrum meginatriðum, m.a. þessum:

Tekið verði upp nýtt hugtak fyrir landsvæði utan eignarlanda, þjóðlenda. Þetta hugtak
taki til þeirra landsvæða sem nú eru ýmist nefnd afreittur, almenningur, óbyggðir eða
hálandi utan eignarlanda. Jöklar, sem ekki teljast innan eignarlanda, falli undir flokk
þjóðlendna.¹⁰⁵

Um jökla er ekki fjallað að öðru leyti í greinargerðinni og þeir eru ekki nefndir í
ákvæðum laganna.

¹⁰⁰ *Dissertationcula de montibus Islandiae chrySTALLINIS* (Smárit um jökulfjöll Íslands) (sbr. Sigurður
Þórarinnsson 1960, s. 16–17).

¹⁰¹ *Jarðabók Árna og Páls* 13, s. 38.

¹⁰² Minnisblað Odds Sigurðssonar, jöklafræðings, til óbyggðanefndar, dags. 13.1.2003.

¹⁰³ Um aðdragandann að setningu vatnalaganna, sjá t.d. Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignarréttur* I.
Reykjavík. S. 43.

¹⁰⁴ Sbr. þessi orð Sigurðar Línals: „Auk afreitta og almenninga kunna að vera til lönd inni á hálend-
inu, til dæmis öræfa- og jöklasvæði, sem enginn einstaklingur getur leitt heimildir að eða skír-
skotað til sérreittinda yfir né heldur neinn almannaréttur er bundinn við“ („Eignarréttur á landi og
orkulindum.“ *Sérprentun úr skýrslu aðalfundar Sambands íslenskra rafveitna* 1983. S. 18). – Sbr.
einnig Þorgeir Örlygsson: „Landalmenningur er landsvæði, sem enginn aðili telur til einstaklings-
eignarréttinda yfir. Nú á tímum er erfitt að benda á staði, sem ótvírætt verða taldir til landalmen-
inga, þótt e.t.v. sé það ekki útilokað. Miðað við landnýtingu og búskaparhætti síðustu áratugi má
ætla, að erfitt sé að finna landsvæði utan fullkominna eignarlanda og sérstakra friðlanda, sem ekki
hafa að einhverju marki verið nýtt til sauðfjárbættis eða sauðfé farið þar um á sumrin og verið
smalað að hausti. Ekki er þó hægt að útiloka, að slík svæði finnist inni á hálendinu. Jöklar landsins,
að því marki sem þeir falla ekki innan fullkominna eignarlanda, teljast að öllum líkindum almenn-
ingar“ („Um eignarhald á landi og náttúruauðindum.“ *Afmælisrit: Gaukur Jörundsson sextugur 24.*
september 1994. Reykjavík 1994. S. 592).

¹⁰⁵ Þskj. 598. Alþtíð. 1997–1998, 122. lögþ. A: 2598.

Um ákvörðun eignarmarkna/landamerkja að eða á jökli hefur ekki verið tekið af skarið í íslenskri réttarframkvæmd. Jaðrar jökla taka breytingum, ýmist ganga fram eða hopa. Meginálitaefnið er hvernig með skuli fara þegar landamerki virðast miðuð við jökuljaðar og merkjum jarðar að jökli því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi.

Í úrskurðum óbyggðanefndar í málum á svæði 1 er vikið að mörkum afréttar innan þjóðlendu við jökul og talið að með hliðsjón af því að um einhliða ákvörðun afréttarmarkna sé að ræða en ekki mörk tveggja afrétta eða afréttar og eignarlands sé fullnægjandi að miða við jaðar jökulsins eins og hann var við gildistöku laga nr. 58/1998, sbr. 3. mgr. 1. gr. laganna, enda eingöngu um beitarréttindi að ræða sem ráðist af gróðurfari og hafi ekki þýðingu í öðru sambandi. Engin afstaða er tekin til þessa álítamáls að því er eignarland varðar, enda ekki gefið að sömu reglur eigi að gilda.¹⁰⁶ Verður nú hugað nánar að því atriði.

Í grein sinni „Landamerki fasteigna“ reifar Tryggvi Gunnarsson þrjár leiðir sem til álita komi um mörk eignarlanda við jökul. Í fyrsta lagi mætti hugsa sér að merkin væru breytileg og miðuðust við jökulbrún á hverjum tíma. Í öðru lagi gætu þau náð að elstu þekktu jökulbrún, sbr. reglu vatnalaga um „fornan miðjan farveg“ í ám. Loks væri í þriðja lagi hægt að taka mið af jökulbrún á þeim tíma þegar landamerkin voru skráð eða þau ákveðin með öðrum hætti.¹⁰⁷ Taka ber fram að grein þessi er rituð fyrir gildistöku þjóðlendulaganna 1998. Niðurstaða Tryggva er sú að réttast sé að landamerkin séu breytileg og miðist við jökulbrúnina eins og hún er á hverjum tíma. Telur Tryggvi að þeir sem völdu jökul sem landamerkjaviðmiðun hafi gert sér grein fyrir því að jökulbrúnin færðist til. Með vísan til reglna íslensks réttar varðandi breytingu á fjöru og landauka sem þar myndast sé ástæða til að ætla að dómstólar beiti hliðstæðri reglu varðandi breytingar á landamerkjum þar sem jökulbrún færist til og landamerki í samræmi við breytingar á jökulbrúninni. Sérstök sjónarmið kunni síðan að koma upp, ef jökull hverfi með öllu þar sem hann hafi áður skilið að fasteignir.

Ástæða er til að huga hér nánar að reglum um merki sjávarjarða til hafsins, sjá einnig kafla 4.9. Þau hafa ýmist verið miðuð við neðri mörk fjöru eða netlög.¹⁰⁸ Fjaran er svæðið á milli stórstraumsflóðmáls og stórstraumsfjörumáls. Netlög eru í ýmsum lögum skilgreind sem sjávarbotn 115 metra út frá stórstraumsfjörumáli landareignar. Dómstólar hafa lagt til grundvallar að eigandi sjávarjarðar eignist landauka til sjávar.¹⁰⁹ Fjara jarðarinnar og netlög færast út og inn í samræmi við landauka eða landtap, þ.e. breytt stórstraumsfjörumál, og landamerki hennar þar með. Með lögum nr. 73/1990 voru auðlindir hafsbotnsins utan netlaga og svo langt til hafs sem fullveldisréttur Íslands

¹⁰⁶ Sjá t.d. kafla 12.10. í máli nr. 5/2000 hjá óbyggðanefnd.

¹⁰⁷ Tryggvi Gunnarsson, 1994: „Landamerki fasteigna.“ *Afmælisrit: Gaukur Jörundsson sextugur 24. september 1994*. Reykjavík. S. 510–512.

¹⁰⁸ Í H 1996 2518 og 2525 er talinn vafi um beinan eignarrétt fasteignareiganda í netlögum.

¹⁰⁹ Sbr. H 1946 345. Sjá einnig Ólafur Lárusson, 1950: *Eignaréttur* I. Reykjavík. S. 45. Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignaréttur* II. Reykjavík. S. 136.

nær lýstar eign íslenska ríkisins, sbr. 1. gr. Netlög eru þar skilgreind með sama hætti og áður, sbr. 3. mgr. 2. gr., og ekki verður talið að ætlunin hafi verið að afnema til fram-búðar áðurgreindan rétt sjávarjarða til landauka og fastsetja þar með í eitt skipti fyrir öll mörk sjávarjarða til hafsins. Vilji löggjafans til slíkrar breytingar hefði þurft að koma skýrt fram. Gildistaka laga nr. 73/1990 hafði þannig ekki í för með sér að merki sjávar-jarða til hafsins væru endanlega fastsett.

Samkvæmt ákvæði 1. gr. laga um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóð-lendna og afrétta, nr. 58/1998, er eignarhaldi á landi skipt í tvo flokka, eignarlönd og landsvæði utan eignarlanda, þ.e. þjóðlendur. Um leið eru þjóðlendur lýstar eign íslenska ríkisins, sbr. 2. gr. Í greinargerð með frumvarpi til þjóðlendulaganna kemur skýrt fram að jökull getur hvort heldur er verið í eignarlandi eða þjóðlendu, sbr. þá athugasemd sem að framan greindi. Þetta bendir ótvírætt til þess að löggjafinn hafi ekki álitnið að jökulrönd væri í eðli sínu afmörkun á eignarlandi og þjóðlendu. Breytingar á stöðu jökuls ættu því ekki að hafa í för með sér að eignarland breyttist í þjóðlendu og öfugt. Um eignarréttarlega stöðu þess lands sem hulið er jökli fer þannig eftir sömu reglum og um önnur landsvæði. Gildistaka þjóðlendulaganna hafði í för með sér endanlega skiptingu lands í annars vegar eignarland og hins vegar þjóðlendur. Hér skilur á milli laga um eignarrétt íslenska ríkisins að auðlindum hafsbotsins og þjóðlendulaga. Í fyrra tilvikinu er gert ráð fyrir að nýtt land, þ.e. landauki, eigi eftir að verða til og merki eða eignamörk því ekki fastsett. Í síðara tilvikinu er hins vegar fjallað um allt land sem við gildistöku laganna var ofan sjávar, þ.m.t. landsvæði undir jökli, og merki endanlega fastsett. Land sem kemur undan jökli er þannig ýmist eignarland eða þjóðlenda, um það fer ekki eftir reglunni um merki sjávarjarða til hafsins.

Vatnsréttindi á jökulsvæðum í eignarlandi og túlkun vatnalaga í því sambandi er ekki til úrlausnar fyrir óbyggðanefnd. Tilkall annarra en íslenska ríkisins til vatnsréttinda á jökulsvæðum í þjóðlendum verður að meta í hverju tilviki fyrir sig.

Kemur þá til skoðunar hvort taka skuli mið af elsta þekkta jökuljaðri, legu jökuls þegar landamerki voru skráð, við gildistöku þjóðlendulaganna eða einhverju öðru, í þeim tilvikum að landamerki virðast miðuð við jökuljaðar.

Vísindamenn hafa slegið því föstu að jöklar landsins séu stærri nú en á landnáms-tíma.¹¹⁰ Hafi landnám náð að jökli hefur það land sem horfið hefur undir jökul tilheyrir aðliggjandi jörðum. Þar getur jafnvel verið um að ræða heilar jarðir sem lítið eða ekkert er vitað um í dag. Lega jökuls á landnáms tíma verður ekki ákvörðuð með nokkurri vissu. Töluvert er hins vegar vitað um stöðu jökuls við lok nítjándu aldar og byrjun

¹¹⁰ Sjá eftirfarandi greinar Odds Sigurðssonar jarðfræðings: „Útbreiðsla jökla á Íslandi á sögulegum tíma.“ Greinargerð, júlí 2001. „Minnispunktur um breytingar jökla frá landnámi Íslands“, dags. 7.6.2002. „Variations of termini of glaciers in Iceland in recent centuries and their connection with climate.“ Óbirt handrit, ódags. Minnisblað Odds Sigurðssonar, jarðfræðings, um hugtakið jökul o.fl., dags. 13.1.2003. – Helgi Björnsson, 1979: „Glaciers in Iceland.“ *Tímaritið Jökull. Jöklarannsóknafélag Íslands*. 29. árg. – Sigurður Þórarinnsson, 1974: „Ofgnótt jökla.“ *Saga Íslands*. 1. b. Reykjavík. S. 43–48.

þeirrar tuttugustu, þegar sett höfðu verið landamerkjalog og ætla má að flest landamerkjabréf hafi verið gerð. Jöklar voru þá stærstir á sögulegum tíma en síðan hafa þeir almennt hopað, þó ekki alla leið aftur til stöðu sinnar um landnám. Innan þess jökuljaðars sem miðað kann að hafa verið við í kringum 1900 er í sumum tilvikum jökullaust land nú. Við gildistöku þjóðlendulaga 1998 lá jökuljaðarinn þannig á milli upphaflegra landnámsmarka og stöðu við gerð flestra landamerkjabréfa um aldamótin 1900, almennt séð þó nær hinni síðarnefndu. Óhætt er þannig að slá fastri þeirri meginreglu að land sem komið hefur undan jökli á tímabilinu frá því landamerkjalog eru sett 1882 og þar til þjóðlendulög taka gildi 1998 var jökullaust við landnám.

Óljóst er hvort landnámsmenn hafa gert sér grein fyrir því að jökuljaðar væri breytingum undirorpin en ekki fer á milli mála að um aldamótin 1900 var löngu orðið ljóst að svo væri. Jaðar jökulsins hefur að sjálfsögðu afmarkað það landsvæði sem nýtanlegt hefur verið og með honum eru dregin glögg skil frá náttúrunnar hendi. Eðli máls samkvæmt er hins vegar erfitt að finna þar fastan viðmiðunarpunkt. Mun þetta ástæða þess að merkjum er oft lýst „í jökul“ ótilgreint eða kennileiti skammt undan jökli. Sums staðar á landinu hagar þannig til að ein og sama jörðin liggur milli sjávar og jökuls. Jafnlgögg merki af völdum náttúrunnar kunna að hafa verið talin svo sjálfsögð viðmiðun að ekki þyrfti umfjöllunar við í landamerkjalýsingu. Gagnvart jöklinum sjálfum er þá engri landamerkjalinu lýst. Ekki verður talið að viðkomandi jarðeigandi hafi þar með lýst því yfir að hann gæfi eftir eignarrétt eða afsalaði sér tilkalli til þess lands sem í tímans rás hefur horfið undir jökul. Líkur eru hins vegar á að í flestum tilvikum sé útilokað að afmarka það. Óbyggðanefnd ber að draga mörk á milli eignarlanda og þjóðlendna, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998, og niðurstaðan hverju sinni hlýtur að ráðast af tiltækum heimildum og almennum sönnunarreglum. Staðhættir og sönnunarstaða geta því leitt til sambærilegrar niðurstöðu og ef eignarréttur hefði verið gefinn eftir.

Ef líkindi eru fyrir því að land hafi verið numið inn til jökla styður það þá niðurstöðu að land sem jökullinn hefur skilað frá gerð landmerkjabréfanna falli til aðliggjandi jarða. Ekki verður talið að jökull hafi hopað svo hratt undanfarna rúma öld að komið sé í ljós að ráði land jarða sem ofar kunna að hafa legið, enda staða jökuls 1998 nær því sem var um 1900 en um landnám. Tilkall til lands sem komið hefur undan jökli kann jafnframt að byggjast á hefðarreglum. Til skoðunar koma þá almenn atriði eins og tímalengd, yfirráð, hagnýting, ráðstafanir að lögum, viðhorf hefðanda og annarra aðila o.fl. Staðhættir kunna að vera með þeim hætti að um eðlilegt framhald tiltekinnar jarðar sé að ræða, líkt og landauki til hafs, og nýting annarra útilokuð. Frávik frá þessum almennu ályktunum eru þó að sjálfsögðu möguleg og verður að skoða hvert tilvik fyrir sig. Jafnframt hlýtur réttur þessi að takmarkast við land sem komið var undan jökli við gildistöku þjóðlendulaga 1998, þegar löggjafinn kvað á um eignarhald ríkis á öllu því landi sem ekki væri sannanlega undirorpið beinum eignarrétti. Mögulegar væntingar jarðeigenda um rétt til þess lands sem kemur undan jökli eftir þann tíma njóta ekki réttarverndar sem eignarréttindi í skilningi 72. gr. stjórnarskrár. Þá ber þess að geta að

frá gildistöku þjóðlendulaganna er ekki unnt að öðlast eignarréttindi innan þjóðlendna fyrir nám eða hefð, sbr. 8. mgr. 3. gr.

Niðurstaða óbyggðanefndar er því sú að gildistaka þjóðlendulaga hafi undir þessum kringumstæðum haft það í för með sér að merki jarða gagnvart jökli væru fastsett, án tillits til síðari breytinga á jökuljaðrinum. Sú niðurstaða er jafnframt í eðlilegu samræmi við markmið og tilgang löggjafarinnar. Þegar merki jarðar eru miðuð við jaðar jökuls og þeim því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi ber þannig að miða við stöðu jökuljaðarsins 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll., enda sé jökullinn í þjóðlendu. Lega jökuljaðarsins kann þó að virðast óljós þar sem smájöklar eða fannir liggja aðskilið frá meginjöklinum. Í þeim tilvikum þar sem eignarland liggur að jökli í þjóðlendu verður að telja eðlilegt að íslenska ríkið beri hallann af þeim vafa sem þannig kann að vera fyrir hendi. Óbyggðanefnd telur því eðlilegt að í slíkum tilvikum miðist þjóðlendulína við jaðar meginjökuls, eins og hann er skilgreindur af sérfræðingum á því sviði. Smájöklar og fannir verða þá innan eignarlands á sama hátt og jökulsker eða annað land umlukið jökli verður innan þjóðlendu.

Sé jökulsvæði innan merkja jarðar gilda hins vegar þau almennu sjónarmið um túlkun landamerkja sem óbyggðanefnd hefur áður gert grein fyrir. Ljóst er að enda þótt lega jökuljaðarsins verði ákvörðuð með landfræðilegum gögnum er hann óhentug viðmiðun vegna lögunar sinnar og breytileika. Önnur og e.t.v. heppilegri útfærsla er hins vegar ekki á valdsviði óbyggðanefndar, en sá möguleiki fyrir hendi að ríkisvaldið og einstakir jarðeigendur nái um slíkt samkomulagi, eftir atvikum með nauðsynlegri aðkomu löggjafarvalds, sbr. ákvæði 40. gr. stjórnarskrár og II. kafla þjóðll.

4.7. Fjallskil

Af dómsúrlausnum má ráða að fyrirkomulag og tilhögun fjallskila og smölunar og nýting því tengd kunni að hafa áhrif við mat á eðli og inntaki eignarréttar að viðkomandi landi og þá þannig að litið sé til þess hvort með land hefur verið farið sem eignarland varðandi fjallskil eða ekki.

Lagafyrirmæli um smölun og fjallskil hafa haldist í hendur við byggð og búskap í landinu. Í þjóðveldislögunum, Grágás, voru allmörg ákvæði um afrétti, almenninga og ágang búfjár og munu þau flest hafa verið tekin upp í Jónsbók. Þá voru enn fremur tekin upp ákvæði í þessa veru í Réttarbót Eiríks konungs frá 1294. Þessi ákvæði giltu, a.m.k. að formi til, allt til þess að sett voru lög nr. 42/1969, um afréttamálefni, fjallskil o.fl.

Í Jónsbók kemur skýrt fram að landeigandi eða leiguliði hans átti einn beit á jörð sinni og skyldi greiða honum bætur, áverkabót og landnám, ef þessi réttur var brotinn.¹¹¹ Í réttarbót Hákonar konungs frá 1305 er þó mælt til þess að geldfé sé sektarlaust í heimalöndum ef hreppstjórar og grannar lofa og gefa enga sök á því.¹¹² Jarðeigandi átti

¹¹¹ Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 134–136, 144–145 (6. og 18. k. llb.).

¹¹² *Jónsbók* 1904, s. 292.

einnig gróður á jörð sinni að því undanskildu að sá sem átti engi á annars manns landi mátti eiga þar rifhrís.¹¹³

Í Grágás og Jónsbók giltu mjög svipaðar reglur um hvenær maðti fara með búfé í sel, almenninga og afrétti og hvaða leiðir skyldu farnar. Markmiðið var hvort tveggja að vernda nærliggjandi bújarðir fyrir ágangi upprekstrarfjár og tryggja hagsmuni allra þeirra sem hlut áttu í afréttinum. Meginreglan var sú að allir þeir sem afrétt áttu skyldu reka fé sitt í miðjan afrétt er átta vikur voru af sumri en úr afrétti er fjórar vikur lifðu sumars. Tekið var sérstaklega fram að menn skyldu ekki reka málnytu sína í afrétt nema ítala væri. Samkvæmt Grágás máttu þeir menn er næstir bjuggu afrétti beita þangað búfé sínu yfir vetrarmánuðina en í Jónsbók var þetta bundið því skilyrði að þeir ættu hlut í afréttinum. Afréttareiganda var vetrararbeit því aðeins heimil að hann þyrfti ekki að reka fé sitt yfir land annarra. Þó skyldi ævinlega hvíla afrétt í tvær vikur, frá því er sex vikur voru af sumri til áttundu viku.¹¹⁴

Fleiri ákvæði voru sett til að vernda hina sameiginlegu beit afréttareigenda; t.d. mátti ekki gera sel og slá í afrétti.

Um lögréttir á haust og fjallgöngur sagði svo m.a. í 49. kapítula landsleigubálks Jónsbókar:

Eigi skulu réttir fyrr vera en .iiii.[þ.e. fjórar] vikur lifa sumars. Hverr maðr er sauði á skal ganga eitt sinn á fjall, ok um landeign sína hvert sinn er lǫgr-ett skal vera, skipa svá þórum gǫngum sem þeir ráða. Sekr er sá hálfri mǫrk við konung er eigi gengr um landeign sína, ok ábyrgiz sauði við þá er eigu, alla þá er í hans landi váru sénir þá er hann átti gǫnguna.

Síðan er kveðið á um það hvað gert skuli við óskilafé. Í tilvitnaðri grein er gert ráð fyrir að hver maður smali sitt eigið land jafnframt því sem hann gangi á fjall að hausti ásamt öðrum afréttareigendum. Ef afréttarfé gekk í land bónda var honum heimilt að reka það í miðjan afrétt. Hann gat einnig haft það áfram í sínu eigin landi eða rekið það heim til þess manns sem féð átti. Í Jónsbók er ekki fjallað um aðra afrétti en þá sem voru í sameign tveggja manna eða fleiri. Í heimildum frá miðöldum má þó finna dæmi um beitarlönd sem kölluð voru afréttir og töldust í einkaeign. Var þá greint á milli „eignar sérlegrar“, sem var í einkanotum, og „afréttar“, sem tilteknir bændur höfðu heimild til að nýta gegn ítölu.¹¹⁵

Ákvæði lögbókanna um beit í almenningi voru að því leyti frábrugðin því sem hér hefur verið greint frá að nýtingartími þeirra var annar. Samkvæmt Grágás var heimilt að beita almenning frá því er mánuður lifði vetrar og næstu sjö mánuði en með lögtöku Jónsbókar virðist beit hafa verið leyfð í almenningi allan ársins hring nema frá krossmessu á vor (3. maí) til Bótólfsvöku (17. júní). Í Grágás var þeim sem næstur bjó almenningi heimilað að beita almenning þá fimm mánuði sem hann annars átti að liggja ónýttur en um slíkt er ekki getið í Jónsbók. Enn fremur var tekið fram að hver sem vildi

¹¹³ *Jónsbók* 1904, s. 152–154 (24. k. llb.).

¹¹⁴ *Jónsbók* 1904, s. 176–177 (46. k. llb.). *Grágás* 1992, s. 330–331 (38. k. llb.).

¹¹⁵ *Íslenskt fornbréfasafn*. 8. b. Reykjavík 1906–1913. S. 149.

mætti gera sel í almenningi, en það var bannað í afréttum, og öllum var heimilt að nýta sér reka í almenningi, hvort heldur var viður eða hvalur, svo framarlega sem hann hafði ekki áður verið öðrum merktur.¹¹⁶

Í tilskipun um sveitarstjórn 4. maí 1872, 39. gr., var svo fyrir mælt að sýslunefnd skyldi semja reglugerðir um notkun afrétta, fjallskil, fjárheimtur o.fl. Fóru sýslunefndir eftir það að semja fjallskilareglugerðir. Voru í fjallskilareglugerðunum sett ítarleg ákvæði um þessi efni er byggðu að mestu á ákvæðum Jónsbókar. Í mörgum tilvikum voru ákvæði þessara reglugerða misvísandi og í öðrum tilvikum stönguðust þau beinlínis á við gildandi rétt. Af fjallskilareglugerðum verða ekki dregnar almennar ályktanir um það efni sem hér er til úrlausnar, en einstaka reglugerð, sett með stoð í tilskipuninni frá 1872 eða síðari löggjöf, getur vissulega skipt máli að því er tekur til mats einstakra svæða.

Um afréttamálefni og fjallskil voru fyrst sett heildarlög hér á landi árið 1969, lög nr. 42/1969, um afréttamálefni, fjallskil o.fl. Voru þau lög síðar endurútgefin með áorðnum breytingum sem núgildandi lög nr. 6/1986. Það var þannig fyrst með löggjöf þessari sem hin dreifðu ákvæði í landsleigubálki Jónsbókar og réttarbót Eiríks konungs frá 1294 voru leyst af hólmi. Ákvæði gildandi laga taka í ýmsu mið af reglum eldri löggjafar.

Ef litið er til helstu fyrirmæla gildandi laga er ljóst þegar af 3. og 4. gr. laganna að fyrirmæli þeirra taka að meira eða minna leyti til afrétta, annarra sameiginlegra sumarbeitolanda og heimalanda. Skulu nánari fyrirmæli sett í fjallskilasamþykktir fyrir einstök svæði, sbr. 3. gr. Í 4. gr. er skilgreint það land sem fjallskil taka til og það greint í annars vegar afrétti og hins vegar heimalönd. Samkvæmt lögunum er stjórn afréttamálefna og fjallskila í höndum héraðsnefndar. Í II. kafla laganna er fjallað um afrétti og notkun þeirra og þá greint á milli sameiginlegra afrétta hreppa eða upprekstrarfélaga, sbr. 7. gr., afréttarlanda, sem liggur undir einstaka jörð eða stofnun, sbr. 8. gr., og loks beitolanda einstakra jarða sem notað sé sameiginlega til beitar með líkum hætti og afréttir, sbr. 12. gr., og skuli reglum laganna um afrétti beitt um þau svæði eftir því sem við geti átt. Í V. kafla laganna eru síðan fyrirmæli um göngur og réttir, í VI. kafla er fjallað um smölun heimalanda eftir réttir og í VII. kafla er fjallað um eftirleitir og öræfaleitir.

Í meginatriðum má greina lagareglur þessar á þann veg að þar er í fyrsta lagi fjallað um notkun afrétta og rétt til þeirra nota. Í annan stað er síðan fjallað um smölun afréttanna og fyrirkomulag smölunar sem og skiptingu þess sameiginlega kostnaðar sem af hlýst og falla í þann flokk lönd þeirra einstöku jarða sem fjallað er um í 12. gr. laganna. Allt að einu er í lögunum, sbr. einkum ákvæði V. og VI. kafla, fjölþætt ákvæði sem taka til heimalanda einstakra jarða og kveða m.a. á um skyldu til vorsmölunar, sbr. 36. gr., skyldu jarðeiganda til smölunar heimlands samhliða leitum á afrétti, sbr. 39. gr., skyldu til smölunar heimalanda eftir réttir, sbr. 52. gr. o.s.frv. Um smölun eyðijarða er svo ákvæði í 41. gr. laganna. Að meginstefnu til er hins vegar gert ráð fyrir því að

¹¹⁶ Jónsbók 1904, s. 193–194 (59. k. llb.). Grágás 1992, s. 369 (74. k. llb.).

smölun heimalands annist jarðeigandinn sjálfur og beri af henni allan kostnað. Sinni eigandi ekki þeirri skyldu skal honum gert að greiða kostnað eftir mati. Í 2. mgr. 40. gr. laganna er svo sérstök regla þess efnis að heimilt sé að ákveða í fjallskilasamþykkt að haustsmölun heimalanda verði metin til aðalfjallskila, að meira eða minna leyti, eftir því sem til hagar á hverjum stað.

Þá mun nokkuð víða háttá þannig til að bændur sammælist um smölun heimalanda sinna og standa sameiginlega að smölun í landi tveggja eða fleiri jarða. Slík samvinna um smölun fellur þó alla jafna algjörlega utan þeirra lögbundnu fjallskila sem um er fjallað í lögum og fjallskilasamþykkt.

Af öllu þessu má sjá að löggjafinn hefur um langan aldur mælt fyrir um skyldur landeigenda til að smala jarðir sínar, sbr. upphaflega fyrirmæli 49. kapítula landsleigubálks Jónsbókar. Þá sýnist líka beinlínis hafa verið gengið út frá því að land einstakra jarða sé nýtt sem beitiland með svipuðum hætti og afréttir, jafnvel þannig að viðkomandi landsvæði sé alfarið tekið undir fjallskilaframkvæmd. Í slíkum tilvikum gefa fjallskil þannig alls enga vísbendingu um eðli eignarhalds að því landi.

Í dómum Hæstaréttar Íslands hefur svo sem fyrr segir verið litið til þess í nokkrum tilvikum hvernig fjallskilum hefur verið háttáð á landsvæði því sem þá er til eignarréttarlegrar meðferðar. Í þessum dómum hefur ekki verið talið sannað að um beinan eignarrétt væri að ræða að viðkomandi landsvæði og sú niðurstaða þá m.a. rökstudd með vísan til þess að ekki hafi verið sýnt fram á eða í ljós leitt að með viðkomandi land hafi verið farið sem eignarland varðandi fjallskil. Verður ekki annað ráðið af dómum þessum en að fjallskil geti út af fyrir sig haft þýðingu um úrlausn máls en verði þó ekki ráðandi um niðurstöðu. Í dómum eru vísbendingar fremur í þá átt að framkvæmd fjallskila gæti hugsanlega stutt eignartilkall en að eignarréttur sem talin verður sannaður á grundvelli annarra gagna verði vefengdur á grundvelli þess hvernig framkvæmd fjallskila hefur verið háttáð.

Í ljósi alls þessa er það mat óbyggðanefndar að ekki verði dregnar víðtækar ályktanir um eignarrétt að landi af upplýsingum um framkvæmd fjallskila að fornu og nýju. Skiptir þar auðvitað mestu máli sú staðreynd að lengst af hefur smölun heimlanda, þ.e. lands einstakra jarða, ekki einungis verið háð lögbundnum skyldum og kvöðum um skyldur til smölunar, heldur hefur því jafnframt verið þannig háttáð að lönd einstakra jarða hafa verið nýtt með sambærilegum hætti og afréttir og þá fallið í einu og öllu undir viðkomandi fjallskilaframkvæmd. Eftir sem áður hafa slík landsvæði ekki verið talin falla í flokk afrétta, þau óumdeilt legið innan landamerkjá viðkomandi jarðar og eftir atvikum enginn ágreiningur verið uppi um eignarrétt að þeim. Þannig getur bæði háttáð svo til að með öllu skorti á upplýsingar um fjallskilaframkvæmd og/eða smölun á viðkomandi landsvæði eða að forsendur séu með einhverju því sérstaka móti sem nú hefur verið gerð grein fyrir. Hvað sem þessu líður verður þó ekki útilokað fyrirfram að upplýsingar í þessa veru geti haft eitthvert vægi við eignarréttarlegt mat. Það þarfnast þá

sérstakrar skoðunar í hverju einstöku tilviki þar sem glöggar upplýsingar um tilhögun og forsendur fjallskila liggja á annað borð fyrir.

4.8. Ítök

Í íslenskum rétti hafa ítök eða ítaksréttindi verið skilgreind sem réttindi er veiti rétthafa tiltekin þröng umráð og takmörkuð not fasteignar sem er í eigu og umráðum annars eða annarra aðila.¹¹⁷ Réttindi af þessum toga eiga sér langa sögu hér á landi og verður fyrst vikið að því hvað ráða megi af eldri rétti um ítök og inntak ítaksréttinda.

Í lögbókunum Grágás og Jónsbók er hugtakið *ítak* ekki skilgreint sérstaklega, en af einstökum ákvæðum má ráða í merkingu þess. Í landabrigðisþætti Grágásar er fjallað um þær réttarathafnir sem fram áttu að fara þegar maður vildi brigða öðrum land. Þar segir m.a. að brigðandi skyldi kveðja sér kviðar (væntanlega búakviðar) til að ganga úr skugga um hvort unnt væri að selja leiguból „eða ítök í annarra manna löndum“ áður en til þess kæmi að aðalbólið væri selt.¹¹⁸

Kaflinn um landamerki og lagakaup í Jónsbók (6. k. landsbrigðabálks) hefst á þessa leið:

Nú vill maðr selja land sitt við verði, þá skulu þeir kveða á um merki með sér, um land ok skóga ok engjar ok reka, veiðar ok afrétu ef eru, ok allra gæða skulu þeir geta þeira, er því landi eigu at fylgja, þó at þat sé í þinnur lþnd, eða aðrir menn eigi þanneg ítþk; síðan skulu þeir takaz í hendr ok kaupa með váttum tveim eða fleirum.¹¹⁹

Annars staðar í lögbókinni er nánar rætt um sams konar réttindi án þess þó að tekið sé fram að um ítök sé að ræða. Þannig er fjallað um skóg, beituteig, fjöru, veiði og engi í annars jörðu en síður eða jafnvel ekki notuð orðin skógar-, beitar-, fjöru-, veiði- og engjaítak.¹²⁰ Ákvæði lögbókanna leiðir því til þeirrar niðurstöðu að ítak sé „réttur til ákveðinna nytja á landi annars“,¹²¹ og fær það vel samrýmt hinni lögfræðilegu skilgreiningu hugtaksins nú á dögum.

Til ítaka var stofnað með ýmsum hætti. Ítakaeign mun t.d. hafa orðið til við tíma-bundin lán hlunninda, kaup og ítakaskipti.¹²² Elsta skjalllega heimildin um ítakaeign mun vera máldagi Stafholtskirkju sem talinn hefur verið frá miðri 12. öld.¹²³ Þar er greint frá því að prestur nokkur, Steini Þorvarðsson, hafi gefið kirkjunni m.a. þrjá hluti laxveiðar í Þverá, kerveiði í Norðurá undir fossi, Engines á Ströndum norður „ok reki

¹¹⁷ Þorgeir Örlygsson, 1998: *Kaflar úr eignarétti* I. Reykjavík. S. 28 (hdr.). Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignaréttur* I, s. 6. Ólafur Lárusson, 1950: *Eignaréttur* I, s. 13.

¹¹⁸ Sbr. Grágás 1992, s. 288.

¹¹⁹ Jónsbók 1904, s. 124. Sambærilegur kafli er í Grágás (1992, s. 290) án þess að orðið *ítak* sé þar notað.

¹²⁰ Sbr. Grágás 1992, s. 296, 321, 329. Jónsbók 1904, s. 147–148, 150.

¹²¹ Grágás 1992, s. 537. Sbr. Magnús Már Lárusson, 1981: „Jordejendom. Island.“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 7. b. Kaupmannahöfn. D. 671.

¹²² Páll Sigurðsson, 1992: „Kirknaítök. Saga þeirra og réttarþróun.“ *Svipmyndir úr réttarsögu. Ættir um land og sögu í ljósi laga og réttarframkvæmdar*. Reykjavík. S. 277.

¹²³ *Íslenskt fornbréfasafn*. 1. b. Kaupmannahöfn 1857–76. S. 178–180. Sbr. Páll Sigurðsson 1992, s. 279.

með“ og selför í Þverárdal upp frá Kvíum. Í máldaganum er lýst einum algengasta stofnunarhætti kirknaítaka sem var gjöf í sáluhjálparskyni. Þannig hefur frá fyrstu tíð byggðar hér á landi verið stofnað til ítaka með beinni yfirfærslu eða afhendingu tiltekinnna réttinda.

Frá 13. öld hafa varðveist nokkrar skrár um ítök, einkum reka, m.a. elsta rekaskrá Skálholtskirkju frá um 1270. Bendir það til þess að á þeim tíma hafi ítök verið orðin eftirsótt gæði sem ekki síst kirkjulegar stofnanir sóttust eftir.¹²⁴ Ítökum fjölgaði síðan jafnt og þétt, og í byrjun 18. aldar, þegar Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns var tekin saman, hafði myndast þéttriðið net ítaka um land allt.¹²⁵

Ljóst er að ítakaeign skipti í margar aldir verulegu máli fyrir afkomu landsmanna og mun að einhverju leyti hafa stuðlað að jafnari dreifingu landgæða. Á sumum stöðum á landinu hagaði þannig til að jörð sem ekki átti mikilvæg hlunnindi eins og upprekstrarland, skóg eða fjörunytjar eða gat ekki nýtt þau í eigin landi vegna staðhátta fékk þau sem ítök í öðru landi. Nefna má sem dæmi að í Þórisdal í Lóni áttu nokkrar jarðir skógarítak. Ein þeirra var Efri-Fjörður í Lóni. Hún átti skógarítak í Skálahvömmum í Þórisdal eða Laxárdal, en í staðinn var heimilað útræði frá Klifunum (Þorgeirsstaðaklif).¹²⁶ Slík ítakaskipti munu víðar hafa tíðkast, ekki síst á þeim svæðum þar sem útræði var gott. Hraunskarð undir Jökli átti t.d. „frí kolatak í Hrisaskóg og raptvidahögg í jördunne til upheldis“ í staðinn fyrir uppsátur og „ítaksbúðir“ í Hraunskarðsjörð.¹²⁷ Annars staðar þar sem ekki var um ítök eða ítakaskipti að ræða var venjulega greitt ákveðið gjald fyrir útræðið, svonefndur vertollur.¹²⁸

Mörg ítök gengu smám saman úr sér ýmist af völdum eyðingarafla náttúrunnar, ofnýtingar eða vegna breyttra búskaparhátta og urðu því ekki annað en inntakslaus réttur sem setti ákveðnar hömlur á eignarrétt fasteigna.¹²⁹ Um miðbik nýliðinnar aldar var því svo komið að fjölmörg þeirra ítaka sem á jörðum hvíldu komu ítakshafanum að litlu sem engu gagni auk þess sem ýmis þeirra virtist augljóslega hagkvæmara að nýta samhliða nýtingu á viðkomandi jörð. Lagasetning frá þeim tíma ber skýran vott um þá stefnu löggjafans að tryggja það, að eðlileg gæði fasteigna fylgi þeim sjálfum og séu nýttjuð í sambandi við notkun þeirra.¹³⁰ Það var einkum gert með því að banna að tiltekin

¹²⁴ *Íslenskt fornbréfasafn* 1, s. 67–76. Tímasetning rekaskrárinnar er ekki örugg. Sbr. einnig sama rit, s. 4, 246–248 (ítakaskrá Viðeyjarklausturs [1284]), 248–251 (reka- og landamerkjaskrá Þingeyraklausturs [1285]).

¹²⁵ Sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 12. b. (Atriðisorðaskrá), undir *afrétt, beit/beitarítak, melaslægja/meltak, lax/laxveiði, fugl/fuglatekja, eggjatak/eggjatekja/eggver, skógur/skógarítak, hris/hrisrif/hrístak, torf, mósukurður/mótak, engjatak/engjaitak, reki/rekaitak*.

¹²⁶ Þetta kom fram í vitnisburði Vilhjálms Geirs Þórhallssonar, eiganda Efri-Fjarðar, við skýrslutöku 9.9. 2002 í máli nr. 5/2001 hjá óbyggðanefnd. Sbr. einnig vitnisburð Þorsteins Geirssonar á Reyðará við sömu skýrslutöku.

¹²⁷ *Íslenskt fornbréfasafn*. 3. b. Kaupmannahöfn 1896. S. 141. Fleiri dæmi eru um slík ítakaskipti í þessari heimild sem talin er frá um 1360.

¹²⁸ Sbr. *Jarðabók Árna og Páls* 12, undir *naust, uppsátur, útræði, verbúð, vertollur*.

¹²⁹ Sbr. hugtakið *servitut* í merkingunni *ítak eða ískýlda*.

¹³⁰ Þegar um miðja 19. öld tók að gæta þeirrar tilhneigingar löggjafans að sporna við frekari stofnun ítaka, sbr. 4. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849.

hlunnindi, sem fasteign fylgdu, væru frá henni skilin auk þess sem eigendum fasteigna sem ítök hvíldu á var gert kleift að leysa þau af eignum sínum gegn fjárgreiðslu. Þannig var t.d. lausn veiðiítaka í ám og vötnum heimiluð með lögum nr. 40/1942, sbr. nú lög nr. 76/1970 og lausn skógarítaka af jörðum með lögum nr. 100/1940, sbr. nú lög nr. 3/1955, sbr. lög nr. 76/1984. Þá fjalla lög nr. 13/1956 um sölu kirkjuítaka. Veigamesti þátturinn í þessari viðleitni löggjafans var þó setning laga nr. 113/1952 um lausn ítaka af jörðum en þau taka til allra ítaka í jarðir annarra en lax- og silungsveiðiítaka í ám og vötnum og skógarítaka, sbr. 2. og 3. gr. laganna.¹³¹ Með þeim var sú skylda lögð á þá sem töldu sig eiga slík ítök að lýsa þeim í samræmi við efni laganna. Væri það ekki gert féll ítakið úr gildi. Lögin hafa enn fremur að geyma reglur um það hvernig eigandi jarðar, sem ítak er í, eldra en 25 ára, getur leyst það af jörð sinni. Þrátt fyrir þessa viðleitni löggjafans er þó ljóst að enn kunna að finnast gild ítök hér á landi.

Óbyggðanefnd telur að tilvist ítaks í fasteign bendi fremur til þess að svæði það sem ítakið er á sé eða hafi einhvern tíma verið eignarland.¹³² Þannig hafi réttur yfir viðkomandi landsvæði verið nauðsynlegur grundvöllur undir stofnun ítaks á því og ítakshafinn öðlast rétt sinn innan marka þess réttar sem handhafi hinna beinu eignarréttinda átti.

Þrátt fyrir þetta kunna að finnast ítök í landsvæðum sem ekki eru undirorpin beinum eignarrétti nú og ekki unnt að sýna óbyggjandi fram á að hafi nokkurn tíman verið það. Sem dæmi um slíkt má nefna ákvæði í máldögum um takmörkuð réttindi kirknanna í Biskupstungum á Biskupstungnaafrétti. Þannig segir í máldaga kirkjunnar á Torfastöðum frá 1331 að hún eigi „skógarteig í Sandvatnshlíð“.¹³³ Hið sama kemur fram í Vilkinsmáldaga frá 1397¹³⁴ og Gíslamáldaga frá 1570.¹³⁵ Þá segir í Gíslamáldaga um kirkjuna í Bræðratungu að hún eigi „Skógartungu undir Bláfelli“.¹³⁶ Í máli nr. 4/2000, Biskupstungnaafréttur og efstu lönd í Biskupstungnahreppi, komst óbyggðanefnd að þeirri niðurstöðu að Framafréttur Biskupstungna, það landsvæði sem framangreind réttindi kirknanna náðu til, væri þjóðlenda. Nefndin útilokaði þó ekki að umrætt landsvæði hefði einhvern tíma verið undirorpið beinum eignarrétti en taldi umrædda máldaga eina og sér ekki veita næga sönnun í þeim efnum. Í slíkum tilvikum kann þó að vera um annars konar réttindi að ræða en ítök í hinni hefðbundnu lögfræðilegu merkingu hugtaksins.

¹³¹ Í 1. gr. laga nr. 113/1952 segir að ítak merki í lögunum hvers konar afnot fasteignar, sem eigi séu samfara vörslum hennar eða þess hluta hennar, sem afnotin taki til, enda sé réttur til afnotanna byggður á heimild einkaréttareðlis. Í greinargerð með frumvarpi því sem varð að umræddum lögum segir í athugasemdum að fylgt sé hinni venjulegu fræðilegu skýringu á því hvað ítak sé.

¹³² Í greinargerð með frumvarpi því sem varð að lögum nr. 113/1952 er í athugasemdum tekið fram að lögin taki ekki til ítaka í kaupstaðarlóðir eða í afrétti, sem sveitarfélög eiga. Í lögunum er þannig gert ráð fyrir því að unnt sé eða hafi verið að stofna til ítaka í afréttarlöndum. Með hliðsjón af hinni almennu lögfræðilegu skilgreiningu á hugtakinu ítak verður þó að ætla að með því sé átt við afréttarlönd sem undirorpin eru beinum eignarrétti eða hafi verið það á þeim tíma þegar til ítaksins var stofnað.

¹³³ *Íslenskt fornbréfasafn* 2, s. 669.

¹³⁴ *Íslenskt fornbréfasafn* 4, s. 49.

¹³⁵ *Íslenskt fornbréfasafn* 15, s. 647.

¹³⁶ *Íslenskt fornbréfasafn* 15, s. 648.

4.9. Fjörur og rekæign

Eignarréttur að fasteign sem liggur að sjó nær einnig til fjörunnar fram af henni, þ.e. svæðisins á milli stórstraumsflóðmáls og stórstraumsfjörumáls.¹³⁷ Undir yfirborði sjávar taka við svokölluð netlög, sem í ýmsum lögum eru skilgreind sem sjávarbotn 115 metra út frá stórstraumsfjörumáli landareignar, sjá nánar síðar í þessum kafla.¹³⁸ Óumdeilt er að netlög fylgi sjávarjörðum en um hitt hefur fremur verið ágreiningur hvort eignarráð fasteignareiganda feli í sér beinan eignarrétt eða séu bundin við þau réttindi sem sérstaklega er mælt fyrir um í einstökum lögum.¹³⁹

Kemur þá til skoðunar hver hafi verið réttur landeigandans í fjöru og netlögum jarðar sinnar. Þar verður helst litið til þeirra fjörunytja sem lengst hafa verið til umfjöllunar í löggjöf hér á landi, þ.e. reka og veiði.

Rekinn hefur verið helsta verðmæti fjörunnar. Elstu ákvæði laga um reka eru í Grágás. Þau voru síðan tekin upp lítið breytt í rekabálg Jónsbókar, og er sá bálgur enn í gildi ásamt viðbótum um skotinn hval og skotmannshlut sem gefnar voru út í konungsbréfum 1778 og 1779.¹⁴⁰ Meginreglan var sú að jarðeigandi átti reka fyrir landi sínu. Í Jónsbók er reki nánar skilgreindur með svofelldum hætti: „Hverr maðr á reka allan fyrir sínu landi viðar ok hvala, sela ok fiska, fugla og þara, nema lǫgum sé frá komit.“¹⁴¹ Eignarréttur jarðeiganda á viðar- eða hvalreka var þó því aðeins hafinn yfir vafa að hann merkti sér rekann eða kæmi böndum á hann.¹⁴² Allan reka utan *rekamarka* var hverjum manni heimilt að flytja að landi, marka sér og slá eign sinni á, en landeigandi skyldi eiga alla aðra flutninga hvals og viðar.¹⁴³

Sú skýring hefur verið gefin á rekamarki að það sé „sá hluti fjöru og hafs sem bóndi eða rekamaður má nýta á allan reka“.¹⁴⁴ Lúðvík Kristjánsson taldi hins vegar rekamark vera sömu merkingar og fjörumark og tákna merki milli deildra reka.¹⁴⁵ Í Staðarhólsbók Grágásar er rekamark við það miðað „að sjá mundi mega þaðan fisk á borði ef eigi bæri

¹³⁷ Ólafur Lárússon, 1950: *Eignarréttur* I, s. 45. Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignarréttur* I, s. 37.

Þorgeir Örlygsson, 1998: *Kaflar úr eignarrétti* I, s. 57.

¹³⁸ Sjá t.d. 3. mgr. 2. gr. laga um rannsóknir og nýtingu á auðlindum í jörðu, nr. 57/1998; 1. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994; og 1. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970.

¹³⁹ Í H 1996 2518 og 2525 er talinn vafi um beinan eignarrétt fasteignareiganda í netlögum.

¹⁴⁰ Sbr. opið bréf um rekatilkall á Íslandi frá 4. maí 1778, 5. gr., og konungsbréf (til stiftamtmanns) um landshlut af flutningshvölum á Íslandi frá 23. júní 1779, 1.–2. gr.

¹⁴¹ *Jónsbók* 1904, s. 194.

¹⁴² *Grágás* 1992, s. 351–352. Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 194–195.

¹⁴³ *Grágás* 1992, s. 353–354. *Jónsbók* 1904, s. 196–197. Á öðrum stað í *Jónsbók* (s. 203) segir þó að þess hvals sem fluttur sé, eigi flytjendur þriðjung en landeigandi tvo hluti nema skot finnist í, þá eigi skotmaður þriðjung. Þetta ákvæði virðist eiga sér nokkra samsvörun í 71. k. landabrigðisþáttar Grágásar (*Grágás* 1992, s. 365).

¹⁴⁴ *Grágás* 1992, s. 552. Í *Jónsbók* virðist einnig gert ráð fyrir að rekamark geti tekið til hafsvæðis út fyrir netlög, sbr. þetta orðalag: „Ef maðr veiðir hval í rekamarki, þar er fisk sér á borði ok fyrir utan netlög, þá á sá allan er veiðir“ (*Jónsbók* 1904, s. 206 sbr. einnig s. 197).

¹⁴⁵ Lúðvík Kristjánsson, 1980: *Íslenzkir sjávarhættir*. 1. b. Reykjavík. S. 219.

land fyrir“.¹⁴⁶ Lýsing Konungsbókar á rekamarki er nokkru ítarlegri, og er hún sambærileg við skilgreiningu Jónsbókar á *fiskhelgi*:

Maður á að flytja við þann er hann finnur á floti fyrir utan það er fisk sér af borði, óflattan, fyrir annars manns landi. Það skal þorskur vera, sá skal svo mikill vera að hann sé álnar í öxarþærum flattur [álnarbreiður milli þunnildisnefja]. Sá fiskur heitir gildingur. Á því borði skal sjá þann fisk er til lands veit, þaðan úr fjöru er fyrir [fellur út] utast.¹⁴⁷

Fiskhelgi í þessu samhengi táknar svæðið út að rekamörkum sem að sínu leyti miðast við að óflattur þorskur sé í sjónmáli frá ströndinni.¹⁴⁸

Síðar, sennilega snemma á 14. öld, var kveðinn upp svofelldur alþingisdómur um rekamark til lands:

Rekamark til landz sem leingst ut fiarar. og flod geingur leingst i logne. þa hvorke æser brim nie vindur.

Það var logtekid um rekamark a Auxararþijnge af badum l¹gm¹nnunum og allri logriettunne a dogum Håkonar kongz. sem væri i almennelegu flæðarmåle þa siör rædur sier. Enn hvad hann æser brim edur vindur. edur kastar yfer Målarkamp. edur eifartanga. so sem i logbok utvijsar. edur a land upp. þar sem so vid vijkur. þa eignast það landeigande hvort það er trie edur hvalur.¹⁴⁹

Hér virðist lögrétta skilgreina það sem í síðari löggjöf er nefnt stórstraumsflóðmál.

Algengt var á miðöldum og síðar að fjara innan merkja tiltekinnar jarðar væri nýtt frá annarri jörð. Eigandi hinnar síðarnefndu nefndist þá *rekamaður* eða *fjörumaður*, en rétturinn var þó bundinn jörð hans en ekki persónu. Landeigandi og fjörumaður skiptu með sér fjörugögnum eftir ákveðnum reglum. Um þetta segir í Jónsbók:

Ef maðr kaupir reka af landi manns at l¹gmáli réttu, ok skilja þeir þat eigi gjørr en svá, þá á landeigandi af fj¹tru þeiri álnarl¹ng kefli þ¹ll ok smæri, en rekamaðr á þar við allan annan útelgdan er þar rekr upp, ok svá hvali alla er þar hlaupa kvikir á land, nema menn valdi, og svá á hann þá hvali er þar rekr. Sá maðr er land á, hann á þara allan ok fugla alla, sela alla ok rostunga, ok svá ef maðr drepr sel; hann á þar at hafa hnísur ok háskerðinga, ok fiska alla, nema þar reki fleiri senn á land en .v. [5], þá á rekamaðr.¹⁵⁰

Rekamaður átti einnig allan ómerkthan við og hval sem menn fluttu úr almenningi¹⁵¹, ef þeir fylgdu ekki festum eins og skylt var, og að auki allt það sem flaut í netlögum. Landeigandi átti hins vegar veiði alla í netlögum, flutninga hvals og viðar og allt það sem flaut utan netlaga og að rekamörkum og aðrir höfðu ekki áður eignað sér.¹⁵² Enn fremur skyldi landeigandi en ekki fjörumaður (rekamaður) varðveita vogrek, þar til eigandi kæmi fram en eignast ella, og skotmannshlut og fá ágóða af og hafa þriðjung af

¹⁴⁶ Grágás 1992, s. 353 (Staðarhólsbók). Skilgreining Konungsbókar er ítarlegri (sbr. Grágás 1992, s. 353–354). Samkvæmt Jónsbók 1904 (s. 206) var rekamark „þar er fisk sér á borði“.

¹⁴⁷ Grágás 1992, s. 353–354. Sbr. Jónsbók 1904, s. 203 og 206 (6. og 8. k. rekabálks).

¹⁴⁸ Sbr. Magnús Már Lárusson, 1981: „Hvalfangst“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 7. Kaupmannahöfn. D. 169.

¹⁴⁹ *Íslenskt fornbréfasafn* 11, s. 1–2.

¹⁵⁰ Jónsbók 1904, s. 196–197.

¹⁵¹ Í Jónsbók er landeiganda eignaður allur flutningur (Jónsbók 1904, s. 197).

¹⁵² Grágás 1992, s. 354–355, 365. Jónsbók 1904, s. 196–197. Sambærilegt ákvæði um rétt rekamanns til flutninga úr almenningi er ekki í Jónsbók.

öllum þeim hvölum „er fyrir mönnum hlaupa á land“.¹⁵³ Í heimildum frá miðöldum eru einnig mörg dæmi um að rekinn væri ekki miðaður við ákveðið svæði heldur tiltekið magn af viði sem ýmist var kallað afdráttur eða afreiðsla.¹⁵⁴

Af því sem hér hefur verið rakið má álykta að fjörueign í landi annarrar jarðar hafi fyrst og síðast verið ítak en ekki falið í sér eignarrétt á landinu sjálfu.¹⁵⁵ Í því sambandi má benda á þau orð Hans Kuhn að fjöruítök séu í elstu máldögum og skráum aðeins kölluð fjörur eða rekafjörur.¹⁵⁶ Hér verður þó að hafa á þann fyrirvara að rekamanni tilheyrði ekki einvörðungu fjaran í merkingunni fjöruítak heldur einnig *rekagrunnurinn*, enda missti hann ekki rétt sinn til rekans þótt orpinn væri sandi eða grjóti.¹⁵⁷ Þegar þess er gætt að fjörur (reki) voru í mörgum tilvikum ítak í landi annarra en þeirra sem áttu rekann, þarf ekki að koma á óvart að fjörumörk og landamerki jarða til sjávar fóru ekki alltaf saman eins og t.d. landamerkjabréf jarða í Örfum vitna um. Samkvæmt lögum um lausn ítaka af jörðum, nr. 113/1952, féllu önnur ítök en skógarítök og lax- og silungsveiðiítök úr gildi væri ítaksrétti ekki lýst með tilteknum hætti, sjá nánar í kafla 4.8.

Í lögbókunum er einnig gert ráð fyrir að fjörur geti verið almenningur og heimildir um almenninga við sjávarsíðuna eru allnokkrar.¹⁵⁸ Þar skyldu fjórðungsmenn eiga reka allan nema þann sem skot var í. Þá skyldu þeir menn varðveita „er lönd eigu næst“.¹⁵⁹ Samkvæmt þessu virðist ekki gert ráð fyrir því að almenningsfjara sé ítak í eignarlandi, en dæmi um slíkt kunna þó að finnast.¹⁶⁰

Netlögum má líkja við „fiskveiðilögsögu“ sjávarjarða. Þau eru skilgreind á þessa leið í fornlögum:

Þar eru netlög utast í sæ er selnet stendur grunn, tuttugu möskva djúpt, af landi eða af skeri og komi flár [þ.e. flotholt] upp úr sjánum að fjöru þá er þinur [þ.e. teinn á neti] stendur grunn. En fyrir það utan á hver að veiða að ósekju er vill.¹⁶¹

Landeigandinn átti einn alla veiði í netlögum og í fjörunni, og gildi einu þó að annar hefði eignast aðrar nýttar í fjöru og netlögum.¹⁶² Eins og áður hefur komið fram virðist

¹⁵³ Grágás 1992, s. 354. *Jónsbók* 1904, s. 197, 201–203, 208–209.

¹⁵⁴ Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 220. Sjá einnig *Íslenskt fornbréfasafn* 3, s. 56–57.

¹⁵⁵ Sbr. einnig hugtakið *ítaksreki* um þann reka jarða eða hluta hans sem gengið hafði undan jörðinni (Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 204).

¹⁵⁶ Kuhn, Hans, 1943–1948: „Hátúningamelur og Gnúpverjahreppur.“ *Árbók Hins íslenska fornleifafélags*. S. 73. Austfirðingar nota orðið *sandur* um það sem Sunnlendingar kalla fjöru (Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 218).

¹⁵⁷ Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 203.

¹⁵⁸ Sjá nánar í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar um hugtakið almenningar.

¹⁵⁹ Grágás 1992, s. 369. Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 193–194.

¹⁶⁰ Af þessu yfirliti má sjá að samkvæmt lögbókunum, Grágás og *Jónsbók*, áttu nokkrir aðilar lögverndaðan rétt til hvals eftir ákveðnum reglum: Í fyrsta lagi var það landeigandinn, í öðru lagi rekamaður, ef rekinn hafði verið seldur undan jörð, í þriðja lagi skotmaður, sem átti hálfan hval sem hann náði ekki að festa í fjöru og loks fjórðungsmenn ef um almenningsfjöru var að ræða. Fleiri áttu einnig sinn rétt til rekahvals að uppfylltum ákveðnum skilyrðum eins og leiglendingur og sá sem fyrstur kom að hval er fluttur hafði verið úr almenningi (sbr. „finnandasþik“). Sbr. Grágás 1992, s. 356, 365. *Jónsbók* 1904, s. 135.

¹⁶¹ Grágás 1992, s. 354. Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 196.

¹⁶² *Jónsbók* 1904, s. 197.

fiskhelgi samkvæmt Jónsbók hafa verið miðuð við rekamörk og verður því ekki í öllum tilvikum lögð að jöfnu við netlög.

Ekki er ljóst af lögbókunum hversu langt til sjávar netlög náðu enda mun það að nokkru hafa farið eftir aðstæðum eins og grunnsævi við sjávarstrendur. Lúðvík Kristjánsson getur sér þess til að netlög hafi verið miðuð við 6 þumlunga selmöskvalagg, og hefur því mesta dýpt netlaga um fjöru verið 120 þumlungar eða 6 álnir.¹⁶³ Alin jafngilti um 47,7 sm svo að netlög hafa náð út að 2,9 m dýpi.

Í skipan goðorðsmannsins Sæmundar Ormssonar um almenninga í Hornafirði, sem talin er frá um 1245, er því lýst yfir að land og fjöru skyldi helga 30 faðma þaðan frá sem efst féll í meðalflæðum. Rekald þar fyrir utan skyldi vera *almennigur*.¹⁶⁴ Talið hefur verið að Sæmundur hafi í skipan sinni verið að lýsa netlögum.¹⁶⁵ Í löggjöf frá miðbiki 19. aldar var miðað við 60 faðma (u.þ.b. 112 metra) frá stórstraumsfjörumáli.¹⁶⁶ Í 20. aldar löggjöf hefur fyrst og fremst verið við það miðað að netlög séu 115 metrar á haf út miðað við stórstraumsfjörumál.¹⁶⁷ Sýnist nú óhætt að miða þau mörk sem meginreglu, þó svo önnur viðmið gildi vissulega skv. þeim eldri lögum sem enn eru í gildi.

Merki sjávarjarða til hafsins miðast annað hvort við ytri mörk fjöru eða netlaga. Um þetta álitafni er ekki þörf ítarlegrar umfjöllunar hér, enda fjalla þjóðlendulögin einungis um land ofan sjávar. Ljóst er að strandlengja landsins tekur breytingum, á einum stað kann að verða landrof en á öðrum landauki. Dómstólar hafa lagt til grundvallar að eigandi sjávarjarðar eignist þann landauka sem til verður í fjöru og netlögum fyrir landi hans.¹⁶⁸ Það á a.m.k. við um þann landauka sem til verður af náttúrulegum ástæðum eða fyrir tilverknað þriðja manns.¹⁶⁹

Með lögum nr. 73/1990 voru auðlindir hafsbotsins utan netlaga og svo langt til hafs sem fullveldisréttur Íslands nær lýstar eign íslenska ríkisins, sbr. 1. gr. Netlög eru þar skilgreind með sama hætti og áður, sbr. 3. mgr. 2. gr., og ekki verður talið að ætlunin hafi verið að afnema til frambúðar áðurgreindan rétt sjávarjarða til landauka og fastsetja þar með í eitt skipti fyrir öll mörk sjávarjarða til hafsins. Vilji löggjafans til slíkrar breytingar hefði þurft að koma skýrt fram. Gildistaka laga nr. 73/1990 hafði þannig ekki í för með sér að merki sjávarjarða til hafsins væru endanlega fastsett. Fjara og netlög

¹⁶³ Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 203.

¹⁶⁴ *Íslenskt fornbréfasafn* 1, s. 536.

¹⁶⁵ Sbr. Þorgeir Örlygsson, 1993: „Er Hornafjörður almenningur?“ *Tímarit Háskóla Íslands*. 6. árg. nr. 6. Reykjavík. S.33.

¹⁶⁶ Sbr. t.d. 3. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849.

¹⁶⁷ Sjá t.d. 3. mgr. 2. gr. laga um rannsóknir og nýtingu á auðlindum í jörðu, nr. 57/1998; 1. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994, og 1. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970.

¹⁶⁸ Sbr. H 1946 345. Sjá einnig Ólafur Lárusson, 1950: *Eignaréttur* I, s. 45 og Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignaréttur* II, s. 136.

¹⁶⁹ Ekki verður ráðið af fyrirliggjandi réttarheimildum og fræðiskrifum að greinarmunur sé í þessu sambandi gerður á landauka sem til verður fyrir tilstilli fasteignareigandans sjálfs. Á það er þó bent að réttur fasteignareiganda í þessa veru geti ekki, í ljósi tækniframfara og nýrra viðhorfa, verið án takmarkana. Þær takmarkanir helgast þá af hagsmunum íslenska ríkisins, fullveldisrétti þess og eignarrétti, sbr. t.d. lög nr. 73/1990.

færast út og inn í samræmi við landauka eða landtap, þ.e. breytt stórstraumsfjörumál, og landamerki þar með.

5. HEIMILDIR UM EIGNARHALD

5.1. Almenn

Í köflunum „Yfirlit yfir frumgögn sem könnuð voru“ undir „Gögn og gagnaöflun“ í hverjum úrskurði fyrir sig kemur fram hvaða flokkar frumheimilda, útgefinna og óútgefinna, voru yfirfarnir á vegum óbyggðanefndar í þeim tilgangi að fullnægja rannsóknarskyldu nefndarinnar, sbr. einnig sérstakan kafla í hverjum úrskurði um það efni. Hér verður gerð nánari grein fyrir nokkrum mikilvægum heimildum og þýðingu þeirra fyrir úrlausnarefni óbyggðanefndar.

5.2. Jarðamöt og jarðabækur

Elsta dæmi um jarðamat á Íslandi er að finna í tíundarlögunum 1096/97. Jarðir voru metnar til hundraða en eitt hundrað á landsvísu jafngilti 120 álum vöruaðmáls eða einu kýrverði. Í tilefni af sölu konungsjarða á 17. öld var ákveðið að hvert jarðarhundrað skyldi jafngilda tveimur hundruðum á landsvísu (kúgildum).¹⁷⁰

Lítið er vitað um matsreglur eða viðmiðanir þegar jarðamatið fór upphaflega fram. Þegar elsta varðveitta jarðabókin var gerð 1639, um jarðeignir konungs, var við það miðað að dýrleiki skyldi vera tuttuguföld landskuld. Sama var gert í jarðabókinni 1686 en hún er elsta varðveitta jarðabókin sem hefur að geyma jarðir í einkaeign. Í jarðabókinni 1695 var aftur snúið til hins gamla mats enda jafnan við það stuðst í fasteignaviðskiptum.¹⁷¹ Þó ber að taka fram að í þessari jarðabók var eignarhlutur kirkju í heimalandi yfirleitt ekki reiknaður með í jarðamatinu og þess vegna var dýrleiki sumra kirkjujarða ekki í fullu samræmi við raunvirði þeirra.¹⁷²

Á árunum 1702–1712 var gerð hér á landi ný og mjög nákvæm jarðabók. Jarðabók þessi er jafnan kennd við þá tvo menn sem unnu mest að henni, Árna Magnússon og Pál Vídalín. Jarðabókin þykir mjög traust heimild og skýrist það einkum af því hvernig að verki var staðið. Þeir Árni og Páll eða umboðsmenn þeirra ferðuðust um nær land allt að boði konungs og reyndu að kynna sér aðstæður á hverjum stað en jafnframt höfðu þeir þann háttinn á að boða bændur í héraði til fundar og láta hvern ábúanda gera vandlega grein fyrir jörð sinni. Þetta var jafnharðan skráð niður og í lokin staðfest af áreiðanlegum mönnum í sveitinni. Þrátt fyrir það voru brögð að því að vitnisburður manna um jarðir sínar væri ekki nákvæmur, t.d. að meira væri gert úr landspjöllum en efni stóðu til eða að ekki væri samræmi á milli þess sem landeigendur sögðu og leiguliðar þeirra. En þá var stundum hægt að leiðrétta misræmið með samanburði við jarðabréf sem þeir

¹⁷⁰ Sbr. *Lovsamling for Island*. 1. b. Kaupmannahöfn. S. 356.

¹⁷¹ Sbr. Björn Lárusson, 1967: *The Old Icelandic Land Registers*. Lundi. S. 18. Björn Lárusson, 1982: *Íslands jordebok under förindustriell tid*. Lundi. S. 18.

¹⁷² Björn Lárusson 1967, s. 63.

Árni og Páll söfnuðu einnig á ferðum sínum. Í tengslum við jarðabókarverkið voru samdar tillögur að nýju jarðamati. Í tillögunum var gert ráð fyrir að grundvöllur matsins væri fóðurgildi jarðar, þ.e. hversu mörg kúgildi hún gæti borið í meðalári. Afréttur, útigangur, sellönd og ýmis hlunnindi skyldu metin til hundraða eftir ákveðnum reglum og greiða af þessu bæði tíund og landskyld. Frá því var horfið að ráðast í nýtt jarðamat hér á landi. Í stað þess lögðu þeir Árni og Páll hið forna jarðamat til grundvallar og höfðu hliðsjón af „almúgans tilsögn og undirrettingu“ í votta viðurvist. Þó má sjá þess merki að reynt hafi verið í einhverjum mæli að leggja nýtt mat á jarðirnar, einkum þegar getið er sérstaklega um heyfóður og nýtingu úthaga, afrétta og hlunninda.

Tillögur þær sem hér hefur verið vikið að eru að verulegu leyti í samræmi við sonefnda „Bergþórsstatútu“ sem sögð var frá fyrri hluta 12. aldar. Í statútunni var þó reiknað með að ákveðið hlutfall væri á milli fóðurgildis jarðar og stærðar hennar; eins kýreldis tún væri 140 norskir faðmar að stærð. Afrétti og heiðalönd skyldi meta til helmings á við beit í heimalandi og virðast því tún hafa verið sex sinnum verðmætari miðað við hverja einingu lands en afréttir.¹⁷³ Þess skal getið að samkvæmt Jónsbók var meðalkýr lögð að jöfnu við sex ær „og fæði lömb sín, órotnar, loðnar og lembdar.“¹⁷⁴

Flestum fræðimönnum ber saman um að Bergþórsstatúta sé fölsuð. Hún getur því ekki talist heimild um annað en það hvernig menn töldu á sínum tíma eðlilegt að meta jarðir og hlunnindi þeirra. Engu að síður má ætla að fóðurgildið, bæði af heyfeng og hagbeit, hafi upphaflega verið lagt til grundvallar jarðamatinu og þá ef til vill reiknað sem ákveðið hlutfall af smjörfjórðungum.¹⁷⁵ Þessu til stuðnings má nefna að skerðing á engi jarðar gat lækkað dýrleika hennar verulega og einnig eru dæmi um að selland hafi verið metið sérstaklega til tíundar.¹⁷⁶ Á sama hátt er svo að sjá sem afréttur einstakra jarða hafi, að minnsta kosti í sumum tilvikum, verið reiknaður með í jarðamatinu, einkum ef þær höfðu tekjur af upprekstartollum.

Dýrleikinn var mikilvægt auðkenni jarða og grundvöllur skattlagningar og erfðaskipta en ýmsar heimildir, einkum kaupbréf, benda til að dýrleikinn hafi ekki ævinlega sýnt raunvirði jarða. Úr því var reynt að bæta í byrjun 19. aldar þegar fram fór jarðamat um land allt á árunum 1800–1806. Viðmiðunarreglur voru þó hinar sömu og áður, þ.e. hversu mörg kúgildi hver jörð gat borið, en jafnframt skyldu ýmis hlunnindi og útigangur metin sérstaklega til dýrleika.¹⁷⁷ Árið 1848 kom út jarðatal kennt við J. Johnsen en þar var nær einvörðungu farið eftir gömlu jarðamati. Sama ár, 27. maí, gaf konungur út tilskipun um nýtt jarðamat á Íslandi og skyldi hver jörð metin til peningaverðs „að því sem slíkar jarðir verða sanngjarnlega seldar eptir gæðum sínum“.¹⁷⁸ Hjáleigur voru

¹⁷³ Halldór Einarsson, 1833: *Om Værdie-Beregning paa Landsviis og Tiende-Ydelsen i Island*. Kaupmannahöfn. S. 165–175.

¹⁷⁴ *Jónsbók* 1904, s. 215 (6. k. kb.).

¹⁷⁵ Björn Lárusson 1982, s. 17.

¹⁷⁶ Sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vidalíns*. 10. b. Kaupmannahöfn 1943. S. 177. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vidalíns*. 4. b. Kaupmannahöfn 1925 og 1927. S. 317.

¹⁷⁷ *Lovsamling for Island*. 6. b. Kaupmannahöfn 1856. S. 475–481.

¹⁷⁸ *Lovsamling for Island*. 14. b. Kaupmannahöfn 1868. S. 175.

ekki metnar sérstaklega til dýrleika fyrr en 1848 og því ekki getið um dýrleika þeirra í jarðamötum fyrr en eftir þann tíma. Jarðamat þetta var gefið út 1861 undir heitinu *Ný jarðabók fyrir Ísland*. Hinni fornu verðeiningu, hundraði, er haldið, en að baki henni stóð ekki lengur kúgildi heldur slegin mynt og seðlar.

Með lögum um fasteignamat nr. 22/1915, var kveðið svo á í 1. gr., að allar jarðeignir, lóðir og hús á landinu skyldi meta til peningaverðs tíunda hvert ár. Hér var um að ræða mikla breytingu frá því óreglulega fasteignamati sem tíðkast hafði, oft með löngu millibili.

Heimildir segja ekki ótvírætt til um það hvort afréttir hafi verið tíundaðir sérstaklega til skatts þó að sjá megi viðleitni í þá veru í þeim tillögum um nýjar jarðamatsreglur frá byrjun 18. aldar sem Árni Magnússon og Páll Vídalín virðast hafa ætlað að fara eftir og áður er getið. Þær tillögur tóku þó aldrei gildi. Í reglugerð rentukammers um nýtt jarðamat 1. sept. 1848 er gert ráð fyrir að tún og engjar, hagi og útbeit séu metin og einnig hlunnindi jarða en ekki er þar minnst á afrétti. Það mun ekki hafa verið fyrr en með fasteignalögunum nr. 22/1915 sem kveðið var skýrt á um að afréttir skyldu teknir til greina við jarðamat. Í 7. gr. laganna segir á þessa leið:

Afrjettarlönd þau, sem eru eign sveita og einungis notuð til uppreksturs, skal eigi meta sjerstaklega, en aftur á móti ber að taka upprekstrarrjettinn til greina við mat jarða þeirra, er hann eiga.

Þrætulönd milli jarða skulu metin sjer í lagi.

Óbyggðanefnd telur að jarðamöt sýni tilvist sjálfstæðrar jarðar á þeim tíma sem um ræðir. Dýrleiki jarðar sé hins vegar fyrst og fremst heimild um landgæði fyrr á tímum, einkum grasfeng og útgang, en miklu síður um stærð jarða eða víðáttu. Jarðabækur og jarðamöt geta þannig gefið vísbendingar um eignarréttindi, landnýtingu og í einstaka tilvikum jafnvel um landamerki.

5.3. Máldagar og vísitasíur

Hugtakið *máldagi* var í fornu máli haft um hvers kyns samninga, munnlega og skriflega, en í þrengri merkingu var máldagi samningur sem gerður var við stofnun kirkju. Máldaginn kvað á um réttindi og skyldur allra þeirra sem hagsmuna áttu að gæta, en hann var jafnframt skrá yfir eignir viðkomandi kirkju. Í kristinna laga þætti Grágásar segir svo:

Þar er maður leggur fé til kirkju, hvort sem það er í löndum eða lausum aurum, í búfé eða tíundum af þeim bólstöðum er héraðsmenn skulu þangað inna, og skal sá maður er kirkju varðveitir láta gera þann máldaga á skrá allan, hvað hann hefir fjár gefið þangað, eða aðrir héraðsmenn til þeirrar kirkju. Þann máldaga er honum rétt að lýsa að Lögbergi eða í lögrétu eða á vorþingi því er hann heyr, hvað þar liggur fjár til þeirrar kirkju. Hann skal láta ráða [lesa] skrá og lýsa þann máldaga heima að kirkju um sinn [einu sinni] á tólf mánuðum hverjum, þá er menn hafa þangað tíðasókn flestir.¹⁷⁹

¹⁷⁹ Grágás 1992, s. 12.

Ákvæði þetta er talið vera frá biskupsárum Gissurar Ísleifssonar (1082–1118) og að líkindum sett í kjölfar tíundarlaganna 1096/1097.¹⁸⁰ Eins og fram kemur í tilvitnuðu ákvæði öðlaðist máldagi gildi um leið og honum hafði verið þinglýst á alþingi eða vorþingi.

Máldagi var í reynd samningur milli þriggja aðila: kirkjubóna, biskups og safnaðar. Bóndinn lagði kirkjunni til ákveðið stofnfé í samráði við biskup og nefndist það *heimanfylgja* hennar. Ávöxtur stofnfjár, svonefnd *afvinna*, ásamt tíund átti að duga fyrir rekstri kirkju en að auki bættust smám saman við gjafir af ýmsum toga, bæði í föstu og lausu, sem kirkjubóndinn eða einhver annar, er biskup skipaði til þess, hafði umsjón með. Sóknarfólkið greiddi tíund en fékk í staðinn kirkjulega þjónustu, sálusorgun og sakramenti í kirkju sinni. Hlutverk biskups var fyrst og síðast fólgið í því að gæta þess að kirkjan væri ekki hlunnfarin. Það gerði hann einkum í árlegum vísitasíuferðum sínum.¹⁸¹

Eins og flest opinber skjalagögn frá miðöldum fylgdi efnisskipan máldaga ákveðinni reglu sem var þáttur í trúverðugleika skjalsins. Venja var að greina fyrst frá stofnfé kirkjunnar. Engin eign var kirkju mikilvægari en grunnurinn sem hún stóð á og þess vegna var yfirleitt byrjað á því að tilgreina hversu stóran hlut kirkjan átti í heimalandi, þ.e. þeirri jörð sem hún stóð á. Hvorki aðrar fasteignir, eins og útjarðir (þ.e. jarðir utan heimajarðar kirkjunnar), né heldur afréttir gátu myndað þann grundvöll sem kirkja þurfti til að geta talist myndug og sjálfstæð, m.ö.o. *staður* að skilningi kirkjulaga. Þetta kom skýrt fram í svokölluðum *staðamálum* á síðari hluta 13. aldar.¹⁸² Jafnframt gildi sú regla að kirkjueign mátti aldrei láta af hendi hvorki að hluta til né í heild sinni, nema önnur jafngóð kæmi í staðinn.¹⁸³

Því næst voru aðrar eignir kirkjunnar taldar upp, fasteignir, fríður peningur og hlunnindi, síðan kirkjugripir, messuskrúði og bækur sem notaðar voru við helgihaldið. Að lokum var lýst kvöðum sem hvíldu á kirkjueigninni, ef nokkrar voru, og greint frá tíundarumdæmi eða upphæð tíundar um tiltekinn tíma. Þessi niðurröðun gat raskast af ýmsum ástæðum. Það gerðist t.d. þegar ný eign var færð inn í máldaga neðan við þann texta sem fyrir var í stað þess að skrifa hann allan upp að nýju. Í máldögum má því stundum sjá fasteignir nefndar á fleiri en einum stað ef þær voru lagðar til kirkju á mismunandi tímum.

Í kristinna laga þætti Grágásar var tekið fram að máldaginn skyldi lesinn upp við kirkju á þeim degi þegar tíðasókn þangað var mest. Trúlega hefur það verið á vígsludegi kirkjunnar eða einhverjum öðrum hátíðisdegi. Á þann hátt var reynt að tryggja hagsmuni kirkju og sóknarbarna í viðurvist vitna jafnframt því sem réttargildi heimildar-

¹⁸⁰ Magnús Stefánsson, 1999: „Die isländischen Stiftungsurkunden – Kirkjumáldagar.“ *Karl von Amira zum Gedächtnis*. Peter Lang. Europäischer Verlag der Wissenschaften. S. 134–135.

¹⁸¹ Hólabiskup átti að fara um allt umdæmi sitt á einu ári en Skálholtsbiskup á þremur árum.

¹⁸² Sjá t.d. Magnús Stefánsson, 1978: „Frá goðakirkju til biskupskirkju.“ *Saga Íslands*. 3. b. Reykjavík. S. 123–126, 223–226.

¹⁸³ Sjá *Álitsgerð kirkjueignanefndar*. Fyrri hluti. 1984. S. 40–49.

innar var endurnýjað. Ákvæði þetta hélst að mestu óbreytt í nýjum kristinrétti sem samþykktur var fyrir Skálholtsbiskupsdæmi 1275 og síðar (1354) einnig fyrir Hólabiskupsdæmi.¹⁸⁴ Þar var hins vegar ekki lengur tekið fram að máldaga skyldi lýst á alþingi (Lögbergi, lögrétu) eða vorþingi. Líklega hefur staðfesting biskups í viðurvist votta þá verið talin nægja til löggildingar máldaga. Um líkt leyti hafa biskupar eða skrifarar þeirra farið að skrá máldaga í sérstakar máldagabækur sem geymdar voru á biskupsstólunum. Á vísitasíuferðum hefur biskup síðan borið saman máldaga einstakra kirkna við það sem áður hafði verið skráð í máldagabók embættisins og var máldagabókin talin að öllu jöfnu hafa meira réttargildi. Elsta varðveitta máldagasafnið er frá 1318, kennt við Auðun rauða Þorbergsson biskup á Hólum.¹⁸⁵

Máldagar eru flestir varðveittir í afskriftum frá 17. öld og eru þeir birtir í Íslensku fornbréfasafni. Sú útgáfa er með þeim annmörkum að þar hefur máldagasöfnum verið sundrað og einstakir máldagar tímasettir af mismikilli nákvæmni. Engu að síður hafa máldagar verið taldir með mikilvægustu heimildum okkar frá fyrri tíð. Til marks um það má geta þess að í íslensku lagasafni er enn að finna konungsbréf frá 5. apríl 1749 þar sem kveðið er á um að máldagi Gísla biskups Jónssonar (frá um 1575) sé auk máldagabókar Vilkins biskups (frá 1397) „áreiðanlegt og autentískt“ kirkjuregistur.¹⁸⁶ Eftir siðaskipti tóku vísitasíubækur við af máldagabókum og voru þær lögboðnar með konungsbréfi 1. júlí 1746.¹⁸⁷

Sagnfræðingar hafa yfirleitt ekki séð ástæðu til að efast um heimildargildi máldaga þó að sjálfsagt þyki að kynna sér varðveislusögu þeirra, aldur og samsetningu. Af úrlausnum dómstóla má ráða að heimildargildi máldaga og vísitasía um tilvist eignarréttinda er metið með mikilli varfærni en að þessar heimildir geti þó, ásamt öðru, haft nokkra þýðingu.

5.4. Lögfestur

Í íslenskum réttarheimildum kemur hugtakið *lögfesta* fyrst fyrir í Jónsbók (1281) en mun þangað komið úr landslögum Magnúsar lagabætis. Lögfesta var að fornu notuð um lögformlega athöfn sem átti að tryggja tiltekin réttindi í fasteign. Leiguliði gat lögfest ábúðarrétt sinn gagnvart landeiganda (IIb. 4), heimilt var að lögfesta landamerki milli jarða, beitarrétt og önnur ítök o.s.frv. (IIb. 16, 26). Í öllum þessum tilvikum beindist lögfestan gegn ákveðnum einstaklingum (IIb. 26). Einnig var unnt að lögfesta réttindi í þeim tilgangi að hún gildi almennt, en þá skyldi henni lýst við kirkju eða á þingi. Slík lögfesta gildi aðeins í 12 mánuði (IIb. 17).¹⁸⁸

¹⁸⁴ *Norges gamle love indtil 1387*. 5. b. Christiania, 1895. S. 35.

¹⁸⁵ Magnús Már Lárusson, 1981: „Máldagi.“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 11. b. Kaupmannahöfn. D. 265.

¹⁸⁶ *Lagasafn. Íslensk lög 1. október 1995*. S. 513–514.

¹⁸⁷ Björn K. Þórólfsson, 1956: *Biskupsskjalasafn*. Skrár Þjóðskjalasafns 3. Reykjavík. S. 47–48.

¹⁸⁸ Sbr. Sigurður Línal, 1982: „Foreløpige rettsmidler. Island.“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 21. b. Kaupmannahöfn. D. 175–176.

Í Jónsbók er ætlast til að lögfestu sé fylgt eftir með dómsmáli, að öðrum kosti falli hún úr gildi (IIb. 52). Í 26. kafla landsleigubálks segir í upphafi:

Alt þat er menn skilr á um áverka á akri eða eng, holti eða haga, skóga, eða reka, þá skal lögfesta fyrir. Sá leggi fimtarstefnu er heldr þykkiz þurfa; hann skal svá mæla: Ek lögfesti eign þessa er N. heitir eða þar liggir, bú ok lóð, og alt þat er þar má til gagns af hafa, þar til er dómr fellur á, at lög máli réttu...

Að vísu er ekki alls staðar tekið fram þar sem fjallað er um lögfestur að þeim skuli fylgt eftir með málsókn en gera verður ráð fyrir að til þess hafi verið ætlast. Páll Vídalín lögmaður skýrir þetta svo að lögfesta sé „að festa lög, lofa lögum“, þ.e. fylgja máli eftir til laga.¹⁸⁹ Fleiri dæmi má nefna um að löglærðir menn hafi lagt þennan sama skilning í ákvæði Jónsbókar um lögfestur. Ólafur Árnason á Höfðaströnd í Jökulfjörðum greinir t.d. frá því í bréfi 10. apríl 1704 að hann hafi 12. apríl 1686 lögfest 6 hundruð í Neðrabakka. Lögmaðurinn hafi hins vegar sagt sér í lögréttu (á Alþingi) að hafa lagasókn á eigninni eftir landabrigðum. Ólafur hafði enn ekki komið lagasókninni í verk með heimstefnu, þegar hann ritaði fyrrnefnt bréf, „sökum harðinda, fjúka og óveðráttu“. Hann varð því að sjá af þessum 6 hundruðum í Neðrabakka.¹⁹⁰ Annað dæmi er fimmtarstefna og dómsúrskurður sem fylgdi í kjölfar lögfestu Sigurðar Sigurðssonar landþingsskrifara fyrir jörðinni Háeyri.¹⁹¹

Hér má einnig geta þess að á Alþingi 1751 var langvarandi hefð eigenda Holts í Flóa á engjaplássinu Ljósateigi dæmd áreiðanlegri eignarheimild en einhliða lögfesta ráðsmannsins í Skálholti.¹⁹² Þrátt fyrir fleiri dæmi af sama toga¹⁹³ virðist sú skoðun hafa verið almenn að lögfesta hafi nægt sem eignarheimild ef enginn hreyfði við andmælum.

Dómstólar hafa lagt lítið upp úr lögfestum sem sönnunargögnum um tilvist eignarréttinda en ekki er þó útilokað að þær geti, ásamt öðru, haft nokkra þýðingu.

5.5. Jarðabréf og landamerkjabréf

Fyrir gildistöku landamerkjalaga, nr. 5/1882, voru í gildi ákvæði Jónsbókar um að gera skyldi skriflegan samning við jarðakaup.¹⁹⁴ Fjöldi jarðabréfa hefur varðveist frá fyrri tíð en jafnljóst er að mikið hefur glatast auk þess sem ekki er víst að slíkir samningar hafi ævinlega verið gerðir við jarðakaup þrátt fyrir ákvæði laganna. Jarðabréfin eru einnig með þeim annmörkum að í þeim er sjaldan lýst umfangi jarða eða landamerkjum. Á vegum óbyggðanefndar fór fram athugun á rúmlega 1500 útgefnum jarðabréfum frá ýmsum tímum, einkum 17. og 18. öld. Niðurstaðan var sú að í 72 þeirra (um 5%) er landamerkjum lýst, stundum ítrekað um sömu jörð. Tekið skal fram að hér er ekki

¹⁸⁹ Páll Vídalín, 1854: *Skýringar yfir Fornyrði Lögbókar þeirrar, er Jónsbók kallast...* Reykjavík. S. 165.

¹⁹⁰ *Jarðabók Árna og Páls* 13, s. 303. Sbr. *Jarðaskjöl frá 16. og 17. öld. Útdráttir*. Reykjavík 1993. S. 162.

¹⁹¹ *Alþingisbækur*. 15. b. Reykjavík 1982. S. 519–521.

¹⁹² Sjá *Alþingisbækur*. 14. b. Reykjavík 1977. S. 17, 28. Sbr. einnig *Alþingisbækur* 15, s. 300.

¹⁹³ Sjá t.d. *Alþingisbækur*. 10. b. Reykjavík 1967. S. 179.

¹⁹⁴ Sjá *Jónsbók* 1904, s. 222 (12. k. kb.).

einungis um kaupbréf að ræða, heldur jarðabréf af hvers kyns toga, svo sem testamentisbréf, eignayfirlýsingar og vísitasíur. Jarðir voru gjarnan seldar „með öllum þeim gögnum og gæðum, landsnytjum og ítökum sem fylgt hefur og fylgja ber að fornu og nýju í ystu landamerki“ eða álíka orðalagi. Gera verður ráð fyrir að samningsaðilum hafi verið kunnugt um landamerkin, hvort sem þau voru til skráð eða einvörðungu varðveitt í munnlegri geymd.

Frá 1847 og til setningar landamerkjálaga 1882 komu ítrekað fram á Alþingi mál er vörðuðu nauðsyn þess að landamerki jarða hér á landi yrðu skýrð og skráð.¹⁹⁵ Af umfjöllun þingsins má ráða það almenna álit þingmanna að landamerki víða um land væru í ólestri.¹⁹⁶ Þingmenn virtust sammála um að eignarrétturinn væri að sama skapi óviss og brýn þörf úrbóta. Gera þyrfti mönnum mögulegt að vernda eignarréttindi sín til fasteigna landsins. Koma þyrfti fastri og áreiðanlegri skipan á landamerki og fyrirbyggja óvissu eftirleiðis.¹⁹⁷ Skyldu landeigenda til að gera landamerkjálýsingar var líkt við að skipa mönnum að merkja fé sitt, svo sem lögskipað hefði verið frá ómunatíð.¹⁹⁸ Þá var nefnt að slík skrásetning skapaði hentugan grundvöll fyrir nýtt fasteignamat.¹⁹⁹ Af þessu má ráða að setning landamerkjálaga 1882 hafi verið þáttur í viðleitni löggjafans í lok nítjándu aldar og byrjun þeirrar tuttugustu að skapa traustan grundvöll undir sölu, veðsetningu og skattlagningu jarða og annarra fasteigna, sjá einnig í köflum 3.3. og 5.2.

Í lögum um landamerki, nr. 5/1882, var í fyrsta skipti í íslenskri löggjöf kveðið á um almenna skyldu eigenda og umráðamanna jarða til að skrásetja nákvæma lýsingu á landamerkjum jarða sinna. Skyldi einnig getið ítaka eða hlunninda annarra í viðkomandi jörð svo og meðfylgjandi henni í annarra manna lönd. Eigendur aðliggjandi lands sem og aðilar ítaka skyldu rita samþykki sitt á bréfið, enda væru þeir sammála efni þess. Auk þinglesturs á næsta manntalsþingi var varðveisla landamerkjaskráa nú tryggð með færslu í landamerkjabók sýslumanns. Skrásetningu landamerkja, merkjasetningu og þinglýsingu landamerkjaskráa skyldi lokið innan fimm ára frá gildistöku laganna, að viðlögðum sektum. Kveðið var á um eftirlit sýslumanns með því að menn uppfylltu skyldur sínar í þessu efni. Ágreining skyldi útljá fyrir merkjadómi.

Skylda til að halda við glöggum landamerkjum gildi því aðeins um afrétti og aðrar óbyggðar lendur „að því leyti því verður við komið“, sbr. 1. gr., í stað afdráttarlausrar skyldu jarðeigenda. Í ákvæði 2. gr. um skyldu til merkjasetningar virðist miðað við mörk milli tveggja jarða og skylda til skrásetningar landamerkja hvíldi á eiganda eða

¹⁹⁵ Sjá *Tíðindi frá Alþingi Íslendinga* 1847, s. 67–68; 1849, s. 26, 261–263. *Alþingistíðindi* 1877 (fyrri partur), s. 515–516; 1879 (fyrri partur), s. 24–28; 1881 (síðari partur), s. 118.

¹⁹⁶ Sjá *Tíðindi frá Alþingi Íslendinga* 1849, s. 28–29, 31, 337 *Alþingistíðindi* 1877 (fyrri partur), s. 516–518; 1879 (fyrri partur), s. 197, 485; 1879 (síðari partur), s. 763–764, 766; 1881 (fyrri partur), s. 553; 1881 (síðari partur), s. 408, 422.

¹⁹⁷ Sjá *Tíðindi frá Alþingi Íslendinga* 1849, s. 29, 31, 261, 274–275, 281, 513. *Alþingistíðindi* 1877 (fyrri partur), s. 517; 1879 (síðari partur), s. 763–764, 766, 783; 1879 (fyrri partur), s. 485. Sjá ennfr. *Alþingistíðindi* 1919 A I, s. 172.

¹⁹⁸ Sjá *Alþingistíðindi* 1879 (síðari partur), s. 766.

¹⁹⁹ Sbr. *Alþingistíðindi* 1877 (fyrri partur), s. 516–518; 1879 (síðari partur), s. 783. Sjá ennfr. *Alþingistíðindi* 1919, A I, s. 172.

umráðamanni „hverrar jarðar“, sbr. 3. gr. Ekkert er minnst á afrétti eða aðrar óbyggðar lendur í því sambandi. Lögunum virtist þannig fyrst og fremst ætlað að fjalla um landamerki milli jarða.

Landamerkjalögin frá 1882 þóttu ekki ná tilgangi sínum til hlítar. Landamerkjaskrár voru ekki gerðar fyrir allar jarðir á landinu og margar einungis að nafninu til, án samþykkis allra hlutaðeigandi. Af þessum ástæðum þótti nauðsynlegt að endurskoða lögin og lauk þeirri vinnu með setningu núgildandi laga um landamerki o.fl., nr. 41/1919.²⁰⁰ Í 1. gr. þeirra laga er kveðið á um skyldu eigenda eða fyrirsvarsmanna jarða til merkja-setningar. Jafnframt segir svo í ákvæðinu: „Sama er um merki milli jarða og afrjetta eða annara óbyggðra lendna, ef sá krefst þess, er land á að afrjetti eða lendu.“ Í ákvæði laganna um viðhald merkja segir að eiganda eða fyrirsvarsmanni „lands“ sé skylt að halda við löglega settum merkjum að sömu tiltölu sem í 1. gr. segi um merkjagerð, sbr. 3. gr. Þá virðist ákvæði laganna um skyldu til skrásetningar landamerkja rýmra en ákvæði eldri laga að því leyti að þar er nú fjallað um „land“ í stað „jarðar“ og „fyrirsvarsmann“ í stað „umráðamanns“, sbr. 2. gr. laga nr. 41/1919 og 3. gr. laga nr. 5/1882. Eðlilegt virðist að túlka ákvæðið þannig að afréttir falli þar undir eins og önnur landsvæði. Sú skylda kemur þó ekki skýrt fram. Samkvæmt þessu skyldi skrásetja fyrirbyggjandi landamerki afrétta en einungis setja merki og halda við merkjum ef sá krafðist þess sem land átti að afrétti. Enn sem fyrr miðast því ákvæði landamerkjalaga fyrst og fremst við að afmarka lönd jarða. Þessi ákvæði eru enn í gildi.

Þá er kveðið á um það í 6. gr. að jafnskjótt sem lögin komi til framkvæmda skyldu valdsmenn, hver í sínu umdæmi, rannsaka það hvort merkjaskrár þar hafi verið þinglýst. Komi í ljós að merkjaskrár hafi ekki verið þinglýst eða að samþykki sumra aðilja vanti á þinglýsta merkjaskrá, skyldi valdsmaður gefa til þess ákveðinn frest, að viðlögðum sektum, sbr. 7. gr. Jafnframt var kveðið á um að valdsmaður skyldi af sjálfsdáðum kveðja aðila fyrir dóm þegar hann fengi vitneskju um ágreining eða vafa þeirra á meðal um landamerki eða merkjaskrá væri eigi afhent til þinglýsingar, sbr. 8. gr.

Ljóst er að landamerkjalögin mæla fyrir um formsatriði, svo sem hvernig landamerki skuli úr garði gerð og hvað skuli koma fram í landamerkjaskrá.²⁰¹ Orðin landamerkjalyking og -bréf hafa einnig verið notuð um þessa löggjörninga. Lögin kveða hins vegar ekki á um efnisleg atriði, þ.e. hvar mörk skuli dregin eða hvaða réttindi fylgja í lönd annarra. Í samræmi við þetta felur landamerkjabréf ekki í sér sönnun um beinan eignarrétt yfir því landsvæði sem afmarkað er.

Gildi landamerkjabréfs er komið undir ýmsum atriðum. Þannig dregur augljóslega úr vægi þess ef eigendur eða fyrirsvarsmenn aðliggjandi lands hafa ekki áritað um samþykki sitt. Samanburður við landamerkjabréf þeirra, séu þau fyrir hendi, ætti þó að geta leitt í ljós hvort þar var um ágreining að ræða. Þá gat verið vandkvæðum bundið að afla tilskilinna áritana ef menn áttu mörk til óbyggða. Eignarhald á slíku svæði eða

²⁰⁰ Sjá *Alþingistíðindi* 1919, A I, s. 172.

²⁰¹ Sbr. *Alþingistíðindi* 1919, A I, s. 174.

fyrirsvar vegna þess var e.t.v. óljóst eða ekki á neins manns hendi. Væri um afrétt að ræða verður að telja hreppsnefnd í fyrirsvari, en samkvæmt 17. gr. tilskipunar um sveitastjórn á Íslandi frá 4. maí 1872 skyldi hreppsnefnd sjá um „notkun afrijetta, fjallskil, fjárheimtur og ráðstafanir til að eyða refum ...“ Þess eru enda ýmis dæmi í kjölfar landamerkjaganna að fyrirsvarsmenn hreppa áriti landamerkjabréf jarða sem liggja að afrétti og að gerð séu sérstök landamerkjabréf fyrir afrétti.

Auk þess að uppfylla formaskilyrði þarf viðkomandi bréf að vera lögmætt að efni til. Þannig er ljóst að með gerð landamerkjabréfs máttu menn ekki einhliða auka við land sitt eða annan rétt umfram það sem verið hafði. Því dregur úr gildi landamerkjabréfs ef eldri heimildir mæla því í mót. Á sama hátt eykur það gildi landamerkjabréfs ef því má finna stuðning í eldri heimildum.

Samkvæmt ákvæðum landamerkjaganna 1882 og 1919 skyldi sýslumaður hafa eftirlit með því að menn uppfylltu skyldu sínar til skrásetningar merkja. Hafi bréf verið þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki tiltekinnar jarðar, án athugasemda yfirvalda eða ágreinings við nágranna eða sveitarfélag, virðist það benda til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Í þessu sambandi ber þess að geta að könnun óbyggðanefndar á dómum Landsyfírréttar á tímabilinu 1886–1920 bendir ekki til þess að í kjölfarið á setningu landamerkjaganna hafi komið upp umtalsverður ágreiningur milli sveitarfélaga og eigenda efstu jarða um mörk jarða og afrétta. Jafnframt er ljóst að þinglýstir eigendur hafa um langa hrið haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst.

Ljóst virðist af úrlausnum dómstóla í einkamálum að við mat á gildi landamerkjabréfs skiptir máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði. Þegar um hefur verið að ræða svæði sem áður höfðu legið innan landamerkja jarða en verið keypt af hreppsfélögum og lögð til afrétta hefur landamerkjabréf verið talið ákvarða mörk eignarlands, sbr. H 1971 1137 (Reyðarvatn) og H 1975 55 (Arnarvatnsheiði).²⁰²

Hafi svæði hins vegar ekki legið innan landamerkja jarðar hefur landamerkjabréf haft aðra þýðingu. Litið hefur verið til margra atriða, svo sem Landnámu, staðhátta, gróðurfars og nýtingar, og komist að þeirri niðurstöðu að beinn eignarréttur væri ekki fyrir hendi. Tilvist landamerkjabréfs hefur ekki breytt þeirri niðurstöðu en bréfið talið ákvarða mörk afréttareignar, sbr. H 1955 108 (Landmannaafréttardómur fyrri), H 1997 1162 (Auðkúluheiði) og H 1997 1183 (Eyvindarstaðaheiði).

Hæstiréttur hefur hins vegar í þremur refsímálum sýknað menn af ákæru um ólöglegar fuglaveiðar á eignarlandi, þrátt fyrir að veiðarnar færu örugglega fram innan landamerkja jarðar samkvæmt landamerkjabréfi, sbr. H 1999 2006 (Sandfellshagi), H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur), og H 1994 2227 (Geitland).²⁰³ Í öllum tilvikum var um að ræða jarðir með mörk til óbyggða. Taldi Hæstiréttur að vafi léki á um beinan eignarrétt yfir viðkomandi landsvæði. Í tveimur þessara mála var um það að ræða að eldri

²⁰² Ennfremur til athugunar í þessu sambandi er H 1997 2792.

²⁰³ Þess ber þó að geta að Geitland hefur ekki verið nýtt sem jörð um langan aldur.

heimildir en landamerkjabréf jarðarinnar voru ekki fyrir hendi, sbr. H 1999 2006 (Sandfellshagi) og H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur). Staðhættir, gróðurfar og nýting þóttu hins vegar ekki benda til að stofnast hefði til beins eignarréttar yfir landsvæðinu. Sömu sjónarmið voru uppi í H 1999 111 (Gilsá), auk þess sem vafi var um hvar ákærði var við veiðarnar og hvar hann náði bráð sinni. Í H 1994 2227 (Geitland) var hins vegar um það að ræða að eldri heimildir voru taldar valda vafa um hvort landið væri eignarland. Niðurstöður Hæstaréttar í þessum málum ber að skoða í ljósi þeirrar meginreglu refsiréttar að vafa beri að meta ákærða í hag. Tekið er sérstaklega fram í H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur) og H 1999 111 (Gilsá) að vafi sé um að stofnast hafi að lögum til beins eignarréttar „þrátt fyrir“ umrætt landamerkjabréf.

Í málum þessum var til úrlausnar hvort brotið hefði verið gegn einkarétti landeiganda til fuglaveiða og vafi um beinan eignarrétt nægði til sýknu. Með hliðsjón af því að dómstólar hafa ekki tekið óbyggjandi afstöðu til þess að einkarétti hvernig jarðir skuli afmarkaðar gagnvart öðrum landsvæðum, fyrst og fremst óbyggðum, er skiljanlegt að í refsimálum hafi verið talinn vafi á ferðum. Það er hins vegar verkefni óbyggðanefndar að úrskurða að einkarétti um slík mörk þar sem vafi er á ferðum. Óbyggðanefnd telur því að almennar eða bindandi ályktanir um eignarréttarlega þýðingu landamerkjabréfa verði ekki dregnar af umræddum fjórum refsidómum.

5.6. Afsals- og veðmálabækur

Samkvæmt Grágás þurfti ekki að lýsa landakaupum á þingi en ýmsum kvöðum (lög-málum), svo sem forkaupsrétti og veði, skyldi lýsa að Lögbergi.²⁰⁴ Samkvæmt 11. og 12. kapítula kaupabálks Jónsbókar var skylt að gera kaupbréf þegar menn keyptu jarðir. Ekki þurfti að lýsa gerningunum en áfram skyldi lesa lögmála á Alþingi, sbr. 8.–9. kapítula landsbrigðapáttar í Jónsbók.²⁰⁵

Í 28. gr. 3. kapítula 5. bókar Dönsku laga, um kaup og sölu og makaskipti, sagði m.a. að afsöl á húsum og jörðum skyldu fram fara á þingi þar sem jörðin væri og skyldi lesa og árita öll afsalsbréf á fyrsta eða öðru þingi. Réttarfarsákvæði Norsku laga Kristjáns V. voru lögleidd hér með opnu bréfi 2. maí 1732. Í 1. bók, 10. gr. 3. kafla, voru ákvæði um störf manntalsþinga en á þeim skyldu fara fram þinglýsingar. Landsmenn hirtu ekki nægilega um skyldu þessa og var hún áréttuð með úrskurðum kansallísins 3. nóvember 1766 og 22. apríl 1790. Var stiftamtmanni falið að áminna menn um að láta lesa, áskrifa og bóka öll eignarskjöl og veðbréf en við það var miðað að þinglýsingar færu fram við lögpingsrétt. Áminning þessi kom fram með auglýsingu í lögpingsbókinni 1793. Ekki voru nánari reglur um hvernig skyldi standa að þinglýsingu jarðakaupa-, gjafa- og veðbréfa og var um það mikil óvissa hvar skyldi þinglýsa heimildarbréfum. Með tilskipun frá 24. apríl 1833, um afsalsbréf og pantsetningar á Íslandi, voru settar ítarlegri reglur

²⁰⁴ Grágás 1992, s. 300 (14. k. lb.).

²⁰⁵ Jónsbók 1904, s. 127–128 (8.–9. k. lb.), 221–222 (11.–12. k. kb.).

um þetta efni. Var þar kveðið svo á að efni heimildarbréfs um fasteign skyldi lesast á því þingi sem eigindómurinn heyrði til. Eftir gildistöku laga nr. 30/1928, um þinglýsing skjala og aflýsing, fóru þinglýsingar fram á manntalsþingi, en í Reykjavík bæjarþingi. Hætt var lestri sérhvers skjals en þess í stað voru ákvæði um lestur skrár yfir skjöl sem borist höfðu til þinglýsingar. Lög þessi tóku nær eingöngu til framkvæmdar þinglýsinga en snertu ekki efnisatriði nema í litlum mæli. Þau lög giltu fram að setningu núgildandi þinglýsingalaga nr. 39/1978.

Þinglýsingareglur fjölluðu fyrir gildistöku núgildandi þinglýsingalaga ekki um þýðingu þinglýsingar. Engu að síður var litið svo á að registur samkvæmt tilskipuninni frá 1833 ættu að veita hverjum sem hafa vildi „áreiðanlega skírslu um heimild að fasteignum, ískyldur þær (ítök, veðsetningar o.s.frv.) er þeim fylgja, og hvört nokkuð það sé á þingi birt sem verið geti umráðum eigandans til tálmunar ...“²⁰⁶ Þá var talið að í gildistíð laga nr. 30/1928 mætti binda nokkurt traust við þær upplýsingar sem fá mátti í afsals- og veðmálabókum ásamt tilheyrandi skráum þeirra.²⁰⁷ Nær engin ákvæði fjölluðu þó um réttaráhrif þinglýsingar og var það m.a. yfirlýst hlutverk með frumvarpi því, sem varð að þinglýsingalögum nr. 39/1978, að bæta úr brýnni þörf að því leyti.²⁰⁸

Eins og áður segir virðist hafa verið brotalöm í framkvæmd þinglýsinga fram undir lok 18. aldar og að þá hafi verið um það óvissa hvort lesa ætti heimildarbréf að fasteignum á manntalsþingum eða lögbingsréttinum (á Alþingi, síðar Landsyfírréttinum). Eftir gildistöku tilskipunarinnar frá 1833 voru skjöl einungis lesin við undirrétt (manntalsþing) og hefur þá verið miðað við að það teldist til dómstarfa. Sama gegndi um þinglýsingar í gildistíð laga nr. 30/1928 og síðan núgildandi þinglýsingalaga nr. 39/1978 þangað til lög nr. 92/1989, um aðskilnað dómsvalds og umboðsvalds í héraði, öðluðust gildi 1. júlí 1992. Þá var kveðið svo á að störf við þinglýsingar teldust til stjórnsýslu. Enda þótt þinglýsing teldist til dómstarfa til ársins 1992, var viðurkennt að þau væru frábrugðin venjulegum dómstörfum þar sem um væri að ræða skráningu í bækur, samningu á skráum og framlagningu þeirra.²⁰⁹ Það girti ekki fyrir dómsmeðferð ágreinings um efnisatriði skjala, þótt þeim hefði áður verið þinglýst og hafði þinglýsingin þannig ekki gildi sem dómur um það sem í skjalinu fjallaði. Einskorðaðist starf við þinglýsingu við formkönnun skjala.

Lestur skjala á þingi og skrásetning skjala í registur og síðar þinglýsingabækur hefur verið gerð í þeim tilgangi að skrá réttindi manna yfir viðkomandi eign. Skrár þessar hafa því verið réttindaskrár en þeim hefur aldrei verið ætlað það hlutverk að lýsa eiginleikum eignar eða ástandi á hverjum tíma.²¹⁰ Vissum skjölum hefur þó verið ætlað sérstakt hlutverk, svo sem jarðabréfum og landamerkjabréfum, en um þau hefur áður

²⁰⁶ Jón Johnsen, 1840: *Hugvekja um þinglýsingar, jarðakaup, veðsetningar og peningabrukun á Íslandi*. Kaupmannahöfn. S. 57.

²⁰⁷ Þorgeir Örlygsson, 1993: *Þinglýsingar. Mistök í þinglýsingum. Réttarreglur*. Reykjavík. S. 29.

²⁰⁸ *Alþingistíðindi* A 1977–1978, s. 1382.

²⁰⁹ Þorgeir Örlygsson 1993, s. 46.

²¹⁰ Þorgeir Örlygsson 1993, s. 19.

verið rætt. Þinglýsing slíkra skjala hefur þá haft svipað gildi og yfirlýsing gagnvart aðliggjandi jörðum eða svæðum, í því skyni að draga fram hugsanlegan ágreining um landamerki, en í þinglýsingunni fólst ekki staðfesting á efni skjalanna um stærð, legu eða annan eiginleika jarðanna.

5.7. Aðrar heimildir

Upplýsingar um eignarréttindi getur einnig verið að finna í ýmsum öðrum heimildum en þeim sem að framan greinir. Má þar fyrst nefna eldri dóma. Í því sambandi ber að líta til þess að vafi getur leikið á því hvort um frumrit sé að ræða, seinni tíma uppskrift eða jafnvel fölsun. Auk þess kann að vera vafi um upprunalegt gildi dómsins skv. þágildandi lögum. Þá er viðfangsefnið oft greiðsla afréttartolla, skylda til upprekstrar o.þ.h. Af úrlausnum verður sjaldan ráðið hvort til grundvallar er lagður beinn eða óbeinn eignarréttur að viðkomandi landsvæði, enda ekki ljóst í hvaða mæli hugtök eignarréttar voru notuð í sambærilegri merkingu og í dag. Almennt gildi eldri dóma verður því að teljast takmarkað en einstakir dómar hljóta að koma til athugunar á þeim svæðum sem þeir fjalla um. Hlýtur aldur dóms að skipta nokkru máli og óhjákvæmilegt annað en að gildir dómar sem gengið hafa í gildistíð samtíma réttarskipunar okkar verði eftir því sem við á lagðir til grundvallar efnislegri niðurstöðu um einstök álitaeefni.

Heimildir um stjórnarsýslu veraldlegra yfirvalda er að finna í bréfa- og gerðabókum sýslumanna og hreppstjóra og enn fremur í skjalasöfnum æðstu embættismanna þjóðarinnar. Um hendur þeirra fóru m.a. flest erindi sem snertu sölu kirkjueigna.

Heimildir um eignaumsýslu kirkjunnar eru umtalsverðar. Áður var gerð grein fyrir máldögum og vísitási um en fleiri má nefna. Bréfabækur biskupa eru einhliða heimildir en styðjast þó oft við eldri gögn að því leyti sem lýst er eignum og ítökum kirkna. Þá voru við flestar kirkjur sérstakar bækur sem nefndust kirkjustóll. Í þær voru skráðar eignir kirknanna og annað efni eftir skoðunargerð biskups eða prófests. Skjalaflokkurinn klausturumboð veitir einnig mikilsverðar upplýsingar um eignir þeirra jarða sem á miðöldum heyrðu undir klaustrin en konungur lagði hald á eftir siðbreytingu.

Hér hefur verið fjallað um þær heimildir sem óbyggðanefnd telur almennt ástæðu til að kanna í hverju máli. Auk þeirra getur að sjálfsögðu verið sérstök ástæða til að kanna önnur prentuð eða óprentuð frumgögn. Jafnframt geta eftirheimildir á borð við almenn uppsláttarrit og ítarefni um svæðið, svo sem byggðar- og héraðslýsingar, t.d. sýslu- og sóknarlýsingar frá 19. öld og landfræðisaga Þorvaldar Thoroddsens, árbækur, o.s.frv. haft nokkra þýðingu. Loks geta fornleifarannsóknir varpað ljósi á búsetusögu viðkomandi svæðis.

Af úrlausnum dómstóla má ráða að heimildir af því tagi sem hér hefur verið gefið ágrip af, geti ásamt öðru haft nokkra þýðingu við mat á tilvist eignarréttinda.

6. NIÐURSTAÐA

Af úrlausnum dómstóla fyrir gildistöku þjóðlendlaga 1998 var ljóst að tiltekin landsvæði á hálendi Íslands væru ekki í eigu sveitarfélaga eða ríkis. Jafnframt mátti ætla að svipað ætti við um fleiri landsvæði en þau sem komið höfðu til umfjöllunar dómstóla. Réttarstaða þessara landsvæða var því að miklu leyti óljós. Þörfin á skýrum reglum um eignarráð og forræði jókst hins vegar með aukinni og fjölbreyttari nýtingu.

Þjóðlendlögin voru sett til að leysa úr þessum vanda. Með þeim er íslenska ríkið lýst eigandi slíkra svæða, þau kölluð þjóðlendur og óbyggðanefnd falið að greina á milli þeirra og eignarlanda. Jafnframt er gert ráð fyrir að innan þjóðlendu geti einstaklingar eða lögaðilar átt takmörkuð eignarréttindi og óbyggðanefnd falið að úrskurða um þau.

Hlutverk óbyggðanefndar er skilgreint í 7. gr. laga um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998. Samkvæmt því skal óbyggðanefnd:

- a. Kanna og skera úr um hvaða land telst til þjóðlendna og hver séu mörk þeirra og eignarlanda.
- b. Skera úr um mörk þess hluta þjóðlendu sem nýttur er sem afréttur.
- c. Úrskurða um eignarréttindi innan þjóðlendna.

Verkefni óbyggðanefndar er þannig lögbundið og felst í að upplýsa um mörk eignarlanda og þjóðlendna og skilgreina óbein eignarréttindi innan þjóðlendu. Við úrlausn verkefnis síns hlýtur óbyggðanefnd að byggja annars vegar á heimildum um eignarréttindi og hins vegar almennum sönnunarreglum. Það er ekki á valdsviði óbyggðanefndar að ákvarða frá grunni mörk, eftir atvikum ný mörk, svo sem á grundvelli hæðarlínu eða annarra almennra viðmiðana af því tagi, sbr. 5. gr. laga nr. 58/1998. Óbyggðanefnd hefur ekki heimild til að svipta menn eignarlöndum sínum eða skerða eignarréttindi þeirra á annan hátt. Í vafa- og takmarkatilvikum er þó óhjákvæmilegt annað en að ætla nefndinni nokkurt svigrúm við mat á mörkum eignarlanda og þjóðlendna, í samræmi við þær sönnunarreglur íslensks réttar sem nefndin er bundin af og grein er gerð fyrir í forsendum þessum. Þá telur nefndin að heimildir hennar til afmörkunar og ákvörðunar marka afrétta innan þjóðlendu séu eðli málsins samkvæmt rýmri en þegar um fyrrgreind mörk eignarlanda og þjóðlendna er að ræða.

Frumstofnun eignarréttar hér á landi hefur farið fram með landnámi, hefð og lögum, sbr. löggjöf um nýbýli og þjóðlendur.

Landnáma er grundvallarheimildin um landnám Íslands en heimildargildi hennar er umdeilt meðal fræðimanna. Óbyggðanefnd telur að Landnáma lýsi a.m.k. þeirri skiptingu lands sem menn töldu rétta eða voru ásáttir um á ritunartíma einstakra gerða hennar. Af frásögnum þar og rannsóknum á sviði sagnfræði, fornleifafræði og náttúrufræði virðist jafnframt óhætt að draga þá almennu ályktun að landnám hafi víða náð lengra inn til landsins en byggð á síðari tímum. Óbyggðanefnd telur jafnframt að skýrar frásagnir Landnámu hafi sönnunargildi um tilvist eignarréttar. Af takmörkuðum

lýsingum í Landnámu verða hins vegar engar afdráttarlausar ályktanir dregnar um það hvort í öndverðu hafi verið stofnað til eignarréttar yfir landsvæði með námi.

Hefð er annar frumstofnunarháttur eignarréttar. Dómstólar hafa hafnað því að eignarhefð verði unnin á grundvelli hefðbundinna afréttarnota af landi utan landamerkja jarða. Eignarhefð hefur hins vegar verið viðurkennd á grundvelli sambærilegra nota innan landamerkja jarðar. Jafnframt er ljóst að nýttar af þessu tagi hafa ekki nægt til að vinna eignarhefð með útrýmandi hætti innan marka jarðar svo sem þau hafa verið afmörkuð í landamerkjabréfi hennar. Óbyggðanefnd telur að við mat á því hvort tekist hafi að fullna eignarhefð yfir landsvæði skipti máli hvort það er innan eða utan landamerkja jarðar. Skilyrði fyrir því að eignarhefð verði unnin á landsvæði utan landamerkja jarðar eru þröng, þó að ekki sé slíkt útilokað.

Þá telur óbyggðanefnd það ekki á færi sínu, þrátt fyrir lögbundna rannsóknarskyldu nefndarinnar, að ákvarða einstökum aðilum réttindi á grundvelli réttarskapandi úrræðis sem hefðar, án þess að til komi beint og ótvírætt tilkall viðkomandi aðila um ákveðin og afmörkuð eignarréttindi og að hann eftir atvikum beri fyrir sig og byggi rétt á hefð.

Lög eru þriðji frumstofnunarháttur eignarréttar. Stofnun nýbýla á grundvelli nýbýlailskipunar frá 15. apríl 1776 eða laga um nýbýli frá 6. nóvember 1897 virðist þó ekki hafa mikla almenna þýðingu í þessu sambandi enda fátið, þó ekki sé hún dæmalaus.

Fram að gildistöku þjóðlendulaga var land að meginstefnu flokkað á grundvelli eignarhalds í *jarðir*, *afrétti* og *almenninga*. Þýðing þeirrar flokkunar nú ræðst af því hvernig hún fellur að hugtökunum *eignarland* og *þjóðlenda*.

Óbyggðanefnd telur að almennt megi gera ráð fyrir að jörð sé landsvæði sem upprunalega hefur verið ráðstafað úr einstökum landnámu, stofnað til nýbýlis á eða eignarhefð unnin yfir. Tilgangurinn með stofnun hvernar jarðar hefur verið að stunda þar búskap árið um kring. Samt sem áður getur að sjálfsgöðu verið land innan jarðar sem ekki verður nýtt til landbúnaðar, enda getur setning merkja hæglega hafa tekið mið af öðrum atriðum. Nýting landsins hefur verið í samræmi við búskaparhætti og umfang bús á hverjum tíma. Land hvernar jarðar hefur frá öndverðu borið að afmarka með landamerkjum. Innan merkja jarðar sinnar hefur eigandi almennt séð farið með umráð og hagnýtingu, gert ráðstafanir með löggerningum, veðsett jörðina og látið hana ganga að erfðum, á sama hátt og gildir um eignarland yfirleitt. Óbyggðanefnd telur hvorki verða ráðið af eldri né yngri löggjöf að almennt séð hafi verið gert ráð fyrir því að land innan jarðar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu. Staðhættir, gróðurfar og nýtingarmöguleikar verða ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi. Einstök dæmi um slíka skiptingu finnast þó og eins kann það í öðrum tilvikum að valda nokkrum vafa þegar afréttur liggur eða lá sjálfstætt undir einstakar jarðir. Þá kunna að finnast svæði innan merkja jarða sem kölluð eru afréttur, e.t.v. með vísan til þess að sá hluti hennar hafi helst verið nýttur til beitar, án þess þó að eignarréttarleg staða þess landsvæðis hljóti að vera önnur. Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að líkur séu á því að land sem

samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum er eða hefur verið jörð sé beinum eignarrétti háð. Sönnunarbyrðin hvílir því á þeim sem öðru heldur fram.

Óbyggðanefnd telur að tilvist ítaks í fasteign bendi fremur til þess að svæði það sem ítakið er á sé eða hafi einhvern tíman verið eignarland. Þannig hafi réttur yfir viðkomandi landsvæði verið nauðsynlegur grundvöllur undir stofnun ítaks á því og ítakshafinn öðlast rétt sinn innan marka þess réttar sem handhafi hinna beinu eignarréttinda átti. Þrátt fyrir þetta kunna að finnast ítök í landsvæðum sem ekki eru undirorpin beinum eignarrétti nú og ekki unnt að sýna fram á að hafi nokkurn tíman verið það. Í slíkum tilvikum kann þó að vera um annars konar réttindi að ræða en ítök í hinni hefðbundnu merkingu hugtaksins.

Óbyggðanefnd telur að heimildir bendi ekki til að hér á landi hafi verið að finna afmörkuð landsvæði inn til landsins sem lotið hafi reglum um almenninga svo óbyggjandi sé. Hafi einhvern tíma svo verið, hefur munur á þeim og afréttum orðið lítill eða enginn er tímar liðu fram. Þá er ljóst að stærstur hluti lands utan einstakra jarða hefur fyrr og síðar verið í afréttarnotum. Samkvæmt þessu verður ekki talið að hugtakið almenningur hafi mikið sjálfstætt gildi við mat á grunneignarrétti á landi sem verið hefur í slíkum notum. Það getur hins vegar haft þýðingu við mat á takmörkuðum eignarréttindum og eins verður ekki útilokað að slík landsvæði finnist.

Óbyggðanefnd telur ekki hægt að útiloka að landsvæði sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum eru samnotaafréttir hafi verið numin eða á annan hátt orðið undirorpin beinum eignarrétti. Samhengi eignarréttar og sögu liggur hins vegar ekki fyrir. Nýting landsins hefur fyrr og síðar fyrst og fremst falist í sumarheit fyrir búfénað. Reglur um afmörkun á afréttum hafa verið mun rýmri en varðandi jarðir og fyrst og fremst miðast við hagsmuni eigenda aðbyggjandi jarða. Þá er ljóst að löggjafinn hefur ráðstafað eignarréttindum á afréttum til annarra en afréttarhafa og ekki lagt á þá sömu skyldur og eigendur jarða. Í stað þeirra almennu heimilda til umráða, hagnýtingar, ráðstöfunar o.s.frv. sem eigandi jarðar hefur um aldir verið talinn fara með hefur einungis verið um að ræða heimildir til takmarkaðrar nýtingar sem snemma urðu lögbundnar. Með vísan til úrlausna dómstóla er ljóst að beinn eignarréttur verður ekki byggður á slíkum notum. Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að líkur séu á því að land sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum er samnotaafréttur sé þjóðlenda. Sönnunarbyrðin hvílir því á þeim sem öðru heldur fram.

Að því er varðar afrétti einstakra jarða og stofnana, virðist munurinn sá að réttindi einstakra jarða til landsvæðisins og tilheyrsla þess í því sambandi eru meiri en varðandi samnotaafréttina. Jafnframt hefur löggjafinn ekki ráðstafað eignarréttindum á slíkum svæðum á sama hátt og á samnotaafréttum. Hvort tiltekinn afréttur einstakrar jarðar eða stofnunar er undirorpin beinum eða óbeinum eignarrétti heimajarðar er hins vegar ekki einhlítt og verður að meta í hverju tilviki fyrir sig. Kröfur dómstóla til sönnunar að því er varðar annars vegar afrétti einstakra jarða og stofnana og hins vegar samnotaafrétti virðast þó sambærilegar.

Um lönd eða hluta lands einstakra jarða sem hefur verið lagt til afréttar vísast til umfjöllunar um hugtakið *jörð*.

Landfræðileg afmörkun fasteigna var ekki skráð á samræmdan máta fyrr en í lok 19. aldar. Fram er komið að fyrir þann tíma eru heimildir um mörk jarða fágætar. Þá liggur fyrir að heimildargildi Landnámu er umdeilt og lýsingar hennar oft ónákvæmar. Úrskurður um eignarland eða þjóðlendu verður ekki byggður á þeim einum.

Með setningu laga um landamerki, nr. 5/1882, var í fyrsta skipti í íslenskri löggjöf kveðið á um almenna skyldu eigenda og umráðamanna jarða til að skrásetja nákvæma lýsingu á landamerkjum jarða sinna. Tilgangur löggjafans með setningu laga um landamerki 1882 og laga um hefð 1905 var sá að koma fastri skipan á afmörkun fasteigna og heimildir til þeirra. Hér má einnig nefna lög um fasteignamat 1915 þar sem kveðið var á um reglubundið mat fasteigna á tíu ára fresti. Með þessu móti leitaðist löggjafinn við að skapa traustan grundvöll undir sölu, veðsetningu og skattlagningu jarða og annarra fasteigna.

Samkvæmt ákvæðum landamerkjalaganna skyldi sýslumaður hafa eftirlit með því að menn uppfylltu skyldur sínar til skrásetningar merkja. Hafi bréf verið þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki tiltekinnar jarðar, án athugasemda yfirvalda eða ágreinings við nágranna eða sveitarfélag, virðist það benda til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Séu bréf aðliggjandi jarða samhljóða hlýtur það að benda til hins sama. Könnun óbyggðanefndar á dómum Landsyfirréttar á tímabilinu 1886–1920 bendir ekki til þess að í kjölfarið á setningu landamerkjalaganna hafi komið upp umtalsverður ágreiningur milli sveitarfélaga og eigenda efstu jarða um mörk jarða og afrétta. Jafnframt er ljóst að þinglýstir eigendur hafa haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst. Ennfremur hlýtur gildistaka hefðarlaga árið 1905 að styrkja eignartilkall slíkra aðila.

Ljóst virðist af úrlausnum dómstóla að við mat á gildi landamerkjabréfs, skiptir máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði. Hafi gögn máls þótt bera með sér að afréttarlandsvæði væri einungis óbeinum eignarréttindum háð hefur tilvist landamerkjabréfs ekki breytt þeirri niðurstöðu. Í slíkum tilvikum hafa landamerkjabréf einungis verið talin ákvarða mörk afréttareignar. Hins vegar hafa dómstólar í einkamálum talið landamerkjabréf ákvarða mörk eignarlands í tilvikum þar sem um var að ræða landsvæði sem áður höfðu legið innan landamerkja jarða.

Með vísan til tilgangs landamerkjalaga 1882, síðari tíma löggjafar og úrlausna dómstóla, telur óbyggðanefnd að leggja verði til grundvallar að jörð, svo sem hún er afmörkuð í landamerkjabréfi, sé beinum eignarrétti háð. Útilokað er að fullyrða um rétta afmörkun og órofa yfirfærslu eignarréttinda allt frá landnámi og til dagsins í dag. Í þeim tilvikum þar sem einstaklingar eða lögaðilar hafa samkvæmt elstu heimildum farið með þau réttindi og skyldur sem í beinum eignarrétti felast, verður að telja eðlilegt að íslenska ríkið beri hallann af þeim vafa sem fyrir hendi kann að vera. Einstaklingar og lögaðilar hafa haft réttmætar ástæður til að vænta þess að beinn eignarréttur væri fyrir

hendi og getað leitað til handhafa opinbers valds honum til verndar. Hins vegar er þó ljóst að meta verður sérstaklega gildi hvers landamerkjabréfs. Þannig dregur úr gildi landamerkjabréfs ef eldri heimildir mæla því í mót.

Á hinn bóginn telur óbyggðanefnd að líkur séu á því að land sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum hefur ekki með einum eða öðrum hætti tilheyrt jörð, hafi ekki orðið beinum eignarrétti háð fyrr en með setningu þjóðlendulaga. Ekki er hægt að útiloka að þessi landsvæði hafi verið numin eða á annan hátt orðið undirorpin beinum eignarrétti en samhengi eignarréttar og sögu liggur ekki fyrir. Í stað þeirra almennu heimilda til umráða, hagnýtingar, ráðstöfunar o.s.frv. sem eigandi jarðar hefur um aldir verið talinn fara með hefur einungis verið um að ræða heimildir til takmarkaðar nýtingar sem snemma urðu lögbundnar. Með vísan til úrlausna dómstóla er ljóst að beinn eignarréttur verður ekki byggður á slíkum notum. Sönnunarbyrðin hvílir því á þeim sem slíku heldur fram.

Um eignarréttarlega stöðu þess lands sem hulið er jökli fer eftir sömu reglum og um önnur landsvæði. Þegar merki jarðar eru miðuð við jaðar jökuls og þeim því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi ber þannig að miða við stöðu jökuljaðarsins við gildistöku þjóðlendulaga, 1. júlí 1998, enda sé jökullinn í þjóðlendu. Sé jökulsvæði innan merkja jarðar gilda hins vegar almenn sjónarmið um túlkun landamerkja. Merki sjávarjarða til hafsins fylgja breytingum á stórstraumsfjörumáli og landamerki færast inn og út í samræmi við landauka eða landtap.

7. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 5

7.1. Almenn atriði og dómafordæmi í þjóðlendumálum²¹¹

[...]

Á þeim tíma sem liðinn er frá því *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* og viðauki við þær [sbr. kafla 1–6 hér að framan] birtist hefur Hæstiréttur kveðið upp nokkurn fjölda dóma sem fela í sér afstöðu réttarins til atriða sem almenna þýðingu hafa við efnislega úrlausn þjóðlendumála. Skál þar fyrst getið um dóm Hæstaréttar frá 6. september 2005 í máli nr. 367/2005, sem fjallað var um í inngangi að niðurstöðum óbyggðanefndar í málum á svæði 4 [mál nr. 1–6/2004]. Svo sem þar segir verður sú ályktun af honum dregin, sbr. nú einnig dóm Hæstaréttar frá 16. maí 2007 í máli nr. 571/2006, að óbyggðanefnd sé bundin af kröfugerð aðila, hvort heldur er íslenska ríkisins eða annarra, og verði að leysa úr máli á þeim grundvelli. Í tilvikum ríkisjarða hefur því þó verið lýst yfir af hálfu íslenska ríkisins að í þjóðlendukröfu felist ekki afsal á eignarlandi og því eigi niðurstaða óbyggðanefndar, að því leyti sem hún tekur til ríkisjarða, að ráðast af sömu atriðum og lögð séu til grundvallar um annað eignarland. Aðrir dómur varða fremur heimildamat og sönnunarkröfur, nánar tiltekið tveir dómur Hæstaréttar frá 21. október 2004 (mál nr. 47 og 48/2004); þrír dómur frá 11. maí 2006

²¹¹ Kafli 6.1 í málum nr. 1–5/2005 (svæði 5).

(mál nr. 496/2005, 454/2005 og 345/2005); tveir dómar frá 28. september 2006 (mál nr. 497/2005 og 498/2005); tveir dómar frá 5. október 2006 (mál nr. 67/2006 og 133/2006) og nú síðast þrír dómar frá 16. maí 2007 (mál nr. 448/2006, 536/2006 og 24/2007).

[...]

Hér á eftir verður fyrst lagt mat á hvort dómar gefi tilefni til að herða sönnunarkröfur til landamerkjabréfa jarða og að því loknu fjallað almennt um stofnun heiðarbyggðar á Norðausturlandi. [...]

7.1.1. *Gildi landamerkjabréfa jarða*²¹²

Í forsendum dóms Hæstaréttar í máli nr. 48/2004, sem birtur er í dómasafni þess árs á bls. 3796, tók rétturinn almenna afstöðu til mats á gildi landamerkjabréfa, annars vegar jarða og hins vegar annarra landsvæða, og inntaks eignarréttar á svæði, sem lýst er í landamerkjabréfi jarðar, sbr. einnig tilvísanir í síðari dómum í þjóðlendumálum, t.d. máli nr. 345/2005. Orðrétt segir svo:

Við mat á gildi landamerkjabréfa og því hvert sé inntak eignarréttar á svæði, sem þar er lýst, skiptir almennt máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði, en þekkt er að landamerkjabréf hafa ekki eingöngu verið gerð fyrir jarðir, heldur einnig til dæmis afrétti, sem ekki tengjast sérstaklega tiltekinni jörð. Felur landamerkjabréf fyrir jörð í sér ríkari sönnun fyrir því að um eignarland sé að ræða þótt jafnframt verði að meta gildi hvers bréfs sérstaklega.

Einnig kemur fram það álit réttarins að áritun um samþykki eigenda aðliggjandi jarða, þinglýsing og innfærsla í landamerkjabók auki sönnunargildi landamerkjabréfs. Sama máli gegnir ef ekki hefur verið ágreiningur um merki viðkomandi jarðar. Hins vegar verði ekki litið fram hjá þeirri staðreynd að fyrir gildistöku laga nr. 58/1998 hafi engum verið til að dreifa sem gat sem handhafi beins eignarréttar gert samninga um mörk þess lands sem nú nefnist þjóðlenda. Þá verði þess að gæta að með því að gera landamerkjabréf gátu menn ekki einhliða aukið við land sitt eða annan rétt umfram það sem verið hafði. Verði til þess að líta hvort til séu eldri heimildir sem fallið geti að lýsingu í landamerkjabréfi, enda stangist sú lýsing heldur ekki á við staðhætti, gróðurfar og upplýsingar um nýtingu lands.

Segja má einnig að í nýjustu dómum, sbr. mál nr. 536/2006 og 24/2007, hafi enn verið hnekkð á þýðingu þess að landsvæði teljist innan merkja jarðar. Samkvæmt þessu er óbyggðanefnd rétt að leggja áfram áherslu á landamerkjabréf jarða, sbr. umfjöllun um þau í *Almennum niðurstöðum*, enda þótt með skýrum fyrirvörum sé.

Umfjöllun dómstóla um landamerkjabréf jarðanna Úthlíðar, Stafafells (hluta), Skaftafells og Hóla gefur þó tilefni til að huga sérstaklega að því hvort óbyggðanefnd beri að herða kröfur til sönnunar eignarlands innan landamerkjabréfa jarða, frá því sem lagt er til grundvallar í *Almennum niðurstöðum*. Viðkomandi landsvæði voru öll talin

²¹² Kafli 6.1.1. í málum nr. 1–5/2005 (svæði 5).

eignarlönd en í forsendum dóma samt sem áður lýst efasemdum um að svo væri að öllu leyti.

Í tilvikum Úthlíðar og þess hluta Stafafellslands sem liggur sunnan og vestan Jökulsár, sbr. mál nr. 48/2004 og 498/2005, lágu fyrir bæði landamerkjabréf og eldri heimildir um merki. Lýsingar þessar fengu vel samrýmst en beinn eignarréttur á hluta þeirra landsvæða sem afmörkuð voru þrátt fyrir það talinn vafa undirorpinn. Fram kemur að staðhættir og fyrirbyggjandi heimildir um gróðurfar styðji ekki að þar hafi verið stofnað til beins eignarréttar með námi. Ekki voru þó talin skilyrði til að skilja þessi landsvæði undan eignarlandi jarðanna, einkum þar sem ekkert hefði komið fram af hálfu íslenska ríkisins sem leggja mætti til grundvallar við nánari afmörkun að þessu leyti. Varðandi umræddan hluta Úthlíðar var einnig tekið fram að ekki hefði verið sýnt fram á að landsvæðið hefði verið nýtt sem samnotafréttur.

Í tilvikum Skaftafells og Hóla, sbr. mál nr. 496/2005 og 48/2004, voru landamerkjabréf fyrir hendi en engar eldri heimildir. Um landamerkjabréf Skaftafells, sem er ódagsett en var þinglesið á árinu 1890, segir svo í dómi Hæstaréttar:

Þótt landamerkjabréfið geti haft sönnunargildi um mörk eignarlands Skaftafells með því að það var áritað um samþykki af eigendum aðliggjandi jarða, þinglesið og fært í landamerkjabók, verður að líta til þess að ekki var á valdi eigenda jarðarinnar að auka með landamerkjabréfinu við land sitt eða annan rétt umfram það, sem áður hafði verið. Getur landamerkjabréf þetta því ekki eitt og sér nægt gegn andmælum áfrýjanda til að sanna beinan eignarrétt eigenda Skaftafells II að landinu á Skeiðarársandi, sem deilt er um í málinu, heldur verða önnur atriði jafnframt að koma til, sem stutt geta sömu niðurstöðu, sbr. dóm Hæstaréttar 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 [sem fjallar m.a. um Hóla], sem birtur er í dómasafni þess árs á bls. 3796.

Hér skal einnig getið dóms í máli nr. 345/2004, varðandi jörðina Fell í Suðursveit. Þar lá fyrir skýr eldri heimild, nánar tiltekið lögfesta frá árinu 1851, þar sem merki inn til landsins voru m.a. miðuð við aðliggjandi jökul. Landamerkjabréf jarðarinnar frá árinu 1922 var mun óskýrara, náði skemur inn til landsins, þ.e. í átt að jökli, og gat ekki sérstaklega um merki gagnvart jöklinum. Fjalllendið næst jökli var dæmt þjóðlenda og þannig fremur miðað við hina yngri heimild, þ.e. landamerkjabréfið, sem náði skemur en hin eldri. Þar höfðu þó önnur atriði einnig vægi.

Óbyggðanefnd hefur nú þegar kveðið upp úrskurði sem fjalla um fjölda jarða á sunnanverðu landinu, þ.e. svæðum 1–4, og heimilda um afmörkun og eignarréttindi á ágreiningssvæðum verið skipulega leitað, m.a. á Þjóðskjalasafni og hjá sýslumannsembættum. Séu þær skoðaðar heildstætt kemur í ljós að landamerkjabréf hátt í tvö-hundruð jarða hafa verið könnuð sérstaklega. Í upp undir helmingi tilvika hefur það verið elsta lýsing á merkjum jarðar og beinn samanburður við eldri heimildir þannig ekki mögulegur. Því fer einnig fjarri að eldri heimildir séu almennt heildstæðar merkjalýsingar. Þvert á móti geta þær verið brotakenndar og jafnvel fremur falið í sér vísbendingar en ótvíræðar lýsingar. Loks eru tíu tilvik þar sem ekkert landamerkjabréf, í skilningi landamerkjalaga, er fyrir hendi og verður ekki séð að það hafi nokkurn tíma verið gert. Að því er varðar mikinn meirihluta jarða á svæðum 1–4, var niðurstaðan sú

að aðrar heimildir um merki, væru þær til, ýmist styddu lýsingu bréfs eða mæltu henni ekki í mót. Merkjum væri því rétt lýst í landamerkjabréfi, svo sem óbyggðanefnd skýrði það. Tekið skal fram að sú skýring var í ákveðnum tilvikum önnur en málsaðila.

Svo sem að framan greinir virðast dómstólar þannig gera fremur strangar kröfur til landamerkjabréfa jarða, þ. á m. að þau hafi stuðning af öðru og þá einkum eldri heimildum. Til þess ber þó að líta að fleiri atriði eru hér samofin og lögð til grundvallar niðurstöðu hverju sinni, þar á meðal mismunandi vægi eða trúverðugleiki einstakra heimilda, nýting, gróðurfar og staðhættir. Með hliðsjón af því og með tilliti til stjórnskipulegrar jafnræðisreglu telur óbyggðanefnd að fara beri varlega í að draga víðtækar ályktanir af þessari umfjöllun. Líta ber til þess að eftir að gengið hafði verið frá landamerkjabréfi, með tilheyrandi opinberri skráningu, hafði jarðeigandi síður ástæðu til að varðveita skjöl sem þar kann að hafa verið byggt á. Eðlilegt verður að telja að íslenska ríkið beri hallann af þeim vafa sem fyrir hendi kann að vera í slíkum tilvikum.

Niðurstaða óbyggðanefndar er því sú að ekki sé ástæða til að herða sérstaklega kröfur um sönnun eignarlands innan lýsingar í landamerkjabréfi jarðar, umfram það sem áður hefur verið lagt til grundvallar og samrýmist vel þeirri almennu afstöðu Hæstaréttar til landamerkjabréfa sem áður var lýst. Eftir sem áður er ljóst að dómstólar gera nokkuð strangar kröfur til sönnunar eignarlands, sbr. einnig þá meginreglu í íslenskum rétti að sá sem telur til eignarréttar yfir landi verður að færa fram heimildir fyrir eignartilkalli sínu. Jafnframt liggur fyrir að landamerkjabréf hafa ekki eingöngu verið gerð fyrir jarðir, sbr. t.d. dóm Hæstaréttar 28. september 2006 í máli nr. 497/2005, þar sem segir svo:

... nær frá upphafi Íslandsbyggðar mörkuðu menn sér ekki eingöngu ákveðin landsvæði, sem voru háð beinum eignarrétti, heldur einnig mörk ítaka, afrétta og allra annarra réttinda í lönd sem einhverja þýðingu gátu haft fyrir afkomu manna. Meðan landsvæði gaf eitthvað af sér lágu hagsmunir til þess að halda merkjum réttindanna við, hvers eðlis sem þau voru. Af framanrituðu þykir leiða að skýra verði hvaða réttindi það séu sem menn voru að skipta á milli sín.

7.1.2. *Heiðarbylí á Norðausturlandi*²¹³

Í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* er gerð almenn grein fyrir þeirri stofnun eignarréttar sem heimilaður var í nýbýlatilskipun frá 15. apríl 1776, um landnám og byggingu eyðijarða, og síðar nýbýlalögum, nr. 15/1897.²¹⁴ Að því er varðar Norðausturland sérstaklega í þessu sambandi benda heimildir til að í kjölfar nýbýlatilskipunar og fram yfir miðja 19. öld hafi þar verið stofnað til heiðarbyggðar í meiri mæli en á þeim landshlutum sem áður hafa komið til umfjöllunar hjá óbyggðanefnd. Byggð þessi stóð að jafnaði stutt, oft slitrótt, og þegar komið var fram á miðja 20. öld var henni nær alveg

²¹³ Kafi 6.1.2. í málum nr. 1–5/2005 (svæði 5).

²¹⁴ Sbr. kafla 3.3. [...].

lokið. Í kjölfar gildistöku landamerkjálaga voru ýmist gerð sérstök landmerkjabréf fyrir slík heiðarbýli eða þau felld innan landamerkjálýsingar tiltekinnar jarðar.

Samkvæmt ákvæðum nýbýlatilskipunar gat slík býlisstofnun hvort heldur er verið í landi jarðar eða utan þess. Kveðið var á um útmælingu viðkomandi landsvæðis undir stjórn sýslumanns og útgáfu amtmanns á byggingarbréfi til handa nýbýlingi, enda hefði skilyrðum verið fullnægt.

Í þeim tilvikum að stofnað var til nýbýlis í landi jarðar með lögformlegum hætti, sbr. einkum 2. gr. nýbýlatilskipunar, er ljóst að með því hefur ekki orðið breyting á eignarréttarlegri stöðu landsvæðisins. Hér gegnir sama máli og ef þar var stofnað til byggðar með öðrum hætti, svo sem leigu eða sölu hluta jarðar.²¹⁵ Um slík landsvæði hlýtur því að fara eftir sömu sjónarmiðum og jarðir almennt, hvernig sem formlegum frágangi hefur verið háttað. Um jarðir almennt vísast nánar til *Almennra niðurstaðna óbyggðanefndar*.

Hafi hins vegar tekist byggð utan jarðar, sbr. einkum 4. gr. nýbýlatilskipunar, verður að kanna hvort þar hafi verið stofnað til lögformlegs nýbýlis. Hafi svo verið, er ljóst að viðkomandi landsvæði er eignarland, þá þegar af þeirri ástæðu. Ella verður að líta svo á að ekki hafi verið stofnað til beins eignarréttar á grundvelli þeirrar löggjafar. Eignarréttarleg staða viðkomandi landsvæðis breyttist því ekki, hvernig sem henni var farið. Annað mál er að í kjölfarið kann að hafa stofnast þar eignarland á öðrum grundvelli, sbr. lög nr. 46/1905 um hefð.

Heiðarbyggð á Norðausturlandi er nefnd ýmsum nöfnum í heimildum, einkum nýbýli, afbýli, heiðarkot og hjáleiga. Notkun þessara hugtaka er misvísandi og tekur ekki endilega mið af ákvæðum nýbýlatilskipunar eða nýbýlalaga. Þannig kann tiltekið býli að vera nefnt nýbýli í heimildum án þess að byggingarbréf liggi fyrir. Málsmeðferð nýbýlaumsóknar getur þá af einhverjum ástæðum hafa lokið á einhverju stigi, svo sem eftir útmælingu, eða jafnvel ekki hafist yfirleitt. Á hinn bóginn getur verið að byggingarbréf hafi verið gefið út en býlið þrátt fyrir það nefnt annað en nýbýli, t.d. hjáleiga.

Útgáfa byggingarbréfs, sem stundum er nefnt nýbýlaleyfi, tekur af vafa um stofnun eignarlands og að landsvæði hafi frá þeim tíma öðlast stöðu jarðar að lögum. Að öðru leyti hlýtur að þurfa að leggja mat á eignarréttarlega stöðu viðkomandi landsvæðis áður en þar tókst byggð og hvort sú staða hafi tekið breytingum síðan. Í því sambandi ber að líta til þeirra krafna sem Hæstiréttur hefur gert til sönnunar eignarlands, sbr. kafla [7].1.1.

²¹⁵ Sbr. kafla 4.2. [...].

8. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 6

8.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum²¹⁶

[...]

Frá því óbyggðanefnd kvað upp [...] úrskurði [síðast], í málum nr. 1–5/2005 (svæði 5), hafa gengið níu Hæstaréttardómar sem tengjast fyrri svæðum. Nánar tiltekið eru þetta fimm dómar frá 14. júní 2007, þ.e. í málum nr. 22/2007 (Þórsmörk og Goðaland), nr. 23/2007 (Steinsholt), nr. 25/2007 (Almenningar), nr. 26/2007 (Merkurtungur), nr. 28/2007 (Stakkholt), einn dómur frá 4. október 2007, í máli nr. 27/2007 (Græna fjall/Fljótshlíðarafréttur), einn dómur frá 11. október 2007, í máli nr. 99/2007 (Skaftártunguafréttur) og loks tveir dómar frá 18. október 2007, í málum nr. 47/2007 (Núpsstaður og fleiri jarðir í Fljótshverfi) og 79/2007 (Mörtunga og Prestbakkajarðir).

Tveir hinir síðastnefndu dómar eru fremur til staðfestingar á [...] niðurstöðu [þeirri sem greinir í kafla 7.1.1.], þ.e. að ekki beri að herða sérstaklega kröfur til landamerkjabréfa jarða. Að öðru leyti telur óbyggðanefnd nauðsynlegt að taka til athugunar samhengi eldri og yngri dóma um eignarréttarlega stöðu tiltekinna afrétta einstakra jarða og/eða stofnana og hvort tilefni sé til breytinga á sönnunarmati óbyggðanefndar í sambærilegum tilvikum. Fer sú umfjöllun hér á eftir.

8.2. Afréttir einstakra jarða og stofnana²¹⁷

Um þýðingu hugtakanna jörð, afréttur og almenningur er rækilega fjallað í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* [...]. Að því er varðar hugtakið jörð er niðurstaðan sú að almennt megi gera ráð fyrir að slíku landi hafi upphaflega verið ráðstafað úr einstökum landnámmum, stofnað til nýbýlis á eða eignarhefð unnin yfir. Þannig eru taldar líkur á því að jörð, svo sem hún er afmörkuð í landamerkjabréfi eða innan annarra ótvíræðra merkja, sé beinum eignarrétti háð. Tilvist landamerkjabréfs ein og sér ræður því ekki úrslitum um mat á eignarrétti, heldur staða landsvæðisins sem jarðar.

Afrétti hefur óbyggðanefnd flokkað í þrennt á grundvelli uppruna, sbr. kafla 4.4. og 4.5. í áðurnefndum *Almennum niðurstöðum*. Þar eru í fyrsta lagi samnotaafréttir, þ.e. þeir afréttir sem skv. elstu heimildum hafa verið í sameiginlegum notum jarða í tilteknu sveitarfélagi eða á afmörkuðu svæði. Í öðru lagi eru afréttir einstakra jarða og stofnana, sem skv. elstu heimildum tilheyrðu einstökum jörðum, lögpersónum eða stofnunum, fyrst og fremst kirkjunum. Í þriðja lagi er um að ræða jarðir sem að hluta eða öllu leyti hafa verið lagðar til afréttar og gilda þar um sambærileg sjónarmið og að framan greindi um eignarhald á landi jarða yfirleitt.

Hafi umþrætt landsvæði ekki legið innan merkja jarðar hefur óbyggðanefnd talið að líkur séu á því að það hafi ekki orðið beinum eignarrétti háð fyrr en með setningu þjóðlendulaga. Tilvist landamerkjabréfs skiptir þá ekki grundvallarmáli en litið til atriða svo

²¹⁶ Kafli 6.1.2. í málum nr. 1–5/2007 (svæði 6).

²¹⁷ Kafli 6.1.3. í málum nr. 1–5/2007 (svæði 6).

sem umfjöllunar í heimildum, nýtingar, staðhátta, gróðurfars og landnáms. Ekki er þó alltaf augljóst hvort landsvæði hefur stöðu jarðar eða afréttar. Á það álitafni hefur sérstaklega reynt þegar undir einstakar jarðir og/eða stofnanir hafa legið svæði sem skilin hafa verið frá viðkomandi heimaörð með sjálfstæðum merkjum eða, í sumum tilvikum, af öðrum fasteignum. Eru aðstæður þá oft þær að landsvæðisins er getið með sérstökum hætti í heimildum, stundum beinlínis kallað afréttur og heimildir um afnot einskorðaðar við beit eða önnur þrengri og þá sambærileg not.

Til úrlausnar hjá óbyggðanefnd hefur komið nokkur fjöldi landsvæða sem fella má undir framangreinda lýsingu. Þessi landsvæði hafa verið úrskurðuð þjóðlendur og afréttir/landsvæði í afréttareign, eftir atvikum með vísan til heimilda, legu, sögu, staðhátta, nota o.fl. Ber hér að nefna Afrétt norðan vatna í máli nr. 4/2000 (svæði 1), Hrunaheiðar í máli nr. 5/2000 (svæði 1); Hoffellslambatungur í máli nr. 4/2001 (svæði 2); Þórsmörk, Goðaland, Almenninga, Teigstungur, Múlatungur, Merkurtungur, Stakkholt, Steinsholt, Hólatungur, Borgartungur og Skógafjall í máli nr. 5/2003 (svæði 3); Hvítmögu og Stórhöfða í máli nr. 6/2003 (svæði 3); Villingadal, Suðurfell og Múla í máli nr. 1/2005 (svæði 5); Steinvarartungu og Þorbrandsstaðatungur í máli nr. 3/2005 (svæði 5); Þverfellsland og sunnanverða Grímólfsártungu í máli nr. 4/2005 (svæði 5) og loks afréttarland á Hólsfjöllum í máli nr. 5/2005 (svæði 5).

Segja má að Hæstiréttur hafi einnig tekið skýra afstöðu til landamerkjabréfa annarra landsvæða en jarða, þegar í fyrstu dómum í þjóðlendumálum. Í forsendum réttarins í dómi frá 21. október 2004, máli nr. 48/2004, segir þannig svo:

Við mat á gildi landamerkjabréfa og því hvert sé inntak eignarréttar á svæði, sem þar er lýst, skiptir almennt máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði, en þekkt er að landamerkjabréf hafa ekki eingöngu verið gerð fyrir jarðir, heldur einnig til dæmis afrétti, sem ekki tengjast sérstaklega tiltekinni jörð. Felur landamerkjabréf fyrir jörð í sér ríkari sönnun fyrir því að um eignarland sé að ræða þótt jafnframt verði að meta gildi hvers bréfs sérstaklega.

Að auki segir svo í dómi réttarins frá 28. september 2006 í máli nr. 497/2005:

... nær frá upphafi Íslandsbyggðar mörkuðu menn sér ekki eingöngu ákveðin landsvæði, sem voru háð beinum eignarrétti, heldur einnig mörk ítaka, afrétta og allra annarra réttinda í lönd sem einhverja þýðingu gátu haft fyrir afkomu manna. Meðan landsvæði gaf eitthvað af sér lágu hagsmunir til þess að halda merkjum réttindanna við, hvers eðlis sem þau voru. Af framanrituðu þykir leiða að skýra verði hvaða réttindi það séu sem menn voru að skipta á milli sín.

Þá hefur komið fram það skýra mat Hæstaréttar að sé ekki um jörð að ræða hafa landamerkjabréf takmarkaðra vægi sem „sönnunargagn um beinan eignarrétt“, sbr. dóm Hæstaréttar 14. júní 2007 í máli nr. 22/2007.

Úrskurðir óbyggðanefndar um þær þjóðlendur og afrétti/landsvæði í afréttareign sem áður voru tilgreindar hafa verið staðfestir efnislega með dómum Hæstaréttar að því er varðar Afrétt norðan vatna, Hoffellslambatungur, Hrunaheiðar, Þórsmörk, Goðaland, Steinsholt, Almenninga, Merkurtungur og Stakkholt, sbr. dóma frá 21. október 2004, 28. september 2006, 5. október 2006 og 14. júní 2007 í málum nr. 47/2004, nr.

497/2005, nr. 133/2006, nr. 22/2007, nr. 23/2007, nr. 25/2007, nr. 26/2007 og nr. 28/2007. Í tilvikum Skógafjalls, Hvítmögu og Stórhöfða var sams konar niðurstöðum óbyggðanefndar á hinn bóginn snúið við og komist að þeirri niðurstöðu að þar væru eignarlönd en ekki þjóðlendur í afréttareign, sbr. dóma frá 16. maí 2007 í málum nr. 24/2007, nr. 536/2006 og nr. 448/2006. Önnur framangreind landsvæði hafa ekki komið til kasta dómstóla en af dómum um eignarland frá því fyrir gildistöku þjóðlendulaga ber að nefna Hrd. frá 29. febrúar 1996 (Hrd. 1996/696) um Blikdal í Esju og dóm aukadómpings Árnassýslu 23. febrúar 1980 um Tunguheiði í Biskupstungum.

Úrskurðir óbyggðanefndar um þjóðlendur í afréttareign á þessum svæðum eru þannig almennt í góðu samræmi við úrlausnir Hæstaréttar, fyrr og síðar, þó svo forsendur séu ekki einsleitar í öllum tilvikum og taki þess utan mið af sérstöðu einstakra svæða. Dómar Hæstaréttar um landskikana þrjá sunnan Mýrdalsjökuls, þ.e. Skógafjall, Hvítmögu og Stórhöfða, skera sig þar hins vegar nokkuð úr.

Framangreind úrlausnarefni eiga það sameiginlegt að viðkomandi landsvæði hefur legið undir einstaka jörð/jarðir eða stofnun, landfræðilega aðskilið frá henni/þeim með einum eða öðrum hætti, jafnan getið með sérstökum hætti í heimildum, stundum beinlínis kallað afréttur og afnot einskorðuð við beit eða önnur þrengri og þá sambærileg not.

Ef reynt er að taka saman þau sameiginlegu atriði sem leiða til niðurstöðu Hæstaréttar um eignarland í umræddum þremur undantekningartilvikum, þá sýnist landfræðileg lega, m.a. gagnvart aðliggjandi eignarlöndum og að einhverju marki almennir staðhættir, vega mjög þungt. Í tilvikum Hvítmögu og Skógafjalls var á því byggt að svæðin hefðu verið innan merkja jarða og að hvorki staðhættir né gróðurfar mæltu gegn því að þau hefðu verið númer, a.m.k. að einhverju leyti. Beinn eignarréttur hefði þannig stofnast. Um Stórhöfða segir að líkur séu fyrir því að hann hafi verið innan upphaflegs landnáms eins og aðliggjandi lönd. Hann hafi ekki verið talinn til samnotaafrétta og ekkert sé komið fram í málinu sem stutt geti að munur verði að þessu leyti gerður á Stórhöfða og aðliggjandi landsvæðum. Nægilega sé því leitt í ljós að hann hafi frá landnámi verið háður beinum eignarrétti sem heiðaland jarðar.

Dómar Hæstaréttar um þjóðlendur í Þórsmörk, Goðalandi, Almennungum, Merkur-tungum, Stakkholti og Steinsholti, eru kveðnir upp mánuði síðar en dómar um eignarlönd í Stórhöfða, Hvítmögu og Skógafjalli. Fyrstnefndu svæðin sex liggja norðan Eyjafjallajökuls og voru öll talin heyra undir einstaka jörð/jarðir sem þau eru landfræðilega aðskilin frá. Í forsendum Hæstaréttar er m.a. vísað til möguleikans á landnámi, legu og staðháttu, skorts á skriflegum eignarheimildum og samræmis milli þeirra innbyrðis. Tekið er sérstaklega fram að ekki sé sýnt fram á önnur not meintra rétthafa en hefðbundin afréttarnot til sumararbeitara fyrir búfé. Í öllum þessum sex tilvikum var dæmd þjóðlenda í afréttareign.

Sýnist þannig ekki vera fullt samræmi í mati réttarins að því er varðar hin tilgreindu atriði í annars vegar tilvitnuðum þremur dómum og hins vegar öðrum úrlausnum um sams konar landsvæði, auk eldri dóma um Hoffellslambatungur og Hrunaheiðar.

Draga má þá ályktun af framangreindum dómum að það séu fyrst og fremst staðbundnar aðstæður, þ.m.t. staðhættir, en þó einkum lega viðkomandi þriggja landsvæða að eignarlöndum til annarra átta en gagnvart Mýrdalsjökli sem úrslitum ráði. Til þess ber þó að líta að fleiri atriði eru hér samofin og lögð til grundvallar hverju sinni. Þá liggja fyrir eldri dómar um þjóðlendur á landsvæðum með svipaða legu gagnvart annars vegar eignarlöndum og hins vegar þjóðlendum, sbr. einkum Hoffellslambatungur og Hrunaheiðar í Hrd. 28. september 2006 í máli nr. 497/2005 og Hrd. 5. október 2006 í mál nr. 133/2006. Ekki liggur fyrir skýr yfirlýsing Hæstaréttar um breytta afstöðu að þessu leyti. Með hliðsjón af framangreindu og að teknu tilliti til stjórnskipulegrar jafnræðisreglu telur óbyggðanefnd útilokað að líta svo á að umræddir þrír dómar, um Hvítmögu, Skógafjall og Stórhöfða, feli í sér að lega þrætusvæðis að eignarlandi eða eignarlöndum geti ein og sér vegið svo þungt að önnur sú sönnunarfærsla sem ella fer fram við slíkar kringumstæður hafi hverfandi þýðingu.

Óumdeilt er hins vegar að eignarréttarleg staða aðliggjandi svæða getur auk hefðbundinna og viðurkenndra eignarheimilda haft vægi við eignarréttarlegt mat og ásamt öðru leitt til þeirrar niðurstöðu að um eignarland sé að ræða. Má þar um vísa til dóms Hæstaréttar 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 varðandi efstu jarðir í Biskupstungnahreppi, sbr. einnig úrskurð óbyggðanefndar um þau landsvæði. Hið sama má segja um eignarland í dómi Hæstaréttar 18. október 2007 í máli nr. 47/2007 um jarðir í Fljótshverfi, sbr. og úrskurð óbyggðanefndar um sama svæði.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að ekki séu forsendur til þess að breyta því sönnunarmati sem lagt hefur verið til grundvallar um afrétti einstakra jarða og/eða stofnana og styðst við fjölda dóma í sambærilegum tilvikum. Fyrir liggur að í málum nr. 4 og 5/2007 á svæði 6 hjá óbyggðanefnd snúa sérstök álitaefni af þessum toga að eftirtöldum landsvæðum: Hálsmannatungur, Draflastaðakirkjuland á Gönguskarði, Tjarnahverfi á Gönguskarði, Finnsstaðadalur, Grímsland og Kambsmýrar í máli nr. 4/2007 og Upprekstrarland milli Höfðagilja og Eyvindará/Laufáshagi í máli nr. 5/2007.

9. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 7A

9.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum²¹⁸

[...]

Við uppkvaðningu úrskurða í málum nr. 1–5/2008, á svæði 7 suður, liggja ekki fyrir nýir dómar Hæstaréttar í þjóðlendumálum en geta ber um ákvörðun Mannréttindadómstóls Evrópu frá 23. september 2008 í máli nr. 46461/06. Þar var því hafnað að taka til efnismeðferðar kærumál sem varðaði dóm Hæstaréttar Íslands frá 11. maí 2006 í máli

²¹⁸ Kafli 6.1.2. í málum nr. 1–5/2008 (svæði 7A).

nr. 496/2005. Kærumálið varðaði nánar tiltekið landsvæðin Fjall og Breiðármörk í Örnæfum, sem Hæstiréttur hafði dæmt þjóðlendur, og til skoðunar voru ákvæði Mannréttindasáttmála Evrópu, sbr. lög nr. 62/1994, í 1. gr. 1. viðauka [Friðhelgi eignarréttar], 1. mgr. 6. gr. [Réttur til réttlátrar málsmeðferðar fyrir dómi] og 14. gr. [Bann við mismunun]. Kvörtun málshefjenda til Mannréttindadómstólsins varðaði bæði lög nr. 58/1998, um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, og meðhöndlun Hæstaréttar á umræddu máli, þar á meðal sönnunarkröfur.

Mannréttindadómstóllinn komst að þeirri niðurstöðu að 1. gr. 1. viðauka við sáttmálann ætti ekki við í umræddu máli þar sem umþrætt land teldist ekki eign kæranda í skilningi ákvæðisins. Í því sambandi tók dómstóllinn sérstaklega fram að þegar um kröfu til eignarréttinda er að ræða geti sá sem hana hefur uppi einungis átt lögmætar væntingar til að um eign sé að ræða ef krafa hans hefur fullnægjandi stoð í landsrétti viðkomandi aðildarríkis, svo sem þegar fyrir hendi eru fordæmi dómstóla í þá veru. Þá kvað dómstóllinn Hæstarétt Íslands bæði hafa farið að viðeigandi lagaákvæðum og fylgt eigin fordæmum um að landamerkjabréf eitt og sér teljist ekki fullnægjandi sönnun ef eldri gögn mæla því í mót. Þannig taldi dómstóllinn að kærendur hefðu ekki sýnt fram á að þeir ættu lögmætar væntingar til þess að umþrætt land teldist eign þeirra og þeir gætu því ekki notið verndar 1. gr. 1. viðauka við sáttmálann að þessu leyti. Mannréttindadómstóllinn komst enn fremur að þeirri niðurstöðu að ekkert benti til þess að brotið hefði verið gegn 1. mgr. 6. gr. eða 14. gr. sáttmálans í máli kæranda og taldi því ekki að á þá hefði verið lögð óhóflega þung sönnunarbyrði.

10. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 7B

10.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum²¹⁹

[...]

Hér verður gerð grein fyrir þeim 22 dómum sem gengið hafa frá því óbyggðanefnd kvað síðast upp úrskurði. Sambærileg umfjöllun um eldri dóma í fyrri úrskurðum, að því marki sem hún hefur almenna þýðingu, hefur verið felld inn í framangreindar *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* og vísast þangað.

Um er að ræða eftirfarandi 22 dóma Hæstaréttar: Dómur frá 24. september 2009 í máli nr. 102/2009 (Brú og Brúaröræfi); dómur frá 29. október 2009 í máli nr. 685/2008 (Afréttur Seltjarnarneshrepps hins forna, Elliðavatn, Vatnsendi, Lækjarbotnar og Geirland); dómur frá 19. nóvember 2009 í máli nr. 69/2009 (Gunnarsstaðir); dómur frá 25. mars 2010 í máli nr. 409/2009 (Skriðuklaustur); tveir dómar frá 3. júní 2010, í málum nr. 198/2009 (Selvogs- og Ölfusafréttur) og 184/2009 (Landsvæði aðliggjandi Ölfusafrétti); dómur frá 16. september 2010 í máli nr. 473/2009 (Krepputunga); sjö dómar frá 7. október 2010, í málum nr. 379/2009 (Heiðarmúli), nr. 517/2009 (Grímólfsárunga), nr. 722/2009 (Hvammur), nr. 723/2009 (Laxárdalur), nr. 748/2009 (Vatnsendi),

²¹⁹ Kafli 6.1.2.1 í málum nr. 1–2/2009 (svæði 7B).

nr. 749/2009 (Þverfellsland) og nr. 750/2009 (Hvappur); dómur frá 11. nóvember 2010 í máli nr. 768/2009 (Afréttur Álfanesshrepps hins forna/norðaustanverður hluti Almenningseskóga Álfaness, Skógræktarsvæði norðan Krýsuvíkur og sunnan Garðakirkjulands og Garðakirkjuland vegna Selskarðs); dómur frá 10. febrúar 2011 í máli nr. 299/2010 (Valþjófsstaður í Fljótsdal); dómur frá 11. apríl 2011 máli nr. 199/2011 (Hofsafaréttur); tveir dómar frá 22. september 2011 í málum nr. 293/2010 (Þorvaldsstaðir og Hamar) og nr. 294/2010 (Mælifell og Selsárvellir); og loks þrír dómar frá 29. september 2011, í málum nr. 40/2011 (Sameignarland Fagradals, Víðirhóls, Hólssels og Nýhóls), nr. 75/2011 (Grímsstaðir á Fjöllum) og nr. 56/2011 (Hvannstaðir).

Nítján af framangreindum 22 dómum fjalla um efnisleg atriði og í fjórtán þeirra var niðurstaða óbyggðanefndar staðfest í öllum meginatriðum. Í fimm tilvikum var henni hins vegar hnekkt og dæmt eignarland þar sem óbyggðanefnd hafði úrskurðað þjóðlendu. Nánar tiltekið er þar um að ræða landsvæðin Hvamm, Laxárdal, Vatnsenda, sameignarland Fagradals, Víðirhóls, Hólssels og Nýhóls og Hvannstaði.

Þau fimm mál, þar sem úrskurði óbyggðanefndar var hnekkt, varða í meginatriðum mat á efni og samhengi fyrirbyggjandi heimilda um viðkomandi landsvæði. Niðurstöður þeirra leiða ekki til breytinga á sönnunarmati í málum af þessu tagi almennt en hnykkja á fyrirbyggjandi meginreglum, sbr. *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* sem fylgja í viðauka með úrskurði þessum. Í næstu tveimur köflum er gerð nánari grein fyrir samhengi umræddra dóma og meginreglna.

10.2. Heimildir mæla í mót landamerkjabréfi jarðar²²⁰

Í tveimur dómum Hæstaréttar frá 7. október 2010, um eignarland Hvamms og Laxárdals í Svalbarðshreppi, er fjallað um land innan afmörkunar í þinglýstum landamerkjabréfum jarða. Slíkt land hefur að meginreglu verið dæmt og úrskurðað eignarland en óbyggðanefnd taldi að önnur afmörkun í tiltekinni eldri heimild leiddi til þeirrar niðurstöðu að innan bréfa Hvamms og Laxárdals væru þjóðlendur að hluta.

Það er ekki tilvist landamerkjabréfs ein og sér sem hefur ráðið úrslitum um mat á eignarrétti, heldur staða landsvæðisins sem jarðar. Mikilvægi landamerkjabréfa jarða felst í sönnunargildi þeirra en hvert og eitt bréf er metið sérstaklega. Hefur þá einkum verið til þess litið hvort fyrir hendi séu eldri heimildir, sem fallið geti að lýsingu í landamerkjabréfinu, enda stangist sú lýsing heldur ekki á við staðhætti, gróðurfar og upplýsingar um nýtingu landsins. Mæli heimild í mót landamerkjabréfi jarðar, hvort heldur er afmörkun lands og/eða stöðu þess sem jarðar, þarf að meta hvort vægi hennar sé slíkt að það rýri sönnunargildi bréfsins að sama skapi.

Á svæðum 1-7A eru fimmtán tilvik þar sem óbyggðanefnd hefur úrskurðað að land innan landamerkjabréfs jarðar væri eignarland að hluta og þjóðlenda að hluta. Er þá miðað við yngra landamerkjabréf viðkomandi jarðar, hafi verið gerð tvö, og skýringu

²²⁰ Kafli 6.1.2.2 í málum nr. 1–2/2009 (svæði 7B).

óbyggðanefndar á texta viðkomandi bréfs, en hún getur verið önnur en skýring málsaðila.

Þau fimmtán tilvik sem hér um ræðir eru eftirfarandi: Þingvellir; Mörtunga á Síðu; Fell í Suðursveit; Stafafell í Lóni; Skriðuklaustur og Valþjófsstaður í Fljótsdal; Brú á Jökuldal; Þorvaldsstaðir og Hamar í Selárdal; Gunnarsstaðir, Kverkártunga og Miðfjörður í Skeggjastaðahreppi; Hvammur og Laxárdalur í Svalbarðshreppi; Reykjahlíð í Mývatnssveit. Að undanskildum Hvammi og Laxárdal hafa þeir dómur Hæstaréttar sem gengið hafa um þessi tilvik staðfest niðurstöðu óbyggðanefndar í öllum meginatriðum. Umfjöllun um Kverkártungu og Miðfjörð í fyrrum Skeggjastaðahreppi og Reykjahlíð í Mývatnssveit er ólokið hjá dómstólum.

Í flestum þessara tilvika hafa legið fyrir eldri heimildir um afmörkun jarðarinnar, stundum eldri landamerkjabréf, sem mælt hafa í mót lýsingu landamerkjabréfs. Þetta er þó ekki einhlítt og mál Þingvallakirkjuleys, Skriðuklausturs og Valþjófsstaðar í Fljótsdal vörðuðu fremur mat á heimildum um takmörkuð réttindi innan merkja. Loks getur hvort tveggja hafa verið fyrir hendi, eldri merkjalýsingar og heimildir um takmörkuð réttindi, sbr. einkum Stafafell í Lóni og Fell í Suðursveit.

Til viðbótar við framangreind fimmtán tilvik eru þess tvö dæmi á svæðum 1–7A að eignarréttur að jörð hafi verið gefinn upp eða glatast, sbr. dóma Hæstaréttar um Fjall og Breiðármörk frá 11. maí 2006.

Af framangreindu er ljóst að undantekningar frá meginreglunni um eignarland innan afmörkunar í landamerkjabréfi jarðar eru fáar og ríkar kröfur gerðar í því sambandi. Nýjar úrlausnir dómstóla um jarðirnar Hvamm og Laxárdal í Svalbarðshreppi árétta þetta enn frekar. Þar taldi Hæstiréttur að land innan landamerkjabréfa annars vegar Hvamms og hins vegar jarðarinnar Laxárdals væri í heild sinni eignarland. Hafnað var þeirri röksemdafærslu óbyggðanefndar að önnur afmörkun í tiltekinni eldri heimild leiddi til þeirrar niðurstöðu að þar væru þjóðlendur að hluta.

Loks skal þess getið að ýmis dæmi eru um að uppi hafi verið álitaefni af þeim toga sem hér um ræðir í málum sem lyktað hefur með niðurstöðu óbyggðanefndar um eignarland. Úrskurðum um eignarland hefur almennt verið unað og þeir því ekki komið til endurskoðunar hjá dómstólum. Sem dæmi um ríkt sönnunargildi landamerkjabréfs jarðar í slíku máli má nefna Hjaltadal og Kambfellskjálka í máli nr. 3/2007 á svæði 6.

10.3. Heimildir um legu jarða til forna²²¹

Eftir er þá að gera grein fyrir þremur nýjum dómum þar sem hnekkir var úrskurðum óbyggðanefndar um þjóðlendu, nánar tiltekið varðandi Vatnsenda í Svalbarðshreppi, sameignarland Fagradals, Víðirhóls, Hólsells og Nýhóls í Öxarfjarðarhreppi og Hvannstaði, einnig í Öxarfjarðarhreppi.

²²¹ Kafli 6.1.2.3 í málum nr. 1–2/2009 (svæði 7B).

Í þessum málum er fjallað um þýðingu þess að landsvæði hafi upphaflega verið hluti jarðar. Slíkt land hefur að meginreglu verið úrskurðað og dæmt eignarland, svo sem áður sagði. Flokkun landsvæða í jarðir, afrétti(r) jarða, afrétti(r) kirkna og klaustra, samnotaafrétti(r) og annað land er þannig veigamikilið atriði.

Landamerkjabréf hafa einnig verið gerð fyrir annars konar réttindasvæði en jarðir, svo sem ítök og afrétti(r). Slík bréf hafa takmarkaðra vægi sem sönnunargögn um beinan eignarrétt og að meginreglu hefur verið við það miðað í fyrirbyggjandi dómum og úrskurðum að svæði utan lands jarða sé þjóðlenda. Þá getur verið bæði jörð og afrétt(ur) innan sama bréfs, með eða án aðgreiningar af einhverju tagi, svo sem að framan greindi.

Jafnframt er ljóst að notkun hugtaksins afrétt(ur) í landamerkjabréfi og/eða öðrum heimildum hefur ekki úrslitaþýðingu um að þar sé þjóðlenda, enda hefur merking þess ekki verið einhlít. Slíkt landsvæði er því eftir atvikum eignarland eða þjóðlenda. Á meðal þeirra atriða sem máli skipta við mat á stofnun og viðhaldi eignarréttar er eignarréttarleg staða aðliggjandi landsvæða. Þessu til viðbótar er mögulegt að unninn hafi verið réttur að áður eigendalausum landi, svo sem á grundvelli hefðar.

Umfjöllun í landamerkjabréfi og notkun hugtaksins afrétt(ur) eru þannig dæmi um atriði sem veita ekki einhlít svör við því hvort tiltekið landsvæði sé jörð, afrétt(ur) jarðar, afrétt(ur) kirkju og klausturs, samnotaafrétt(ur) eða annað land. Þess utan kunna heimildir að vera óljósar og brotakenndar, afmörkun og nýting breytileg, réttindi jafnvel gefin upp eða glötuð.

Heimildir um legu jarða til forna, enda þótt takmarkaðar séu, geta hins vegar gefið mikilvægar vísbendingar um að landsvæði hafi upphaflega haft stöðu jarðar en síðar verið nýtt sem afrétt(ur). Í framangreindum þremur dómum Hæstaréttar, um Vatnsenda, sameignarland Fagradals, Víðirhóls, Hólssels og Nýhóls og Hvannstaði, felst áhersla á þetta atriði, enda þótt fleira komi þar til. Þar lagði dómstóllinn til grundvallar að umrædd landsvæði hefðu talist hluti af jörðinni Álandi, í tilviki Vatnsenda, og jörðinni Hólum, í tilvikum Fagradals, Víðirhóls, Hólssels, Nýhóls og Hvannstaða. Þau hefðu því verið háð beinum eignarrétti. Hafnað var þeirri niðurstöðu óbyggðanefndar að landsvæðin hefðu ekki stöðu jarðar að lögum.

Sem dæmi um skyld álitaefni í úrskurðum óbyggðanefndar þar sem niðurstaðan hefur verið eignarland má hér nefna Núpufellsdal og Þormóðsstaðasel í máli nr. 1/2008 á svæði 7a, Gnýsstaði í máli nr. 3/2005 á svæði 5 og Háreksstaði í máli nr. 2/2005 á svæði 5.

11. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 8A

11.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum²²²

[...]

Hér verður gerð grein fyrir þeim tíu dómum sem gengið hafa frá því óbyggðanefnd kvað síðast upp úrskurði. Sambærileg umfjöllun um eldri dóma í fyrri úrskurðum, að því marki sem hún hefur almenna þýðingu, hefur verið felld inn í framangreindar *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* og vísast þangað.

Um er að ræða eftirfarandi [10] dóma Hæstaréttar: Dómur frá 20. september 2012 í máli nr. 65/2012 (Reykjahlíð); dómur frá 27. september 2012 í máli nr. 350/2011 (vesturhluti Hofsafréttar og Lambatungur); dómur frá 21. febrúar 2013 í máli nr. 433/2011 (Steinvarartunga og hluti Mela); dómur frá 28. febrúar 2013 í máli nr. 432/2011 (Þorbrandsstaðatungur); dómur frá 19. september 2013 í máli nr. 656/2012 (Möðruvallaafréttur); dómur frá 26. september 2013 í máli nr. 411/2012 (Bleiksmýrardalur austan Fnjóskár og mörk jarðanna Mjóadals, Kambfellskjálka, Hjaltadals og Sörlastaða); dómur frá 26. september 2013, í máli nr. 413/2012 (Bleiksmýrardalur vestan Fnjóskár); dómur frá 10. október 2013 í máli nr. 617/2012 (landsvæði sunnan Ölfusafréttar); dómur frá 28. nóvember 2013 í máli nr. 546/2012 (Eyvindarstaðaheiði og Hraunin) og loks dómur frá 18. september 2014 í máli nr. 24/2014 (Vaskárdalur).

Allir framangreindir dómur fjalla um efnisleg atriði og í átta þeirra var niðurstaða óbyggðanefndar staðfest í öllum meginatriðum. Í tveimur af dómunum var niðurstöðu nefndarinnar hins vegar hnekkt. Í öðrum þeirra var dæmt eignarland þar sem óbyggðanefnd hafði úrskurðað þjóðlendu. Nánar tiltekið er þar um að ræða þann dóm er varðar landsvæði sunnan Ölfusafréttar. Í máli því sem varðaði ágreining um eignarréttarlega stöðu Bleiksmýrardals austan Fnjóskár og mörk jarðanna Mjóadals, Kambfellskjálka, Hjaltadals og Sörlastaða í Þingeyjarsveit gagnvart þjóðlendu var aftur á móti hnekkt þeirri niðurstöðu óbyggðanefndar að Bleiksmýrardalur austan Fnjóskár væri eignarland og dæmt að um þjóðlendu væri að ræða. Þá var mörkum umræddra jarða gagnvart þjóðlendu breytt nokkuð, nánar tiltekið á þann veg að landsvæði sem óbyggðanefnd hafði talið innan marka jarðanna var dæmt þjóðlenda.

[...]

11.2. Um túlkun landamerkjabréfa jarða og samspil við aðrar heimildir²²³

Af forsendum fyrir niðurstöðu dóms Hæstaréttar um mörk framangreindra jarða í Þingeyjarsveit gagnvart þjóðlendu má ráða að það sé einkum tvennt sem ráði því að niðurstaða réttarins um afmörkun jarðanna er frábrugðin niðurstöðu óbyggðanefndar. Fyrri atriðið er að í tilvikum Hjaltadals ásamt Kambfellskjálka og Sörlastaða er afmörkun jarðanna til fjalla að nokkru leyti miðuð við almenna staðhætti sem einkenna fjalllendið

²²² Kafli 6.1.2.1 í málum nr. 1–4/2013 (svæði 8A).

²²³ Kafli 6.1.2.2 í málum nr. 1–4/2013 (svæði 8A).

á svæðinu en ekki ákveðin náttúruleg kennileiti eða örnefni sem unnt er að staðsetja með nákvæmum hætti. Nánar tiltekið er fjallað um „eyðigrót og sanda“ í landamerkjabréfi Sörlastaða og „fjallið“ og „öræfi“ í landamerkjabréfi Hjaltadals. Taldi óbyggðanefnd að þrátt fyrir að landamerkjabréf jarðanna væru óljós um afmörkun þeirra til suðurs fengi sú afmörkun jarðanna sem krefjendur beins eignarréttar héldu fram, stoð í landamerkjabréfum þeirra og öðrum heimildum um þær. Hæstiréttur leit aftur á móti svo á að kröfur eigenda jarðanna um merki þeirra ættu sér ekki stoð í landamerkjabréfum þeirra að þessu leyti.

Síðara atriðið sem veldur mismunandi niðurstöðu óbyggðanefndar og Hæstaréttar varðar samspil landamerkjabréfs og yngri heimildar um jörðina Mjóadal. Nánar tiltekið taldi Hæstiréttur að um merki Mjóadals til suðurs og vesturs yrði ekki byggt á landamerkjaskjali frá 1897 svo sem gert hafði verið í úrskurði óbyggðanefndar, þar sem leggja yrði til grundvallar að með því að eigandi jarðarinnar hefði látið útbúa og þinglýsa skrá yfir afréttarlönd árið 1904, sem tók m.a. til lands Mjóadals, hefði hann í raun fellt landamerkjaskjalið úr gildi að því leyti sem ekki gætti samræmis milli umræddra skjala. Óbyggðanefnd hafði aftur á móti lagt landamerkjabréfið til grundvallar um afmörkun Mjóadals og taldi að lýsing þess á vesturmerkjum Mjóadals samræmdist öðrum heimildum um merkin, þ.m.t. afréttarskránni. Í landamerkjabréfinu er vesturmerkjum Mjóadals lýst þannig að frá „hágrjóti“ liggi merkin norður háfjallið, eftir því sem vatnsföll deili sveita milli, norður gegnt upptökum Syðri-Bótarár. Í afréttarskránni er vesturmerkjunum lýst þannig að þeim ráði bein stefna vestan við öll drög er liggi að tilteknum ám að botni Syðri-Bótarár. Taldi óbyggðanefnd að samræmi væri milli þessara tveggja merkjalýsinga en Hæstiréttur ekki.

Í þessu samhengi skal þess ennfremur getið að þrátt fyrir að niðurstaða óbyggðanefndar og Hæstaréttar um mörk jarðarinnar Reykjahlíðar gagnvart þjóðlendu væri hin sama má sjá af forsendum fyrir niðurstöðu dómsins að Hæstiréttur metur heimildir um tiltekinn hluta ágreiningssvæðisins með öðrum hætti en óbyggðanefnd gerði. Var þar um að ræða þann hluta ágreiningssvæðisins sem liggur handan við fjallgarðana sem liggja austan Mývatns og suður að línu sem liggur frá Veggjafelli í Bræðraklif í Hafragjá og þaðan beina stefnu til austurs í Jökulsá á Fjöllum. Umrætt svæði er innan lýstra merkja Reykjahlíðar samkvæmt landamerkjabréfi jarðarinnar en mat Hæstaréttar og óbyggðanefndar á tilteknum eldri heimildum um viðkomandi hluta ágreiningssvæðisins var ólíkt. Einkum voru það þrjú efnisatriði í þeim sem rétturinn taldi mæla gegn því að umræddur hluti ágreiningssvæðisins væri háður beinum eignarrétti. Í fyrsta lagi var þar um að ræða heimildir um að Möðrudal tilheyrðu tiltekin afnotaréttindi á svæðinu án þess að tiltekið væri að um væri að ræða ítak í landi annarra jarða. Í öðru lagi taldi rétturinn það sem fram kom í heimildunum um tilkall eigenda Reykjahlíðar til ómerkinga á svæðinu mæla gegn því að það væri háð beinum eignarrétti. Í þriðja lagi taldi rétturinn að umfjöllun í úrskurði frá 1506 um átölulaus afnot til rökstuðnings

eignarrétti, m.a. með vísan til 26. kap. landsleigubálks Jónsbókar, mælti gegn því að svæðið væri háð beinum eignarrétti.

Í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* sem birtar voru með úrskurðum á svæði 1 og fylgja í viðauka með úrskurði þessum er m.a. fjallað um sönnunargildi landamerkjabréfa. Fram kemur að ljóst virðist af úrlausnum dómstóla í einkamálum að við mat á gildi landamerkjabréfs skipti máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði. Með vísan til tilgangs landamerkjalaga 1882, síðari tíma löggjafar og úrlausna dómstóla, telji óbyggðanefnd að leggja verði til grundvallar að jörð, svo sem hún er afmörkuð í landamerkjabréfi, sé beinum eignarrétti háð. Hins vegar sé þó ljóst að meta verði sérstaklega gildi hvers landamerkjabréfs. Þannig dragi úr gildi landamerkjabréfs ef eldri heimildir mæla því í mót.

Í köflum 6.1.1 í úrskurðum óbyggðanefndar á svæði 5 er frekari umfjöllun um gildi landamerkjabréfa jarða og hefur sá kafli verið felldur inn í *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar*. Þar er fjallað um nokkra dóma Hæstaréttar sem þá höfðu nýlega fallið og varða mat á sönnunargildi landamerkjabréfa jarða. Fram kemur það mat að í tilteknum dómum hafi enn verið hnykkt á þýðingu þess að landsvæði teldist innan merkja jarðar. Samkvæmt þessu sé óbyggðanefnd rétt að leggja áfram áherslu á landamerkjabréf jarða, samanber umfjöllun um þau í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar*, enda þótt með skýrum fyrirvörum sé. Lýst er þeirri niðurstöðu óbyggðanefndar að ekki sé ástæða til að herða sérstaklega kröfur um sönnun eignarlands innan lýsingar í landamerkjabréfi jarðar, umfram það sem áður hafi verið lagt til grundvallar og samrýmist vel almennt afstöðu Hæstaréttar til landamerkjabréfa. Eftir sem áður sé ljóst að dómstólar geri nokkuð strangar kröfur til sönnunar eignarlands, samanber einnig þá meginreglu í íslenskum rétti að sá sem telji til eignarréttar yfir landi verði að færa fram heimildir fyrir eignartilkalli sínu.

Afstaða óbyggðanefndar hefur samkvæmt framansögðu frá upphafi verið sú að þrátt fyrir meginregluna um að land sem afmarkað er í landamerkjabréfi jarðar sé háð beinum eignarrétti sé ljóst að meta þurfi sérstaklega gildi hvers landamerkjabréfs. Þannig dragi úr gildi landamerkjabréfs ef eldri heimildir mæla því í mót. Dómarnir sem að framan er getið um mörk jarðanna Hjaltadals ásamt Kambfellskjálka, Sörlastaða, Mjóadals og Reykjahlíðar gagnvart þjóðlendu fá að mati óbyggðanefndar fyllilega samræmst umræddri meginreglu, enda er hún háð tilteknum undantekningum. Mismunandi niðurstaða óbyggðanefndar og Hæstaréttar varðandi mörk Hjaltadals ásamt Kambfellskjálka og Sörlastaða gagnvart þjóðlendu skýrist af mismunandi túlkun á landamerkjabréfunum að því leyti sem merkjalýsingar þeirra eru óljósar. Þá skýrist mismunandi afstaða nefndarinnar og réttarins til tiltekinna hluta þeirra landsvæða sem eru innan lýstra merkja samkvæmt landamerkjabréfum Mjóadals og Reykjahlíðar af ólíkum ályktunum af öðrum heimildum um viðkomandi landsvæði. Forsendur og niðurstöður Hæstaréttar í þeim dómum sem hér hefur verið fjallað um kunna að kalla á breytt sönnunarmat óbyggðanefndar ef upp koma tilvik sem eru í öllum aðalatriðum sambærileg en kalla

að mati nefndarinnar ekki, fremur er dómarnir sem raktir eru í köflum 6.1.1 í úrskurðum á svæði 5, á að nefndin herði almennt kröfur um sönnun þess að land sem afmarkað er í landamerkjabréfi jarðar teljist eignarland.

11.3. Áhrif fyrri lögskipta íslenska ríkisins og annarra vegna viðkomandi landsvæðis²²⁴

Í dómi Hæstaréttar í máli nr. 617/2012 snéri ágreiningurinn að því hvort tiltekið landsvæði sunnan Ölfusafréttar væri þjóðlenda eða eignarland. Umræddu ágreiningssvæði hafði verið skipt út úr landi tiltekinna jarða sunnan afréttarins og selt til Orkuveitu Reykjavíkur árið 1999. Íslenska ríkið var meðal seljenda. Í forsendum Hæstaréttar kemur fram að rétturinn túlkar landamerkjabréf umræddra jarða á þann veg að ágreiningssvæðið sé samkvæmt þeim innan merkja jarðanna. Rétturinn taldi hins vegar að eldri heimildir mæltu gegn því að land jarðanna hafi náð svo langt til norðurs áður en landamerkjabréf þeirra voru gerð á ofanverðri 19. öld.

Aftur á móti var litið til þess að íslenska ríkið var meðal þeirra sem gerðu kaupsamninga við Orkuveitu Reykjavíkur um landið. Í kaupsamningunum var vísað um afmörkun landsins til tiltekins uppdráttar þar sem mörk hins selda lands til norðurs og suðurs voru sýnd og þau jafnframt tilgreind nákvæmlega með hnitum. Að auki kom fram á uppdrættinum að ágreiningur væri um legu þverlínu á mörkum jarðanna til norðurs og í því sambandi voru sýndir tveir kostir. Í kaupsamningi íslenska ríkisins og Orkuveitunnar hafi þessu til viðbótar verið ákvæði þar sem fram hafi komið að báðum samningsaðilum væri kunnugt um að ágreiningur kynni að rísa um hvor þverlínan sem sýnd væri á uppdrættinum ætti að ráða merkjum jarðanna gagnvart Ölfusafrétti og tæki Orkuveitan alla áhættu af þeim ágreiningi. Í forsendum fyrir niðurstöðu Hæstaréttar kom fram að óhjákvæmilegt væri að líta svo á að fyrirvarinn hlyti a.m.k. öðrum þræði að hafa verið settur með tilliti til þess að lög nr. 58/1998 höfðu tekið gildi. Í samningsákvæðinu hafi aðeins verið getið um tvo hugsanlega kosti um legu þverlínu á norðurmerkjum landsins og þeir hafi báðir reynst vera langt norðan við þá línu sem þjóðlendukrafa ríkisins miðaðist við. Tekið er fram að því hafi verið haldið fram af hálfu Orkuveitu Reykjavíkur að aðrir jarðeigendur sem áttu í hlut hafi ekki viljað ljúka samningum um kaupin fyrr en ljóst væri hvort og þá að hvaða leyti íslenska ríkið myndi í tengslum við söluna til Orkuveitunnar draga í efa að land á þessu svæði væri háð beinum eignarrétti. Þessari staðhæfingu hefði íslenska ríkið ekki andmælt. Síðan segir í dómnum:

Með þessum gerðum viðurkenndi hann [þ.e. íslenska ríkið] ekki aðeins í lögskiptum sínum við áfrýjanda [þ.e. Orkuveitu Reykjavíkur] að landið, sem skipt hafði verið út úr jörðunum Kröggólfsstöðum og Þúfu og var sýnt sunnan við þverlínu 1 á uppdrætti Forverks ehf. frá október 1998, væri háð beinum eignarrétti, svo sem leiða mátti samkvæmt áðursögðu af landamerkjabréfum fyrir þær frá 4. og 9. júní 1890, heldur mátti honum og vera ljóst að aðrir jarðeigendur, sem hér áttu í hlut, myndu leggja traust á að það sama hlyti að eiga við um landareignir þeirra. Aðalkrafa stefnda íslenska ríkisins fyrir

²²⁴ Kafli 6.1.2.3 í málum nr. 1–4/2013 (svæði 8A).

óbyggðanefnd um mörk þjóðlendu og eignarlanda á landsvæðinu, sem áfrýjandi keypti eftir að því var skipt út úr jörðunum [...], var þessu alls ósamrýmanleg, sbr. dóm Hæstaréttar 11. maí 2006 í máli nr. 496/2005. Verður því að taka til greina kröfu áfrýjanda um að felld verði úr gildi ákvæði í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 6/2004 um að landsvæðið á Hellisheiði sunnan Ölfusafréttar, sem um ræðir í máli þessu, sé þjóðlenda.

Af þessu má sjá að það eru fyrri athafnir íslenska ríkisins í lögskiptum við eigendur umræddra jarða sem ráða niðurstöðu Hæstaréttar um að ágreiningssvæðið sé eignarland en ekki þjóðlenda.

Óbyggðanefnd hafði áður úrskurðað að umrætt landsvæði væri þjóðlenda. Líkt og Hæstiréttur gerði síðar túlkaði óbyggðanefnd fyrirbyggjandi heimildir um jarðirnar á þann veg að ágreiningssvæðið teldist ekki vera innan þeirra. Nefndin hafnaði því aftur á móti að framangreindar athafnir íslenska ríkisins í lögskiptum við kaupendur landsins hefðu áhrif á niðurstöðuna. Var sú niðurstaða einkum rökstudd með því að eigandi fasteignar getur ekki afsalað víðtækari eignarréttindum en hann sjálfur er sannanlega kominn að. Aðild ríkisins að umræddum kaupsamningnum gæti ekki haft aðra þýðingu en að styðja mögulegar og réttmætar væntingar samningsaðila til inntaks þess eignarréttar sem ráðstafað var í umræddum samningum. Þess væri á hinn bóginn að gæta að umrædd lögskipti hafi átt sér stað eftir lögtöku þjóðlendulaga og afsalshafa í lófa lagið að hafa uppi alla þá eignarréttarlegu fyrirvara sem þörf var á við samningsgerðina í ljósi þess réttarástands sem skapað var við lögfestingu þjóðlendulaga á árinu 1998. Að þessu virtu var því hafnað að aðkoma ríkisins með þessum hætti hefði getað skapað neinar þær væntingar sem gætu haft efnisleg áhrif á mat eignarréttar á svæðinu.

Vert er að fjalla í þessu samhengi einnig um dóm Hæstaréttar frá 11. maí 2006 í máli nr. 496/2005. Þar var m.a. deilt um landsvæði á Skeiðarársandi sem er innan merkja jarðarinnar Skaftafells II samkvæmt ódagsettu landamerkjabréfi sem var þinglesið árið 1890. Hæstiréttur taldi aftur á móti að eldri heimildir styddu ekki að landið sem ágreiningur var um hefði verið numið til eignar og þannig orðið hluti jarðarinnar. Til þess verði á hinn bóginn að líta að í tengslum við ráðagerðir um stofnun þjóðgarðs í Skaftafelli hafi tveir af þáverandi eigendum jarðarinnar gefið út afsal árið 1966 handa „Náttúruverndarráði vegna ríkissjóðs“ fyrir hluta jarðarinnar. Í afsalinu, sem m.a. hafi verið undirritað af menntamálaráðherra fyrir hönd kaupandans, hafi verið vísað í landamerkjabréfið og „landamerki við það miðuð við söluna“. Skeiðarársandur hafi verið undanskilinn við söluna. Þá hafi menntamálaráðherra og eigandi Skaftafells gert samning árið 1969 um að fela gerðardómi að draga landamerkjalinu samkvæmt fyrirnefndu afsali „til ríkissjóðs“ og að „framkvæma landskipti milli samningsaðila á öllu óskiptu landi jarðarinnar Skaftafells“. Við landskiptin, sem gerðardómurinn kvað á um sama ár, hafi stór hluti landsins, sem kom í hlut tiltekinna eigenda Skaftafells (annarra en íslenska ríkisins) og sé nú jörðin Skaftafell II, verið það sama og deilt var um í þessum þætti málsins. Þá liggi fyrir yfirlýsing Náttúruverndarráðs frá árinu 1987, þar sem fram komi að umrætt ágreiningssvæði liggi utan þjóðgarðsins og sé í eigu lög-

býlisins. Var þar um merkin vísað til landamerkjabréfsins frá 1890. Síðan segir í dómnum:

Með þessum gerðum hafa menntamálaráðherra og Náttúruverndarráð, sem hafði meðal annars með höndum stjórn þjóðgarða samkvæmt ákvæðum þágildandi laga nr. 47/1971 um náttúruvernd, ítrekað í orði og verki lagt til grundvallar í lögskiptum við þá, sem núverandi eigendur Skaftafells II leiða rétt sinn frá, að landið á Skeiðarársandi, sem hér er deilt um, sé eignarland þeirra, svo sem leitt verður af landamerkjabréfinu frá 1890. Dómkröfur áfrýjanda á hendur stefndu [...] eru þessu alls ósamrýmanlegar. Verður því staðfest niðurstaða héraðsdóms um sýknu þessara stefndu af kröfum áfrýjanda.

Af þessum forsendum fyrir niðurstöðu dómsins má ráða að hún hefði orðið önnur ef umræddar athafnir menntamálaráðherra og Náttúruverndarráðs í lögskiptum við eigendur jarðarinnar hefðu ekki komið til. Óbyggðanefnd hafði áður komist að þeirri niðurstöðu að umrætt ágreiningssvæði væri innan marka jarðarinnar Skaftafells og væri eignarland. Ekki var sérstaklega fjallað um umrædd lögskipti ríkisins og eigenda Skaftafells í rökstuðningi fyrir þeirri niðurstöðu nefndarinnar heldur voru það aðrar heimildir sem réðu niðurstöðunni.

Það vekur athygli að í báðum þeim dómum Hæstaréttar sem hér um ræðir, þ.e. annars vegar um landsvæði sunnan Ölfusafréttar og hins vegar um landsvæði á Skeiðarársandi, ráða fyrri lögskipti handhafa ríkisvalds við eigendur viðkomandi jarða úrslitum um að umrædd landsvæði eru talin innan þeirra, jafnvel þótt viðkomandi handhafar ríkisvalds hafi ekki verið bærir að lögum til að afsala landinu eða breyta eignarréttarlegri stöðu þess. Þau lögskipti sem um ræðir vegna landsvæðisins sunnan Ölfusafréttar áttu sér stað eftir gildistöku þjóðlendlaga og það var landbúnaðarráðherra sem undirritaði umrætt afsal fyrir hönd ríkisins. Framangreind lögskipti menntamálaráðherra og Náttúruverndarráðs við eigendur Skaftafells áttu sér aftur á móti stað fyrir gildistöku þjóðlendlaga. Af forsendum Hæstaréttar má ráða að rétturinn líti svo á að fyrir þann tíma hafi umrætt landsvæði á Skeiðarársandi verið eigendalaus en orðið undirorpið beinum eignarrétti vegna téðra lögskipta þrátt fyrir að þágildandi réttarreglur hafi ekki haft að geyma heimildir til handa menntamálaráðherra eða Náttúruverndarráði til að stofna til beins eignarréttar á eigendalausum svæðum.

Umræddir dómar Hæstaréttar kunna að leiða til breytts sönnunarmats óbyggðanefndar í tilvikum þar sem athafnir handhafa ríkisvalds í lögskiptum við hagsmunaaðila benda til að litið hafi verið svo á að viðkomandi ágreiningssvæði sé háð beinum eignarrétti. Í slíkum tilvikum þarf að meta sérstaklega hvort þau lögskipti hafi áhrif á niðurstöðu um eignarréttarlega stöðu svæðisins. [...] Aðrir fyrirbyggjandi dómar hafa að mati óbyggðanefndar ekki áhrif á sönnunarmat nefndarinnar að þessu leyti.²²⁵

²²⁵ Auk framangreindra dóma hefur óbyggðanefnd skoðað sérstaklega m.t.t. þessa eftirfarandi dóma Hæstaréttar: Dóm frá 3. nóvember 1994 í máli nr. 247/1994 (Geitland), dóm frá 10. apríl 1997 í máli nr. 66/1996 (Auðkúluheiði), dóm frá 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 (Framafréttur), dóm frá 28. september 2006 í máli nr. 498/2005 (Stafafell), dóm frá 18. október 2007 í máli nr. 79/2007 (Mörtunga), dóm frá 22. september 2011 í máli nr. 294/2010 (Mælifell), dóm frá 26. september 2013 í máli nr. 411/2012 (Bleiksmýrardalur austan Fnjóskár) og loks dóm einnig frá 26. september 2012 í máli nr. 413/2012 (Bleiksmýrardalur vestan Fnjóskár).

11.4. Réttaráhrif og sönnunargildi eldri dómsúrlausna²²⁶

[...]

Í dómi Hæstaréttar í máli nr. 411/2012 kom til skoðunar hvaða þýðingu dómur Landsyfirréttar frá 25. júní 1855 í máli nr. 1/1855, um Bleiksmýrardal austan Fnjóskár, hefði fyrir úrlausn málsins. Afstaða Hæstaréttar til þýðingar umrædds dóms Landsyfirréttar var frábrugðin afstöðu óbyggðanefndar, sem varð til þess að Hæstiréttur hnekkti niðurstöðu nefndarinnar um að þar væri eignarland.

Í máli því sem lauk með umræddum dómi Landsyfirréttar deildu Munkaþverárklaustur og eigendur Illugastaða um eignarrétt á svæðinu. Í dómi aukahéraðsréttar Þingeyjarsýslu, sem var að því leytinu til staðfestur af Landsyfirrétti, segir meðal annars:

Afjettarlandið Bleiksmýrardalur allur fyrir austan Fnjóská frá Hamarslæk og sudur á örfæfi, á að tilheyra Munkaþverár klaustri, sem fullkomin og átölulaus eign, og eigindómur þess.

Í máli nr. 3/2007 hjá óbyggðanefnd deildu íslenska ríkið og Þingeyjarsveit um eignarréttarlega stöðu svæðisins. Nefndin komst að þeirri niðurstöðu að um eignarland væri að ræða. Í úrskurði óbyggðanefndar kom m.a. fram að nefndin teldi ljóst að beinn eignarréttur hafi verið til úrlausnar í umræddum dómi Landsyfirréttar. Réð dómurinn niðurstöðu óbyggðanefndar um að um eignarland væri að ræða.

Í dómi Hæstaréttar er dregin sú ályktun af fyrirliggjandi heimildum að réttur Munkaþverárklausturs yfir landsvæðinu hafi verið bundinn við óbein eignarréttindi. Tekið er fram að aðilar að því máli sem lauk með dómi Landsyfirréttar hafi ekki verið þeir sömu og málsaðilar fyrir Hæstarétti og þeir síðarnefndu hafi heldur ekki á báða vegu komið í stað þeirra fyrrnefndu, enda hafi íslenska ríkið ekki komið í stað eigenda Illugastaða þó svo að Þingeyjarsveit leiddi rétt sinn frá Munkaþverárklaustri. Í skilningi einkamálaréttarfars hafi sakarefnið í því máli því ekki verið það sama. Dómur Landsyfirréttar hafi því ekki þau áhrif sem um ræði í 1. mgr. 116. gr. laga nr. 91/1991 um meðferð einkamála en hann hafi á hinn bóginn fullt sönnunargildi um þau málsatvik sem í honum greinir, þar til hið gagnstæða sé sannað, sbr. 4. mgr. sömu lagagreinar. Hæstiréttur komst síðan að þeirri niðurstöðu að þótt dómsorð héraðsréttarins, sem Landsyfirréttur létt standa óraskað, hafi kveðið á um að afréttarlandið Bleiksmýrardalur fyrir austan Fnjóská tilheyri Munkaþverárklaustri sem fullkomin og átölulaus eign hafi ekki að öllu leyti verið leyst úr því hvert inntak þessara réttinda væri. Dómur Landsyfirréttar geti því ekki haft sönnunargildi um það atriði skv. 4. mgr. 116. gr. laga nr. 91/1991, sem vikið geti til hliðar þeirri ályktun, sem dregin var af öðrum fyrirliggjandi heimildum í málinu, að Munkaþverárklaustur hafi aðeins notið óbeinna eignarréttinda yfir Bleiksmýrardal fyrir austan Fnjóská.

²²⁶ Kafli 6.1.2.4 í málum nr. 1–4/2013 (svæði 8A).

Í dómi Hæstaréttar um Eyvindarstaðaheiði í máli nr. 546/2012 reyndi einnig á atriði tengd áhrifum eldri dómsúrlausnar. Var þar um að ræða dóm réttarins frá 10 apríl 1997 í máli nr. 67/1996 en í því máli deildu Bólstaðahlíðarhreppur, Lýtingsstaðahreppur og Seyluhreppur við Landsvirkjun um bótarétt vegna annars vegar fallréttinda (virkjunaréttinda) í Blöndu og hins vegar lands á heiðinni sem Landsvirkjun hafði fengið til ótímabundinna umráða og afnota vegna Blönduvirkjunar á grundvelli nánar tiltekins samnings við hreppana. Íslenska ríkinu var stefnt til réttargæslu. Hæstiréttur sýknaði Landsvirkjun af kröfum hreppanna í umræddu máli og var sú niðurstaða reist á því að Eyvindarstaðaheiði væri ekki háð beinum eignarrétti.

Í máli nr. 546/2012 deildu annars vegar íslenska ríkið og hins vegar Sjálfseignarstofnunin Eyvindarstaðaheiði og Sveitarfélagið Skagafjörður um eignarréttarlega stöðu Eyvindarstaðaheiðar. Í dómi Hæstaréttar kom fram að Sjálfseignarstofnunin Eyvindarstaðaheiði og Sveitarfélagið Skagafjörður væru komin í stað hreppanna sem voru aðilar að fyrra málinu. Gagnaðili þeirra hafi á hinn bóginn verið Landsvirkjun en íslenska ríkið hafi aðeins átt þar hlut að máli á grundvelli 1. mgr. 21. gr. laga nr. 91/1991 (réttargæsluáðild) og hafi af þeim sökum ekki verið aðili að því í skilningi 1. mgr. 116. gr. sömu laga. Þótt hrepparnir þrír hafi reist áður nefndar dómkröfur sínar í fyrra málinu á þeim grunni að þeir nytu beins eignarréttar yfir Eyvindarstaðaheiði hafi þær snúið að viðurkenningu réttar hreppanna til bóta úr hendi Landsvirkjunar. Dómkröfur í þessu máli snéru á hinn bóginn að því hvort hnekkt yrði úrskurði óbyggðanefndar um að Eyvindarstaðaheiði og Hraunin séu þjóðlenda og eftir atvikum ákvörðun um hvers konar réttindi gagnaðilar íslenska ríkisins kynnu að njóta að þessum landsvæðum. Í skilningi einkamálaréttarfars væri sakarefnið málinu þannig ekki það sama og í fyrra dómsmálinu. Dómur Hæstaréttar í máli nr. 67/1996 hafi því ekki þau áhrif hér, sem um ræði í 1. mgr. 116. gr. laga nr. 91/1991, en hann hafi á hinn bóginn fullt sönnunargildi um þau málsatvik, sem í honum greinir, þar til það gagnstæða sé sannað, sbr. 4. mgr. sömu lagagreinar.

Í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 5/2008, sem tók til landsvæðisins, kom fram að nefndin teldi ljóst að beinn eignarréttur hafi verið til úrlausnar í dómi Hæstaréttar í máli nr. 67/1996. Þannig lægi fyrir dómsúrlausn um eignarréttarlega stöðu Eyvindarstaðaheiðar. Til þess beri þó að líta að dómurinn feli ekki í sér úrlausn um eignarréttarlega stöðu Eyvindarstaðaheiðar samkvæmt lögum um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998 með síðari breytingum. Til athugunar hljóti því að koma hjá óbyggðanefnd hvaða áhrif áðild að málinu sem þá var til umfjöllunar hjá nefndinni, gögn eða önnur þau atriði sem dómstólar hafa ekki þegar tekið afstöðu til, hafi á eignarréttarlega stöðu Eyvindarstaðaheiðar samkvæmt lögum nr. 58/1998. Síðan rakti nefndin að Sjálfseignarstofnunin Eyvindarstaðaheiði (sem var í eigu Húnavatnshrepps) og Sveitarfélagið Skagafjörður væru komin í stað þeirra hreppa sem áttu áðild að umræddu máli hjá Hæstarétti. Í málinu lögju ekki fyrir nein gögn sem sýni fram á rýmri rétt annarra hreppa sem sameinuðust undir merkjum

Sveitarfélagsins Skagafjarðar og Húnavatnshrepps, til Eyvindarstaðaheiðar. Þá taldi nefndin, eftir að hafa borið skjalaskrá málsins saman við skjalaskrá Hæstaréttarmáls nr. 67/1996 að engin ný gögn væru komin fram í málinu sem skipt gætu máli að þessu leyti.

Af framangreindum dómi Hæstaréttar í máli nr. 411/2012 má ráða þá afstöðu réttarins að dómur Landsyfírréttar kunni að vera bindandi um úrslit sakarefnis milli aðila máls og þeirra sem þeir leiða rétt sinn til að uppfylltum þeim skilyrðum og fram koma í 1. mgr. 116. gr. laga nr. 91/1991 um meðferð einkamála, með sambærilegum hætti og dómur þeirra dómstóla sem starfa samkvæmt núverandi réttarskipan. Samkvæmt ákvæðinu er dómur bindandi um úrslit sakarefnis milli aðila og þeirra sem koma að lögum í þeirra stað, um þær kröfur sem eru dæmdar þar að efni til. Í umræddu máli var um það að ræða að annar málaðilanna, þ.e. íslenska ríkið, átti ekki aðild að máli nr. 1/1855 fyrir Landsyfírrétti og leiddi ekki heldur rétt sinn til aðila þess máls. Dómurinn var því að mati Hæstaréttar ekki bindandi um úrslit sakarefnisins jafnvel þótt þar hafi verið dæmt um að svæðið væri „fullkomin og átölulaus eign“ þess aðila sem krefjendur eignarréttar í máli nr. 411/2012 leiddu rétt sinn til.

Með sambærilegum hætti var dómur Hæstaréttar í máli nr. 67/1996 ekki bindandi um úrslit sakarefnisins í máli nr. 546/2012 þar sem íslenska ríkið átti ekki aðild að fyrrnefnda málinu auk þess sem dómkröfur voru ekki hinar sömu. Gilti einu í því sambandi þótt krefjendur beins eignarréttar í máli nr. 546/2012 leiddu rétt sinn til aðila sem Hæstiréttur hafði í máli nr. 67/1996 í reynd hafnað að ættu beinan eignarrétt á svæðinu. Er það í aðalatriðum í samræmi við þá afstöðu óbyggðæfndar til áhrifa hins eldra dóms sem fram kemur í forsendum fyrir niðurstöðu nefndarinnar í máli nr. 5/2008, enda lagði nefndin sjálfstætt mat á sönnunargildi dómsins en taldi hann ekki bindandi um úrslit sakarefnisins í skilningi 1. mgr. 116. gr. laga nr. 91/1991.

Fyrir liggja nokkrir dómur Hæstaréttar í þjóðlendumálum þar sem eldri dómsúrlausnir hafa verið taldar bindandi um niðurstöðu málsins. Í fyrsta lagi má nefna dóm Hæstaréttar frá 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 þar sem íslenska ríkið og Bræðratungukirkja deildu um eignarréttarlega stöðu Tunguheiðar. Í málinu lá fyrir dómur aukadómþings Árnassýslu frá 23. febrúar 1980 í eignardómsmáli þar sem Bræðratungukirkja og íslenska ríkið deildu um eignarrétt á landinu. Viðurkennt var að Bræðratungukirkja ætti beinan eignarrétt á landinu. Í forsendum fyrir niðurstöðu dóms Hæstaréttar í máli nr. 48/2004 kemur fram að umræddur dómur aukadómþings Árnassýslu sé bindandi um úrslit sakarefnisins og hafi hlotið að vekja réttmætar væntingar Bræðratungukirkju um að eignarréttur kirkjunnar á landinu væri óumdeildur. Kröfugerð ríkisins í þjóðlendumálinu fengi ekki samrýmst þeirri afstöðu íslenska ríkisins að una dómi aukadómþingsins.

Í máli því sem lauk með dómi Hæstaréttar 11. nóvember 2010 í máli nr. 768/2009 (Afréttur Álfstaneshrepps hins forna) lá fyrir dómur landamerkjadóms Gullbringu- og Kjósarsýslu og Hafnarfjarðar frá 14. desember 1971 þar sem skorið var úr um hver væru mörk Krýsuvíkur til norðurs og Garðakirkjulands til suðurs. Málið var rekið sem eignar-

dómsmál og íslenska ríkið var þar meðal málsaðila. Aðildin að máli því sem lauk með dómi Hæstaréttar í máli nr. 768/2009 var að nokkru leyti önnur en í landamerkjadómnum. Í dómi Hæstaréttar kemur fram að dómur landamerkjadómsins hafi fullt sönnunargildi um þau atvik sem þar var ráðið til lykta og feli í sér „bindandi úrslit sakarefnisins jafnt fyrir áfrýjendur sem aðra“. Dómurinn var því lagður til grundvallar um afmörkun þjóðlendunnar.

Í dómi Hæstaréttar í máli nr. 294/2010, sem kveðinn var upp 22. september 2011, kom til skoðunar hvaða þýðingu dómur Héraðsdóms Austurlands frá 8. janúar 2004 í eignardómsmáli hefði varðandi eignarréttarlega stöðu Mælifells og Selsárvala. Í dómi Hæstaréttar kemur fram að þeir sem fengu eignardóminn hafi orðið eins settir og ef gefin hefði verið út skiptayfirlýsing um ráðstöfun viðkomandi réttinda. Þá segir að slík skiptayfirlýsing hefði í engu breytt réttarstöðu dómhafanna og áfrýjenda sem leiddu rétt sinn til þeirra gagnvart ákvæðum laga nr. 58/1998 og leiði þá af sjálfu sér að dómurinn frá 8. janúar 2004 geri það ekki heldur.

Þær forsendur fyrir niðurstöðum Hæstaréttar í málum nr. 411/2012 og 546/2012 sem að framan eru raktar kunna að hafa áhrif á mat óbyggðanefndar á þýðingu eldri dómsúrlausna um eignarréttarlega stöðu landsvæða ef upp koma sambærileg tilvik. [...] Aðrir fyrirbyggjandi dómur Hæstaréttar gefa að mati óbyggðanefndar ekki tilefni til breytinga á sönnunarmati nefndarinnar. Niðurstaðan af framangreindri skoðun er í meginatriðum sú að meta þurfi áhrif eldri dómsúrlausna af varfærni. Þær geta haft sönnunargildi um þau atvik sem þar greinir en fela aftur á móti ekki í sér bindandi niðurstöðu um úrslit sakarefnisins nema milli aðila viðkomandi máls og þeirra sem leiða rétt sinn frá þeim með beinum hætti, sé sakarefnið það sama. Auk þess má draga þá ályktun að eldri dómsúrlausn feli því aðeins í sér bindandi niðurstöðu um eignarréttarlega stöðu landsvæðis ef þar hefur ótvírætt verið tekin afstaða til inntaks viðkomandi eignarréttinda.

12. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 9B

12.1. Þinglýsing landamerkjabréfa og færsla í landamerkjabækur²²⁷

Í kafla 5.5 í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* er lýst þeirri afstöðu nefndarinnar að hafi landamerkjabréf verið þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki tiltekinnar jarðar, án athugasemda yfirvalda eða ágreinings við nágranna eða sveitarfélag, virðist það benda til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Jafnframt sé ljóst að þinglýstir eigendur hafi um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst.

²²⁷ Úr kafla 6.3.3 í máli nr. 1/2018 (svæði 9B). Í málinu voru til umfjöllunar tilvik þar sem ekki kom með ótvíræðum hætti fram í heimildum að ákveðnum landamerkjabréfum hefði verið þinglýst. Af því tilefni fjallaði nefndin með ítarlegri hætti en gert er í kafla 5.5 um samspil þinglýsingar landamerkjabréfa og færslu þeirra í landamerkjabækur.

Í þeim málum sem óbyggðanefnd hefur til meðferðar á svæði 9B, þar á meðal því máli sem hér er til úrlausnar, eru allmörg dæmi um að ekki liggi fyrir upplýsingar um hvort og þá hvenær landamerkjabréfum jarða sem tengjast ágreiningssvæðunum hafi verið þinglýst og það þótt landamerkjabréfin séu varðveitt í landamerkjabók Snæfellsness- og Hnappadalssýslu. Á öðrum svæðum sem nefndin hefur haft til meðferðar hefur upplýsingar um þetta oftast verið að finna í dóma- og þingbókum viðkomandi sýslu, í registrum þinglýsingarbóka og/eða á landamerkjabréfunum sjálfum.

Í þessu sambandi skal þess getið að skv. 4. gr. eldri landamerkjalaga, nr. 5/1882, skyldi landeigandi, eftir að hann hafði aflað samþykkis eigenda aðliggjandi jarða á merkjalýsinguna (landamerkjabréfið), fá hana sýslumanni í hendur til þinglesturs á næsta manntalsþingi. Þá skyldi sýslumaður skv. 6. gr. laganna „hafa löggilta landamerkjabók, til að rita í allar merkjalýsingar, samninga og dóma um landamerki, sem á þingi eru lesnir“. Núgildandi landamerkjalög, nr. 41/1919, leystu lög nr. 5/1882 af hólmi. Í 5. gr. þeirra kemur fram að í hverju lögsagnarumdæmi skuli vera löggilt landamerkjabók og skuli sýslumaður²²⁸ rita í hana alla þinglýsta gerninga og dóma um landamerki. Þá kemur fram í 2. gr. laganna að eigandi lands eða fyrirsvarsmaður skuli færa hreppstjóra merkjaskrá eftir að aflað hafi verið áritana vegna aðliggjandi landsvæða og hreppstjóri skuli, eftir athugun á skránni, senda sýslumanni hana til þinglýsingar.

Af þessu verður ráðið að allt frá gildistöku eldri landamerkjalaga, nr. 5/1882, hafi gilt reglur sem fölu í sér að ekki skyldi færa landamerkjabréf í landamerkjabók nema þeim hefði verið þinglýst. Jafnframt er ljóst að frá upphafi hefur sú skylda hvílt á sýslumönnum að halda landamerkjabækur, auk þess sem það hefur verið á þeirra hendi að annast þinglýsingar. Það að þau landamerkjabréf sem hér um ræðir sé að finna í landamerkjabók Snæfellsness- og Hnappadalssýslu bendir a.m.k. til þess að þeir sem kölluðu til réttinda á grundvelli þeirra hafi uppfyllt þá skyldu að afhenda þau viðkomandi sýslumannsembætti til þinglýsingar og varðveislu í landamerkjabók eða, séu bréfin frá því eftir gildistöku laga nr. 41/1919, afhenda þau hreppstjóra sem síðan hafi sent þau til sýslumanns. Í ljósi þessa verður að mati óbyggðanefndar engu slegið föstu um að óvissa um þinglýsingu umræddra landamerkjabréfa á Snæfellsnesi bendi til þess að eigendur viðkomandi jarða hafi vanrækt skyldur sínar samkvæmt landamerkjalögum. Þessi landamerkjabréf hafa því eftir sem áður ríkt sönnunargildi um landamerki jarðanna, að öðrum framangreindum skilyrðum uppfylltum.

²²⁸ Í upphaflegri gerð þessarar greinar laganna og allt þar til henni var breytt með 6. gr. laga nr. 92/1991 um breyting á ýmsum lögum vegna aðskilnaðar dómsvalds og umboðsvalds í héraði o.fl. var orðið *valdsmaður* notað þar sem nú segir *sýslumaður*. Að öðru leyti er þessi lagagrein óbreytt. Ljóst er að sýslumaður bar þó frá upphafi þær skyldur valdsmanns sem kveðið er á um í greininni.

12.2. Almenningar stöðuvatna²²⁹

Í 1. tölul. 4. mgr. 1. gr. vatnalaga, nr. 15/1923, sbr. 1. gr. laga nr. 132/2011, er *almenn-ingur* skilgreindur sem sá hluti vatns sem liggur fyrir utan netlög landareigna. Þá eru *netlög* skilgreind í 17. tölulið sömu málsgreinar sem vatnsbotn 115 metra út frá bakka stöðuvatns eða vatnsfalls sem fasteign liggur að. Sambærilegar skilgreiningar á þessum hugtökum er einnig að finna í 2. og 30. tölul. 3. gr. laga nr. 61/2006, um lax- og silungsveiði. Fram kemur í 1. mgr. 4. gr. vatnalaga að þegar landareign liggur að stöðuvatni fylgi vatnsbotn þeim bakka sem hann verður talinn framhald af, 115 metra út í vatn (netlög). Í 3. mgr. sömu greinar segir að ef gras vex upp úr vatni við lágflæði fylgi vatnsbotn landi sem þurrt land væri og í 4. mgr. kemur fram að ef eyjar, hólmar eða sker eru í stöðuvatni fylgi þeim netlög. Þá segir í 5. mgr. að jafnan skuli miða við lágflæði í vatni. Af athugasemdum við 4. gr. frumvarps sem varð að vatnalögum, nr. 15/1923, verður ótvírætt ráðið að gengið hafi verið út frá því að aðliggjandi fasteignir næðu ekki lengra út í stöðuvötn en næmi netlögnum. Niðurstaða dóms Hæstaréttar sem birtur er á bls. 182 í dómasafni réttarins 1981 (Mývatnsbotn) er í samræmi við þetta. Veiðiréttur í almenningum stöðuvatna tilheyrir aftur á móti jafnan fasteignum sem að þeim liggja, sbr. 6. gr. laga um lax- og silungsveiði. Samkvæmt þessu verður að telja að almenningar stöðuvatna teljist að jafnaði til landsvæða utan eignarlanda í skilningi 1. gr. þjóðlendulaga og eigi því að falla í flokk þjóðlendna samkvæmt lögnum, enda verður að telja að *landsvæði* í þessum skilningi geti bæði átt við um vatn og þurrlendi. Ekki verður þó útilokað fyrir fram að í einstökum tilvikum kunni að hafa stofnast til beinna eignarréttinda á slíkum svæðum, t.d. á grundvelli hefðar.

Þrátt fyrir þetta verður ekki ráðið af þeim gögnum sem varða undirbúning þess að þjóðlendulög voru sett að litið hafi verið til almenninga stöðuvatna í því sambandi og framkvæmd laganna hefur einnig endurspeglað það. Á þeim svæðum sem óbyggðanefnd hefur fjallað um til þessa eru fjölmörg dæmi um stöðuvötn sem eru það stór að þar gætu verið almenningar, þ.e. vötnin breiðari en 230 metrar. Þessi vötn eru ýmist innan eða utan svæða sem kröfugerðir íslenska ríkisins um þjóðlendur hafa lotið að. Í þeim tilvikum þar sem vötnin hafa verið innan marka þjóðlendukrafna hefur málatilbúnaður ríkisins ekki lotið sérstaklega að almenningum þeirra heldur byggst á því að vötnin væru, ýmist að hluta eða heild, innan stærri svæða sem væru þjóðlendur á öðrum grundvelli. Að sama skapi hafa úrlausnir óbyggðanefndar ráðist af stöðu viðkomandi svæða og ekki hefur verið úrskurðað um almenninga vatnanna sérstaklega.

Í máli þessu hefur íslenska ríkið ekki gert varakröfu um að almenningar Baulárvallavatns og Hraunsfjarðarvatns séu þjóðlendur og ekki heldur byggt málatilbúnað sinn á því að hann sé þjóðlenda á þeim grundvelli að hann sé utan netlaga aðliggjandi fasteigna. Sú ályktun verður dregin af dómum Hæstaréttar frá 16. maí 2007 í máli nr.

²²⁹ Úr kafla 6.3.3 í máli nr. 4/2018 (svæði 9B). Í málinu fjallaði óbyggðanefnd með almennum hætti um almenninga stöðuvatna í tilefni af því að tiltekið stöðuvatn og hluti af öðru vatni voru innan ágreiningssvæðis málsins.

571/2006 (Rangárvallaafréttur) og frá 6. september 2005 í máli nr. 367/2005 (Skaftafell I og III) að óbyggðanefnd sé bundin af kröfugerð aðila, hvort heldur er íslenska ríkisins eða annarra, þó innan þeirra takmarka sem kröfugerð íslenska ríkisins setur hverju sinni, og verði að leysa úr málum á þeim grundvelli. Þá verður ráðið af dómi Hæstaréttar frá 24. september 2009 í máli nr. 102/2009 (Brú á Jökuldal) að málsástæður aðila kunni að reisa nefndinni skorður hvað varðar niðurstöður sem þó rúmist innan kröfugerða þeirra. Enn fremur verður að telja sjónarmið um jafnræði mæla gegn því að úrskurðað verði um þjóðlendu í almenningi Baulárvallavatns og hluta af almenningi Hraunsfjarðarvatns án þess að aðrir almenningar stöðuvatna sæti sams konar málsmeðferð og rannsókn. Að teknu tilliti til þessara atriða er að mati óbyggðanefndar eðlilegra að úrlausn um almenninga stöðuvatna á landinu fari eftir atvikum fram með heildstæðum hætti síðar og í ljósi þess hvernig þjóðlendulög hafa hingað til verið framkvæmd að þessu leyti kynni lagabreyting, þar sem tekin væru af tvímæli um afstöðu löggjafans til þessa, að vera æskilegur undanfari þeirrar vinnu.

FYLGISKJAL I: AÐILASKRÁ

Þjóðlendur: Fjármála- og efnahagsráðherra f.h. íslenska ríkisins
Hvallátrar: Bjargtangar, félag land- og sumarhúsaeigenda á Hvallátrum,
f.h. Gyðu Guðmundsdóttur, Hrafnkels Þórðarsonar, Jóns
Péturssonar, Kristins Guðmundssonar og Rögnu Þórðardóttur

FYLGISKJAL II: SKJALASKRÁ

a) Efnisflokkuð skjalaskrá¹

Skjöl lögð fram í máli nr. 1/2020 (OBN 20030001)

Lagt fram af Eddu Andradóttur lögmanni f.h. fjármála- og efnahagsráðherra:

1		Kröfulýsing fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins, dags. 15.4.2019.
	1(1)	Skjalaskrá fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins, dags. 15.4.2019.
	1(2)	Tilvísanaskrá fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins, dags. 15.4.2019.
	1(3)	Bréf óbyggðanefndar til fjármála- og efnahagsráðherra um meðferð á svæði 10C og kröfulýsingarfrest, dags. 9.11.2018, og bréf óbyggðanefndar til lögmanna íslenska ríkisins, dags. 9.11.2018, ásamt yfirlitskorti. Merkt 4 og 5, sbr. skjal nr. 1(1).
	1(4)	Bréf lögmanna íslenska ríkisins til óbyggðanefndar, beiðni um frest til að skila kröfulýsingu, dags. 8.2.2019. Merkt 6, sbr. skjal nr. 1(1).
	1(5)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanna íslenska ríkisins, beiðni um frest til að skila kröfulýsingu samþykkt, dags. 12.2.2019. Merkt 7, sbr. skjal nr. 1(1).
	1(6)	Bréf lögmanna íslenska ríkisins til óbyggðanefndar, beiðni um viðbótarfrest til að skila kröfulýsingu, dags. 11.3.2019. Merkt 8, sbr. skjal nr. 1(1).
	1(7)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanna íslenska ríkisins, beiðni um viðbótarfrest til að skila kröfulýsingu samþykkt, dags. 12.3.2019. Merkt 9, sbr. skjal nr. 1(1).
	1(8)	Landamerkjabréf Bæjar í Rauðasandshreppi, dags. 15.7.1889, uppskrift. Merkt 28, sbr. skjal nr. 1(1).
	1(9)	Landamerkjabréf Hvallátra, dags. 27.6.1889, uppskrift. Merkt 29, sbr. skjal nr. 1(1).
	1(10)	Landamerkjabréf Breiðavíkur, dags. í maí 1890, uppskrift. Merkt 30, sbr. skjal nr. 1(1).
	1(11)	Greinargerð fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins, dags. 7.8.2020.

Lagt fram af óbyggðanefnd:

2		Heildarskilabréf Þjóðskjalasafns Íslands; yfirlit um heimildaleit í óprentuðum frumgögnum, upphaflega dags. 13.7.2020, uppfært 10.12.2020.
---	--	--

Landamerkjabækur (skjalaflokkur A.1):

	2(1) a–b	Saurbær á Rauðasandi, landamerki, dags. 18.6.1886, þinglýst 15.7.1889. Merkt A.1.36a–d.
	2(2) a–b	Hvallátur, landamerki, dags. 27.6.1889, þinglýst 15.7.1890. Merkt A.1.37a–b.
	2(3) a–b	Breiðavík, landamerki, maí 1889, þinglýst 15.7.1890. Merkt A.1.38.
	2(4) a–b	Keflavík, landamerki, dags. 1.8.1884, þinglýst 2.8.1884. Merkt A.1.51.
	2(5) a–b	Sauðlauksdalur, landamerki, dags. 4.8.1883, þinglýst 2.8.1884. Merkt A.1.52.

¹ Skjöl undir nr. 2 og 4 eru ekki í númeraröð heldur efnisflokkuð, sbr. „Yfirlit yfir frumgögn sem könnuð eru vegna rannsóknarskyldu óbyggðanefndar“:
<https://obyggdaneind.is/wp-content/uploads/frumgagnayfirlit.pdf>

Jarðabréf á Þjóðskjalasafni (skjalaflokkur A.2):

2(56)	Sauðlauksdalur, landamerkjaskrá. Dags. 4.8.1883, þinglýst 2.8.1884. Merkt A.2.1.
2(105) a–b	Eggert Hannesson gaf Ragnheiði dóttur sinni og Magnúsi Jónssyni 37 hundruð í jörðum. Fram kemur að hann hafi selt Bjarna Björnssyni Haga en Jóni Björnssyni jarðirnar Haug og Fossá. Einnig endurnýjaði Eggert gjöf sína til Björns Magnússonar, dóttursonar síns, þannig að hann tók aftur Sæból á Ingjaldssandi en lét Birni í staðinn Bæ á Rauðasandi, en þær væru jafnar að dýrleika. Dags. 30.7.1578. Merkt A.2.43a–d.
2(106) a–b	Eggert Hannesson afhenti Ragnheiði dóttur sinni og manni hennar, Magnúsi Jónssyni, jörðina Bæ á Rauðasandi sem hann hafði gefið dóttursyni sínum Birni Magnússyni með skilyrðum. Dags. 25.7.1580. Merkt A.2.44a–d.
2(107)	Eggert Hannesson gaf kirkjunni í Saurbæ á Rauðasandi húsgjörð á Hvalskeri á Patreksfirði og önnur hlunnindi. Dags. 4.4.1581. Merkt A.2.45a–c.
2(108) a–b	Björn Magnússon gefur syni sínum Eggerti jarðirnar Bæ á Rauðasandi, 60 hundruð að dýrleika, og Keflavík, 12 hundruð að dýrleika, eftir sinn dag. Dags. 5.6.1618. Merkt A.2.46a–c.
2(109) a–b	Vitnisburður um trúlofunargjörning 18.9.1632 þar sem Björn Magnússon vildi erfa syni sínum Eggerti jarðirnar Bæ á Rauðasandi og Keflavík. Dags. 19.9.1632. Merkt A.2.47a–b.
2(110) a–b	Vitnisburður Eggerts Björnssonar um erfðaskipti frá föður sínum Birni Magnússyni. Dags. 20.9.1632. Merkt A.2.48a–b.
2(111) a–b	Saurbær á Rauðasandi, vitnisburður um landamerki, dags. 7.8.1644. Merkt A.2.49a–c.
2(112) a–b	Vitnisburður um landamerki jarða, m.a. Saurbæjar á Rauðasandi og Keflavíkur, dags. 2.2.1660. Merkt A.2.50a–b.
2(113) a–b	Arfskipti Eggerts Björnssonar þar sem hann m.a. gaf Guðrúnu eldri dóttur sinni jarðirnar Saurbæ á Rauðasandi og Keflavík. Skyldi Guðrún látast án erfingja skyldi Saurbær ganga til einnar systra hennar sem hún vildi helst kjósa. Dags. 27.2.1681. Merkt A.2.51a–e.
2(114)	Yfirlit yfir höfuðbóla hlutdeild, ársett 1683. Með eignarparti Saurbæjar á Rauðasandi var Sauðlauksdalur 20 hundruð að dýrleika. Merkt A.2.52.
2(115) a–b	Kaupgjörningur þar sem Guðrún Eggertsdóttir selur tengdanunga sínum, Ormi Daðasyni sýslumanni, m.a. allan þriðjung bóndaeignar úr jörðinni Saurbæ á Rauðasandi og fjögur hundruð úr jörðinni Keflavík. Dags., 31.7.1725, þinglýst 4.5.1728. Merkt A.2.53a–e.
2(116) a–b	Afsalsbréf fyrir þriðjung bóndahlutans í jörðinni Saurbæ á Rauðasandi. Arnfríður Eggertsdóttir hafði fengið jarðarpartinn í arf frá systur sinni Guðrúnu eldri Eggertsdóttur. Hún afhenti tengdasyni sínum, sýslumanninum Ormi Daðasyni, partinn en hann átti að skiptast á milli dótturbarna hennar, Eggerts Ormssonar og Jóhönnu Ormsdóttur. Dags. 6.8.1725, þinglýst 4.5.1728. Merkt A.2.54a–b.
2(117) a–b	Jarðakaup þar sem Helga eldri Eggertsdóttir fékk Ormi Daðasyni sýslumanni og konu hans, Ragnheiði Þorsteinsdóttur, erfðahluta sinn. Þar á meðal var þriðjungur bóndahlutans í jörðinni Saurbæ á Rauðasandi og fjögur hundruð í jörðinni Keflavík. Á móti seldu Ormur og Ragnheiður Helgu ýmsar jarðeignir, s.s. Múla við Ísafjörð, 24 hundruð að dýrleika. Dags. 22.8.1725, þinglýst 3. maí [svo] 1728. Dags. 22.8.1725 Merkt A.2.55a–c.
2(118) a–b	Vitnisburður um landamerki jarðarinnar Hvallátra, s.s. gagnvart Breiðuvík, dags. 17.2.1660. Merkt A.2.56.

2(119) a–b	Hannes Björnsson kvittar fyrir afsali á hálfri jörðinni Látrum og hálfri jörðinni Keflavík til frændkonu sinnar, Ragnheiðar Eggertsdóttur. Þær höfðu verið í eigu föður hans Björns Hannessonar og svo föðurbróður hans Eggerts Hannessonar. Dags. 29.7.1600. Merkt A.2.57a–b.
2(120) a–b	Hannes Björnsson uppgefur ákæru sem hann þóttist hafa til hálfra jarðanna Látra og Keflavíkur í Bæjarkirkjusókn og gefur þær Ragnheiði Eggertsdóttur. Dags. 2.1.1644. Merkt A.2.58a–b.
2(121) a–b	Kaupbréf þar sem Arnfríður Eggertsdóttir selur tengdasyni sínum, sýslumanninum Ormi Daðasyni, nokkrar fasteignir, m.a. fjögur hundruð í jörðinni Keflavík. Dags. 6.8.1725, þinglýst 4.5.1728. Merkt A.2.59a–c.
2(122) a–b	Breiðavík, viðbót við gjörning frá 5.6.1618, dags. 16.7.1622. Björn Magnússon leyfir syni sínum Eggerti, eftir sinn dag, að kaupa jörðina Breiðavík fyrir 60 hundruð í jarðarhundruðum. Merkt A.2.60a–b.
2(123) a–b	Afrit af umboði, dags. 24.6.1675, þar sem Gísli Magnússon vill fá að kaupa jörðina Breiðavík í Sandshreppi af frændkonu hans Þórunni Ólafsdóttur. Björn Gíslason sonur hans hefur umboð frá Gísla. Afritið er frá árinu 1678. Merkt A.2.61.

Afsals- og veðmálabækur (skjalaflokkur A.3):

2(25) a–b	Vitnisburður um landamerki milli jarðanna Skorar, Sjöundár, Melaness, Kirkjuhvamms, Saurbæjar á Rauðasandi, Stakka, Lambavatns, Keflavíkur, Hvallátra í Víkum, Láganúps, Sauðlauksdals í Patreksfirði, Skers og Skyttudals, dags. 2.2.1660. Staðfestingar á efni vitnisburðarins, dags. 2.9.1660, 24.4.1681 og 25.11.1728. Afrit af vísitásiu Saurbæjarkirkju 8.9.1770. Lögfesta fyrir Saurbæ o.fl. með vísan til framangreindra skjala, dags. 10.6.1880, þinglýst 14.6.1880. Merkt A.3.1a–l.
2(26) a–b	Saurbær á Rauðasandi, afsalsbréf um kaup á hálfri jörðinni. Dags. 10.6.1811, þinglýst 3.8.1812. Merkt A.3.2a–b.
2(27) a–b	Saurbær á Rauðasandi, gjafabréf um sex hundruð í jörðinni. Dags. 14.12.1851, þinglýst 22.4.1854. Merkt A.3.3a–c.
2(28) a–b	Saurbær á Rauðasandi, lögfesta fyrir landamerkjum Bæjarlandsparts milli Kirkjuhvammslands og Móbergsslands, Bæjarlands fyrir suðaustan Móberg, Skorahlíðar, sellátra, selalagna og reka Bæjar, og Bæjarkirkjuítaks í Látrabjargi. Dags. 3.6.1881, þinglýst 20.6.1881. Merkt A.3.4a–j.
2(29) a–b	Makaskipti á sjö hundruðum í Hvallátrum og 10 hundruðum í Melanesi. Dags. 17.6.1838, þinglýst 31.5.1843. Merkt A.3.5a–b.
2(30) a–b	Hvallátur, kaupbréf um þrjú hundruð í jörðinni. Dags. 2.7.1843, þinglýst 17.6.1844. Merkt A.3.6a–b.
2(31) a–b	Hvallátur, gjafabréf um fjögur hundruð í jörðinni. Dags. 28.9.1868, þinglýst 8.7.1869. Merkt A.3.7a–b.
2(32) a–b	Hvallátur, eftirrit af kaupbréfi um fjögur hundruð í jörðinni. Dags. 8.11.1869, þinglýst 9.7.1870. Merkt A.3.8a–b.
2(33) a–b	Hvallátur, afsals- og kaupbréf um sjö hundruð í jörðinni, ásamt umboði. Dags. 16.6.1875 og 25.2.1875, þinglýst 14.7.1875. Merkt A.3.9a–f.
2(34) a–b	Hvallátur, makaskipti. Skipt var á 15 hundruðum í Kvígindisfelli og átta hundruðum í Hvallátrum. Dags. 24.8.1878, þinglýst 31.8.1878. Merkt A.3.10a–h.
2(35) a–b	Hvallátur, makaskipti. Eigendur Bæjarkirkju á Rauðasandi skiptu á Fífustöðum og hjáleigunni Holti fyrir jörðina Hvallátur. Dags. 24.7.1890, þinglýst 18.6.1891 og 15.7.1891. Merkt A.3.11a–b.
2(36) a–b	Keflavík, landamerkjaskrá. Dags. 1.8.1884, þinglýst 2.8.1884. Merkt A.3.12.

	4(17)	Bæjarkirkjuítakið (Bæjarbjarg), veðbandayfirlit frá Þjóðskrá Íslands, dags. 8.7.2020.
--	-------	---

Afsals- og veðmálalækur (skjalaflokkur A.3):

Skjöl frá sýslumanni Vestfjarða:

	4(16)	Bæjarkirkjuítak (Bæjarbjarg), afsal dags. 11.10.1993, þinglýst 12.10.1993.
	4(18)	Breiðavík, registur veðbóka frá sýslumanni Vestfjarða.
	4(19)	Hvallátur, registur veðbóka frá sýslumanni Vestfjarða.
	4(20)	Keflavík, registur veðbóka frá sýslumanni Vestfjarða.
	4(21)	Sauðlauksdalur, registur veðbóka frá sýslumanni Vestfjarða.
	4(22)	Saurbær á Rauðasandi, registur veðbóka frá sýslumanni Vestfjarða.

Fasteigna- og jarðamöt (skjalaflokkur A.5):

Jarðamat 1804 (Skjalaflokkur A.5.a):

	2(6) a–b	Jarðamat Barðastrandarsýslu 1804: Saurbær á Rauðasandi. Merkt A.5.a.53.
	2(7) a–b	Jarðamat Barðastrandarsýslu 1804: Hvallátur í Víkum. Merkt A.5.a.55a–b.
	2(8) a–b	Jarðamat Barðastrandarsýslu 1804: Breiðavík. Merkt A.5.a.56a–b.
	2(9) a–b	Jarðamat Barðastrandarsýslu 1804: Keflavík. Merkt A.5.a.54.
	2(10) a–b	Jarðamat Barðastrandarsýslu 1804: Sauðlauksdalur. Merkt A.5.a.57a–b.

Jarðamat 1849–1850 (skjalaflokkur A.5.b):

	2(11) a–b	Jarðamat Barðastrandarsýslu 1849–1850: Saurbær á Rauðasandi. Merkt A.5.b.60.
	2(12) a–b	Jarðamat Barðastrandarsýslu 1849–1850: Hvallátur í Víkum. Merkt A.5.b.62.
	2(13) a–b	Jarðamat Barðastrandarsýslu 1849–1850: Breiðavík. Merkt A.5.b.63a–b.
	2(14) a–b	Jarðamat Barðastrandarsýslu 1849–1850: Keflavík. Merkt A.5.b.61a–b.
	2(15) a–b	Jarðamat Barðastrandarsýslu 1849–1850: Sauðlauksdalur. Merkt A.5.b.65a–b.
	2(16)	Jarðamat Barðastrandarsýslu 1849–1850 (yfirmsjarðabók): Saurbær á Rauðasandi, Hvallátur í Víkum, Breiðavík. Merkt A.5.b.64a–b.
	2(24)	Jarðamat Barðastrandarsýslu 1849–1850 (jarðamatsbók yfir verðlag): Sauðlauksdalur. Merkt A.5.b.67.

Fasteignamat 1916–1918 (skjalaflokkur A.5.c):

	2(17) a–b	Fasteignamat Vestur-Barðastrandarsýslu 1916–1918: Saurbær á Rauðasandi. Merkt A.5.c.53a–c.
	2(18) a–b	Fasteignamat Vestur-Barðastrandarsýslu 1916–1918: Hvallátur í Víkum. Merkt A.5.c.56a–f.
	2(19) a–b	Fasteignamat Vestur-Barðastrandarsýslu 1916–1918: Breiðavík. Merkt A.5.c.57a–f.
	2(20) a–b	Fasteignamat Vestur-Barðastrandarsýslu 1916–1918: Keflavík. Merkt A.5.c.54a–b.
	2(21) a–b	Fasteignamat Vestur-Barðastrandarsýslu 1916–1918: Keflavík, Sauðlauksdalur (þrætuland). Merkt A.5.c.55.
	2(22) a–b	Fasteignamat Vestur-Barðastrandarsýslu 1916–1918: Sauðlauksdalur. Merkt A.5.c.58a–c.

Bréfabækur, bréfasöfn og gerðabækur sýslumanna, hreppa og sátтанefnda (skjalaflokkur A.6):

Yfirlit úr dómabókum sýslumanna (skjalaflokkur A.6.a):

2(23)	Yfirlit úr dómabókum sýslumanna: Breiðavík, Hvalláttur, Saurbær á Rauðasandi, Keflavík, Sauðlauksdalur.
-------	---

Uppskriftir úr dómabókum sýslumanna (skjalaflokkur A.6.b):

2(57) a–b	Réttur að Sauðlauksdal 20.7.1812. Teknir voru í eið menn til að skipta jörðinni Saurbæ í tvo helminga. Merkt A.6.b.1.
2(58) a–b	Manntalsþing að Svefneyjum á Breiðafirði 11.7.1821. Upplesið var makaskiptabréf Guðmundar Schevings og Eggerts Jónssonar fyrir hálfum Saurbæ á Rauðasandi á móti 20 hundruðum í Svefneyjum. Merkt A.6.b.2a–b.
2(59) a–b	Manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 22.4.1854. Upplesið var fyrirboðningarskjal og protest Jóhönnu Eggertsdóttur að Bæ um að nokkur veðsetti eign hennar. Merkt A.6.b.3a–b.
2(60) a–b	Manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 22.4.1854. Upplesið var gjafabréf Jóns Ísleifsens til stjúpsonarbarna sinna, Gísla og Jóhönnu Eggertsbarna fyrir sex hundruðum í jörðinni Bæ á Rauðasandi. Merkt A.6.b.4a–b.
2(61) a–b	Manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 12.7.1855. Þinglesin var lögfesta fyrir Bæ á Rauðasandi, hvar eigendur Bæjar lögfestu reka frá Bæjarósi á öllu Bæjarriði og allt að Góutröð. Merkt A.6.b.5.
2(62) a–b	Manntalsþing í þinghúsi Rauðasandshrepps að Tungu í Örlygshöfn 17.7.1915. Þinglesið var skjal hvar eigendur Saurbæjar seldu G. Björnssyni einkarétt til námureksturs. Merkt A.6.b.6a–c.
2(63) a–b	Manntalsþing í þinghúsi Rauðasandshrepps að Tungu í Örlygshöfn 22.7.1916. Þinglesið var skjal hvar G. Björnsson afsalar G. Guðmundssyni námurétti í Saurbæjarlandi. Merkt A.6.b.7a–c.
2(64) a–b	Manntalsþing í þinghúsi Rauðasandshrepps að Tungu í Örlygshöfn 23.6.1930. Þinglesið var afsalsbréf dómsmálaráðuneytisins til E.M. Bachmanns fyrir prestsmötukvöð hvílandi á hálfri jarðeigninni Saurbæ. Merkt A.6.b.8a–c.
2(65) a–b	Manntalsþing að Örlygshöfn 11.7.1935. Þinglesið var afsal kirkjumálaráðherra til Ara, Finns, Gísla, Guðrúnar, Jóhönnu og Steinunnar Thorlacius fyrir prestsmötukvöð sem hvílt hafði á hálfendu bændakirkjueignar Bæjar á Rauðasandi. Merkt A.6.b.9a–c.
2(66) a–b	Manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 14.7.1821. Upplesið var skjal þar sem Jón Ormsson selur ekkjunni Ástríði Þorsteinsdóttur og syni hennar Bjarna Björnssyni fimm hundruð í jörðinni Hvallátrum. Merkt A.6.b.10a–b.
2(67) a–b	Manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 4.6.1832. Upplesinn var kaupgjörningur þar sem Bjarni Björnsson, vegna hans og sonar hans Björns, afsalar fimm hundruðum í jörðinni Hvallátrum til Bjarna Jónssonar á Látrum. Hann áskilur að þegar lífserfingar hans koma til lögdurs megi þeir innleysa nefnd fimm hundruð fyrir sömu upphæð. Merkt A.6.b.11a–b.
2(68) a–b	Manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 31.5.1843. Upplesið var makaskiptabréf þar sem Ólafur Bjarnason á Látrum og Brynjólfur Eggertsson á Sjöundá skiptu á sjö hundruðum í jörðinni Hvallátrum og 10 hundruðum í jörðinni Melanesi. Merkt A.6.b.12a–b.
2(69) a–b	Manntalsþing að Tungu 17.6.1844. Upplesið var kaupbréf þar sem Brynjólfur Eggertsson á Sjöundá afsalar til Jóns Jónssonar á Látrum þremur hundruðum í jörðinni Hvallátrum fyrir 60 speiur. Merkt A.6.b.13a–b.
2(70) a–b	Manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 21.5.1852. Upplesin var friðlýsing á Látrabjargi frá Saxagjá að bjargtöngum til fuglaveiða og eggjatekju. Merkt A.6.b.14a–b.

2(71) a–b	Manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 12.7.1855. Upplesið var makaskiptabréf fyrir 10 hundruðum í jörðinni Hvallátrum, Gautastöðum í Dalasýslu, fjórum og hálfu hundraði í Hrafnabjörgum og þremur hundruðum í Purkey. Merkt A.6.b.15.
2(72) a–b	Manntalsþing að Kvígindisfelli 13.8.1867. Þinglýst var gjafabréfi þar sem hjónin Jón Jónsson og Monika Magnúsdóttir á Lambeyri gefa föstursyni sínum, Árna Ólafssyni á Krossadal, fjögur hundruð í jörðinni Hvallátrum. Merkt A.6.b.16.
2(73) a–b	Manntalsþing að Kvígindisfelli 25.9.1868. Aflyst var gjafabréfi fyrir fjórum hundruðum í jörðinni Hvallátrum. Gjafabréfið hafði verið þinglesið 13.8.1867. Merkt A.6.b.17a–c.
2(74) a–b	Manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 8.7.1913. Þinglesið var afsalsbréf hvar Gestur Össursson seldi Jóni Magnússyni fimm hundruð að fornu mati í jörðinni Hvallátrum. Merkt A.6.b.18.
2(75) a–b	Manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 18.7.1914. Þinglesið var afsal þar sem Gestur Össursson seldi Guðbjarti Þorgrímssyni eitt hundrað í jörðinni Hvallátrum. Merkt A.6.b.19a–b.
2(76) a–b	Manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 20.6.1931. Friðlýstar fornleifar á Hvallátrum, þ.e. hóllinn Kárni og dysjar í Kúlureit við ystu búðina í Brunnum. Merkt A.6.b.20a–c.
2(77) a–b	Manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 23.7.1932. Þinglesið var afsal hvar Kristján H. Sigmundsson seldi hálfa jörðina Hvallátur til Daníels Ó. Eggertssonar. Merkt A.6.b.21a–b.
2(78) a–b	Manntalsþing að Otradal í Suðurfjörðum 15.5.1848. Th. Johnsen kaupmaður klagði yfir ótilhlýðilegri brúku á skóginum í Trostansfirði, en Snæbjörn Pálsson í Dufansdal bar fyrir sig leyfi sr. Gísla Ólafssonar í Sauðlauksdal. Fram kom að ítak Sauðlauksdals væri ekki til leigu. Merkt A.6.b.56a–d.
2(79) a–b	Manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 3.7.1934. Þinglesin voru kaup- og afsalsbréf þar sem Hafliði Halldórsson seldi Guðmundi Á. Erlendssyni tvö og hálf hundrað að fornu mati í jörðinni Hvallátrum. Merkt A.6.b. 163a–c.

Hreppaskjöl í sýsluskjalasafni (skjalaflokkur A.6.d):

2(80) a–b	Skipti á 10 hundruðum í jörðinni Hvallátrum á milli Árna Bjarnasonar, eiganda að sjö hundruðum, og Erlends Kristjánssonar, eiganda að þremur hundruðum, dags. 25.2.1901. Merkt A.6.d.1a–h.
2(81) a–b	Úttekt á fimm hundruðum í jörðinni Látrum sem kallast Húsajörðin, dags. 22.5.1903. Gestur Össursson fer af jörðinni en Jón Magnússon tekur við henni. Túni og slægjublettum var skipt milli Gests og Jóns. Merkt A.6.d.2a–f.
2(82) a–b	Skipti á fimm hundruðum í jörðinni Hvallátrum, dags. 14.5.1925. Jón Magnússon hafði verið eigandi jarðarpartsins en seldi á liðnum vetri Hafliða Halldórssyni á Hvallátrum partinn. Ingimundur Halldórsson býr á jörðinni. Merkt A.6.d.3a–c.
2(83) a–b	Skipti á 16 hundruðum í jörðinni Breiðuvík, dags. 11.11.1920. Jón Guðjónsson á 2/3 hluta eða 10 hundruð og 80 álnir í jarðarpartinum en Andrés Guðbjartsson 1/3 hluta eða fimm hundruð og 40 álnir. Merkt A.6.d.4a–h.

Bréfabækur, bréfasöfn og gerðabækur sýslumanna, hreppa og sáttanefnda (skjalaflokkur A.6.e):

2(84) a–b	Sáttafundur, dags. 7.9.1812, hjá sáttanefnd Haga- og Brjánslækjarsóknaumdæmis þar sem sr. Jón Ormsson prófastur og Guðmundur Scheving sýslumaður reyndu að ná sáttum, s.s. um að Guðmundur vildi skila til baka Saurbæ á Rauðasandi sem hann hafði keypt af Eggert Pálssyni á Heggstöðum. Sátt náðist ekki. Merkt A.6.e.1a–b.
-----------	---

2(85) a–b	Sáttafundur, dags. 29.7.1821, hjá sáttanefnd Rauðasandshrepps um fuglatekju Þórðar Bjarnasonar og Ólafs Rögnvaldssonar án leyfis í Saurbæjarkirkjubjargi. Merkt A.6.e.2.
2(86) a–b	Sáttafundur, dags. 8.8.1847, hjá sáttanefnd Rauðasandshrepps þar sem tekið var fyrir mál Bjarna Bjarnasonar í Keflavík, Kára Sigmundssonar, Ólafs Sigmundssonar, Gunnlaugs Þorleifssonar og Jóns Bjarnasonar fyrir að hafa farið í ákveðið pláss í bjargi tilheyrandi Saurbæjarkirkju. Merkt A.6.e.3a–b.
2(87) a–b	Sáttafundur, dags. 4.7.1852, þar sem Látrabændur voru ákærðir fyrir ólöglega kofatekju á Undirhlíð og beit og slægjur í Djúpadal á kirkjubjargi tilheyrandi Saurbæjarkirkju. Merkt A.6.e.4a–b.
2(88)	Sáttafundur, dags. 28.11.1800, hjá sáttanefnd Rauðasandshrepps þar sem Guðmundur Scheving gerði, sem óðalserfingi, kröfu í eign Bjarna Halldórssonar og Ragnheiðar Einarsdóttur, fimm hundruð í jörðinni Breiðuvík. Kaupbréf Bjarna og Ragnheiðar fyrir eigninni hafði ekki verið þinglesið. Sátt náðist þannig að Guðmundur greiddi sömu upphæð fyrir eignina og þau höfðu greitt áður, en Bjarni hélt eftir einni verbúð. Merkt A.6.e.5a–c.

Kirknaskjöl (skjalaflokkur A.7):

2(37) a–b	Syrpa af afritum skjala, þ.e. um landamerki skógarparts Hvalskers 1547 (sjá DI XII, bls. 99–100), dómur Stefáns biskups um Saurbæjar- og Sauðlaukdalskirkjur 1512 (sjá DI VIII, bls. 390–391), dómur Gizurar biskups um sama 1546 (sjá DI XI, bls. 472–475), virðing Sauðlauksdals (sjá DI VI, bls. 501–502), biskupsvísitasía frá 13.5.1683, sloppvirðing 26.10.1683 og vitnisburður Páls Gunnarssonar um landamerki Keflavíkur og Hvallátra í Víkum 26.1.1660. Afritin tekin saman 10.1.1765. Aðeins skrifaður upp vitnisburður Páls Gunnarssonar. Merkt A.7.1a–k.
2(38) a–b	Sauðlauksdalur, gjafabréf. Dags. 13.9.1724 og 23.5.1725. Merkt A.7.2a–c.
2(39) a–b	Sauðlauksdalur, gjafabréf. Dags. 30.8.1728. Merkt A.7.3a–b.
2(40) a–b	Sauðlauksdalur, lögfesta fyrir bjargi Sauðlauksdalskirkju. Dags. 27.5.1775, þinglýst sama dag. Merkt A.7.4.
2(41) a–b	Bréf Geirs Vídalíns biskups til sr. Jóns Ormssonar, prófasts í Sauðlauksdal, um Keflavíkurbjarg. Dags. 16.3.1814. Merkt A.7.5a–c.
2(42) a–b	Sauðlauksdalur, kirkjuregistur, þ.e. lýsing kirkju, eigna og ítaka. Dags. 18.3.1849. Merkt A.7.6a–c.
2(43) a–b	Uppkast að bréfi G. Ólafssonar til jarðamatsnefndar í Rauðasandshreppi um Keflavíkurbjarg. Dags. 23.10.1849. Merkt A.7.7.
2(44) a–b	Afrit af samningi Sauðlauksdalsprests og eiganda Keflavíkur um Keflavíkurbjarg. Dags. 24.6.1852. Merkt A.7.8a–b.

Vísitasíubækur biskupa (skjalaflokkur A.8):

2(45) a–b	Saurbær á Rauðasandi, vísitasía, dags. 1.9.1639. Merkt A.8.16a–b.
2(46) a–b	Saurbær á Rauðasandi, vísitasía, dags. 5.9.1725. Merkt A.8.39a–d.
2(47) a–b	Sauðlauksdalur, vísitasía, dags. 31.8.1639. Merkt A.8.53a–b.
2(48) a–b	Sauðlauksdalur, vísitasía, dags. 7.9.1700. Merkt A.8.54a–d.
2(49) a–b	Sauðlauksdalur, vísitasía, dags. 4.9.1725. Merkt A.8.55a–d.
2(50) a–b	Sauðlauksdalur, vísitasía, dags. 22.8.1733. Merkt A.8.56a–c.
2(51) a–b	Sauðlauksdalur, vísitasía, dags. 26.8.1750. Merkt A.8.57a–d.
2(52) a–b	Sauðlauksdalur, vísitasía, dags. 9.9.1761. Merkt A.8.58a–c.
2(53) a–b	Sauðlauksdalur, vísitasía, dags. 19.8.1775. Merkt A.8.59a–d.
2(54) a–b	Sauðlauksdalur, vísitasía, dags. 22.8.1790. Merkt A.8.60a–f.
2(55) a–b	Sauðlauksdalur, vísitasía, dags. 21.7.1852. Merkt A.8.61a–e.

Skjalasöfn presta og prófaste (skjalaflokkur A.9):

2(128) a–b	Saurbær á Rauðasandi, brauðmat, 1744. Merkt A.9.9.
2(129) a–b	Saurbær á Rauðasandi, lýsing, eigna- og ítakaskrá, ódagsett. Merkt A.9.49a–b.
2(130) a–b	Saurbær á Rauðasandi, vísitasía, dags. 7.9.1882. Merkt A.9.35.
2(131) a–b	Saurbær á Rauðasandi, bréf frá biskup um Saurbæjarkirkjubjarg, dags. 24.10.1828. Merkt A.9.86a–b.
2(132) a–b	Breiðavík, brauðmat, dags. 1744. Merkt A.9.10.
2(133) a–b	Breiðavík, lýsing, eigna- og ítakaskrá, ódagsett. Merkt A.9.50.
2(134) a–b	Breiðavík, vísitasía, dags. 20.8.1860. Merkt A.9.31.
2(135) a–b	Breiðavík, vísitasía, dags. 11.8.1867. Merkt A.9.34.
2(136) a–b	Sauðlauksdalur, brauðmat, 1744. Merkt A.9.8a–c.
2(137) a–b	Sauðlauksdalur: Afrit af samningi prófastsins sr. Björns Halldórssonar og prestsins sr. Eggerts Ormssonar um fuglbjargið á Hvallátrum. Dags. 24.10.1761. Merkt A.9.83a–c.
2(138) a–b	Sauðlauksdalur, úttekt, dags. 23.6.1820. Merkt A.9.41a–f.
2(139) a–b	Sauðlauksdalur, lýsing, eigna- og ítakaskrá, ódagsett. Merkt A.9.51a–b.
2(140)	Sauðlauksdalur, yfirlit kirkjunnar, dags. 13.8.1844. Að undirlagi sóknarprestisins var gerð fyrirspurn og gefnir út vitnisburðir um Látrabjarg og hvalrekavættir svonefndar. Merkt A.9.84a–b.
2(141) a–b	Bréf frá biskupi Helga G. Thordersen til prestsins í Sauðlauksdal, sr. Gísla Ólafssonar, um Keflavíkurbjarg. Eigandi Keflavíkur hafði ekki sent nein skjöl upp á tilkall í bjargið, sem er eignað Sauðlauksdal en prestakallið nýtur bjargið fyrir brúkun eða eftirgjald. Dags. 9.3.1850. Merkt A.9.85.
2(142) a–b	Sauðlauksdalur, úttekt, dags. 28.5.1852. Merkt A.9.23a–b.

Skjalasöfn Stjórnarráðs Íslands og dansk-íslenskrar stjórnýslu (skjalaflokkur A.11):

2(89)	Keflavík og Sauðlauksdalur: Bréf Erlendar Kristjánssonar á Hvallátrum um leyfi til að kaupa ítök Sauðlauksdalskirkju í jörðinni Keflavík. Dags. 21.2.1911. Merkt A.11.1.
2(90)	Keflavík og Sauðlauksdalur: Útskrift úr gjörðabók sýslunefnda Barðastrandarsýslu. Aðalfundur sýslunefndar þar sem framlögð var beiðni Erlendar Kristjánssonar um kaup á ítökum Sauðlauksdalskirkju í landi Keflavíkur. Sýslunefndin lýsti því yfir að hún teldi ekkert sölunni til fyrirstöðu. Dags. 24.4.1911. Merkt A.11.2.
2(91) a–b	Keflavík og Sauðlauksdalur: Útskrift úr dómsmálabók Barðastrandarsýslu. Aukaréttur þar sem dómkvaddir voru tveir óvilhallir menn til að gera lýsingu á ítökum Sauðlauksdalskirkju í landi Keflavíkur. Dags. 11.5.1911. Merkt A.11.3.
2(92) a–b	Keflavík og Sauðlauksdalur: Bréf Guðmundar Sigurðssonar, hreppstjóra í Breiðuvík, til Péturs Jónssonar á Stökkum um afnot ítaks Sauðlauksdalskirkju í landi Keflavíkur. Dags. 13.6.1911. Merkt A.11.4.
2(93) a–b	Keflavík og Sauðlauksdalur: Skoðunar- og matsgjörð Péturs Jónssonar og Sveins Magnússonar á ítökum Sauðlauksdalskirkju í landi Keflavíkur. Dags. 10.7.1911. Merkt A.11.5a–c.
2(94) a–b	Keflavík og Sauðlauksdalur: Útskrift úr dómsmálabók Barðastrandarsýslu. Staðfesting á virðingargjörð á ítökum Sauðlauksdalskirkju í landi Keflavíkur. Dags. 14.7.1911. Merkt A.11.6a–b.
2(95)	Keflavík og Sauðlauksdalur: Bréf Ólafs Guðbjartssonar, Sigríðar Guðmundsdóttur og Önnu Jónsdóttur til Stjórnarráðs Íslands um kaup á 1/4 hlut í ítaki Sauðlauksdalskirkju í landi jarðarinnar Keflavíkur. Dags. 26.7.1911. Merkt A.11.7.

2(96) a–b	Keflavík og Sauðlauksdalur: Bréf Guðmundar Sigurðssonar, hreppstjóra í Rauðasandshreppi, til Stjórnarráðs Íslands um ítök Sauðlauksdalskirkju í Keflavíkurlandi og beiðni Erlendar Kristjánssonar um kaup á þeim. Dags. 12.10.1911. Merkt A.11.8.
2(97)	Keflavík og Sauðlauksdalur: Afrit af bréfi E. Br. til Stjórnarráðs Íslands um að eigendur Keflavíkur óski eftir að kaupa ítök Sauðlauksdalskirkju í jörðinni Keflavík. Dags. 8.11.1911. Merkt A.11.9.
2(98)	Keflavík og Sauðlauksdalur: Afrit af bréfi Stjórnarráðs Íslands til hreppstjórans í Rauðasandshreppi um að ákveðið hafi verið að gefa eigendum jarðarinnar Keflavíkur kost á að kaupa ítök Sauðlauksdalskirkju í landi jarðarinnar Keflavíkur. Dags. 18.3.1912. Merkt A.11.10a–b.
2(99) a–b	Keflavík og Sauðlauksdalur: Bréf Erlendar Kristjánssonar á Hvallátrum til Stjórnarráðs Íslands um virðingu og kaup á ítökum Sauðlauksdalskirkju í landi jarðarinnar Keflavíkur. Dags. 20.1.1915. Merkt A.11.11.
2(100)	Keflavík og Sauðlauksdalur: Afrit af bréfi Stjórnarráðs Íslands til Erlends Kristjánssonar á Hvallátrum um að ítök Sauðlauksdalskirkju í landi jarðarinnar Keflavíkur verði ekki seld fyrir minni upphæð en 370 kr. Dags. 19.4.1915. Merkt A.11.12.
2(101)	Keflavík og Sauðlauksdalur: Símskeyti frá Erlendi Kristjánssyni á Hvallátrum til Stjórnarráðsins um að hann gangi að því að kaupa ítak Sauðlauksdalskirkju í Keflavíkurlandi á 370 kr. Dags. 26.3.1917. Merkt A.11.13.
2(102)	Keflavík og Sauðlauksdalur: Afrit af símskeyti Stjórnarráðs Íslands til Erlendar Kristjánssonar á Hvallátrum um að ef selja ætti ítök Sauðlauksdalskirkju þá þurfi nýja virðingu. Dags. 29.3.1917. Merkt A.11.14.

Bréfasöfn og bréfabækur biskupa (skjalaflokkur A.12):

2(103) a–b	Bréf sr. Jóns Ormssonar í Sauðlauksdal til biskups um réttindi og nýtingu í Látrabjargi. Dags. 18.8.1810. Merkt A.12.1a–b.
2(104) a–b	Bréf sr. Jóns Ormssonar í Sauðlauksdal til biskups um réttindi og nýtingu í Keflavíkurbjargi. Dags. 10.12.1813. Merkt A.12.2a–b.

Önnur óprentuð frumgögn (skjalaflokkur A.16):

2(124)	Fyrirspurn félagsmálaráðuneytisins til sveitarfélaga um afrétti og upprekstrarrétt, dags. 20.2.1989. Merkt A.16.1.
2(125)	Svar sveitarstjóra Rauðasandshrepps við fyrirspurn félagsmálaráðuneytisins um afrétti og upprekstrarrétt, dags. 28.8.1989. Merkt A.16.2.
2(126)	Bréf Hákonar Bjarnasonar hjá Skógrækt ríkisins til atvinnumálaráðuneytisins um að ráðuneytið hlutist til um að ítökum verði aflýst með vísun í V. kafla laga nr. 100 frá 14. maí 1940. Með bréfinu eru 45 fylgiskjöl, m.a. um Sauðlauksdalskirkju. Dags. 3.7.1953. Merkt A.16.7a–h.
2(127)	Bréf sýslumannsins í Barðastrandarsýslu til atvinnumálaráðuneytisins með skrá, dagsettri 30.9.1963, yfir ítök í umdæminu sem fallið hafi úr gildi með lögum nr. 113/1952. Dags. 8.10.1963 og 30.9.1963. Merkt A.16.8a–f.
2(143)	Saurbær og Stakkadalur á Rauðasandi: Kaupsamningur Ragnheiðar Sigmundsdóttur og Árna Jóhannessonar annars vegar og Alberts Gíslasonar og Ólafar Ernu Ólafsdóttur hins vegar um jarðirnar (afrit). Dags. 4.2.1986. Merkt A.16.99a–b.
2(144) a–b	Saurbær og Stakkadalur á Rauðasandi: Fundargerð jarðanefndar Vestur-Barðastrandarsýslu, dags. 25.2.1986. Tekinn var fyrir kaupsamningur um jarðirnar, dags. 4.2.1986. Jarðanefnd lýsir sig samþykka samningnum. Merkt A.16.100a–b.

2(145)	Bæjarbjarg: Kaupsamningur milli Alberts Gíslasonar og Ólafar Ólafsdóttur annars vegar og Kerans S. Ólasonar (afrit). Dags. 28.5.1993. Merkt A.16.101.
2(146)	Bæjarbjarg: Bréf Kerans St. Ólasonar til jarðanefndar Vestur-Barðastrandarsýslu um þörf þess að hann eignist landsvæðið. Dags. 13.6.1993. Merkt A.16.103.
2(147) a–b	Bæjarbjarg: Fundargerð jarðanefndar Vestur-Barðastrandarsýslu, dags. 6.8.1993. Tekinn fyrir kaupsamningur um Bæjarbjarg, dags. 28.5.1993, og bréf Kerans S. Ólasonar frá 13.6.1993. Nefndin frestaði umsögn um samninginn þar sem hana skorti upplýsingar. Merkt A.16.104a-b.
2(148)	Bæjarbjarg og Hvallátur: Bréf Þorvaldar Búasonar til jarðanefndar Vestur-Barðastrandarsýslu þar sem hann mótmælir ráðstöfun á Bæjarbjargi. Dags. 12.8.1993. Merkt A.16.105.
2(149) a–b	Bæjarbjarg: Fundargerð jarðanefndar Vestur-Barðastrandarsýslu, dags. 20.8.1993. Tekinn fyrir kaupsamningur um Bæjarbjarg. Nefndin gefur samþykki fyrir samningnum með því skilyrði að Bæjarbjarg og það land sem samningurinn kveður á um verði sameinað jörðinni Geitagili í Örlygshöfn. Bókað er að Þorvaldur Búason hafi með bréfi, dags. 12.8.1993, mótmælt sölu Bæjarbjargs þar sem það sé eign Hvallátra. Merkt A.16.106a-b.
2(150)	Bæjarbjarg: Bréf jarðanefndar Vestur-Barðastrandarsýslu til Kerans St. Ólasonar um samþykki fyrir kaupsamningi um Bæjarbjarg, með því skilyrði að Bæjarbjarg og það land sem samningurinn kveður á um verði sameinað jörðinni Geitagili í Örlygshöfn. Dags. 20.8.1993. Merkt A.16.107.
2(151)	Bæjarbjarg: Bréf Náttúruverndarráðs til sýslumannsins í Barðastrandarsýslu um forkaupsrétt ríkissjóðs vegna Bæjarbjargs (afrit). Dags. 3.9.1993. Merkt A.16.108.
2(152)	Bæjarbjarg og Hvallátur: Bréf og kæra Þorvaldar Búasonar til landbúnaðarráðherra um niðurstöður jarðanefndar og hreppsnefndar. Mótmælt er tilraunum til að ráðstafa til leigu eða sölu Bæjarkirkjuítaki í Látrabjargi. Dags. 14.9.1993. Merkt A.16.116a-b.
2(153)	Bæjarbjarg og Hvallátur: Bréf landbúnaðarráðuneytisins (afrit) til Þorvaldar Búasonar með vísun í bréf hans frá 14.9.1993. Ráðuneytið telur sér ekki fært að fjalla frekar um kærubréf Þorvaldar. Dags. 22.9.1993. Merkt A.16.102.
2(154)	Bæjarbjarg: Bréf Náttúruverndarráðs til jarðanefndar Vestur-Barðastrandarsýslu um kaup ríkissjóðs á Bæjarbjargi. Dags. 28.9.1993. Merkt A.16.109.
2(155)	Bæjarbjarg og Hvallátur: Bréf Þorvaldar Búasonar til landbúnaðarráðherra, dags. 30.9.1993, með vísun í bréf ráðuneytisins frá 22.9.1993. Með fylgir endurrit úr landamerkjabók Barðastrandarsýslu. Merkt A.16.140a-h.
2(156)	Bæjarbjarg. Bréf Arnheiðar Guðnadóttur til Náttúruverndarráðs (afrit) um að meðfylgjandi sé svar hreppsnefndar Rauðasandshrepps um fyrirhugaða sölu Bæjarbjargs. Meðfylgjandi er ljósrit af svari hreppsnefndarinnar frá 8.6.1993 um að nefndin hafi ákveðið að neyta ekki forkaupsréttar vegna Bæjarbjargs. Dags. 8.10.1993. Merkt A.16.110a-b.
2(157)	Bæjarbjarg: Skjal, ódags. en líklega frá október 1993, með landamerkjum Bæjarkirkjuítaks í Látrabjargi. Textinn er úr landamerkjabréfi Saurbæjar dags. 18.6.1886, sbr. skjal nr. 2(1). Merkt A.16.111.
2(158)	Bæjarbjarg: Kaupsamningur Alberts Gíslasonar og Ólafar Ernu Ólafsdóttur annars vegar og ríkissjóðs, vegna Náttúruverndarráðs, hins vegar um Bæjarkirkjuítak. Dags. 1.10.1993. Merkt A.16.112.
2(159)	Bæjarbjarg: Skjal, ódags. en líklega frá október 1993, með loftmynd af Bæjarbjargi þar sem útlínur eru teiknaðar inn. Merkt A.16.113.
2(160)	Bæjarbjarg: Tilkynning um eigendaskipti, dags. 11.10.1993. Skjal úr fasteignamati ríkisins, þar sem vísað er í kaupsamning frá 1.10.1993. Merkt A.16.114.

	2(161)	Bæjarbjarg. Bréf fjármálaráðuneytisins til umhverfísráðuneytisins, dags. 15.10.1993, um að hjálaga sé afsal fyrir Bæjarbjargi, dagsett 11. sama mánaðar. Afrit sent Náttúruverndarráði og Ríkisbókhaldi. Frumrit afsalsins liggur með (sjá einnig skjal nr. 4(16)). Merkt A.16.115a-c.
<i>Jarðabréf og máldagar og fleira úr Íslensku fornbréfasafni (skjalaflokkur B.1):</i>		
	4(23)	Saurbæjarkirkja á Rauðasandi, máldagi, 1363. Ísl. fornbr. III, bls. 192–193.
	4(24)	Saurbæjarkirkja á Rauðasandi, máldagi, um 1397 (Vilchinsmáldagi). Ísl. fornbr. IV, bls. 149–150.
	4(25)	Saurbæjarkirkja á Rauðasandi, máldagi, 1419. Ísl. fornbr. V, bls. 4-5.
	4(26)	Saurbæjarkirkja á Rauðasandi, skoðunargerð, dags. 24.9.1500. Ísl. fornbr. VII, bls. 518–519.
	4(27)	Saurbæjarkirkja á Rauðasandi, virðingargerð, dags. 8.10.1506. Ísl. fornbr. VIII, bls. 126–127.
	4(28)	Saurbæjarkirkja á Rauðasandi, Gíslamáldagi, 1570 eða síðar. Ísl. fornbr. XV, bls. 583–584.
	4(29)	Prestastefnusamþykkt um skipan biskups milli kirknanna í Bæ (Saurbæ) á Rauðasandi og í Sauðlauksdal, dags. 29.6.1512. Ísl. fornbr. VIII, bls. 390–391.
	4(30)	Minnisblað biskups um m.a. skiptagjörð milli Bæjarkirkju á Rauðasandi og Sauðlauksdalskirkju, 1512. Ísl. fornbr. VIII, bls. 393–394.
	4(31)	Biskup leggur aðra prestsskyld sem hefur verið í Saurbæ á Rauðasandi til kirkjunnar í Sauðlauksdal, dags. 17.6.1518. Ísl. fornbr. VIII, bls. 659–660.
	4(32)	Tylftardómur um ágreining milli Sauðlauksdalskirkju og Bæjarkirkju (Saurbæjarkirkju) á Rauðasandi, dags. 26.6.1546. Ísl. fornbr. XI, bls. 472–475.
	4(33)	Sættargerð, dags. 6.3.1568, sem varðar m.a. Saurbæjarkirkju á Rauðasandi, Hvallátur og Keflavík, og kvittun um fégreiðslu vegna hennar, dags. 7.3.1568. Ísl. fornbr. XV, bls. 65–71.
	4(34)	Kvittun um reikningsskap Bæjarkirkju, dags. 13.8.1568. Ísl. fornbr. XV, bls. 131.
	4(35)	Álftamýrarkirkja, Gíslamáldagi, 1570 eða síðar. Ísl. fornbr. XV, bls. 578.
	4(36)	Sauðlauksdalskirkja, Gíslamáldagi, 1570 eða síðar. Ísl. fornbr. XV, bls. 583.
	4(37)	Bær (Saurbær) á Rauðasandi, kaupbréf, dags. 11.7.1418. Ísl. fornbr. IV, bls. 262.
	4(38)	Kaupmálalabréf, dags. 7.10.1423, m.a. um Bæ (Saurbæ) á Rauðasandi. Ísl. fornbr. IV, bls. 312.
	4(39)	Vitnisburður um Bæ (Saurbæ) á Rauðasandi, dags. 23.5.1426. Ísl. fornbr. IV, bls. 335–336.
	4(40)	Vitnisburður, dags. 12.9.1470, um Saurbæ á Rauðasandi. Ísl. fornbr. V, bls. 580–581.
	4(41)	Vitnisburður um Bæ (Saurbæ) á Rauðasandi, dags. 25.9.1480 og 18.11.1482. Ísl. fornbr. VIII, bls. 69–70.
	4(42)	Bréf þar sem vottaðar eru yfirlýsingar um Saurbæ á Rauðasandi, dags. 18.11.1483. Ísl. fornbr. VI, bls. 504–505.
	4(43)	Gjafabréf um Saurbæ á Rauðasandi, dags. 27.1.1493. Ísl. fornbr. VII, bls. 159–160.
	4(44)	Kaupmálalabréf, dags. 14.2.1495 og 1497, m.a. um Saurbæ á Rauðasandi. Ísl. fornbr. VII, bls. 250–251.
	4(45)	Bréf um m.a. Saurbæ á Rauðasandi, dags. 16.9.1498. Ísl. fornbr. VII, bls. 401–403.
	4(46)	Umboðsbréf, dags. 16.9.1500, sem m.a. varðar Saurbæ á Rauðasandi. Ísl. fornbr. VII, bls. 514–516.

4(47)	Gjafabréf um m.a. Saurbæ á Rauðasandi, dags. 3.10.1500 og 15.2.1501. Ísl. fornbr. VII, bls. 520–521.
4(48)	Bréf um Saurbæ á Rauðasandi, dags. 4.11.1500. Ísl. fornbr. VII, bls. 526–527.
4(49)	Dómur um m.a. Saurbæ á Rauðasandi, dags. 30.6.1501. Ísl. fornbr. VII, bls. 569–572.
4(50)	Gjafabréf um m.a. Saurbæ á Rauðasandi, dags. 26.10.1501. Ísl. fornbr. VII, bls. 586–587.
4(51)	Dómur um Bæ (Saurbæ) á Rauðasandi, dags. 3.8.1536. Ísl. fornbr. X, bls. 76–78.
4(52)	Gerningur um m.a. Bæ (Saurbæ) á Rauðasandi, dags. 22.8.1536. Ísl. fornbr. X, bls. 83–85.
4(53)	Kaupbréf um m.a. Bæ (Saurbæ) á Rauðasandi, dags. 6.7.1537. Ísl. fornbr. X, bls. 108.
4(54)	Kaupbréf um m.a. Saurbæ á Rauðasandi, dags. 15.5.1541. Ísl. fornbr. X, bls. 616–617.
4(55)	Uppgjöf tilkalls til Bæjar (Saurbæjar) á Rauðasandi, dags. 1.7.1542. Ísl. fornbr. XI, bls. 145.
4(56)	Kaupbréf um m.a. Bæ (Saurbæ) á Rauðasandi, dags. 28.6.1544. Ísl. fornbr. XI, bls. 316–318.
4(57)	Kvittun um m.a. peninga sem hafðir hefðu verið burt úr Bæ (Saurbæ) á Rauðasandi, dags. 3.8. 1544. Ísl. fornbr. XI, bls. 326–327.
4(58)	Vitnisburður um Bæ (Saurbæ) á Rauðasandi, 1550. Ísl. fornbr. XI, bls. 797.
4(59)	Vitnisburður um Bæ (Saurbæ) á Rauðasandi, dags. 17.6.1551. Ísl. fornbr. XII, bls. 277–278.
4(60)	Vitnisburður Greips Jónssonar um Bæ (Saurbæ) á Rauðasandi, dags. 11.6.1552. Ísl. fornbr. XII, bls. 380–381.
4(61)	Kaupbréf um m.a. Saurbæ á Rauðasandi og Trostansfjörð, dags. 5.7.1554. Ísl. fornbr. XII, bls. 741–743.
4(62)	Greipur Jónsson andmælir vitnisburði sem hann er borinn fyrir um Saurbæ á Rauðasandi, dags. 19.7.1556. Ísl. fornbr. XIII, bls. 145–146.
4(63)	Vitnisburður um Bæ (Saurbæ) á Rauðasandi, ársettur 1559. Ísl. fornbr. XIII, bls. 450–451.
4(64)	Gjafabréf til Sauðlauksdalskirkju sem varðar m.a. Hvallátra og Keflavík, dags. 15.9.1514. Ísl. fornbr. VIII, bls. 517.
4(65)	Gjafabréf um Hvallátra, dags. 3.12.1533. Ísl. fornbr. X, bls. 68–69.
4(66)	Afsal um Hvallátr og Keflavík, dags. 21.8.1543. Ísl. fornbr. XI, bls. 248–249.
4(67)	Dómur um Látr (Hvallátr) og Keflavík, dags. 30.8.1546. Ísl. fornbr. XI, bls. 492–493.
4(68)	Dómur um Hvallátra og Keflavík, dags. 14.1.1567 og 16.2.1567. Ísl. fornbr. XIV, bls. 568–573.
4(69)	Skrá um eignir Guðmundar (ríka) Arasonar á Reykhólum [1446]. Ísl. fornbr. IV, bls. 683–694.
4(70)	Skiptabréf eftir Björn Þorleifsson hinn ríka, dags. 23.10.1467. Ísl. fornbr. V, bls. 497–503.
4(71)	Skiptabréf eftir Björn Þorleifsson, dags. 23.10.1467. Ísl. fornbr. XII, bls. 46–53.
4(72)	Samningur um mál Bjarna Þórarinssonar o.fl., dags. 29. 2. 1480, m.a. um Saurbæ á Rauðasandi. Ísl. fornbr. VI, bls. 249–252.
4(73)	Skiptabréf eftir Ólöfu Loftsdóttur, dags. 15.4.1480. Ísl. fornbr. VI, bls. 254–257.
4(74)	Skrá um peninga og fjármuni er Andrés Guðmundsson tók fyrir Þorleifi Björnssyni o.fl., dags. 20.1.1483. Ísl. fornbr. VI, bls. 471–473.
4(75)	Gjafabréf um Saurbæ á Rauðasandi, dags. 27.9.1469. Ísl. fornbr. V, bls. 552.

Prentuð fasteigna- og jarðamöt (skjalaflokkur B.2):

4(1)	Jarðatal J. Johnsens 1847, bls. 175–210 (Barðastrandarsýsla og Ísafjarðarsýsla).
4(2)	Ný jarðabók 1861, bls. 71–75 (Barðastrandarsýsla).
4(3)	Fasteignabók 1921, bls. 63–74 (Barðastrandarsýslur).
4(4)	Fasteignabók 1932, bls. 45–49 (Barðastrandarsýslur).
4(5)	Fasteignabók 1942–1944 (Barðastrandarsýslur).

Fjallskilareglugerðir (skjalaflokkur B.4):

4(8)	Reglugerð, nr. 111/1891, fyrir Vestur-Barðastrandarsýslu um grenjaleitir, notkun afrétta, fjallskil og réttarhöld m.fl.
4(9)	Reglugerð, nr. 65/1906, fyrir Vestur-Barðastrandarsýslu um eyðing refa, fjallskil, rjettahöld o.fl.; og reglugerðir nr. 50/1907, 69/1909 og 94/1913 um breytingar á reglugerð nr. 65/1906.
4(10)	Fjallskilareglugerð, nr. 21/1922, fyrir Vestur-Barðastrandarsýslu.
4(11)	Fjallskilareglugerð, nr. 63/1930, fyrir Vestur-Barðastrandarsýslu.
4(12)	Fjallskilareglugerð, nr. 148/1943, fyrir Vestur-Barðastrandarsýslu; og reglugerð nr. 10/1950 og samþykkt nr. 24/1951 um breyting á reglugerð nr. 148/1943.
4(13)	Fjallskilareglugerð, nr. 126/1958, fyrir Vestur-Barðastrandarsýslu.
4(14)	Fjallskilareglugerð, nr. 239/1982, fyrir Vestur-Barðastrandarsýslu.
4(15)	Fjallskilasamþykkt, nr. 716/2012, fyrir Barðastrandar- og Ísafjarðarsýslur.

Landnáma (skjalaflokkur B.7):

4(6)	Úr Landnámabók. <i>Íslenzk fornrit</i> I (1968), bls. 152–197 og kort.
4(7)	Úr <i>Landið og Landnáma</i> eftir Harald Matthíasson (1982), bls. 200–215 og 227–231 og kort.

Lagt fram af óbyggðanefnd:

5	5(1)	Söguleg greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands, 1. útg. (drög), dags. 8.6.2020.
	5(2)	Söguleg greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands, 2. útg., dags. 13.7.2020.
	5(3)	Söguleg greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands, 4. útg., dags. 10.12.2020.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni lögmanni eða Jóni Péturssyni vegna Hvallátra:

6		Hvallátur, kröfulýsing, dags. 15.11.2019.
	6(1)	Hvallátur, hnitamerki, dags. 21.11.2019.
	6(2)	Hvallátur, greinargerð, dags. 31.8.2020
	6(3)	Frétt úr Morgunblaðinu dags. 3.11.1993 um kaup ríkisins á Bæjarbjargi.
	6(4)	Bréf frá Þorvaldi Búasyni f.h. landeigenda Hvallátra til sýslumanns Vestur-Barðastrandarsýslu, dags. 12.8.1993. Mótmælt er tilraunum eigenda Saurbæjar til að selja Bæjarkirkjuítakið í Látrabjargi þar sem um hafi verið að ræða ítak sem sé fallið til Hvallátra vegna vanlýsingar. Fram kemur að samhljóða erindi sé sent Albert Gíslasyni, hreppsnefnd Rauðasandshrepps, jarðanefnd Vestur-Barðastrandarsýslu, Keran Stueland Ólasyni, landbúnaðarráðherra og Náttúruverndarráði. Sbr. skjal nr. 2(148).
	6(5)	Bréf frá Þorvaldi Búasyni f.h. landeigenda Hvallátra til landbúnaðarráðherra, dags. 14.9.1993. Mótmælt er fyrirhuguðum viðskiptum með Bæjarbjarg og gerðar athugasemdir við málsmeðferð jarðanefndar Vestur-Barðastrandarsýslu og hreppsnefndar Rauðasandshrepps. Sbr. skjal nr. 2(152).

	6(6)	Bréf frá Þorvaldi Búasyni til landbúnaðarráðherra, dags. 30.9.1993. Svar við bréfi frá ráðuneytinu þar sem bréfi Þorvaldar frá 14.9.1993, sbr. skjal nr. 6(5), var svarað. Sbr. skjal nr. 2(155).
--	------	---

Lagt fram af lögmönnum málsaðila og óbyggðanefnd:

7	7(1)	Yfirlitskort, mál nr. 1/2020. Kröfulínur málsaðila, dags. 11.3.2020.
	7(2)	Yfirlitskort, mál nr. 1/2020. Kröfulínur málsaðila, dags. 2.11.2020.

Lagt fram af óbyggðanefnd:

8	8(1)	Fundargerð 1. fyrirtöku, dags. 9.6.2020.
	8(2)	Fundargerð 2. fyrirtöku, dags. 17.7.2020.
	8(3)	Fundargerð 3. fyrirtöku, dags. 24.9.2020.
	8(4)	Fundargerð vettvangsferðar, dags. 30.9.2020.
	8(5)	Fundargerð aðalmeðferðar, dags. 5.11.2020.
	8(6)	Fundargerð 5. fyrirtöku, dags. 21.12.2020.

Hliðsjónargögn**Lagt fram til hliðsjónar af Eddu Andradóttur lögmanni f.h. fjármála- og efnahagsráðherra**

H-1	<i>Íslensk fornrit I</i> (1968), bls. 152–199 (úr Landnámabók). Nr. 1 í tilvísanaskrá, skjali 1(2).
H-2	<i>Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns</i> (1940), 6. bindi, bls. 179–389 (Barðastrandarsýsla). Nr. 2 í tilvísanaskrá, skjali 1(2).
H-3	<i>Barðstrendingabók</i> (1942), bls. 9–121 (Héraðslýsingar). Nr. 3 í tilvísanaskrá, skjali 1(2).
H-4	<i>Sóknalýsingar Vestfjarða</i> , I. bindi, Barðastrandarsýsla (1952). Nr. 4 í tilvísanaskrá, skjali 1(2).
H-5	<i>Árbók Ferðafélags Íslands</i> 1959 (Barðastrandarsýsla eftir Jóhann Skaptason). Nr. 5 í tilvísanaskrá, skjali 1(2).

Lagt fram til hliðsjónar af óbyggðanefnd

H-6	Almennar niðurstöður óbyggðanefndar með viðaukum, svæði 1–9B, dags. 21.2.2020.
H-7	Yfirlit yfir frumgögn sem könnuð eru vegna rannsóknarskyldu óbyggðanefndar, sbr. 5. mgr. 10. gr. Þjóðlendlaga nr. 58/1998, með síðari breytingum, dags. 10.4.2015.
H-8	Jarðalisti sem notaður er við leit að gögnum um svæði 10C á Þjóðskjalasafni Íslands, 5. útg. dags. 17.4.2020.
H-9	Bæjarbjarg og Breiðavíkurbjarg, örnefnaskrár frá nafnfræðisviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.
H-10	Saurbær, örnefnaskrár frá nafnfræðisviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.
H-11	Hvallátrar, örnefnaskrár frá nafnfræðisviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.
H-12	Breiðavík, örnefnaskrár frá nafnfræðisviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. Sjá einnig H-9.
H-13	Keflavík, örnefnaskrár frá nafnfræðisviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.
H-14	<i>Árbók Ferðafélags Íslands</i> 2020 (Rauðasandshreppur hinn forni eftir Gísli Má Gíslason og Ólaf B. Thoroddsen), bls. 202–215.
H-15	Minnisblað um leit óbyggðanefndar í skjalaflokki B.3 Dómar fyrir mál nr. 1–4/2020 á svæði 10C, dags. 5.6.2020.

H-16	Minnisblað um leit óbyggðanefndar í skjalaflokki B.6 Skjalasöfn stiftamtmanns, amtmanns og landshöfðingja ásamt Stjórnartíðindum fyrir mál nr. 1–4/2020 á svæði 10C, dags. 5.6.2020.
H-17	Minnisblað um leit óbyggðanefndar í skjalaflokki B.9 Alþingisbækur Íslands fyrir mál nr. 1–4/2020 á svæði 10C, dags. 5.6.2020.
H-19	Skýrslur í máli nr. 1/2020 hjá óbyggðanefnd við aðalmeðferð 5.11.2020 (skrifaðar upp eftir hljóðupptöku).
H-20	<i>Jarðabréf frá 16. og 17. öld</i> (1993), bls. 95–153.

Lagt fram til hliðsjónar af Ólafi Björnssyni lögmanni vegna Hvallátra:

H-18	Ýmis hliðsjónargögn: lög, fræðiskrif og efni úr dómum og úrskurði.
------	--

b) Skjalaskrá í númeraröð

**Skjöl lögð fram í máli nr. 1/2020
(OBN 20030001)**

Lagt fram af Eddu Andradóttur lögmanni f.h. fjármála- og efnahagsráðherra:

1		Kröfúlýsing fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins, dags. 15.4.2019.
	1(1)	Skjalaskrá fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins, dags. 15.4.2019.
	1(2)	Tilvísanaskrá fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins, dags. 15.4.2019.
	1(3)	Bréf óbyggðanefndar til fjármála- og efnahagsráðherra um meðferð á svæði 10C og kröfúlýsingarfrest, dags. 9.11.2018, og bréf óbyggðanefndar til lögmanna íslenska ríkisins, dags. 9.11.2018, ásamt yfirlitskorti. Merkt 4 og 5, sbr. skjal nr. 1(1).
	1(4)	Bréf lögmanna íslenska ríkisins til óbyggðanefndar, beiðni um frest til að skila kröfúlýsingu, dags. 8.2.2019. Merkt 6, sbr. skjal nr. 1(1).
	1(5)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanna íslenska ríkisins, beiðni um frest til að skila kröfúlýsingu samþykkt, dags. 12.2.2019. Merkt 7, sbr. skjal nr. 1(1).
	1(6)	Bréf lögmanna íslenska ríkisins til óbyggðanefndar, beiðni um viðbótarfrest til að skila kröfúlýsingu, dags. 11.3.2019. Merkt 8, sbr. skjal nr. 1(1).
	1(7)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanna íslenska ríkisins, beiðni um viðbótarfrest til að skila kröfúlýsingu samþykkt, dags. 12.3.2019. Merkt 9, sbr. skjal nr. 1(1).
	1(8)	Landamerkjabréf Bæjar í Rauðasandshreppi, dags. 15.7.1889, uppskrift. Merkt 28, sbr. skjal nr. 1(1).
	1(9)	Landamerkjabréf Hvallátra, dags. 27.6.1889, uppskrift. Merkt 29, sbr. skjal nr. 1(1).
	1(10)	Landamerkjabréf Breiðavíkur, dags. í maí 1890, uppskrift. Merkt 30, sbr. skjal nr. 1(1).
	1(11)	Greinargerð fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins, dags. 7.8.2020.

			Skjala- flokkur ¹
Lagt fram af óbyggðanefnd:			
2		Heildarskilabréf Þjóðskjalasafns Íslands; yfirlit um heimildaleit í óprentuðum frumgögnum, upphaflega dags. 13.7.2020, uppfært 10.12.2020.	
	2(1) a–b	Saurbær á Rauðasandi, landamerki, dags. 18.6.1886, þinglýst 15.7.1889. Merkt A.1.36a–d.	A.1
	2(2) a–b	Hvallátur, landamerki, dags. 27.6.1889, þinglýst 15.7.1890. Merkt A.1.37a–b.	A.1
	2(3) a–b	Breiðavík, landamerki, maí 1889, þinglýst 15.7.1890. Merkt A.1.38.	A.1
	2(4) a–b	Keflavík, landamerki, dags. 1.8.1884, þinglýst 2.8.1884. Merkt A.1.51.	A.1
	2(5) a–b	Sauðlauksdalur, landamerki, dags. 4.8.1883, þinglýst 2.8.1884. Merkt A.1.52.	A.1

¹ Sbr. „Yfirlit yfir frumgögn sem könnuð eru vegna rannsóknarskyldu óbyggðanefndar“:
<https://obyggdaneind.is/wp-content/uploads/frumgagnayfirlit.pdf>

			Skjala- flokkur ¹
	2(6) a–b	Jarðamat Barðastrandarsýslu 1804: Saurbær á Rauðasandi. Merkt A.5.a.53.	A.5
	2(7) a–b	Jarðamat Barðastrandarsýslu 1804: Hvallátur í Víkum. Merkt A.5.a.55a–b.	A.5
	2(8) a–b	Jarðamat Barðastrandarsýslu 1804: Breiðavík. Merkt A.5.a.56a–b.	A.5
	2(9) a–b	Jarðamat Barðastrandarsýslu 1804: Keflavík. Merkt A.5.a.54.	A.5
	2(10) a–b	Jarðamat Barðastrandarsýslu 1804: Sauðlauksdalur. Merkt A.5.a.57a–b.	A.5
	2(11) a–b	Jarðamat Barðastrandarsýslu 1849–1850: Saurbær á Rauðasandi. Merkt A.5.b.60.	A.5
	2(12) a–b	Jarðamat Barðastrandarsýslu 1849–1850: Hvallátur í Víkum. Merkt A.5.b.62.	A.5
	2(13) a–b	Jarðamat Barðastrandarsýslu 1849–1850: Breiðavík. Merkt A.5.b.63a–b.	A.5
	2(14) a–b	Jarðamat Barðastrandarsýslu 1849–1850: Keflavík. Merkt A.5.b.61a–b.	A.5
	2(15) a–b	Jarðamat Barðastrandarsýslu 1849–1850: Sauðlauksdalur. Merkt A.5.b.65a–b.	A.5
	2(16)	Jarðamat Barðastrandarsýslu 1849–1850 (yfirmatsjarðabók): Saurbær á Rauðasandi, Hvallátur í Víkum, Breiðavík. Merkt A.5.b.64a–b.	A.5
	2(17) a–b	Fasteignamat Vestur-Barðastrandarsýslu 1916–1918: Saurbær á Rauðasandi. Merkt A.5.c.53a–c.	A.5
	2(18) a–b	Fasteignamat Vestur-Barðastrandarsýslu 1916–1918: Hvallátur í Víkum. Merkt A.5.c.56a–f.	A.5
	2(19) a–b	Fasteignamat Vestur-Barðastrandarsýslu 1916–1918: Breiðavík. Merkt A.5.c.57a–f.	A.5
	2(20) a–b	Fasteignamat Vestur-Barðastrandarsýslu 1916–1918: Keflavík. Merkt A.5.c.54a–b.	A.5
	2(21) a–b	Fasteignamat Vestur-Barðastrandarsýslu 1916–1918: Keflavík, Sauðlauksdalur (þrætuand). Merkt A.5.c.55.	A.5
	2(22) a–b	Fasteignamat Vestur-Barðastrandarsýslu 1916–1918: Sauðlauksdalur. Merkt A.5.c.58a–c.	A.5
	2(23)	Yfirlit úr dómabókum sýslumanna: Breiðavík, Hvallátur, Saurbær á Rauðasandi, Keflavík, Sauðlauksdalur.	A.6
	2(24)	Jarðamat Barðastrandarsýslu 1849–1850 (jarðamatsbók yfir verðlag): Sauðlauksdalur. Merkt A.5.b.67.	A.5
	2(25) a–b	Vitnisburður um landamerki milli jarðanna Skorar, Sjöundár, Melaness, Kirkjuhvamms, Saurbæjar á Rauðasandi, Stakka, Lambavatns, Keflavíkur, Hvallátra í Víkum, Láganúps, Sauðlauksdals í Patreksfirði, Skers og Skyttudals, dags. 2.2.1660. Staðfestingar á efni vitnisburðarins, dags. 2.9.1660, 24.4.1681 og 25.11.1728. Afrit af vísitasíu Saurbæjarkirkju 8.9.1770. Lögfesta fyrir Saurbæ o.fl. með vísan til framangreindra skjala, dags. 10.6.1880, þinglýst 14.6.1880. Merkt A.3.1a–l.	A.3
	2(26) a–b	Saurbær á Rauðasandi, afsalsbréf um kaup á hálfri jörðinni. Dags. 10.6.1811, þinglýst 3.8.1812. Merkt A.3.2a–b.	A.3
	2(27) a–b	Saurbær á Rauðasandi, gjafabréf um sex hundruð í jörðinni. Dags. 14.12.1851, þinglýst 22.4.1854. Merkt A.3.3a–c.	A.3

		Skjala-flokkur ¹
2(28) a–b	Saurbær á Rauðasandi, lögfesta fyrir landamerkjum Bæjarlandsparts milli Kirkjuhvammslands og Móbergslands, Bæjarlands fyrir suðaustan Móberg, Skorahliðar, sellátra, selalagna og reka Bæjar, og Bæjarkirkjuítaks í Látrabjargi. Dags. 3.6.1881, þinglýst 20.6.1881. Merkt A.3.4a–j.	A.3
2(29) a–b	Makaskipti á sjö hundruðum í Hvallátrum og 10 hundruðum í Melanesi. Dags. 17.6.1838, þinglýst 31.5.1843. Merkt A.3.5a–b.	A.3
2(30) a–b	Hvallátur, kaupbréf um þrjú hundruð í jörðinni. Dags. 2.7.1843, þinglýst 17.6.1844. Merkt A.3.6a–b.	A.3
2(31) a–b	Hvallátur, gjafabréf um fjögur hundruð í jörðinni. Dags. 28.9.1868, þinglýst 8.7.1869. Merkt A.3.7a–b.	A.3
2(32) a–b	Hvallátur, eftirrit af kaupbréfi um fjögur hundruð í jörðinni. Dags. 8.11.1869, þinglýst 9.7.1870. Merkt A.3.8a–b.	A.3
2(33) a–b	Hvallátur, afsals- og kaupbréf um sjö hundruð í jörðinni, ásamt umboði. Dags. 16.6.1875 og 25.2.1875, þinglýst 14.7.1875. Merkt A.3.9a–f.	A.3
2(34) a–b	Hvallátur, makaskipti. Skipt var á 15 hundruðum í Kvígindisfelli og átta hundruðum í Hvallátrum. Dags. 24.8.1878, þinglýst 31.8.1878. Merkt A.3.10a–h.	A.3
2(35) a–b	Hvallátur, makaskipti. Eigendur Bæjarkirkju á Rauðasandi skiptu á Fífustöðum og hjáleigunni Holti fyrir jörðina Hvallátur. Dags. 24.7.1890, þinglýst 18.6.1891 og 15.7.1891. Merkt A.3.11a–b.	A.3
2(36) a–b	Keflavík, landamerkjaskrá. Dags. 1.8.1884, þinglýst 2.8.1884. Merkt A.3.12.	A.3
2(37) a–b	Syrpa af afritum skjala, þ.e. um landamerki skógarparts Hvalskers 1547 (sjá DI XII, bls. 99–100), dómur Stefáns biskups um Saurbæjar- og Sauðlaukdalskirkjur 1512 (sjá DI VIII, bls. 390–391), dómur Gizurar biskups um sama 1546 (sjá DI XI, bls. 472–475), virðing Sauðlauksdals (sjá DI VI, bls. 501–502), biskupsvísitasía frá 13.5.1683, sloppvirðing 26.10.1683 og vitnisburður Páls Gunnarssonar um landamerki Keflavíkur og Hvallátra í Víkum 26.1.1660. Afritin tekin saman 10.1.1765. Aðeins skrifaður upp vitnisburður Páls Gunnarssonar. Merkt A.7.1a–k.	A.7
2(38) a–b	Sauðlauksdalur, gjafabréf. Dags. 13.9.1724 og 23.5.1725. Merkt A.7.2a–c.	A.7
2(39) a–b	Sauðlauksdalur, gjafabréf. Dags. 30.8.1728. Merkt A.7.3a–b.	A.7
2(40) a–b	Sauðlauksdalur, lögfesta fyrir bjargi Sauðlaukdalskirkju. Dags. 27.5.1775, þinglýst sama dag. Merkt A.7.4.	A.7
2(41) a–b	Bréf Geirs Vídalíns biskups til sr. Jóns Ormssonar, prófasts í Sauðlauksdal, um Keflavíkurbjarg. Dags. 16.3.1814. Merkt A.7.5a–c.	A.7
2(42) a–b	Sauðlauksdalur, kirkjuregistur, þ.e. lýsing kirkju, eigna og ítaka. Dags. 18.3.1849. Merkt A.7.6a–c.	A.7
2(43) a–b	Uppkast að bréfi G. Ólafssonar til jarðamatsnefndar í Rauðasandshreppi um Keflavíkurbjarg. Dags. 23.10.1849. Merkt A.7.7.	A.7
2(44) a–b	Afrit af samningi Sauðlauksdalsprests og eiganda Keflavíkur um Keflavíkurbjarg. Dags. 24.6.1852. Merkt A.7.8a–b.	A.7
2(45) a–b	Saurbær á Rauðasandi, vísitasía, dags. 1.9.1639. Merkt A.8.16a–b.	A.8
2(46) a–b	Saurbær á Rauðasandi, vísitasía, dags. 5.9.1725. Merkt A.8.39a–d.	A.8
2(47) a–b	Sauðlauksdalur, vísitasía, dags. 31.8.1639. Merkt A.8.53a–b.	A.8

			Skjala- flokkur ¹
	2(48) a–b	Sauðlauksdalur, vísitasía, dags. 7.9.1700. Merkt A.8.54a–d.	A.8
	2(49) a–b	Sauðlauksdalur, vísitasía, dags. 4.9.1725. Merkt A.8.55a–d.	A.8
	2(50) a–b	Sauðlauksdalur, vísitasía, dags. 22.8.1733. Merkt A.8.56a–c.	A.8
	2(51) a–b	Sauðlauksdalur, vísitasía, dags. 26.8.1750. Merkt A.8.57a–d.	A.8
	2(52) a–b	Sauðlauksdalur, vísitasía, dags. 9.9.1761. Merkt A.8.58a–c.	A.8
	2(53) a–b	Sauðlauksdalur, vísitasía, dags. 19.8.1775. Merkt A.8.59a–d.	A.8
	2(54) a–b	Sauðlauksdalur, vísitasía, dags. 22.8.1790. Merkt A.8.60a–f.	A.8
	2(55) a–b	Sauðlauksdalur, vísitasía, dags. 21.7.1852. Merkt A.8.61a–e.	A.8
	2(56)	Sauðlauksdalur, landamerkjaskrá. Dags. 4.8.1883, þinglýst 2.8.1884. Merkt A.2.1.	A.2
	2(57) a–b	Réttur að Sauðlauksdal 20.7.1812. Teknir voru í eið menn til að skipta jörðinni Saurbæ í tvo helminga. Merkt A.6.b.1.	A.6.b
	2(58) a–b	Manntalsþing að Svefneyjum á Breiðafirði 11.7.1821. Upplesið var makaskiptabréf Guðmundar Schevings og Eggerts Jónssonar fyrir hálfum Saurbæ á Rauðasandi á móti 20 hundruðum í Svefneyjum. Merkt A.6.b.2a–b.	A.6.b
	2(59) a–b	Manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 22.4.1854. Upplesið var fyrirboðningarskjal og protest Jóhönnu Eggertsdóttur að Bæ um að nokkur veðsetti eign hennar. Merkt A.6.b.3a–b.	A.6.b
	2(60) a–b	Manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 22.4.1854. Upplesið var gjafabréf Jóns Ísleifsens til stjúpsonarbarna sinna, Gísla og Jóhönnu Eggertsbarna fyrir sex hundruðum í jörðinni Bæ á Rauðasandi. Merkt A.6.b.4a–b.	A.6.b
	2(61) a–b	Manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 12.7.1855. Þinglesin var lögfesta fyrir Bæ á Rauðasandi, hvar eigendur Bæjar lögfestu reka frá Bæjarósi á öllu Bæjarri og allt að Góutröð. Merkt A.6.b.5.	A.6.b
	2(62) a–b	Manntalsþing í þinghúsi Rauðasandshrepps að Tungu í Örlygshöfn 17.7.1915. Þinglesið var skjal hvar eigendur Saurbæjar seldu G. Björnssyni einkarétt til námureksturs. Merkt A.6.b.6a–c.	A.6.b
	2(63) a–b	Manntalsþing í þinghúsi Rauðasandshrepps að Tungu í Örlygshöfn 22.7.1916. Þinglesið var skjal hvar G. Björnsson afsalar G. Guðmundssyni námurétti í Saurbæjarlandi. Merkt A.6.b.7a–c.	A.6.b
	2(64) a–b	Manntalsþing í þinghúsi Rauðasandshrepps að Tungu í Örlygshöfn 23.6.1930. Þinglesið var afsalsbréf dómsmálaráðuneytisins til E.M. Bachmanns fyrir prestsmötukvöð hvílandi á hálfri jarðeigninni Saurbæ. Merkt A.6.b.8a–c.	A.6.b
	2(65) a–b	Manntalsþing að Örlygshöfn 11.7.1935. Þinglesið var afsal kirkjumálaráðherra til Ara, Finns, Gísla, Guðrúnar, Jóhönnu og Steinunnar Thorlacius fyrir prestsmötukvöð sem hvílt hafði á háflendu bændakirkjueignar Bæjar á Rauðasandi. Merkt A.6.b.9a–e.	A.6.b
	2(66) a–b	Manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 14.7.1821. Upplesið var skjal þar sem Jón Ormsson selur ekkjunni Ástriði Þorsteinsdóttur og syni hennar Bjarna Björnssyni fimm hundruð í jörðinni Hvallátrum. Merkt A.6.b.10a–b.	A.6.b
	2(67) a–b	Manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 4.6.1832. Upplesinn var kaupgjörningur þar sem Bjarni Björnsson, vegna hans og sonar hans Björns, afsalar fimm hundruðum í jörðinni Hvallátrum til Bjarna Jónssonar á Látrum. Hann áskilur að þegar lífserfingar hans koma til lögaldurs megi þeir innleysa nefnd fimm hundruð fyrir sömu upphæð. Merkt A.6.b.11a–b.	A.6.b

			Skjala- flokkur ¹
	2(68) a–b	Manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 31.5.1843. Upplesið var makaskiptabréf þar sem Ólafur Bjarnason á Látrum og Brynjólfur Eggertsson á Sjöundá skiptu á sjö hundruðum í jörðinni Hvallátrum og 10 hundruðum í jörðinni Melanesi. Merkt A.6.b.12a–b.	A.6.b
	2(69) a–b	Manntalsþing að Tungu 17.6.1844. Upplesið var kaupbréf þar sem Brynjólfur Eggertsson á Sjöundá afsalar til Jóns Jónssonar á Látrum þremur hundruðum í jörðinni Hvallátrum fyrir 60 spesiur. Merkt A.6.b.13a–b.	A.6.b
	2(70) a–b	Manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 21.5.1852. Upplesin var friðlýsing á Látrabjargi frá Saxagjá að bjargtöngum til fuglaveiða og eggjatekju. Merkt A.6.b.14a–b.	A.6.b
	2(71) a–b	Manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 12.7.1855. Upplesið var makaskiptabréf fyrir 10 hundruðum í jörðinni Hvallátrum, Gautastöðum í Dalasýslu, fjórum og hálfu hundraði í Hrafnabjörgum og þremur hundruðum í Purkey. Merkt A.6.b.15.	A.6.b
	2(72) a–b	Manntalsþing að Kvígindisfelli 13.8.1867. Þinglýst var gjafabréfi þar sem hjónin Jón Jónsson og Monika Magnúsdóttir á Lambeyri gefa föstursyni sínum, Árna Ólafssyni á Krossadal, fjögur hundruð í jörðinni Hvallátrum. Merkt A.6.b.16.	A.6.b
	2(73) a–b	Manntalsþing að Kvígindisfelli 25.9.1868. Aflýst var gjafabréfi fyrir fjórum hundruðum í jörðinni Hvallátrum. Gjafabréfið hafði verið þinglesið 13.8.1867. Merkt A.6.b.17a–c.	A.6.b
	2(74) a–b	Manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 8.7.1913. Þinglesið var afsalsbréf hvar Gestur Össursson seldi Jóni Magnússyni fimm hundruð að fornu mati í jörðinni Hvallátrum. Merkt A.6.b.18.	A.6.b
	2(75) a–b	Manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 18.7.1914. Þinglesið var afsal þar sem Gestur Össursson seldi Guðbjarti Þorgrímssyni eitt hundrað í jörðinni Hvallátrum. Merkt A.6.b.19a–b.	A.6.b
	2(76) a–b	Manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 20.6.1931. Friðlýstar fornleifar á Hvallátrum, þ.e. hóllinn Kárni og dysjar í Kúlureit við ystu búðina í Brunnum. Merkt A.6.b.20a–c.	A.6.b
	2(77) a–b	Manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 23.7.1932. Þinglesið var afsal hvar Kristján H. Sigmundsson seldi hálfa jörðina Hvallátrum til Daniels Ó. Eggertssonar. Merkt A.6.b.21a–b.	A.6.b
	2(78) a–b	Manntalsþing að Otradal í Suðurfjörðum 15.5.1848. Th. Johnsen kaupmaður klagði yfir ótilhlýðilegri brúku á skóginum í Trostansfirði, en Snæbjörn Pálsson í Dufansdal bar fyrir sig leyfi sr. Gísla Ólafssonar í Sauðlauksdal. Fram kom að ítak Sauðlauksdals væri ekki til leigu. Merkt A.6.b.56a–d.	A.6.b
	2(79) a–b	Manntalsþing að Tungu í Örlygshöfn 3.7.1934. Þinglesin voru kaup- og afsalsbréf þar sem Hafliði Halldórsson seldi Guðmundi Á. Erlendssyni tvö og hálft hundrað að fornu mati í jörðinni Hvallátrum. Merkt A.6.b. 163a–c.	A.6.b
	2(80) a–b	Skipti á 10 hundruðum í jörðinni Hvallátrum á milli Árna Bjarnasonar, eiganda að sjö hundruðum, og Erlends Kristjánssonar, eiganda að þremur hundruðum, dags. 25.2.1901. Merkt A.6.d.1a–h.	A.6.d
	2(81) a–b	Úttekt á fimm hundruðum í jörðinni Látrum sem kallast Húsajörðin, dags. 22.5.1903. Gestur Össursson fer af jörðinni en Jón Magnússon tekur við henni. Túni og slægjublettum var skipt milli Gests og Jóns. Merkt A.6.d.2a–f.	A.6.d

			Skjala- flokkur ¹
	2(82) a–b	Skipti á fimm hundruðum í jörðinni Hvallátrum, dags. 14.5.1925. Jón Magnússon hafði verið eigandi jarðarpartsins en seldi á liðnum vetri Hafliða Halldórssyni á Hvallátrum partinn. Ingimundur Halldórsson býr á jörðinni. Merkt A.6.d.3a–c.	A.6.d
	2(83) a–b	Skipti á 16 hundruðum í jörðinni Breiðuvík, dags. 11.11.1920. Jón Guðjónsson á 2/3 hluta eða 10 hundruð og 80 álnir í jarðarpartinum en Andrés Guðbjartsson 1/3 hluta eða fimm hundruð og 40 álnir. Merkt A.6.d.4a–h.	A.6.d
	2(84) a–b	Sáttafundur, dags. 7.9.1812, hjá sáttanefnd Haga- og Brjánslækjarsóknaumdæmis þar sem sr. Jón Ormsson prófastur og Guðmundur Scheving sýslumaður reyndu að ná sáttum, s.s. um að Guðmundur vildi skila til baka Saurbæ á Rauðasandi sem hann hafði keypt af Eggert Pálssyni á Heggstöðum. Sátt náðist ekki. Merkt A.6.e.1a–b.	A.6.e
	2(85) a–b	Sáttafundur, dags. 29.7.1821, hjá sáttanefnd Rauðasandshrepps um fuglatekju Þórðar Bjarnasonar og Ólafs Rögnvaldssonar án leyfis í Saurbæjarkirkjubjargi. Merkt A.6.e.2.	A.6.e
	2(86) a–b	Sáttafundur, dags. 8.8.1847, hjá sáttanefnd Rauðasandshrepps þar sem tekið var fyrir mál Bjarna Bjarnasonar í Keflavík, Kára Sigmundssonar, Ólafs Sigmundssonar, Gunnlaugs Þorleifssonar og Jóns Bjarnasonar fyrir að hafa farið í ákveðið pláss í bjargi tilheyrandi Saurbæjarkirkju. Merkt A.6.e.3a–b.	A.6.e
	2(87) a–b	Sáttafundur, dags. 4.7.1852, þar sem Látrabændur voru ákærðir fyrir ólöglega kofatekju á Undirhlíð og beit og slægjur í Djúpadal á kirkjubjargi tilheyrandi Saurbæjarkirkju. Merkt A.6.e.4a–b.	A.6.e
	2(88)	Sáttafundur, dags. 28.11.1800, hjá sáttanefnd Rauðasandshrepps þar sem Guðmundur Scheving gerði, sem óðalserfingi, kröfu í eign Bjarna Halldórssonar og Ragnheiðar Einarsdóttur, fimm hundruð í jörðinni Breiðuvík. Kaupbréf Bjarna og Ragnheiðar fyrir eigninni hafði ekki verið þinglesið. Sátt náðist þannig að Guðmundur greiddi sömu upphæð fyrir eignina og þau höfðu greitt áður, en Bjarni hélt eftir einni verbúð. Merkt A.6.e.5a–c.	A.6.e
	2(89)	Keflavík og Sauðlauksdalur: Bréf Erlendar Kristjánssonar á Hvallátrum um leyfi til að kaupa ítök Sauðlauksdalskirkju í jörðinni Keflavík. Dags. 21.2.1911. Merkt A.11.1.	A.11
	2(90)	Keflavík og Sauðlauksdalur: Útskrift úr gjörðabók sýslunefnda Barðastrandarsýslu. Aðalfundur sýslunefndar þar sem framlögð var beiðni Erlendar Kristjánssonar um kaup á ítökum Sauðlauksdalskirkju í landi Keflavíkur. Sýslunefndin lýsti því yfir að hún teldi ekkert sölunni til fyrirstöðu. Dags. 24.4.1911. Merkt A.11.2.	A.11
	2(91) a–b	Keflavík og Sauðlauksdalur: Útskrift úr dómsmálabók Barðastrandarsýslu. Aukaréttur þar sem dómkvaddir voru tveir óvilhallir menn til að gera lýsingu á ítökum Sauðlauksdalskirkju í landi Keflavíkur. Dags. 11.5.1911. Merkt A.11.3.	A.11
	2(92) a–b	Keflavík og Sauðlauksdalur: Bréf Guðmundar Sigurðssonar, hreppstjóra í Breiðuvík, til Péturs Jónssonar á Stökkum um afnot ítaks Sauðlauksdalskirkju í landi Keflavíkur. Dags. 13.6.1911. Merkt A.11.4.	A.11
	2(93) a–b	Keflavík og Sauðlauksdalur: Skoðunar- og matsgjörð Péturs Jónssonar og Sveins Magnússonar á ítökum Sauðlauksdalskirkju í landi Keflavíkur. Dags. 10.7.1911. Merkt A.11.5a–c.	A.11

			Skjala- flokkur ¹
	2(94) a–b	Keflavík og Sauðlauksdalur: Útskrift úr dómsmálabók Barðastrandarsýslu. Staðfesting á virðingargjörð á ítökum Sauðlauksdalskirkju í landi Keflavíkur. Dags. 14.7.1911. Merkt A.11.6a–b.	A.11
	2(95)	Keflavík og Sauðlauksdalur: Bréf Ólafs Guðbjartssonar, Sigríðar Guðmundsdóttur og Önnu Jónsdóttur til Stjórnarráðs Íslands um kaup á 1/4 hlut í ítaki Sauðlauksdalskirkju í landi jarðarinnar Keflavíkur. Dags. 26.7.1911. Merkt A.11.7.	A.11
	2(96) a–b	Keflavík og Sauðlauksdalur: Bréf Guðmundar Sigurðssonar, hreppstjóra í Rauðasandshreppi, til Stjórnarráðs Íslands um ítök Sauðlauksdalskirkju í Keflavíkurlandi og beiðni Erlendar Kristjánssonar um kaup á þeim. Dags. 12.10.1911. Merkt A.11.8.	A.11
	2(97)	Keflavík og Sauðlauksdalur: Afrit af bréfi E. Br. til Stjórnarráðs Íslands um að eigendur Keflavíkur óski eftir að kaupa ítök Sauðlauksdalskirkju í jörðinni Keflavík. Dags. 8.11.1911. Merkt A.11.9.	A.11
	2(98)	Keflavík og Sauðlauksdalur: Afrit af bréfi Stjórnarráðs Íslands til hreppstjórans í Rauðasandshreppi um að ákveðið hafi verið að gefa eigendum jarðarinnar Keflavíkur kost á að kaupa ítök Sauðlauksdalskirkju í landi jarðarinnar Keflavíkur. Dags. 18.3.1912. Merkt A.11.10a–b.	A.11
	2(99) a–b	Keflavík og Sauðlauksdalur: Bréf Erlendar Kristjánssonar á Hvallátrum til Stjórnarráðs Íslands um virðingu og kaup á ítökum Sauðlauksdalskirkju í landi jarðarinnar Keflavíkur. Dags. 20.1.1915. Merkt A.11.11.	A.11
	2(100)	Keflavík og Sauðlauksdalur: Afrit af bréfi Stjórnarráðs Íslands til Erlends Kristjánssonar á Hvallátrum um að ítök Sauðlauksdalskirkju í landi jarðarinnar Keflavíkur verði ekki seld fyrir minni upphæð en 370 kr. Dags. 19.4.1915. Merkt A.11.12.	A.11
	2(101)	Keflavík og Sauðlauksdalur: Símskeyti frá Erlendi Kristjánssyni á Hvallátrum til Stjórnarráðsins um að hann gangi að því að kaupa ítak Sauðlauksdalskirkju í Keflavíkurlandi á 370 kr. Dags. 26.3.1917. Merkt A.11.13.	A.11
	2(102)	Keflavík og Sauðlauksdalur: Afrit af símskeyti Stjórnarráðs Íslands til Erlendar Kristjánssonar á Hvallátrum um að ef selja ætti ítök Sauðlauksdalskirkju þá þurfi nýja virðingu. Dags. 29.3.1917. Merkt A.11.14.	A.11
	2(103) a–b	Bréf sr. Jóns Ormssonar í Sauðlauksdal til biskups um réttindi og nýtingu í Látrabjargi. Dags. 18.8.1810. Merkt A.12.1a–b.	A.12
	2(104) a–b	Bréf sr. Jóns Ormssonar í Sauðlauksdal til biskups um réttindi og nýtingu í Keflavíkurbjargi. Dags. 10.12.1813. Merkt A.12.2a–b.	A.12
	2(105) a–b	Eggert Hannesson gaf Ragnheiði dóttur sinni og Magnúsi Jónssyni 37 hundruð í jörðum. Fram kemur að hann hafi selt Bjarna Björnssyni Haga en Jóni Björnssyni jarðirnar Haug og Fossá. Einnig endurnýjaði Eggert gjöf sína til Björns Magnússonar, dóttursonar síns, þannig að hann tók aftur Sæból á Ingjaldssandi en lét Birni í staðinn Bæ á Rauðasandi, en þær væru jafnar að dýrleika. Dags. 30.7.1578. Merkt A.2.43a–d.	A.2

		Skjala- flokkur ¹
2(106) a–b	Eggert Hannesson afhenti Ragnheiði dóttur sinni og manni hennar, Magnúsi Jónssyni, jörðina Bæ á Rauðasandi sem hann hafði gefið dóttursyni sínum Birni Magnússyni með skilyrðum. Dags. 25.7.1580. Merkt A.2.44a–d.	A.2
2(107)	Eggert Hannesson gaf kirkjunni í Saurbæ á Rauðasandi húsgjörð á Hvalskeri á Patreksfirði og önnur hlunnindi. Dags. 4.4.1581. Merkt A.2.45a–c.	A.2
2(108) a–b	Björn Magnússon gefur syni sínum Eggerti jarðirnar Bæ á Rauðasandi, 60 hundruð að dýrleika, og Keflavík, 12 hundruð að dýrleika, eftir sinn dag. Dags. 5.6.1618. Merkt A.2.46a–c.	A.2
2(109) a–b	Vitnisburður um trúlofunargjöörning 18.9.1632 þar sem Björn Magnússon vildi erfa syni sínum Eggerti jarðirnar Bæ á Rauðasandi og Keflavík. Dags. 19.9.1632. Merkt A.2.47a–b.	A.2
2(110) a–b	Vitnisburður Eggerts Björnssonar um erfðaskipti frá föður sínum Birni Magnússyni. Dags. 20.9.1632. Merkt A.2.48a–b.	A.2
2(111) a–b	Saurbær á Rauðasandi, vitnisburður um landamerki, dags. 7.8.1644. Merkt A.2.49a–c.	A.2
2(112) a–b	Vitnisburður um landamerki jarða, m.a. Saurbæjar á Rauðasandi og Keflavíkur, dags. 2.2.1660. Merkt A.2.50a–b.	A.2
2(113) a–b	Arfskipti Eggerts Björnssonar þar sem hann m.a. gaf Guðrúnu eldri dóttur sinni jarðirnar Saurbæ á Rauðasandi og Keflavík. Skyldi Guðrún láta án erfingja skyldi Saurbær ganga til einnar systra hennar sem hún vildi helst kjósa. Dags. 27.2.1681. Merkt A.2.51a–e.	A.2
2(114)	Yfirlit yfir höfuðbóla hlutdeild, ársett 1683. Með eignarparti Saurbæjar á Rauðasandi var Sauðlauksdalur 20 hundruð að dýrleika. Merkt A.2.52.	A.2
2(115) a–b	Kaupgjörningur þar sem Guðrún Eggertsdóttir selur tengdanáunga sínum, Ormi Daðasyni sýslumanni, m.a. allan þriðjung bóndaeignar úr jörðinni Saurbæ á Rauðasandi og fjögur hundruð úr jörðinni Keflavík. Dags., 31.7.1725, þinglýst 4.5.1728. Merkt A.2.53a–e.	A.2
2(116) a–b	Afsalsbréf fyrir þriðjung bóndahlutans í jörðinni Saurbæ á Rauðasandi. Arnfríður Eggertsdóttir hafði fengið jarðarpartinn í arf frá systur sinni Guðrúnu eldri Eggertsdóttur. Hún afhenti tengdasyni sínum, sýslumanninum Ormi Daðasyni, partinn en hann átti að skiptast á milli dótturbarna hennar, Eggerts Ormssonar og Jóhönnu Ormsdóttur. Dags. 6.8.1725, þinglýst 4.5.1728. Merkt A.2.54a–b.	A.2
2(117) a–b	Jarðakaup þar sem Helga eldri Eggertsdóttir fékk Ormi Daðasyni sýslumanni og konu hans, Ragnheiði Þorsteinsdóttur, erfðahluta sinn. Þar á meðal var þriðjungur bóndahlutans í jörðinni Saurbæ á Rauðasandi og fjögur hundruð í jörðinni Keflavík. Á móti seldu Ormur og Ragnheiður Helgu ýmsar jarðeignir, s.s. Múla við Ísafjörð, 24 hundruð að dýrleika. Dags. 22.8.1725, þinglýst 3. maí [svo] 1728. Dags. 22.8.1725 Merkt A.2.55a–c.	A.2
2(118) a–b	Vitnisburður um landamerki jarðarinnar Hvallátra, s.s. gagnvart Breiðuvík, dags. 17.2.1660. Merkt A.2.56.	A.2
2(119) a–b	Hannes Björnsson kvittar fyrir afsali á hálfri jörðinni Látrum og hálfri jörðinni Keflavík til frændkonu sinnar, Ragnheiðar Eggertsdóttur. Þær höfðu verið í eigu föður hans Björns Hannessonar og svo föðurbróður hans Eggerts Hannessonar. Dags. 29.7.1600. Merkt A.2.57a–b.	A.2

			Skjala-flokkur ¹
	2(120) a–b	Hannes Björnsson uppgefur ákæru sem hann þóttist hafa til hálfra jarðanna Látra og Keflavíkur í Bæjarkirkjusókn og gefur þær Ragnheiði Eggertsdóttur. Dags. 2.1.1644. Merkt A.2.58a–b.	A.2
	2(121) a–b	Kaupbréf þar sem Arnfríður Eggertsdóttir selur tengdasyni sínum, sýslumanninum Ormi Daðasyni, nokkrar fasteignir, m.a. fjögur hundruð í jörðinni Keflavík. Dags. 6.8.1725, þinglýst 4.5.1728. Merkt A.2.59a–c.	A.2
	2(122) a–b	Breiðavík, viðbót við gjörning frá 5.6.1618, dags. 16.7.1622. Björn Magnússon leyfir syni sínum Eggerti, eftir sinn dag, að kaupa jörðina Breiðavík fyrir 60 hundruð í jarðarhundruðum. Merkt A.2.60a–b.	A.2
	2(123) a–b	Afrit af umboði, dags. 24.6.1675, þar sem Gísli Magnússon vill fá að kaupa jörðina Breiðavík í Sandshreppi af frændkonu hans Þórunni Ólafsdóttur. Björn Gíslason sonur hans hefur umboð frá Gísla. Afritið er frá árinu 1678. Merkt A.2.61.	A.2
	2(124)	Fyrirspurn félagsmálaráðuneytisins til sveitarfélaga um afrétti og upprekstrarrétt, dags. 20.2.1989. Merkt A.16.1.	A.16
	2(125)	Svar sveitarstjóra Rauðasandshrepps við fyrirspurn félagsmálaráðuneytisins um afrétti og upprekstrarrétt, dags. 28.8.1989. Merkt A.16.2.	A.16
	2(126)	Bréf Hákonar Bjarnasonar hjá Skógrækt ríkisins til atvinnumálaráðuneytisins um að ráðuneytið hlutist til um að ítökum verði aflýst með vísun í V. kafla laga nr. 100 frá 14. maí 1940. Með bréfinu eru 45 fylgiskjöl, m.a. um Sauðlauksdalskirkju. Dags. 3.7.1953. Merkt A.16.7a–h.	A.16
	2(127)	Bréf sýslumannsins í Barðastrandarsýslu til atvinnumálaráðuneytisins með skrá, dagsettri 30.9.1963, yfir ítök í umdæminu sem fallið hafi úr gildi með lögum nr. 113/1952. Dags. 8.10.1963 og 30.9.1963. Merkt A.16.8a–f.	A.16
	2(128) a–b	Saurbær á Rauðasandi, brauðmat, 1744. Merkt A.9.9.	A.9
	2(129) a–b	Saurbær á Rauðasandi, lýsing, eigna- og ítakaskrá, ódagsett. Merkt A.9.49a–b.	A.9
	2(130) a–b	Saurbær á Rauðasandi, vísitasía, dags. 7.9.1882. Merkt A.9.35.	A.9
	2(131) a–b	Saurbær á Rauðasandi, bréf frá biskup um Saurbæjarkirkjubjarg, dags. 24.10.1828. Merkt A.9.86a–b.	A.9
	2(132) a–b	Breiðavík, brauðmat, dags. 1744. Merkt A.9.10.	A.9
	2(133) a–b	Breiðavík, lýsing, eigna- og ítakaskrá, ódagsett. Merkt A.9.50.	A.9
	2(134) a–b	Breiðavík, vísitasía, dags. 20.8.1860. Merkt A.9.31.	A.9
	2(135) a–b	Breiðavík, vísitasía, dags. 11.8.1867. Merkt A.9.34.	A.9
	2(136) a–b	Sauðlauksdalur, brauðmat, 1744. Merkt A.9.8a–c.	A.9
	2(137) a–b	Sauðlauksdalur: Afrit af samningi prófastsins sr. Björns Halldórssonar og prestsins sr. Eggerts Ormssonar um fuglbjargið á Hvallátrum. Dags. 24.10.1761. Merkt A.9.83a–c.	A.9
	2(138) a–b	Sauðlauksdalur, úttekt, dags. 23.6.1820. Merkt A.9.41a–f.	A.9
	2(139) a–b	Sauðlauksdalur, lýsing, eigna- og ítakaskrá, ódagsett. Merkt A.9.51a–b.	A.9
	2(140)	Sauðlauksdalur, yfirlit kirkjunnar, dags. 13.8.1844. Að undirlagi sóknarprestisins var gerð fyrirspurn og gefnir út vitnisburðir um Látrabjarg og hvalrekavættir svonefndar. Merkt A.9.84a–b.	A.9

		Skjala- flokkur ¹
2(141) a–b	Bréf frá biskupi Helga G. Thordersen til prestsins í Sauðlauksdal, sr. Gísla Ólafssonar, um Keflavíkurbjarg. Eigandi Keflavíkur hafði ekki sent nein skjöl upp á tilkall í bjargið, sem er eignað Sauðlauksdal en prestakallið nýtur bjargið fyrir brúkun eða eftirgjald. Dags. 9.3.1850. Merkt A.9.85.	A.9
2(142) a–b	Sauðlauksdalur, úttekt, dags. 28.5.1852. Merkt A.9.23a–b.	A.9
2(143)	Saurbær og Stakkadalur á Rauðasandi: Kaupsamningur Ragnheiðar Sigmundsdóttur og Árna Jóhannessonar annars vegar og Alberts Gíslasonar og Ólafar Ernu Ólafsdóttur hins vegar um jarðirnar (afrit). Dags. 4.2.1986. Merkt A.16.99a–b.	A.16
2(144) a–b	Saurbær og Stakkadalur á Rauðasandi: Fundargerð jarðanefndar Vestur-Barðastrandarsýslu, dags. 25.2.1986. Tekinn var fyrir kaupsamningur um jarðirnar, dags. 4.2.1986. Jarðanefnd lýsir sig samþykka samningnum. Merkt A.16.100a–b.	A.16
2(145)	Bæjarbjarg: Kaupsamningur milli Alberts Gíslasonar og Ólafar Ólafsdóttur annars vegar og Kerans S. Ólasonar (afrit). Dags. 28.5.1993. Merkt A.16.101.	A.16
2(146)	Bæjarbjarg: Bréf Kerans St. Ólasonar til jarðanefndar Vestur-Barðastrandarsýslu um þörf þess að hann eignist landsvæðið. Dags. 13.6.1993. Merkt A.16.103.	A.16
2(147) a–b	Bæjarbjarg: Fundargerð jarðanefndar Vestur-Barðastrandarsýslu, dags. 6.8.1993. Tekinn fyrir kaupsamningur um Bæjarbjarg, dags. 28.5.1993, og bréf Kerans S. Ólasonar frá 13.6.1993. Nefndin frestaði umsögn um samninginn þar sem hana skorti upplýsingar. Merkt A.16.104a–b.	A.16
2(148)	Bæjarbjarg og Hvalláttur: Bréf Þorvaldar Búasonar til jarðanefndar Vestur-Barðastrandarsýslu þar sem hann mótmælir ráðstöfun á Bæjarbjargi. Fram kemur að samhljóða erindi sé sent Albert Gíslasyni, hreppsnefnd Rauðasandshrepps, Keran Stueland Ólasyni, sýslumanni Barðastrandarsýslu, landbúnaðarráðherra og Náttúruverndarráði. Dags. 12.8.1993. Merkt A.16.105.	A.16
2(149) a–b	Bæjarbjarg: Fundargerð jarðanefndar Vestur-Barðastrandarsýslu, dags. 20.8.1993. Tekinn fyrir kaupsamningur um Bæjarbjarg. Nefndin gefur samþykki fyrir samningnum með því skilyrði að Bæjarbjarg og það land sem samningurinn kveður á um verði sameinað jörðinni Geitagili í Örlygshöfn. Bókað er að Þorvaldur Búason hafi með bréfi, dags. 12.8.1993, mótmælt sölu Bæjarbjargs þar sem það sé eign Hvallátra. Merkt A.16.106a–b.	A.16
2(150)	Bæjarbjarg: Bréf jarðanefndar Vestur-Barðastrandarsýslu til Kerans St. Ólasonar um samþykki fyrir kaupsamningi um Bæjarbjarg, með því skilyrði að Bæjarbjarg og það land sem samningurinn kveður á um verði sameinað jörðinni Geitagili í Örlygshöfn. Dags. 20.8.1993. Merkt A.16.107.	A.16
2(151)	Bæjarbjarg: Bréf Náttúruverndarráðs til sýslumannsins í Barðastrandarsýslu um forkaupsrétt ríkissjóðs vegna Bæjarbjargs (afrit). Dags. 3.9.1993. Merkt A.16.108.	A.16
2(152)	Bæjarbjarg og Hvalláttur: Bréf og kæra Þorvaldar Búasonar til landbúnaðarráðherra um niðurstöður jarðanefndar og hreppsnefndar. Mótmælt er tilraunum til að ráðstafa til leigu eða sölu Bæjarkirkjuítaki í Látrabjargi. Dags. 14.9.1993. Merkt A.16.116a–b.	A.16

			Skjala- flokkur ¹
	2(153)	Bæjarbjarg og Hvallátur: Bréf landbúnaðarráðuneytisins (afrit) til Þorvaldar Búasonar með vísun í bréf hans frá 14.9.1993. Ráðuneytið telur sér ekki fært að fjalla frekar um kærubréf Þorvaldar. Dags. 22.9.1993. Merkt A.16.102.	A.16
	2(154)	Bæjarbjarg: Bréf Náttúruverndarráðs til jarðanefndar Vestur-Barðastrandarsýslu um kaup ríkissjóðs á Bæjarbjargi. Dags. 28.9.1993. Merkt A.16.109.	A.16
	2(155)	Bæjarbjarg og Hvallátur: Bréf Þorvaldar Búasonar til landbúnaðaráðherra, dags. 30.9.1993, með vísun í bréf ráðuneytisins frá 22.9.1993. Með fylgir endurrit úr landamerkjabók Barðastrandarsýslu. Merkt A.16.140a-h.	A.16
	2(156)	Bæjarbjarg. Bréf Arnheiðar Guðnadóttur til Náttúruverndarráðs (afrit) um að meðfylgjandi sé svar hreppsnefndar Rauðasandshrepps um fyrirhugaða sölu Bæjarbjargs. Meðfylgjandi er ljósrit af svari hreppsnefndarinnar frá 8.6.1993 um að nefndin hafi ákveðið að neyta ekki forkaupsréttar vegna Bæjarbjargs. Dags. 8.10.1993. Merkt A.16.110a-b.	A.16
	2(157)	Bæjarbjarg: Skjal, ódags. en líklega frá október 1993, með landamerkjum Bæjarkirkjuítaks í Látrabjargi. Textinn er úr landamerkjabréfi Saurbæjar dags. 18.6.1886, sbr. skjal nr. 2(1). Merkt A.16.111.	A.16
	2(158)	Bæjarbjarg: Kaupsamningur Alberts Gíslasonar og Ólafar Ernu Ólafsdóttur annars vegar og ríkissjóðs, vegna Náttúruverndarráðs, hins vegar um Bæjarkirkjuítak. Dags. 1.10.1993. Merkt A.16.112.	A.16
	2(159)	Bæjarbjarg: Skjal, ódags. en líklega frá október 1993, með loftmynd af Bæjarbjargi þar sem útlínur eru teiknaðar inn. Merkt A.16.113.	A.16
	2(160)	Bæjarbjarg: Tilkynning um eigendaskipti, dags. 11.10.1993. Skjal úr fasteignamati ríkisins, þar sem vísað er í kaupsamning frá 1.10.1993. Merkt A.16.114.	A.16
	2(161)	Bæjarbjarg. Bréf fjármálaráðuneytisins til umhverfissráðuneytisins, dags. 15.10.1993, um að hjálaga sé afsal fyrir Bæjarbjargi, dagsett 11. sama mánaðar. Afrit sent Náttúruverndarráði og Ríkisbókhaldi. Frumrit afsalsins liggur með (sjá einnig skjal nr. 4(16)). Merkt A.16.115a-c.	A.16
	4(1)	Jarðatal J. Johnsens 1847, bls. 175–210 (Barðastrandarsýsla og Ísafjarðarsýsla).	B.2
	4(2)	Ný jarðabók 1861, bls. 71–75 (Barðastrandarsýsla).	B.2
	4(3)	Fasteignabók 1921, bls. 63–74 (Barðastrandarsýslur).	B.2
	4(4)	Fasteignabók 1932, bls. 45–49 (Barðastrandarsýslur).	B.2
	4(5)	Fasteignabók 1942–1944 (Barðastrandarsýslur).	B.2
	4(6)	Úr Landnámabók. <i>Íslensk fornrit</i> I (1968), bls. 152–197 og kort.	B.7
	4(7)	Úr <i>Landið og Landnáma</i> eftir Harald Matthíasson (1982), bls. 200–215 og 227–231 og kort.	B.7
	4(8)	Reglugerð, nr. 111/1891, fyrir Vestur-Barðastrandarsýslu um grenjaleitir, notkun afrétta, fjallskil og réttarhöld m.fl.	B.4
	4(9)	Reglugerð, nr. 65/1906, fyrir Vestur-Barðastrandarsýslu um eyðing refa, fjallskil, rjettahöld o.fl.; og reglugerðir nr. 50/1907, 69/1909 og 94/1913 um breytingar á reglugerð nr. 65/1906.	B.4
	4(10)	Fjallskilareglugerð, nr. 21/1922, fyrir Vestur-Barðastrandarsýslu.	B.4
	4(11)	Fjallskilareglugerð, nr. 63/1930, fyrir Vestur-Barðastrandarsýslu.	B.4

		Skjala- flokkur ¹
	4(12) Fjallskilareglugerð, nr. 148/1943, fyrir Vestur-Barðastrandarsýslu; og reglugerð nr. 10/1950 og samþykkt nr. 24/1951 um breyting á reglugerð nr. 148/1943.	B.4
	4(13) Fjallskilareglugerð, nr. 126/1958, fyrir Vestur-Barðastrandarsýslu.	B.4
	4(14) Fjallskilareglugerð, nr. 239/1982, fyrir Vestur-Barðastrandarsýslu.	B.4
	4(15) Fjallskilasamþykkt, nr. 716/2012, fyrir Barðastrandar- og Ísafjarðarsýslur.	B.4
	4(16) Bæjarkirkjuítak (Bæjarbjarg), afsal dags. 11.10.1993, þinglýst 12.10.1993.	A.3
	4(17) Bæjarkirkjuítakið (Bæjarbjarg), veðbandayfirlit frá Þjóðskrá Íslands, dags. 8.7.2020.	A.3
	4(18) Breiðavík, registur veðbóka frá sýslumanni Vestfjarða.	A.3
	4(19) Hvallátur, registur veðbóka frá sýslumanni Vestfjarða.	A.3
	4(20) Keflavík, registur veðbóka frá sýslumanni Vestfjarða.	A.3
	4(21) Sauðlauksdalur, registur veðbóka frá sýslumanni Vestfjarða.	A.3
	4(22) Saurbær á Rauðasandi, registur veðbóka frá sýslumanni Vestfjarða.	A.3
	4(23) Saurbæjarkirkja á Rauðasandi, máldagi, 1363. Ísl. fornbr. III, bls. 192–193.	B.1
	4(24) Saurbæjarkirkja á Rauðasandi, máldagi, um 1397 (Vilchinsmáldagi). Ísl. fornbr. IV, bls. 149–150.	B.1
	4(25) Saurbæjarkirkja á Rauðasandi, máldagi, 1419. Ísl. fornbr. V, bls. 4–5.	B.1
	4(26) Saurbæjarkirkja á Rauðasandi, skoðunargerð, dags. 24.9.1500. Ísl. fornbr. VII, bls. 518–519.	B.1
	4(27) Saurbæjarkirkja á Rauðasandi, virðingargerð, dags. 8.10.1506. Ísl. fornbr. VIII, bls. 126–127.	B.1
	4(28) Saurbæjarkirkja á Rauðasandi, Gíslamáldagi, 1570 eða síðar. Ísl. fornbr. XV, bls. 583–584.	B.1
	4(29) Prestastefnusamþykkt um skipan biskups milli kirknanna í Bæ (Saurbæ) á Rauðasandi og í Sauðlauksdal, dags. 29.6.1512. Ísl. fornbr. VIII, bls. 390–391.	B.1
	4(30) Minnisblað biskups um m.a. skiptagjörð milli Bæjarkirkju á Rauðasandi og Sauðlauksdalskirkju, 1512. Ísl. fornbr. VIII, bls. 393–394.	B.1
	4(31) Biskup leggur aðra prestsskyld sem hefur verið í Saurbæ á Rauðasandi til kirkjunnar í Sauðlauksdal, dags. 17.6.1518. Ísl. fornbr. VIII, bls. 659–660.	B.1
	4(32) Tylftardómur um ágreining milli Sauðlauksdalskirkju og Bæjarkirkju (Saurbæjarkirkju) á Rauðasandi, dags. 26.6.1546. Ísl. fornbr. XI, bls. 472–475.	B.1
	4(33) Sættargerð, dags. 6.3.1568, sem varðar m.a. Saurbæjarkirkju á Rauðasandi, Hvallátur og Keflavík, og kvittun um fégreiðslu vegna hennar, dags. 7.3.1568. Ísl. fornbr. XV, bls. 65–71.	B.1
	4(34) Kvittun um reikningsskap Bæjarkirkju, dags. 13.8.1568. Ísl. fornbr. XV, bls. 131.	B.1
	4(35) Álftamýrarkirkja, Gíslamáldagi, 1570 eða síðar. Ísl. fornbr. XV, bls. 578.	B.1
	4(36) Sauðlauksdalskirkja, Gíslamáldagi, 1570 eða síðar. Ísl. fornbr. XV, bls. 583.	B.1
	4(37) Bær (Saurbær) á Rauðasandi, kaupbréf, dags. 11.7.1418. Ísl. fornbr. IV, bls. 262.	B.1

		Skjala- flokkur ¹
	4(38) Kaupmálabréf, dags. 7.10.1423, m.a. um Bæ (Saurbæ) á Rauðasandi. Ísl. fornbr. IV, bls. 312.	B.1
	4(39) Vitnisburður um Bæ (Saurbæ) á Rauðasandi, dags. 23.5.1426. Ísl. fornbr. IV, bls. 335–336.	B.1
	4(40) Vitnisburður, dags. 12.9.1470, um Saurbæ á Rauðasandi. Ísl. fornbr. V, bls. 580–581.	B.1
	4(41) Vitnisburður um Bæ (Saurbæ) á Rauðasandi, dags. 25.9.1480 og 18.11.1482. Ísl. fornbr. VIII, bls. 69–70.	B.1
	4(42) Bréf þar sem vottaðar eru yfirlýsingar um Saurbæ á Rauðasandi, dags. 18.11.1483. Ísl. fornbr. VI, bls. 504–505.	B.1
	4(43) Gjafabréf um Saurbæ á Rauðasandi, dags. 27.1.1493. Ísl. fornbr. VII, bls. 159–160.	B.1
	4(44) Kaupmálabréf, dags. 14.2.1495 og 1497, m.a. um Saurbæ á Rauðasandi. Ísl. fornbr. VII, bls. 250–251.	B.1
	4(45) Bréf um m.a. Saurbæ á Rauðasandi, dags. 16.9.1498. Ísl. fornbr. VII, bls. 401–403.	B.1
	4(46) Umboðsbréf, dags. 16.9.1500, sem m.a. varðar Saurbæ á Rauðasandi. Ísl. fornbr. VII, bls. 514–516.	B.1
	4(47) Gjafabréf um m.a. Saurbæ á Rauðasandi, dags. 3.10.1500 og 15.2.1501. Ísl. fornbr. VII, bls. 520–521.	B.1
	4(48) Bréf um Saurbæ á Rauðasandi, dags. 4.11.1500. Ísl. fornbr. VII, bls. 526–527.	B.1
	4(49) Dómur um m.a. Saurbæ á Rauðasandi, dags. 30.6.1501. Ísl. fornbr. VII, bls. 569–572.	B.1
	4(50) Gjafabréf um m.a. Saurbæ á Rauðasandi, dags. 26.10.1501. Ísl. fornbr. VII, bls. 586–587.	B.1
	4(51) Dómur um Bæ (Saurbæ) á Rauðasandi, dags. 3.8.1536. Ísl. fornbr. X, bls. 76–78.	B.1
	4(52) Gerningur um m.a. Bæ (Saurbæ) á Rauðasandi, dags. 22.8.1536. Ísl. fornbr. X, bls. 83–85.	B.1
	4(53) Kaupbréf um m.a. Bæ (Saurbæ) á Rauðasandi, dags. 6.7.1537. Ísl. fornbr. X, bls. 108.	B.1
	4(54) Kaupbréf um m.a. Saurbæ á Rauðasandi, dags. 15.5.1541. Ísl. fornbr. X, bls. 616–617.	B.1
	4(55) Uppgjöf tilkalls til Bæjar (Saurbæjar) á Rauðasandi, dags. 1.7.1542. Ísl. fornbr. XI, bls. 145.	B.1
	4(56) Kaupbréf um m.a. Bæ (Saurbæ) á Rauðasandi, dags. 28.6.1544. Ísl. fornbr. XI, bls. 316–318.	B.1
	4(57) Kvittun um m.a. peninga sem hafðir hefðu verið burt úr Bæ (Saurbæ) á Rauðasandi, dags. 3.8. 1544. Ísl. fornbr. XI, bls. 326–327.	B.1
	4(58) Vitnisburður um Bæ (Saurbæ) á Rauðasandi, 1550. Ísl. fornbr. XI, bls. 797.	B.1
	4(59) Vitnisburður um Bæ (Saurbæ) á Rauðasandi, dags. 17.6.1551. Ísl. fornbr. XII, bls. 277–278.	B.1
	4(60) Vitnisburður Greips Jónssonar um Bæ (Saurbæ) á Rauðasandi, dags. 11.6.1552. Ísl. fornbr. XII, bls. 380–381.	B.1
	4(61) Kaupbréf um m.a. Saurbæ á Rauðasandi og Trostansfjörð, dags. 5.7.1554. Ísl. fornbr. XII, bls. 741–743.	B.1
	4(62) Greipur Jónsson andmælir vitnisburði sem hann er borinn fyrir um Saurbæ á Rauðasandi, dags. 19.7.1556. Ísl. fornbr. XIII, bls. 145–146.	B.1

			Skjala- flokkur ¹
	4(63)	Vitnisburður um Bæ (Saurbæ) á Rauðasandi, ársettur 1559. Ísl. fornbr. XIII, bls. 450–451.	B.1
	4(64)	Gjafabréf til Sauðlauksdalskirkju sem varðar m.a. Hvallátra og Keflavík, dags. 15.9.1514. Ísl. fornbr. VIII, bls. 517.	B.1
	4(65)	Gjafabréf um Hvallátra, dags. 3.12.1533. Ísl. fornbr. X, bls. 68–69.	B.1
	4(66)	Afsal um Hvallátur og Keflavík, dags. 21.8.1543. Ísl. fornbr. XI, bls. 248–249.	B.1
	4(67)	Dómur um Látur (Hvallátur) og Keflavík, dags. 30.8.1546. Ísl. fornbr. XI, bls. 492–493.	B.1
	4(68)	Dómur um Hvallátra og Keflavík, dags. 14.1.1567 og 16.2.1567. Ísl. fornbr. XIV, bls. 568–573.	B.1
	4(69)	Skrá um eignir Guðmundar (ríka) Arasonar á Reykhólum [1446]. Ísl. fornbr. IV, bls. 683–694.	B.1
	4(70)	Skiptabréf eftir Björn Þorleifsson hinn ríka, dags. 23.10.1467. Ísl. fornbr. V, bls. 497–503.	B.1
	4(71)	Skiptabréf eftir Björn Þorleifsson, dags. 23.10.1467. Ísl. fornbr. XII, bls. 46–53.	B.1
	4(72)	Samningur um mál Bjarna Þórarinssonar o.fl., dags. 29. 2. 1480, m.a. um Saurbæ á Rauðasandi. Ísl. fornbr. VI, bls. 249–252.	B.1
	4(73)	Skiptabréf eftir Ólöfu Loftsdóttur, dags. 15.4.1480. Ísl. fornbr. VI, bls. 254–257.	B.1
	4(74)	Skrá um peninga og fjármuni er Andrés Guðmundsson tók fyrir Þorleifi Björnssyni o.fl., dags. 20.1.1483. Ísl. fornbr. VI, bls. 471–473.	B.1
	4(75)	Gjafabréf um Saurbæ á Rauðasandi, dags. 27.9.1469. Ísl. fornbr. V, bls. 552.	B.1

Lagt fram af óbyggðanefnd:

5	5(1)	Söguleg greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands, 1. útg. (drög), dags. 8.6.2020.
	5(2)	Söguleg greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands, 2. útg., dags. 13.7.2020.
	5(3)	Söguleg greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands, 4. útg., dags. 10.12.2020.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni lögmanni eða Jóni Péturssyni vegna Hvallátra:

6		Hvallátur, kröfufýsing, dags. 15.11.2019.
	6(1)	Hvallátur, hnitamerki, dags. 21.11.2019.
	6(2)	Hvallátur, greinargerð, dags. 31.8.2020
	6(3)	Frétt úr Morgunblaðinu dags. 3.11.1993 um kaup ríkisins á Bæjarbjargi.
	6(4)	Bréf frá Þorvaldi Búasyni f.h. landeigenda Hvallátra til sýslumanns Vestur-Barðastrandarsýslu, dags. 12.8.1993. Mótmælt er tilraunum eigenda Saurbæjar til að selja Bæjarkirkjuítakið í Látrabjargi þar sem um hafi verið að ræða ítak sem sé fallið til Hvallátra vegna vanlýsingar. Fram kemur að samhljóða erindi sé sent Albert Gíslasyni, hreppsnefnd Rauðasandshrepps, jarðanefnd Vestur-Barðastrandarsýslu, Keran Stueland Ólasyni, landbúnaðarráðherra og Náttúruverndarráði. Sbr. skjal nr. 2(148).
	6(5)	Bréf frá Þorvaldi Búasyni f.h. landeigenda Hvallátra til landbúnaðarráðherra, dags. 14.9.1993. Mótmælt er fyrirhuguðum viðskiptum með Bæjarbjarg og gerðar athugasemdir við málsmeðferð jarðanefndar Vestur-Barðastrandarsýslu og hreppsnefndar Rauðasandshrepps. Sbr. skjal nr. 2(152).

	6(6)	Bréf frá Þorvaldi Búasyni til landbúnaðarráðherra, dags. 30.9.1993. Svar við bréfi frá ráðuneytinu þar sem bréfi Þorvaldar frá 14.9.1993, sbr. skjal nr. 6(5), var svarað. Sbr. skjal nr. 2(155).
--	------	---

Lagt fram af lögmönnum málsaðila og óbyggðanefnd:

7	7(1)	Yfirlitskort, mál nr. 1/2020. Kröfulinur málsaðila, dags. 11.3.2020.
	7(2)	Yfirlitskort, mál nr. 1/2020. Kröfulinur málsaðila, dags. 2.11.2020.

Lagt fram af óbyggðanefnd:

8	8(1)	Fundargerð 1. fyrirtöku, dags. 9.6.2020.
	8(2)	Fundargerð 2. fyrirtöku, dags. 17.7.2020.
	8(3)	Fundargerð 3. fyrirtöku, dags. 24.9.2020.
	8(4)	Fundargerð vettvangsferðar, dags. 30.9.2020.
	8(5)	Fundargerð aðalmeðferðar, dags. 5.11.2020.
	8(6)	Fundargerð 5. fyrirtöku, dags. 21.12.2020.

Hliðsjónargögn**Lagt fram til hliðsjónar af Eddu Andradóttur lögmanni f.h. fjármála- og efnahagsráðherra**

H-1	<i>Íslensk fornrit I</i> (1968), bls. 152–199 (úr Landnámabók). Nr. 1 í tilvísanaskrá, skjali 1(2).
H-2	<i>Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns</i> (1940), 6. bindi, bls. 179–389 (Barðastrandarsýsla). Nr. 2 í tilvísanaskrá, skjali 1(2).
H-3	<i>Barðstrendingabók</i> (1942), bls. 9–121 (Héraðslýsingar). Nr. 3 í tilvísanaskrá, skjali 1(2).
H-4	<i>Sóknalýsingar Vestfjarða</i> , I. bindi, Barðastrandarsýsla (1952). Nr. 4 í tilvísanaskrá, skjali 1(2).
H-5	<i>Árbók Ferðafélags Íslands</i> 1959 (Barðastrandarsýsla eftir Jóhann Skaptason). Nr. 5 í tilvísanaskrá, skjali 1(2).

Lagt fram til hliðsjónar af óbyggðanefnd

H-6	Almennar niðurstöður óbyggðanefndar með viðaukum, svæði 1–9B, dags. 21.2.2020.
H-7	Yfirlit yfir frumgögn sem könnuð eru vegna rannsóknarskyldu óbyggðanefndar, sbr. 5. mgr. 10. gr. Þjóðlendulaga nr. 58/1998, með síðari breytingum, dags. 10.4.2015.
H-8	Jarðalisti sem notaður er við leit að gögnum um svæði 10C á Þjóðskjalasafni Íslands, 5. útg. dags. 17.4.2020.
H-9	Bæjarbjarg og Breiðavíkurbjarg, örnefnaskrár frá nafnfræðisviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.
H-10	Saurbær, örnefnaskrár frá nafnfræðisviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.
H-11	Hvallátrar, örnefnaskrár frá nafnfræðisviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.
H-12	Breiðavík, örnefnaskrár frá nafnfræðisviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. Sjá einnig H-9.
H-13	Keflavík, örnefnaskrár frá nafnfræðisviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.
H-14	<i>Árbók Ferðafélags Íslands</i> 2020 (Rauðasandshreppur hinn forni eftir Gísli Má Gíslason og Ólaf B. Thoroddsen), bls. 202–215.
H-15	Minnisblað um leit óbyggðanefndar í skjalaflokki B.3 Dómar fyrir mál nr. 1–4/2020 á svæði 10C, dags. 5.6.2020.
H-16	Minnisblað um leit óbyggðanefndar í skjalaflokki B.6 Skjalasöfn stiftamtmanns, amtmanns og landshöfðingja ásamt Stjórnartíðindum fyrir mál nr. 1–4/2020 á svæði 10C, dags. 5.6.2020.

H-17	Minnisblað um leit óbyggðanefndar í skjalaflokki B.9 Alþingisbækur Íslands fyrir mál nr. 1–4/2020 á svæði 10C, dags. 5.6.2020.
------	--

Lagt fram til hliðsjónar af Ólafi Björnssyni lögmanni vegna Hvallátra:

H-18 Ýmis hliðsjónargögn: lög, fræðiskrif og efni úr dómum og úrskurði.

Lagt fram til hliðsjónar af óbyggðanefnd

H-19	Skýrslur í máli nr. 1/2020 hjá óbyggðanefnd við aðalmeðferð 5.11.2020 (skrifaðar upp eftir hljóðupptöku).
H-20	<i>Jarðabréf frá 16. og 17. öld</i> (1993), bls. 95–153.

FYLGISKJAL III: KORT